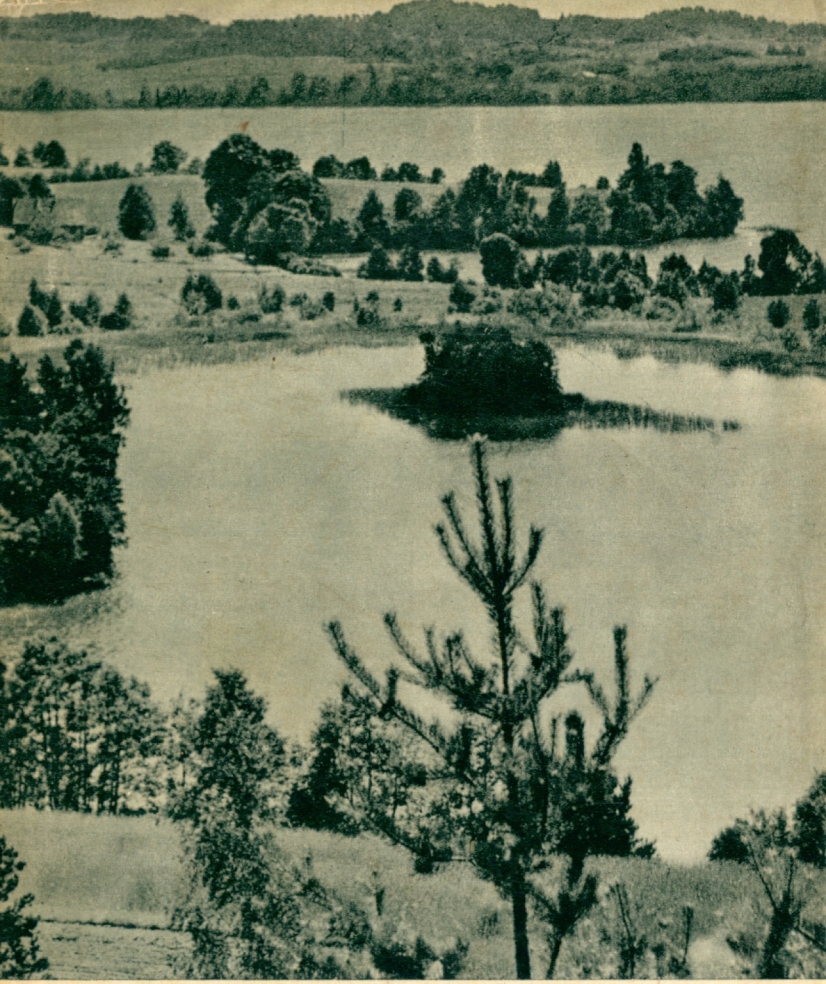

Ignalinos kraštas

Ignalinos
kraštas

Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija

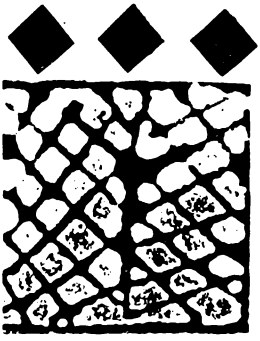

Ignalinos kraštas

VILNIUS
1 9 6 6

Redakcinė komisija:

K. ALEKSYNAS, V. BERGAS, Č. KUDABA, V. MILIUS,
A. STRAVINSKAS, A. TYLA (pirmininkas), N. VĖLIUS
Dailininkas VYT. VALIUS

PRATARMĖ

Ignalinos landšaftinis draustinis nuostabia savo aplinka prilygsta Neringai. Gamta čia sukūrė puikų raižytos vietovės, ežerų ir miškų derinį, į kurį organiškai įsilieja žmogaus darbo ir kūrybos objektai: dirbami laukai, keliai, kaimai, sodybos. Neringa lankytojus stebina auksinėmis kopomis, puikiomis miestelių tipo gyvenvietėmis. Ignalinos landšaftinis draustinis žavėte žavi ežerų gausumu, tarp ežerų ir paežerėse išsimėčiusiais kaimais, gausiais miškais. Ežerų ir ežerėlių čia priskaitoma daugiau kaip keturiasdešimt. Čia plyti didingi Dringių, Baluošo, Lūšių, Ukojo, Alksno, Almojo, Linkmeno, Šakarvų ežerai. Kaimų ir smulkesnių gyvenviečių draustinyje — daugiau kaip trisdešimt (jie yra „Atžalyno", „Ateities", Ginučių kolūkių, Ignalinos žuvininkystės ūkio, valstybinio miško, Kirdeikių tarybinio ūkio teritorijoje). Todėl nenuostabu, kad Ignalinos draustinį, kaip ir mūsų gamtos papuošalą Neringą, kas vasarą užplūsta daugybė turistų ir poilsiautojų. Draustinio ribose esančioje Palūšėje įsikūrusi Ignalinos turistinė bazė sutraukia daug gamtos mėgėjų ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų respublikų. Be abejo, daugelį jų domina šio Lietuvos kampelio istorija, gamtos turtai, žmonių verslai praeityje ir dabartinis jų gyvenimas. Tuo tarpu literatūra apie jį labai negausi arba ne visada prieinama.

Šioje knygoje bandoma pateikti sistemingesnių žinių apie Ignalinos landšaftinio draustinio gamtą, praeitį ir dabartį, apie nuostabius to krašto žmones — puikius darbininkus, dainininkus ir menininkus —jų buitį, meninę kūrybą, papročius, tar-

mę ir t. t. Žinoma, leidinys nepretenduoja į išsamią Ignalinos krašto kultūros istoriją, tačiau bus naudingas turistui, mokytojui ir mokslo darbuotojui ar šiaip savo kraštu besidominčiam skaitytojui, kraštotyrininkui. Tai antras tokio pobūdžio leidinys apie atskirą Lietuvos sritį (pirmasis — „Zervynos", pasirodė 1964 m., spausdintas rotoprintu).

Knyga parengta Lietuvos TSR Kraštotyros draugijos Vilniaus skyriaus narių jėgomis. 1964 m. rugpiūčio mėnesį Ignalinos draustinyje jie organizavo kompleksinę ekspediciją, kurioje dalyvavo A. Tylos vadovaujami istorikai, V. Miliaus — etnografai, N. Vėliaus — kalbininkai ir tautosakininkai, Č. Kudabos — gamtininkai. Prie jų prisidėjo archeologų, dailininkų, muzikologų. Į ekspediciją įsijungė ir grupė gydytojų, kurie patikrino draustinio gyventojų sveikatą. Gausiausią būrį sudarė tautosakininkai.

Ekspedicijos metu lyg kokiame liaudies festivalyje kaimuose suskambo jau primirštos dainos, pasakos, sakmės, padavimai. Dailininkai iškilnojo ne vieno kaimo kraičių skrynias, apžiūrėjo buvusių jaunamarčių austus turtus, užfiksavo jų raštus. Jie piešė ir liaudies meistrų medžio dirbinius. Pasinaudojant Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto etnografų sudarytomis kolūkiečių šeimų kortelėmis, buvo surinkta žinių apie draustinio gyventojų buitį, išsilavinimą, pragyvenimo šaltinius. Remdamiesi šiais duomenimis, tyrinėtojai ateityje galės spręsti apie čia įvykusius kultūrinius ir ekonominius pakitimus, jiems bus naudinga surinktoji tautosaka, liaudies meno pavyzdžiai.

Tų pačių metų gruodžio 7—9 d. Vilniuje įvyko konferencija, skirta šios kompleksinės ekspedicijos rezultatams aptarti. Joje archeologai, istorikai, etnografai, kalbininkai, tautosakininkai, dailininkai bei ekspedicijoje dalyvavę zoologai, botanikai ir geografai perskaitė 27 pranešimus. Be to, apie ekspedicijos rezultatus kraštotyrininkai papasakojo 1965 m. gegužės 16 d. Ignalinoje surengtame vakare.

Visas ekspedicijos dalyvių, tyrinėjusių draustinio istoriją, materialinę ir dvasinę jo gyventojų kultūrą, darbas atsispindi šiame leidinyje, parengtame visuomeniniais pagrindais.

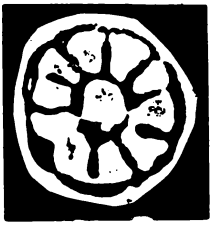

Č. Kudaba

IGNALINOS LANDŠAFTINIO DRAUSTINIO GAMTINIAI BRUOŽAI

Ignalinos landšaftiniu draustiniu buvo paskelbtas nuošalus, beveik dvylika tūkstančių hektarų apimąs, kalvotas, miškais apaugęs, ežerais labai turtingas plotas, esantis į vakarus nuo Ignalinos miesto. Jį sudaro Dringių, Baluošo, Lūšių, Asalnų, Ukojo ir kitų mažesnių ežerų apylinkės. Nei svarbesni keliai, nei stambios gyvenvietės kol kas netrikdo šio ramaus kampelio. Čia, draustinyje, rodos, susieina visos geografinės sferos: reljefiškame jo paviršiuje gausi hidrosfera ir nepaprastai turtinga biosfera. Draustinio vertę, jo populiarumą apsprendė visos šios gamtinės sąlygos, kurios čia sudaro nepaprastai puikų derinį.

Apie praeities geologinius įvykius draustinio ribose kalbėti labai sunku, kadangi didelių atodangų bei gręžinių, kuriais tokiais atvejais tenka remtis, čia nedaug. Štai Ignalinoje kol kas tėra prasigręžta tik 56 m į gylį, Ceikiniuose — 148 m, Tauragnuose — 72 m, Bernotuose — 219,5 m, Švenčionyse — 400 m ir pan. Tačiau jau ir iš tuose gręžiniuose gautos kerninės medžiagos galima nemažai pasakyti apie draustinio plote vykusius gamtinius procesus.

Seniausi nuosėdinių uolienų sluoksniai čia yra susidarę silure, maždaug prieš 400 milijonų metų. Rytų Lietuvoje tuo

periodu apie 30 milijonų metų tyvuliavo gili jūra. Jos dugne buvo ir dabartinio draustinio apylinkės. Tada dar buvo atogrąžinės sąlygos, vandenyse buvo paplitę koralai, įvairūs moliuskai ir kiti gyviai. Jų suakmenėjusios liekanos aptinkamos siluro sluoksniuose. Šio periodo pabaigoje jūra palaipsniui pradėjo seklėti. O devone ji buvo labai nepastovi, kartais visai sekli, virtusi negiliomis lagūnomis. Tada čia susidarė gipsai, mergeliai, dolomitai, moliai. Siluro ir devono nuosėdų sluoksnis, matyt, buvo storas, bet po devono ėjusių periodų metu (per visą mezozojų, paleogeną ir neogeną) čia buvo sausuma, ir didžioji tų nuosėdų dalis buvo nuardyta.

Sekantis žymus reljefo vystymosi etapas buvo kontinentinis apledėjimas. Prieš prasidedant apledėjimui, reljefas Ignalinos apylinkėse nė kiek nebuvo panašus į šiandieninį. Jis buvo daug lygesnis, be ežerų, netgi nuobodokas. Klimatas tuo metu dar buvo šiltas, augo sekvojos, cūgos, kiparisai. Kraštovaizdis buvo truputį panašus, pavyzdžiui, į šiandieninį Floridos kraštovaizdį.

Neogenui baigiantis, klimatas pradėjo pamažu vėsti, nyko tropikinė augmenija, ją pakeitė tundros atstovai — artėjo apledėjimas. Tai buvo maždaug prieš 650 tūkstančių metų.

Ledynas Lietuvą dengė tris ar keturis kartus. Galingomis plaštakomis, kurių storis galėjo siekti šimtus metrų, ledynas buvo užklojęs ir Ignalinos apylinkes. Kiekvieną kartą, ledynui ištirpus, pasilikdavo dešimtys metrų moreninių nuogulų: akmenuotų priemolių, priesmėlių. Tarpledynmečiuose tirpsmo vandenys nuguldydavo storokus smėlio, žvirgždo arba molio sluoksnius. Taigi dabar, gręžiant visą ledyninę storymę, moreniniai sluoksniai dažniausiai randami sugulę tam tikra tvarka, t. y. jie eina pakaitomis su smėlio-žvirgždo sluoksniais. Pastarieji yra vandeningi; prasigręžus iki jų, galima turėti gerus artezinius šulinius. Tarpledynmečiai, kaip ir ledlaikiai, trukdavo ilgai, po keliolika tūkstančių metų. Jų metu krašto klimatas atšildavo, neretai būdavo šiltesnis už dabartinį. Augdavo kartais net subtropiniai augalai — tokie, kaip skroblai, kukmedžiai, keniai ir kt. Trumpesniais tarpledynmečiais augo tik šaltamėgiai augalai — samanos, beržai, eglės ir pan.

Ledyno antslinkiai tuos landšaftus sunaikindavo, vėl viską užklodami moreninių nuogulų sluoksniais. Dabar neretai grėžiniuose arba gilių upių klonių šlaituose aptinkami organinės medžiagos prosluoksniai iš tarpledynmečių. Nuodugniai jas ištyrę laboratorijose, mokslininkai tiksliai rekonstruoja tarpledynmetinį landšaftą, jo klimatą. Ignalinos draustinio apylinkės irgi pergyveno kelis ledyninius atšalimus ir tarpledyninius atšilimus, kurių metu čia tarpo augalija, miškai, tyvuliavo ežerai. Tačiau smulkiai nupasakoti, kaip tarpledynmečiais atrodė šis kraštas, tuo tarpu sunku.

Nors per visą ilgą ledlaikių gadynę Ignalinos apylinkėse įvyko dideli reljefo pakitimai ir kraštas buvo užklotas didesniu kaip 100 m storio moreninės medžiagos klodu, vis dėlto daugiausia įtakos dabartiniam draustinio paviršiui turėjo paskutinis apledėjimas. Tuo metu stambių ledyno plaštakų, kurių viena tįsojo Dysnos upės baseine, kita — čia pat draustinio teritorijos pakraštyje, buvo sukrauta stambi Daugėliškio—Švenčionių moreninių kalvų aukštuma. Netoli Ignalinos esančios atskiros jos viršūnės siekia beveik 300 m aukščiau jūros (Būdakalnis — 285 m ir Nevaišių kalnas — 289 m). Tirpstančio ledyno pakraštyje susikaupę vandenys irgi nuveikė labai didelį darbą. Kriokliais krisdami nuo ledyno briaunos, jie išmušė gilių duobių virtines, kurios šiuo metu susiliedamos sudaro pailgus ežerus. Plūsdami tolyn nuo ledyno į pietus, vandenys nešė smėlius, žvirgždus, kuriais užklojo ledo gabalus, kalvas — visą paviršių. Užklojo ne tik dabartinio draustinio teritoriją, bet ir tolimesnes apylinkes — visą Žeimenos baseiną ir dar plačiau. Dėl to beveik visas dabartinis draustinio paviršius toks įvairus, vandenų aplygintas, su plačiomis fliuvioglacialinėmis terasomis.

Prieš 16 tūkstančių metų ledynams iš Lietuvos galutinai išnykus, draustinio paviršiaus reljefas atrodė kiek kitaip, negu šiandien. Jis buvo žymiai lygesnis, jame augo labai skurdi augalija: tundrinės kerpės, o saulės atokaitoje — krūmai. Ežerai buvo daug plačiau išsilieję, vandeningesni. Ežerinės terasos šiandien rodo tuo laikotarpiu užlietus plotus. Žemesnės terasos, aptinkamos dabartinių ežerų pakrantėse, nusa-

ko vandenų slūgimo eigą. Vandenys iš čia tekėjo į pietus, išlygindami žvirgždingus plotus palei Šakarvų, Žeimenų, Kretuono ežerus. Kito ir didžiųjų ežerų krantų forma — apskritai, visas kraštas smarkiai pasikeitė. Apie tai akivaizdžiai byloja dabartinis reljefas.

Į akis pirmiausia krinta labai nelygus ežeringas draustinio kraštovaizdis. Jame išryškėja dėsninga aukštų stačiašlaičių kalvų grandinių kaita su pailgų, labai gilių ežerų rinomis. Tie ruožai driekiasi pietryčių—šiaurės vakarų kryptimi. Tarsi sudarydama pietvakarinę draustinio ribą, ties Palūše prasideda ir šiaurės vakarų kryptimi eina pirmoji ežerų grandinė. Į ją patenka Lūšiai, Lūšykštis, Alksnas, Ukojas, Pakasas ir kiti mažesni ežerai. Šiaurės rytine puse lygiagrečiai eina kita grandinė, kurią sudaro tokie ežerai, kaip Gavys, Dumblis, Asalnai, Linkmenas su Asėku, Almajas ir kiti. Tai ne kas kita, kaip dvi rinos (virtinės duobių, išmuštų ledyninių vandenų krioklių). Tarp šių dviejų rinų lyg dantyta skiauterė praeina moreninių kalvų grandinė. Joje yra kelios ypač vaizdingos viršukalvės: Pabiržės, Antalksnės, Salų kalvos, Ledakalnis, Ginučių piliakalnis ir ištisas kalvagūbris, nueinąs į šiaurės vakarus iki aukščiausios vietos, vadinamos Meškakalniu. Atskiros viršukalvės siekia daugiau kaip 200 metrų. Jų papėdėje už kelių šimtų metrų tyvuliuoja ežerai, turį 30—40 ir daugiau metrų gylio! Tokie reljefo skirtumai Lietuvoje labai reti. Šis bruožas labai sąlygoja kraštovaizdžio vertę ir grožį.

Ilgainiui klimatas ėmė pastebimai šiltėti, intensyviai formavosi dirvožemis, kūrėsi pelkės, miškatundrės, toliau sparčiai tirpo užneštieji ledo luitai, įdubdavo vis naujos duobės, kurios pavirsdavo arba giliais ežerėliais, arba užpelkėdavo. Dėl termokarstinių įsmukimų reljefas pasidarė daubotas, kalvotas. Apskritai, laikini klimato atšalimai ir pašiltėjimai truko visą paskutinę dešimtį tūkstančių metų. Kraštovaizdis ir jo elementai per tą laikotarpį atitinkamai kito. Pažemėjimuose per visą poledynmetį suklotos durpės yra tarsi savotiškos kronikos, iš kurių galima spręsti, kad kraštas kurį laiką buvo apaugęs ąžuolų, liepų, klevų, lazdynų miškais, kuriuos vė-

liau šaltesnis ir drėgnesnis klimatas sunaikino. Šiandieną tiktai durpynuose randami didžiuliai medžių kamienai, kelmai, sėklos liudija apie tuos laikus. Kai kurių pakitimų liudininkas buvo žmogus. Jam teko matyti ežerų ir pelkių patvinimus, kurių metu pražuvo šiltamėgiai miškai, palaidotų ledo luistų tirpimą ir žemės prasmegimą ten, kur jie buvo. Gal iš čia kilę padavimai apie tvanus, prasmegusius miestus ir jų vietoje atsivėrusius ežerus.

Apie 3000 ha draustinio paviršiaus užima ežerai. Jie — vienas būdingiausių šio krašto gamtos elementų. Iš viso čia plyti 45 įvairaus dydžio ežerai ir ežerėliai. Septyni iš jų — Dringių, Lūšių, Asalnų, Baluošo, Ukojo, Pakaso ir Almajo ežerai — yra stambesni, turi daugiau kaip 200 ha ploto. Kiti yra mažesni, siekia iki vieno šimto ha. Jų tarpe — keliolika nykštukų, vietos gyventojų vadinamų „akutėmis", kurių plotas mažesnis, negu hektaras. Ežerai išsidėstę netolygiai. Žiūrint į žemėlapį, matyti, kad jie draustinyje sudaro žiedą, kurio viduryje dunkso didokas pušynas. Galima įžiūrėti ir dar kitokį ežerų pasiskirstymo dėsningumą — ežerų virtines, kurios driekiasi pietryčių—šiaurės vakarų kryptimi. Jos ypač ryškios pietvakarinėje draustinio dalyje.

Draustinio ežerai yra išsidėstę labai įvairiame aukštyje nuo jūros lygio. Aukščiausiai yra nedideli ežerėliai, žemiau — didesni. Dauguma draustinio ežerų yra protakiniai. Jie, jungdamiesi upeliais ir protakomis, leidžiasi pietryčių kryptimi, kur pro Šakarvą vandenų perteklius nuteka į Žeimeną. Žymesnių upių draustinyje beveik nerasime. Ilgiausi draustinio upeliai — vos kelių kilometrų. Iš tokių minėtini Švogina, Juodupė, Plaukinys — upeliai, įtekantys į Dringių ežerą. Į Baluošo ežerą įteka nuotaikinga miško upelė Būka, į Almają — Pliaušė, į Pakasą — Tauragna ir Kapyna. Yra ir ežerus jungiančių neilgų, bet vandeningų upių ir protakų, kurios prasideda ir baigiasi draustinio teritorijoje: Baluošą su Baluošykščiu jungia Skriogžlės upelis, Almają su Asėku — Srovė ir kt.

Nuo seno draustinio vandenys buvo ir kliūtis priešams, ir trumpiausias kelias į kaimyninius kraštus, ir nelaimė

miškams. Praeityje ežerais buvo plukdomi sieliai. Šiuo metu sielininko amatas čia nebeteko prasmės. O dar paskutinio karo metu sielių transportai žemyn eidavo per visą sezoną. Dieną naktį sielininkai irdavosi nuo salos prie salos per ežerus, upių vingius. Sunkus tai buvo darbas. Savo jėgomis sielininkai vydavo ant veleno lyną ir traukdavo sielius per ežerų platybes. Iš draustinio miškų sieliais buvo nuplukdyta be galo daug medžių, daug jų žuvo per karus.

Senovėje buvo sumanymų panaudoti draustinio vandenis susisiekimui. Ignalinos ežerai, kaip žinoma, priklauso Nemuno baseinui. Iš čia teka gana vandeninga Žeimenos upė. Dysnų ežeras, kuris nuo Dringių nutolęs apie 15—20 kilometrų, yra jau Dauguvos baseine. O Dringių intakas Švogina ir Dysnų ežero intakas Dūda išteka iš tos pačios Galų pelkės. Yra prielaidų, kad čia seniau buvusi pervalka. O XIX a. buvo labai rimtai susirūpinta, kaip šiais ežerais ir upėmis sujungti Dauguvą su Nemunu. Yra išlikę net trys inžineriniai projektai, kuriais buvo numatomi dideli pertvarkymai, siūloma upes šliuzuoti, valyti, gilinti, bet 1812 m. karas, pinigų stoka neleido darbų nė pradėti.

Draustinio ežerus labai puošia jų aplinka, salos. Retas didesnis ežeras čia neturi salų, gilių užtakių ir pusiasalių. Pakrantės dažniausiai sausos (tik kai kur srūva šaltiniai), apaugusios pušynais. Ne mažiau įvairus ir ežerų dugno reljefas. Jis duobėtas. Duobės neretai siekia 30 ir net daugiau kaip 40 metrų gylio. Yra ir seklumų, kurių ne viena pereina į salą. O štai Baluošo ežere yra sala, kurioje telkšo beveik 8 metrų gylio ežerėlis. Pastarasis su ežeru jungiasi upeliuku.

Draustinio vandenyse apstu žuvų. Iš 52 Lietuvoje aptinkamų žuvų rūšių čia veisiasi apie 30. Į draustinio ežerus yra įleista naujų, atvežtinių žuvų rūšių. Čia nemaža lašišinių — šlakis, seliava, lašiša, sykas, peledė. Pastaroji yra nauja, atvežtinė. Iš stintinių čia gyvena tiktai pati stinta. Lydeka irgi viena atstovauja savo rūšiai. Jų čia pasitaiko 10—15 kg svorio. Yra karpinių: kuoja, strepetys, šapalas, meknė, raudė, lynas, gružlys, aukšlė, plakis, karšis, kartuolė, paprastasis

karosas, sidabrinis karosas, karpis. Vijūninių atstovai — tik trys: šlyžys, vijūnas, kirtiklis. Šamas, ungurys, vėgėlė irgi vieni savo rūšims atstovauja. Pūgžlys, ešerys ir starkis yra ešerinių rūšies.

Gyvenimas draustinyje nuo neatmenamų laikų susijęs su žvejybos verslais. Gyventojai čia nuo seno liedinosi blizges, abaravo, luokijo žuvį su deglais naktį ir t. t. Jų gyvenimas, būdas, tautosaka susiję su žvejų gyvenimu ir buitimi.

Nebūtų Ignalinos draustinis draustiniu, jei neturėtų miško su gausinga augmenija ir gyvūnija. Tai žmogaus prieglobstis, antrasis maitintojas. Jis ne tik puošia kraštą, bet ir saugo kalvotą dirvą nuo išplovimo. Praeityje draustinis buvo ištisai apaugęs miškais. Tų senovinių girių, žinoma, jau seniai nebėra. Dauguma dabartinių miškų yra antriniai, tretiniai ir dar jaunesni. Tačiau dar yra išlikęs vienas kitas senųjų didmiškių paminklas. Tai Trainiškio ąžuolas ir... daug daug senų ąžuolų kelmų, neretai piktavališkai nudegintų. Senieji miškai buvo žymiai turtingesni ąžuolų. Naujieji — mišrūs. Vyrauja, kaip žinia, pušynai, pasitaiko beržynėlių ir kt.

Draustinyje sutinkama retų, jau įstatymo saugomų augalų rūšių. Tai žirnialapis vikis, stačioji vaisgina, didžiažiedė rusmenė, jonpapartis, tamsialapis skeltalūpis, kiaušininė dviguonė, sinevadas, palemonas ir kt. Kai kurių iš minėtų augalų Lietuvoje tėra tiek mažai, kad žinomos vos kelios vietos, kur jie auga. O štai piramidinė kelerija iki šiol Lietuvoje tik Ignalinos draustinyje teaptikta. Minėtieji augalai yra labai patrauklūs, gali rungtyniauti su darželio gėlėmis, ir dėl to jie nukenčia nuo turistų. Draustinyje nemaža vaistingųjų ir šiaip žmogui naudingų augalų, kaip čiobrelis, valerijonas, pataisas, arkliauogė, geltonžiedis barkūnas, gudobelė, pelynas, meškauogė ir kt. Švenčionyse jau aštuoniasdešimt metų veikia vaistažolių fabrikas, kuriame gaminamos gydomosios arbatos ir kuris naudoja daugiau nei šimtą rūšių vaistažolių.

Draustinio miškuose nuo seno gausu ir tokių „mažųjų gamtos turtų", kaip grybai ir uogos. Iš 150 Lietuvoje žinomų valgomųjų grybų rūšių draustinyje aptinkama apie 20. Be to,

čia yra keletas rūšių nuodingųjų grybų. Anksčiausia pavasarį draustinio miškuose pasirodo bobausiai, vietinių gyventojų vadinami šmarkštais. Retas juos čia renka ir valgo. Iš kitų grybų čia, be abejo, pirmoje eilėje populiarūs baravykai, raudonviršiai, rudmėsės, voveruškos, įvairūs lepšiai, ūmėdės, kazlėkai ir kt. Auga čia ir geri, naudotini, tik vietinių gyventojų nepripažįstami grybai — įvairūs pievagrybiai, kelmučiai, gudukai, žvynabudės ir kt.

Miško paunksmėje nuo seno uogaujama. Draustinio miškuose auga kelios uogų rūšys. Gausiausia mėlynių. Jos čia plačiai naudojamos ir liaudies medicinoje. Pelkėse auga spanguolės. Yra bruknių, žemuogių, nemaža aviečių. Retesni — erškėtinis uogų krūmas, raugerškis, šaltalankis. Pastarųjų augalų uogas gyventojai menkai tenaudoja. Tiesiog jų „nepripažįsta", nors jos vertingos įvairiais požiūriais. Net šermukšniai, kurių draustinyje nemaža, nueina niekais. Tiesa, kai ką iš šių retesnių uogų gyventojai pritaiko liaudies medicinos „išmonėms", dažymui ir pan. Dažymui, naminiam kailiukų išdirbimui buvo vartojamos kai kurių medžių žievės.

Draustinio pušynai auga ant sauso pagrindo, todėl juose turi geras sąlygas kai kurių net daug įpietesnių faunos rūšių atstovai ir, be abejo, vietinės rūšys. Gausu paukščių. Didieji dančiasnapiai, antys klykuolės — Lietuvoje reti paukščiai. O čia jie jaučiasi gerai. Užklysta į draustinį erelis žuvininkas, nendrynuose yra didžiųjų ančių, kryklių, džeržgia čia krakšlės ir nendrinukės. O jau nuo giesmininkų aidi pušynai ir pakrantės. Kalbant apie paukščius, negalima nepaminėti salos Kretuono ežere. Tai paukščių sostas. Čia vienintelė Lietuvoje vieta, kur peri paprastieji kirai ir juodkrūčiai bėgikai. Iš viso čia peri keliolika paukščių rūšių. Raistuose gyvena Lietuvoje palyginti retai sutinkamas didysis kurtinys, tetervinai, jerubės. Draustinio miškų papuošalas — briedis, kurį gana dažnai pamatysi. Nemaža stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų. Praeityje būta bebrų ir lokių. Viena atsibastėlė meška ir 1964—1965 metų žiemą čia praleido. Laukuose ir miškuose gausu kiškių. Miškuose pasitaiko baltųjų kiškių. Visa lauki-

nė fauna laikosi miškingesnėje ir ramesnėje vakarinėje draustinio dalyje.

Ūksmingos ežerų pakrantės, pušų gojeliai sklidini gryno ir švaraus oro. Mikroklimatinės draustinio savybės dar nebuvo smulkiai tirtos, bet, pasikalbėjus su vienu kitu vasarą čia praleidusiu negaluojančiu žmogumi, galima spręsti, kad šiose vietose yra kompleksas savybių, optimaliai veikiančių žmogaus nuotaiką, sveikatą.

Bendrus klimatinius kontrastus, tokius, kaip kaitra ir vėsa, draustinyje sušvelnina vandenys ir miškai. Todėl daugeliu požiūrių Ignalinos draustinio mikroklimatinė aplinka yra pranašesnė už kitų Lietuvos vietovių aplinką. Pavasarį čia greičiau įšyla užuovėjoje esančios smėlėtos dirvos. Vasarą čia temperatūros minimumas 2—3° aukštesnis, negu gretimose apylinkėse. Šiltesnės naktys. Taip yra dėl to, kad čia mažiau išspinduliuojama šilumos, taigi ir oras mažiau atvėsta. Vasarai būdingi orai draustinyje būna dar ir rugsėjo mėnesį. Palanki sporto mėgėjams žiema. Čia sniego danga — viena aukščiausių respublikoje. Kalvų šlaitai ir kriaušiai, padengti sniegu, tinkami slidinėjimui.

Ir dar viena gera savybė kol kas džiugina draustinio lankytoją, poilsiautoją. Pro draustinio miškus neina triukšmingi keliai, nėra didelių gyvenviečių, bildesio — čia ramybė, poilsio rimtis.

Norėtųsi, kad šis kampelis su nuostabia savo gamta, su etnografinėm vertybėm, kurios neatsiejamos nuo gamtinio komplekso, išliktų toks, koks yra dabar. Todėl visų, ir nuolatinių draustinio šeimininkų, ir taip gausių svečių, pastangos visų pirma turi būti skiriamos tam, kad šis natūralus aukštaitiškas gamtos sodas ilgai ilgai puoštų mūsų Lietuvos kraštovaizdį.

R. Rimantienė

DRAUSTINIO ARCHEOLOGINIAI PAMINKLAI

Tuo tarpu dar sunku pasakyti, kada Ignalinos krašte pirmieji žmonės įkūrė savo sodybas. Tačiau naujajame akmens amžiuje, t. y. III tūkstantmetyje pr. m. e., jiems šios apylinkės jau buvo pažįstamos. Tai rodo to laikotarpio akmeniniai kirvukai, rasti pavieniui Kirdeikių kaime, netoli Ginučių piliakalnio ir kitose vietose. Tačiau tuo metu gyventojų čia dar nebuvo gausu, nes žmones labiau traukė lengvesnės žemės, kurias jie savo kauliniais bei akmeniniais įrankiais nesunkiai galėjo įdirbti.

Šiose apylinkėse gyventojų pagausėjo tik apie mūsų eros pradžią. Patogesnėse vietose jie gyvendavo ilgą laiką. Tad ir šiandien jų palikimą — archeologinius paminklus — randame tam tikromis grupėmis.

Viena ankstyviausių gyvenviečių yra prie Linkmenų easntis piliakalnis, žmonių vadinamas *Pilele.* Jis yra 3 km į šiaurę nuo Linkmenų miestelio ir apie 1 km į dešinę nuo kelio, einančio iš Linkmenų į Kirdeikius.

Visas piliakalnis primena nupiautą kūgį. Jo aikštelė apskrita, lygi, nežymiai aukštėjanti į šiaurę, padengta tamsiu kultūriniu sluoksniu. Iš visų pusių piliakalnį supa balos ir drėgnos pievos.

Piliakalnio papėdėje žymios gyvenvietės liekanos. Rasta geležies gargažių ir puodų šukių brūkšniuotu paviršium. Iš šių radinių galima spręsti, kad čia buvo gyventa greičiausiai dar prieš mūsų erą. Vėliau, matyt, išnykus gyvenvietei, piliakalnyje imta laidoti žmones. Buržuaziniais laikais matininkas, susidomėjęs šiuo piliakalniu, bandė kasti ir rado žmonių kaulų bei I m. e. tūkstantmečio įkapių, kurios dabar saugomos Kauno Valstybiniame istorijos muziejuje.

Netoliese tokių gyvenviečių būta ir daugiau. I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje buvo gyvenvietė prie K i r d e i k i ų. Kartu čia buvęs ir pilkapynas. Tačiau šie paminklai jau sunaikinti, apie juos žinome tik iš keleto apdegusių siauraašmenių pentinių kirvių, patekusių į Kauno ir į Vilniaus muziejus.

Visų įvairiausia ir įdomiausia paminklų grupė yra prie G i n u č i ų kaimo. Čia yra du piliakalniai: Piliakalnis[1] ir Papiliakalnis, gyvenvietės liekanos ir pilkapiai.

Piliakalnis įrengtas ant ilgos ir gana siauros kalvų keteros, einančios tarp Linkmeno ir Ukojo ežerų. Dalis keterõs, matyt, jau pačios gamtos atskirtõs griovomis, kurias tereikėjo tik pagilinti, ir buvo panaudota piliakalniui įrengti. Šiuo metu pietiniame ir šiauriniame šlaite, jau beveik papėdėje, matyti dirbtiniai apie 6—8 m pločio ir apie 15 m ilgio grioviai, lankais apjuosiantys piliakalnį. Piliakalnio šlaitai statūs. Viršūnėje yra ovalinės formos 38 m ilgio ir 26 m pločio aikštelė. Joje ilgą laiką buvo gyvenama, nes susidarė apie 1 m storio juosvas kultūrinis sluoksnis. Gyvenvietė buvo sutvirtinta, apsupta pylimų. Aukščiausias pylimas, esąs šiauriniame aikštelės gale, dabartiniu metu yra 2,5 m aukščio ir 16 m pločio. Tačiau jis kiek apnaikintas, tad senovėje galėjo būti dar aukštesnis. Šonuose pylimų beveik nėra, o pietiniame aikštelės gale vėl matyti 60 cm aukščio ir 2 m pločio pylimėlis.

Be abejo, senovėje piliakalnio aikštelėje buvo pastatų, o kalvos pakraščius virš pylimų juosė rąstų sienos su bokštais. Iš šių sutvirtinimų piliakalnio pylime ir šlaituose matyti plūkto bei apdegusio molio gabalai.

---

[1] Piliakalnis paprastai vadinamas Ginučių piliakalniu.

Apylinkės žmonės šį piliakalnį gerai žino. Ir į kraštotyrinius aprašus jis pateko jau XIX a. Piliakalnio aprašymą randame 1872 m. Rusų geografinės draugijos medžiagoje, esančioje Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Užrašinėtojas aprašo piliakalnio vietą, kultūrinio sluoksnio sudėtį ir duoda įdomią žinią, kad tuo metu pavasarį valstiečio vaikas piliakalnyje radęs du varinius raktus, iš kurių vienas buvęs iš jo paimtas, o antrasis dingęs.

Be to, autoriaus nurodymu, žmonės pasakoję, jog dar prieš dvidešimt metų piliakalnyje buvusi dviejų uolekčių gylio ir tokio pat pločio duobė, į kurią įmetus daiktą pasigirsdavęs gilumoje kritimo garsas, o kitą dieną tas daiktas vėl atsidurdavęs kalno paviršiuje arba šalia kalno. Patsai užrašinėtojas, kaip pažymima, tuo netikįs, tačiau sakosi matęs vienos uolekties gylio duobę, pilną primestą akmenų ir kitokio šlamšto. Jis mini ir dar dvi duobes piliakalnio aikštelėje, bet jų neaprašo. Piliakalnio viršūnė jau tuo metu buvusi apaugusi krūmais, pušimis, eglėmis ir beržais. Piliakalnio aikštelėje ir šiuo metu yra duobių. Deja, tai tik liūdnas neatsakingų „lobių ieškotojų" palikimas.

Už griovio, apie 100 m į šiaurę nuo Piliakalnio, yra *Papiliakalnis*. Tai aukšta kalva, išskirta toje pat keteroje, kaip ir Piliakalnis. Papiliakalnis taip pat apaugęs medžiais.

Papiliakalnio šlaitai statūs. Pietiniame šlaite apie vidurį yra 50 m ilgio pylimas, nuo šlaito atskirtas grioveliu. Šiauriniame šlaite, maždaug jo viduryje, įrengta 36 m ilgio ir 16 m pločio terasa, o už jos — neaukštas 20 m ilgio ir 12 m pločio pylimėlis.

Papiliakalnio aikštelė lygi, be jokių įtvirtinimo žymių, tik per patį vidurį eina nedidelis pakilimas, o pietiniame gale — neaukštas pylimėlis.

Šiaurinėje ir šiaurės rytinėje Papiliakalnio papėdėje, o taip pat vakarinėje Piliakalnio papėdėje yra gyvenvietės pėdsakų. Čia laukuose rasta geležies gargažių, lipdytų molinių puodų šukių su gausiomis grūsto granito priemaišomis, molio apkrato gabalų ir perdegusių akmenų.

Iš viso to galima spręsti, kad šiose vietose gyvenvietės būta nuo mūsų eros pradžios. Jos apsaugai tuo metu ir buvo įrengtas Papiliakalnis. Vėliau, greičiausiai ankstyvojo feodalizmo laikotarpyje (II tūkstantmečio pradžioje), ši gynybinė sistema buvo dar sustiprinta, įrengiant žymiai geriau apsaugotą Piliakalnį, kuriame, be abejo, jau gyveno ir koks nors apylinkės valdovas — feodalas. Aplink piliakalnius gyvenvietėje spietėsi amatininkai ir pirkliai, sudarydami pirmykščio miestelio užuomazgą.

Be to, dar neištirtas archeologinis paminklas yra Ukojo ežero salelėje, kur randama degėsių. Ten galėjo būti ankstyva gyvenvietė, o gal ir alkvietė.

Šių piliakalnių gyventojai savo mirusiuosius laidojo *pilkapiuose.* Ankstyvuoju piliakalnių egzistavimo laikotarpiu toks kapinynas buvo į pietus nuo piliakalnių, kur žmonės dar atmena buvus akmenų vainikus jau visai sunykusių pilkapių. Antrasis pilkapynas, taip pat jau bebaigiąs sunykti, yra apie pora kilometrų į šiaurės vakarus nuo piliakalnių, kairėje kelio pusėje, einant iš Ginučių į Stripeikius, apie 100 m į vakarus nuo Ginučių malūno.

Šiuo metu tėra išlikę 10 suplokštėjusių pilkapių (jų sampilo aukštis — 30—50 cm, o skersmuo — 7—8 m). Pilkapiai yra vienoje krūvelėje, nutolę vienas nuo kito per 4—5 m.

Grupė gyvenviečių yra buvusi ir tarp Šakarvų ir Žeimenų ežerų. Piliakalnio čia nėra buvę, o pačios gyvenvietės, matyt, dabartiniu metu apaugusios mišku, todėl nėra žinomos. Tačiau iš jų turime išlikusias dvi pilkapių grupes.

Pirmasis pilkapynas yra miške, apie 200 m nuo kelio į kairę, einant iš Ignalinos į Švenčionėlius. Iš vakarų jį supa Šakarvų, o iš pietų — Žeimenų ežerai. Čia 250 m ilgio plotelyje yra apie 40 pilkapių. Jų skersmuo — 8—12 m, aukštis — 85—130 cm. Vienas nuo kito pilkapiai nutolę kai kur per 2—3 m, o vietomis net iki 14 m. Beveik visi pilkapiai apkasti grioveliais arba pailgomis duobėmis.

Dauguma pilkapių gerai išlikę, tik keturi perkasti grioviais. Be abejo, tai dar 1906 m. V. Kaširskio[1] tyrinėti pilkapiai.

Tuo metu pilkapyje buvo rastas palaidotas nedegintas žmogus. Kapinynas priklausė I m. e. tūkstantmečio pirmajai pusei.

Kiek vėlesnis yra *antrasis pilkapynas,* kuriame laidoti sudegintų žmonių palaikai. Ten taip pat išlikę apie 40 pilkapių. Šis pilkapynas yra maždaug per pusantro km nuo pirmojo, miške, dviejų kelių (į Švenčionėlius ir į Linkmenis) trikampyje. Pilkapiai yra vienoje krūvoje, 8—10 m nutolę vienas nuo kito. Daugumos skersmuo yra 8—12 m, tačiau kai kurių siekia iki 16 m. Visų aukštis maždaug vienodas — 70—100 cm. Beveik visi pilkapiai yra apardyti, iškasinėti, tačiau mokslui vertingos medžiagos juose dar daug pasilikę.

Grupė paminklų yra ir prie pat Palūšės. Gyvenviečių pėdsakų surasti nepavyko, tačiau du pilkapynai ir senkapis liudija, kad čia irgi nuo seno būta sodybų.

Pirmoji pilkapių grupė yra apie 1 km į rytus nuo Palūšės bažnyčios, keli šimtai metrų už dabartinių kapų, kairėje pusėje kelio, einančio iš Palūšės į Antagavės kaimą. Pilkapyną sudaro beveik šimtas pilkapių. Šiuo metu jis yra miške, kalvelėje, pilkapiai išplitę apie 50 m pločio ir apie pusės km ilgio ruože. Pilkapyno pakraščiuose atskiri pilkapiai nutolę vienas nuo kito per 6—7 m, o centre — per 2—3 m. Pilkapių skersmuo siekia 8—10 m, o aukštis — 80—100 cm, tačiau rytiniame pilkapyno gale yra trys pilkapiai, siekiantys pusantro metro aukščio. Beveik visi pilkapiai apkasti šešiomis pailgomis duobutėmis. Kaip galima spręsti iš rastų balno kilpų, pilkapiai priklausė ankstyvojo feodalizmo laikotarpiui.

Antroji labai panašių *pilkapių grupė* yra apie 1 km į šiaurės rytus nuo pirmosios grupės, taip pat miške, pietrytiniame Gavio ežero krante, dešinėje kelio pusėje, einant iš Palūšės į Ignaliną. Pilkapynas yra apie 300 m nutolęs nuo kelio ir maždaug tiek pat nuo ežero. Šią grupelę sudaro aštuoni gana dideli 9—14 m skersmens pilkapiai. Jų aukštis — 50—60 cm,

---

[1] Žr. А. А. Спицын, Курганы в окрестностях озера Жеймяны, Записки отделения русской с славянской археологии, Москва, 1907, т. VII, вып. 2, p. 248—251.

tik visų didžiausias buvęs pusantro metro. Prie kai kurių sampilų pagrindų matyti duobių liekanos.

Kraštas buvo nuolatos apgyventas ir vėliau, kai pilkapių pylimo paprotys jau buvo išnykęs. Apie tai liudija Palūšės senkapis, esąs apie pusę km į šiaurės vakarus nuo minėtosios antrosios pilkapių grupės, pusantro km nuo Palūšės, kairėje kelio pusėje, einant į Ignaliną. Šiuo metu ten belikusi smėlėta kalva, kurioje vėjas dažnai išpusto žmonių kaulų ir geležgalių.

Tie paminklai yra palikti nuo seno šiose apylinkėse gyvenusių lietuvių (vėliau pavadintų aukštaičiais). Vakaruose lietuvių aukštaičių gentys siekė maždaug Nevėžį, kur ribojosi su žemaičių gentimis. Skirtingai nuo žemaičių ir kitų genčių, aukštaičiai gaminosi kai kuriuos tik jiems vieniems būdingus įrankius bei papuošalus, o savo mirusiuosius laidojo pilkapiuose dažniausiai po vieną. Mūsų eros pirmaisiais šimtmečiais aukštaičiai, kaip ir dauguma kitų Lietuvos sričių gyventojų, savo mirusiuosius laidojo nedegintus; tik IV m. e. amžiuje iš pietų ėmė plisti kūnų deginimo paprotys, kurį atskiros šiose teritorijose gyvenusios gentys pasisavino ne vienu laiku. Ilgiausiai, iki VI m. e. amžiaus, savo mirusiųjų nedegino gentys, gyvenusios šiaurinėje Lietuvos dalyje. Šiaurinė šių lietuvių genčių riba ėjo kaip tik per dabartinius Ignalinos ir Zarasų rajonus, o pietuose siekė Alytaus bei Lazdijų rajonus.

Ignalinos draustinio archeologiniai paminklai beveik netyrinėti ir dar laukia archeologo kastuvo. Tačiau per ilgus amžius ne vieno neatsakingo žmogaus ranka pasikėsino į juos. Išraustos kelios duobės Ginučių piliakalnyje, duobutės daugelio pilkapių viršūnėse — vis nesėkmingo „lobių ieškotojų" darbo rezultatai. Kada jos atsirado, žmonės dažniausiai neatmena, nes ir pušys šiose duobutėse jau išauginusios 30—40 ir daugiau vainikų. Tikrasis lobis tegali būti tos žinios, kurias gali suteikti tik visapusiškai moksliškai ištirtas paminklas. Tad kiekvieno šį kraštą gerbiančio žmogaus pareiga — išsaugoti tuos paminklus, kad juos galėtų ištirti specialistai.

A. Tyla

PIRMOSIOS RAŠYTINĖS ŽINIOS APIE LINKMENŲ APYLINKES

Šio straipsnio tikslas — nustatyti, kada pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose buvo paminėtos atskiros draustinio gyvenvietės, ir tuo būdu bent apytikriai spėti jų amžių.

Pirmiausia, norint išryškinti draustinio teritorijos strateginę, ekonominę ir administracinę padėtį praeityje, reikia bent trumpai aptarti pro čia ėjusius kelius. Netoli draustinio buvo vienas seniausių ir svarbiausių kelių iš Vilniaus per Daugėliškį ir Vidžius į Polocką, Breslaują, Daugpilį. Viena šio kelio atšaka ėjo pro Palūšę, Kazitiškį, Salaką, Dusetas į Rygą ir per Zarasus į Daugpilį. Be to, netoli draustinio buvo svarbi magistralė, jungusi Vilnių su Daugpiliu ir ėjusi pro Molėtus, Tauragnus, Salaką. XVIII a. pradžioje pro Linkmenis ėjo šie keliai: į Vilnių, Ukmergę, Breslaują, Tauragnus ir vasaros kelias į Rygą.

Šis kraštas dėl savo geografinės padėties palyginti anksti buvo įtrauktas į istorinių įvykių sūkurį. Linkmenų bei Tauragnų apylinkės Lietuvos valstybės susidarymo ir kovų su kryžiuočiais metu buvo apgyventos ir ne mažiau turtingos, kaip ir kitos vietovės.

Draustinio teritorijos didesnė dalis nuo seniausių, iš rašytinių šaltinių žinomų laikų administraciniu atžvilgiu buvo

susijusi su Linkmenimis. Pirmosios rašytinės žinios apie draustinio apylinkes liečia herojišką lietuvių kovos prieš kryžiuočius epochą. Linkmenys stovėjo netoli svarbaus strateginio ir prekybinio kelio, ir todėl jiems, kaip ir Tauragnams, teko svarbus vaidmuo, ginant prieigas prie Nalšėnų žemės ir Lietuvos sostinės Vilniaus. Lenkų istoriko H. Lovmianskio nuomone, Linkmenys, Tauragnai ir Užpaliai buvo trys šiauriniai Lietuvos valstybės atsparos punktai, gynę senąsias Deltuvos ir Nalšėnų žemes[1]. Pasiremdamas Livonijos kronikininko Hermano Vartbergės pateiktais duomenimis apie lietuvių gyvenvietes, jis teigia: „Labiausiai į šiaurės rytus nutolusios XIV amžiaus lietuvių vietovės buvo Linkmenų pilis, ... taip pat Stripeikiai ... ir Tauragnų pilis." Kartu jis pažymi, kad XII a. lietuviai, matyt, gyvenę dar ir toliau į šiaurę bei į rytus, maždaug iki pat Dauguvos[2]. Kitas lenkų istorikas — J. Ochmanskis, pasiremdamas Lietuvos archeologų darbais, nurodo, kad Zarasų linijoje lietuvių gyvenviečių XIV a. būta ir pasienyje[3]. Šiam teiginiui patvirtinti J. Ochmanskis Vartbergės kronikoje 1373 metais minimą *Nadunen* gyvenvietę lokalizuoja ir tapatina su Nadūnų kaimu, esančiu Zarasų rajone, Girsių apylinkėje, 9 km į vakarus nuo Zarasų[4].

Sunku pasakyti, kada mūsų minima vietovė buvo pirmąsyk nusiaubta kalavijuočių. Henriko Latvio kronikoje rašoma, kad 1212 m. riteriai iš Kuoknesės drauge su latviais dažnai apiplėšdavo sėlius ir lietuvius, niokojo jų kaimus ir pasienius, žudydami ir išsivesdami į nelaisvę žmones bei statydami ant kelio pinkles, darydami jiems daug žalos. Livonijos landmistras Folkevinas 1228 ar 1229 metais surengė žygį į Nalšėnų žemę. Šioje žemėje kryžiuočiai siautėjo ir 1250 m. Tačiau to meto šaltiniuose Linkmenys bei Tauragnai neminimi. 1274 m. Livonijos magistras Ernestas prie Dauguvos, kur susiėjo Lietuvos ir Rusijos žemių siena, pastatė Daugpilio pilį,

[1] H. Łowmiański, Studja nad początkami społeczenstwa i państwa litewskiego, t. II, Wilno, 1932, p. 115.

[2] H. Łowmiański, Op. cit., t. I, Wilno, 1931, p. 38—59.

[3] J. Ochmański, Powstanie i rozwój latyfundium biskupstwa Wileńskiego (1387—1550), Poznań, 1963, p. 20—22, 164.

[4] J. Ochmański, Op. cit., p. 20—21.

buvusią kryžiuočių forpostu kovoje prieš lietuvius. Ji buvo arčiausia Lietuvos sienos, priešams patogioje, o lietuviams pavojingoje strateginėje vietoje. Neatsitiktinai didysis Lietuvos kunigaikštis Traidenis sakė, kad ši pilis yra pastatyta jo paties širdy. Matyt, kaip atsparos punktai prieš kryžiuočių tvirtovę Daugpilį ir kitas jų pilis išaugo Tauragnų bei Linkmenų pilys. Pirmąsyk Linkmenų pilis paminėta Vartbergės kronikoje, aprašant 1373 m. vasario 14—21 d. kryžiuočių įsiveržimą į Tauragnų, Linkmenų, Labanoro, Dubingių ir Giedraičių apylinkes[1]. Priešai plėšikavo 8 dienas ir naktis, sustodami nakvynės naujose vietose. Kaip nurodo Vartbergė, pirmąsyk kryžiuočiai nakvojo prie Tauragnų pilies (*„ante castrum Taurage"*), antrą — *„in villa Gaveyken"*, trečią — *„in villa Nadunen"*, ketvirtą — *„in curia Girdemanthen"*, penktą — *„in villa Eynare"*, šeštą — *„in Mulove"*, septintą — *„in Labbenare"*, aštuntą — *„ante castrum Lenghemene"* — prie Linkmenų pilies. Iš minimų nakvynės vietų, be abejonės, galima lokalizuoti Tauragnus, Linkmenis ir Labanorą. Be to, Vartbergė mini ir kitas kryžiuočių nusiaubtas vietoves[2].

Eilės vietovių lokalizacija dėl jų vardų iškraipymo yra daug sudėtingesnė arba ir visai neįmanoma. Pirmiausia, karai ir stichinės nelaimės sunaikino atskirus gyvenviečių pėdsakus. Kai kurie vietovardžiai ilgainiui keitėsi. Pavyzdžiui, Kazitiškis XVIII a. vadinosi Bolduriais, Meironys XVI a. buvo žinomi Antadringės vardu. Kryžiuočių nakvynės vietovių lokalizaciją apsunkina, matyt, Vartbergės iškraipytas maršrutas. J. Ochmanskis teigia, jog jis klaidingas ir neatitinka tikrovės. Pažymėjęs, kad kryžiuočių dienos maršrutas siekdavo

[1] Scriptores Rerum Prussicarum (toliau — SRP), t. II, Leipzig, 1863, p. 103.

[2] *Antezelve, Videniske, terra Jenktrethas, Silnike, Loumene, Gedereythe, Oswiam, Lynnane, Dobinge, districtus Heidolathen, Asdubingen, Anstistirne (cum districtu Lenghemen).* Keletą šių vietovių galima lengvai lokaliuozti: *Videniske* — Videniškiai, į vakarus nuo Molėtų; *terra Jenktrethas* — Inketrių kaimas Spalio apylinkėje, į šiaurę nuo Molėtų; *Silnike* — Šilninkų kaimas Videniškių apylinkėje, *Loumene* — Laumėnų kaimas; vienas Molėtų raj., Kaližių apyl., kitas Ukmergės raj., Bastūnų apyl.; *Gedereythe* — Giedraičiai; *Anstistirne* — šiuo metu tokio kaimo nėra, tačiau XVIII a. prie kelio iš Labanoro į Stirnius buvo Inturkės seniūnijai priklausęs Anstirnių kaimas.

iki 4 mylių, arba 32 km, jis daro išvadą, jog kryžiuočiai, eidami iš Daugpilio į Lietuvą, pirmą kartą nakvojo ne Tauragnuose, kaip nurodo Vartbergė, o Nadūnų kaime. Vartbergė iš tikrųjų mini vietovę *Nadunen*, kur įsiveržėliai nakvoję trečią naktį. Tačiau dėl jos sutapatinimo su anuo Nadūnų kaimu netoli Zarasų tenka abejoti. Pirmiausia todėl, kad Nadūnų kaimas yra atokiai nuo Daugpilio—Tauragnų kelio ir, antra, kad *Nadunen* vietovardis, matyt, taip pat yra iškraipytas, kaip iškraipyti ir kiti. Mūsų nuomone, tai yra šiandieninis Mindūnų kaimas (Molėtų raj.), esantis prie seno kelio, einančio iš Molėtų į Labanorą. XVIII a. parapijų aprašymuose tas kaimas vadinamas Mundūnais. Šią nuomonę paremia ir tai, kad kryžiuočių apiplėštųjų vietovių tarpe minimas netoli nuo Mindūnų buvęs Anstirnių kaimas.

Vartbergė nurodo, kad antrą naktį kryžiuočiai nakvojo *„in villa Gaveyken"*, H. Lovmianskis, V. Pašuto ir J. Ochmanskis šią vietovę lokalizuoja Gaveikių kaime (Molėtų raj.), esančiame į pietus nuo Dubingių ežero. Tačiau Vartbergės minima vietovė galėjo būti ir Gaveikėnų kaimas, esantis prie Dringių ežero Ignalinos draustinio teritorijoje. Tuo būdu, traukdami į Lietuvos gilumą, kryžiuočiai pirmą naktį bus nakvoję Tauragnuose, antrą — Gaveikėnuose, trečią — Mindūnuose, o grįždami — Labanore ir Linkmenyse. Iš Linkmenų jie bus vykę be sustojimo iki Daugpilio, kaip įsiveržę be sustojimo ėjo iki Tauragnų.

Šio žygio aprašyme minima Linkmenų pilis. Tačiau niekur neužsimenama, kad ją būtų užpuolę ar sunaikinę kryžiuočiai, neužsimenama apie linkmeniškių gynimąsi ar išpuolius iš pilies prieš čia slankiojančius ar nakvojančius priešus. Apie Linkmenų pilį ateity daugiau galės pasakyti archeologai. Šiuo metu ją tenka lokalizuoti stambiame Ginučių piliakalnyje. Tam patvirtinti kai kurių duomenų teikia Vilniaus tijūnystės Nemenčinės ir Linkmenų valsčių 1554 metų inventorius, esąs „Istorijos archyve". Nurodant dvaro ganyklų prie Ginučių kaimo ribas, minimas ir piliakalnis *(horodziscu)*[1]. Nors apie pilį

[1] K. Jablonskis, Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, t. I, Kaunas, 1934, p. 129.

čia neužsimenama, tačiau jis nevadinamas paprastai kalnu ar kalva. Linkmenų pilies buvimą liudija ir atskiri nerašytiniai faktai. Jogaila 1387 m. privilegija užrašė Vilniaus vyskupui Tauragnų pilį su valsčiumi, Labanorą, Molėtus su visais ten esančiais gamtos turtais. Linkmenų neužrašė, gal būt, neatsitiktinai, kaip valsčiaus su gynybiniu punktu. Jogaila vyskupo neįpareigojo panaudoti Tauragnų pilies kaip Lietuvos valstybės šiaurinių sienų apsaugos punkto, o juk tai buvo laikotarpis prieš Žalgirio mūšį. Taigi, atidavus vyskupui Tauragnus, Užpaliai, Linkmenys, vėliau Drisvėtai ir toliau paliko svarbūs gynybiniai atsparos punktai.

Apie Linkmenų pilies buvimą ant Ginučių piliakalnio teikia duomenų ir tautosaka. 1872 m. Linkmenų liaudies mokyklos mokytojas — Rusų geografinės draugijos korespondentas rašė, jog vietiniai žmonės jam pasakoję ir maną, kad senovėje ant Ginučių piliakalnio stovėjusi pilis, kad sėniai girdėję apie tai pasakojant vaikystėje[1]. S. Gimžausko pateikiamame padavime „Apie Ligmaną, Vilaną ir Rigmaną" sakoma, kad ant piliakalnio „senovėje būta pilies ir aukota lietuvių dievaičiams savo"[2].

1375 m. vasario 5 d. Livonijos ordino riteriai vėl įsibrovė į šiaurės rytų Lietuvą ir nusiaubė šias žemes ir vietoves: *Taurage* (Tauragnus), *Vitten* (Uteną), *Balnike* (Balninkus), *Naliske* (?), *Sessolen* (Šešuolius), *Videniske* (Videniškius), *Gederayten* (Giedraičius) ir iš dalies *Dubinghen* (Dubingių žemę)[3]. Šį kartą kalavijuočiai Linkmenų nepasiekė.

Vartbergė nemini, kad, 1373 m. ir 1375 m. kryžiuočiams įsiveržus, lietuviai būtų juos persekioję, tačiau pastarojo žygio metu žuvo 21 metus landmaršalu išbuvęs Andrius Stenbergietis. Kronikininkas nurodo, kad jis „žuvo, krintant medžiui, kuris užgriuvo, neatsargiai praeinant pro jį". Galima tikėti, kad tai buvo lietuvių priešams paspęsti spąstai.

Šių žygių metu kryžiuočiai nemėgino įsitvirtinti Lietuvos

---

[1] Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB RS), A63—11185.

[2] „Tauta ir žodis", kn. I, Kaunas, 1923, p. 128.

[3] SRP, t. II, p. 105—106.

žemėje. Jų tikslas buvo ekonomiškai ir politiškai susilpninti valstybę. Vartbergė, aprašydamas abu minėtus žygius, pabrėžia, kad per visas plėšikiško žygio dienas kryžiuočiai žudė ir degino. Suimtieji žmonės buvo išsivedami į nelaisvę. 1373 m. iš Linkmenų, Tauragnų, Labanoro, Videniškių ir kitų šio krašto vietovių kryžiuočiai paėmė ir išsivarė apie 1000 žmonių su daugybe arklių, o išžudė, kronikininko žodžiais tariant, „be skaičiaus", 1375 m. per 10 dienų į nelaisvę buvo paimta 600 abiejų lyčių žmonių.

Lietuviai rengdavo atsakomuosius žygius į Livonijos ordino žemes. Vartbergė nurodo, kad 1357 m. į Livoniją įsiveržė „lietuviai iš Stripeikių". Istorikų nuomone, čia minimas draustinio zonoje esąs Stripeikių kaimas.

Praėjus 60 metų nuo pirmųjų mums žinomų Livonijos ordino riterių siautėjimų Linkmenų krašte, jis vėl nukentėjo Švitrigailos ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio tarpusavio kovų metu. Švitrigailos pusėje kovojo ir Livonijos ordinas, turėjęs savus politinius interesus. Livonijos ordino kariuomenė 1433 m. sausio 30 — vasario 9 d., t. y. vienuolika dienų, siautėjo Linkmenų *(Langwen)*, Tauragnų ar Daugailių *(Tawgal)*, Utenos ir Užpalių apylinkėse ir pagrobė bei išsivedė apie 3000 vaikų ir suaugusių. Priešas pasitraukė, tik pabūgęs jungtinių lietuvių ir lenkų jėgų[1]. Lemtingo Pabaisko mūšio išvakarėse — 1435 m. vasarą — Švitrigailos kariuomenė susitiko ir susijungė su Livonijos ordinu ties Breslauja, t. y. toje pačioje vietoje, iš kurios 1433 m. Livonijos ordinas buvo pradėjęs plėšiamąjį žygį. Jungtinė kariuomenė nužygiavo Ukmergės link jau „įprastais keliais", pro Linkmenis. B. Dundulis teigia, kad ties Breslauja susijungusi „jungtinė kariuomenė nužygiavo ne tiesiog į Vilnių pro Švenčionis, o vingiu, greičiausiai... Linkmenų—Užpalių ruožu"[2]. Toks vingiuotas žygio maršrutas buvo sumanytas dėl kelių priežasčių, iš kurių viena buvo ir krašto gyventojų terorizavimas.

---

[1] J. Matusas, Švitrigaila, Kaunas, 1938, p. 99; B. Dundulis, Livonijos ordino sutriuškinimas Pabaisko mūšyje 1435 m., Lietuvių karas su kryžiuočiais, Vilnius, 1964, p. 303.

[2] B. Dundulis, Ten pat. p. 308.

Pabaisko mūšis buvo Livonijos ordino Žalgiris. Po šio mūšio Livonijos ordino riterių nuolatiniai siautėjimai Lietuvoje, o tuo pačiu ir Linkmenų apylinkėse liovėsi.

Sunku pasakyti, kokius nuostolius padarė kryžiuočiai, kokie pasienio rajonai ištuštėjo kovų su jais metu, kaip šiuo laikotarpiu pasikeitė dabartinės draustinio teritorijos žmonių gyvenimas. Nuolatinis pavojus stabdė šiaurės rytinio Lietuvos kampo kolonizavimą. 1414 m. sausio mėn. šiomis vietovėmis iš Daugpilio į Vilnių vyko keliautojas Žilbertas de Lanua. Savo kelionės aprašyme jis pažymėjo, kad, išvykęs iš Daugpilio, įvažiavęs į didelius Lietuvos miškus ir jais keliavęs rogėmis dvi dienas ir naktis, neužtikdamas nė vienos sodybos. Pervažiavęs septynis ar aštuonis užšalusius didelius ežerus ir nukeliavęs 15 mylių, Žilbertas atvyko, kaip pats rašo, į vieną iš Vytauto dvarų, vadinamą Karaliaus dvaru[1]. Iš čia jis vyko į Vilnių ir pervažiavęs tris miškus, daug kaimų ir kt. Iki šiol nepavyko nustatyti tikslaus Žilberto maršruto bei lokalizuoti Karaliaus dvaro vietos. M. Balinskis[2] ir O. Hedemanas[3] mano, kad tas dvaras buvęs Drisvėtuose. H. Lovmianskis linkęs manyti, jog tai greičiausiai buvę Švenčionys arba Lentupis[4]. P. Klimas savo studijoje apie Žilberto keliones iš dalies sutinka, kad tai buvę Švenčionys[5]. Tačiau, besidomėdamas Žilberto asmeniu ir jo kelionėmis, jis palygino du jo kelionių aprašymo rankraščius, iš kurių vienas buvo iki to laiko nežinomas. Šis prieš karą buvo Belgijos karališkoje bibliotekoje, iki tol žinomas — grafų Lanua šeimyniniame archyve. Abu rankraščiai nėra visai tapatingi. Skiriasi juose ir maršruto iš Daugpilio į Vilnių aprašymas. Anksčiau publikuotame, jau iki P. Klimo žinomame variante rašoma, kad Žilbertas iš Karaliaus dvaro į Vilnių vykęs per kaimus, miškus, o naujai rastame rankraštyje, be viso to, dar pažymėta, kad jis prava-

[1] P. Klimas, Chillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais, Praeitis, t. II, Kaunas, 1933, p. 152.

[2] M. Baliński, Starożytna Polska, t. IV, Warszawa, 1886, p. 234.

[3] O. Hedemann, Historja powiatu Brasławskiego, Wilno, 1930, p. 381.

[4] H. Łowmiański, Op. cit., t. II, p. 116.

[5] P. Klimas, Op. cit., p. 115.

žiavęs ir daug ežerų. Pagal šį variantą, kaip nurodo P. Klimas, Žilbertas turėjęs nakvoti Linkmenyse arba Labanore[1].

Kai kurias versijas dėl dvaro lokalizacijos galima nedvejojant atmesti kaip nepagrįstas. Negalima sutikti su M. Balinskio ir O. Hedemano tvirtinimu, kad tai buvę Drisvėtai, kurie yra maždaug už 25 km nuo Daugpilio. Tokį atstumą Žilbertas būtų įveikęs per pusdienį, o ne per dvi dienas ir naktis. Be to, keliautojas nurodo, kad iki Karaliaus dvaro buvę 15 mylių (apie 60—82 km), o nuo pastarojo iki Vilniaus — 12 mylių (apie 48—67 km). Taigi karaliaus dvaras buvo antroje kelio iš Daugpilio į Vilnių pusėje. Vadinasi, negalėjo būti ir Labanoras. 1387 m. vasario 17 d. privilegijoje, kuria Jogaila Vilniaus vyskupui užrašė daug žemių, teminimas Labanoro kaimas[2], o ne dvaras. Be to, Labanoras Žilberto kelionės metu priklausė ne Vytautui, o Vilniaus vyskupui, ir, be abejo, keliautojas tai būtų pažymėjęs.

Kokie gi didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvarai buvo anuo metu tame rajone? M. Liubavskis nurodo, kad Neries vidupyje ir jos intako Žeimenos baseine XVI a. buvę keletas Vilniaus tijūno valdomų didžiojo kunigaikščio dvarų su jų valsčiais, būtent: Nemenčinės, Švenčionių, Linkmenų, Dysnos, Ažvenčių ir kt.[3] Lentupio jis nemini. M. Liubavskio nuomone, Dysnos dvaras su valsčiumi buvęs prie to paties vardo ežero, iš kurio išteka Dysnos upė. Ažvenčių dvaras stovėjo prie to paties vardo ežero, esančio 12 km į šiaurės rytus nuo Tauragnų.Tuo metu turėjo būti ir Drisvėtų dvaras. Tai liudija didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro 1500 m. spalio 20 d. privilegija dėl Breslaujos bažnyčios fundacijos[4].

Iš visų dvarų su Žilberto minimu Karaliaus dvaru labiausiai sutaptų Švenčionys ir Linkmenys. Linkmenys tuomet, matyt, buvo plačiai žinomi. Čia 1416 m. vasarą buvo numatę

---

[1] Ten pat.

[2] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, Vilnius, 1955, p. 58.

[3] М. Любавский, Областное деление и местное управление Литовско-русского государства во времени издания первого Литовского статута, Москва, 1892, p. 92.

[4] Литовская метрика, ч. I, отд. I, СПб., 1910, p. 807.

susitikti kryžiuočių ordino vyriausiasis magistras su Livonijos magistru ir iš čia vykti tartis su Vytautu[1].

Tyrinėjant Žilberto maršrutą iš Daugpilio į Vilnių, reikėtų išsiaiškinti, kokiomis vietovėmis ėjo Vilniaus—Daugpilio žiemos kelias. Jo kelionės metu, matyt, buvo šalta ir gili žiema, tad, be abejo, buvo pasirinktas patogiausias žiemos kelias, nors jis čia, šiaurės rytų Lietuvoje, negalėjo smarkiai nukrypti nuo vasaros kelio, nes tam trukdė miškai. Daugiausia galimybių sutrumpinti kelią teikdavo užšalę ežerai, kuriuos vasarą tekdavo apvažiuoti didesniu ar mažesniu ratu. Antai vasarą kelias iš Tauragnų į Vilnių pasiganant užtrukdavo 24, o žiemą — 16 val.; iš Tauragnų į Ukmergę — 15 ir 11 val., iš Tauragnų į Breslaują — 20 ir 14 val.[2] XVIII a. pabaigoje kelias, einąs pro Kaltanėnus į Linkmenis, buvo dar vadinamas vasaros keliu į Rygą[3]. XIX a. viduryje ežeringoje Zarasų apskrityje buvo daugybė lokalinių ir stambesnio masto žiemos kelių, einančių per ežerus. Pavyzdžiui, Vilniaus prekybinis kelias, einantis per Vidžius į Daugpilį, žiemą pasukdavo Drūkšių ežeru. Per šį ežerą būdavo vykstama iš Drisvėtų ir Apso į Zarasus. Per Dysnų, Snudo, Luodžio, Dūkšto ežerus žiemą nusidriekdavo keliai į aplinkines gyvenvietes, jais buvo tiesiau į Daugpilį, Zarasus, Drują.[4] Tokių žiemos kelių buvo gausu visoje Lietuvoje.

Šiaip ar taip, Žilbertas važiavo netoli mūsų tyrinėjamos teritorijos, o gal ir per ją pačią. Negalima juo visiškai patikėti, kad, keliavęs dvi dienas ir naktis, iš tikrųjų būtų nepravažiavęs jokios sodybos ar kaimų. Žilbertas, anot P. Klimo, buvo pusėtino pastabumo. Vykdamas iš Klaipėdos į Liepoją, nematė Palangos ir taip pat jokios kitos sodybos. Atvykęs į Vilnių, pastebėjo Vilnelę, bet nematė Neries, kuri, matyt, buvo užšalusi ir apsnigta. Mums tėra vertinga tai, kad jis pa-

[1] Liv-, Est- und Curlandisches Urkundenbuch nebst Regesten. Herausgegaben von Dr. Fr. G. von Bunge, Rīgā, 1867, p. 135.

[2] Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas (toliau CVIA), SA, Nr. 19252, l. 455.

[3] Ten pat, l. 165.

[4] Д. Афанасьев, Материалы для географии и статистики, Ковенская губерния, СПб., 1861, p. 154.

liko žinių apie tame rajone anuomet buvusius miškus ir mažai apgyventas vietoves.

Tokiu būdu karų prieš kryžiuočius epochoje yra minima keletas dabartinėje Ignalinos draustinio teritorijoje ir greta buvusių arba tebesančių gyvenviečių, kurias be didelių abejonių galima identifikuoti su Linkmenimis, Tauragnais, Anstirniais, Gaveikėnais, Stripeikiais.

Pirmąsyk Linkmenų administracinis vienetas — *district* paminėtas 1373 m. Vartbergės kronikoje. Jam priskirtas Anstirnių kaimas. Lietuvos valstybės rašytiniuose dokumentuose apie Linkmenų valsčių pirmąsyk užsimenama 1434 m. rugsėjo 15 d. Žygimanto dotaciniame rašte, kuriuo jis, be kitko, atidavė Vilniaus vyskupui *„in districtu Linkmenj"* du žmones: Kirkilą (Kyrkilo)ir Žadeiką (Szodeyko) su jų vaikais ir palikuonimis[1]. Po to Linkmenų valsčius vis dažniau minimas didžiojo Lietuvos kunigaikščio dotaciniuose raštuose, išduotuose XV amžiuje. Juose, be kitko, minimos kai kurios vietovės, valstiečių ir feodalų pavardės. 1442 m. didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras ponui Narbutui Linkmenų valsčiuje atidavė 7 žmones[2]. Apie XV a. vidurį Nemenčinės valsčiuje ir Linkmenų žemėje Birialiui Giedraičiui buvo duotos, jei pasirodys esančios tuščios, Puškovo ir Sukovo žemės. Kaip matyti iš 1495 m. liepos 2 d. didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro rašto, iš Žygimanto Kęstutaičio ponas Narbutas buvo gavęs Linkmenų valsčiuje 3 žmones[3]. Pasirodo daugiau žinių ir apie Linkmenis. Iš keleto dotacijų matyti, kad miestelyje XV a. antroje pusėje buvo smuklė. XV a. vidury didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras Narbutui Vaitiekui užrašė 8 kapas iš Linkmenų ir Švenčionių smuklių, 1487—1489 m. ponui Mikalojui Petkovičiui — 20 kapų, Senkai Putiatičiui — 4 kapas iš Linkmenų smuklės; 1488 m. Vilniaus vaivados sakalninkui — 3 kapas iš smuklės ir 20 statinių rugių iš Linkmenų valsčiaus[4]. 1498 m. liepos 28 d. Aleksandro patvir-

[1] J. Fijałek i W. Semkowicz, Kodeks dipłomatyczny katedri i diecezji Wileńskiej, t. I, Kraków, 1948, p. 41.

[2] Литовская метрика, ч. I, отд. I, СПб., 1910, p. 23, 122.

[3] Ten pat, p. 611—612.

[4] Ten pat, p. 192, 248, 260, 291, 294.

tinamasis raštas ponui Narbutui rodo, kad jam Linkmenų valsčiuje buvo atiduota Nadudereco žemė, Svorlės tvenkinėlis ant Jusinės upės[1].

Vis dėlto šio laikotarpio dotaciniuose raštuose neužtinkame į dabartinę draustinio teritoriją įeinančių kaimų, ežerų vardų.

Apie kitas draustinio vietoves, priklausiusias Linkmenų valsčiui, daugiau sužinome iš XVI a. dokumentų. 1554 metų Vilniaus tijūnystės, Nemenčinės ir Linkmenų valsčių inventoriuje randame pirmąsyk paminėtus Ginučių, Kirdeikių, Vaišniūnų, Pabiržės, Antadringės (Meironių) kaimus ir daugybę užusienių[2]. Kirdeikių kaime (be užusienių) pažymėti 29 ūkiai, Ginučiuose — 3, Vaišniūnų kaime — 5, Antadringės (Meironių) kaime — 9 ūkiai. Tai rodo, kad šie kaimai egzistavo ne pirmą dešimtmetį ir buvo įsikūrę prieš XVI amžių.

1613 m. išleistame Lietuvos valstybės žemėlapyje ir vėlesniuose viduramžių žemėlapiuose iš mūsų tiriamojo rajono tėra pažymėti tik Linkmenys.

Ignalinos landšaftinis draustinis ir praeityje buvo girių ir ežerų masyve. Stambiuose miškuose buvusių gyvenviečių istoriniam tyrinėjimui daug padeda Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės girių ordinacija[3]. Tačiau stambūs rytų Lietuvos miškai — Salako, Tauragnų, Kuktiškių, Labanoro — priklausė Vilniaus vyskupui[4]. Privatūs miškai nebuvo aprašomi, todėl į minėto laikotarpio girių aprašymą jie nepateko. Tiesa, artimiausia mūsų tyrinėjamai teritorijai buvo Linkmenų giria, kuri priklausė Linkmenų dvarui ir ribojosi su Tauragnų giria. Bet ir šios girios aprašymo minėtame leidinyje nėra.

Taigi pagal rašytiniuose šaltiniuose užtinkamas žinias seniausios Ignalinos krašto gyvenvietės yra Stripeikiai (minimi 1357 m.), Linkmenys ir Gaveikėnai (1373). Iš XVI a. vidurio turime pirmąsias žinias apie Antalksnę, Ginučius, Antadringę

---

[1] Ф. Леонтович, Акты литовской метрики, т. I, вып. I, Варшава, 1896, p. 163—164.

[2] K. Jablonskis. Istorijos archyvas, t. I, p. 94—106.

[3] Ординация королевских пущ в лестничествах бывшего Великого Княжества Литовского, Вильно, 1871.

[4] Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. II, Вильно, 1897, p. 80, 95, 111.

(Meironis), Kirdeikius, Vaišniūnus ir Pabiržę. Išskyrus Pabiržę, kiti keturi kaimai tuo metu jau buvo išaugę ir turėjo po kelis ar keliolika kiemų. Tai leidžia manyti, kad jie buvo įsikūrę anksčiau. Dalis kaimų išaugo kaip minėtų kaimų užusieniai žymiai vėliau. Antai 1732 m. inventoriuje minimas Kirdeikių kaimo užusienis Salos, Ginučių kaimo užusieniai Papiliakalnė ir Vaidžiuškės, taip pat Vaišniūnų kaimo Pabaluošio užusienis. Palūšės miestelis išaugo, 1756 m. privačios žemės teritorijoje pastačius bažnyčią ir įsikūrus čia žvejams bei verslovininkams.

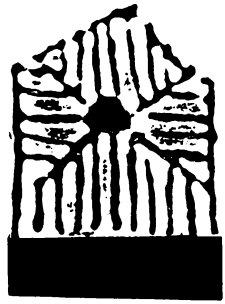

R. Batūra

LINKMENŲ PILIS IR KRAŠTO GYNYBA XIII—XV a.

Senovės Linkmenų krašto centras buvo 1373 m. rašytiniuose šaltiniuose pirmąkart paminėta Linkmenų pilis[1]. Jos vietą tiek XIX a. istorikai, išleidę ir komentavę Kryžiuočių ordino kronikas, tiek vėlesni Lietuvos istorijos tyrinėtojai (H. Lovmianskis) siejo su dabartiniais Linkmenimis. Tačiau, žvalgant vietovę, paaiškėjo, jog pačiuose Linkmenyse nėra jokios piliavietės, tik 3 km į šiaurę yra nedidelis ankstyvas, o dar toliau, prie Ginučių,— gerai įtvirtintas, didelis vėlyvas piliakalnis. Netoliese, Staniuliškių kaime, apie 1,5 km į pietus nuo Kirdeikių, yra neblogai įtvirtintas, bet mažos aikštelės (14x18 m) piliakalniukas. Tuo būdu tik prie Ginučių kaimo esantis piliakalnis tegali būti siejamas su XIV a. minima Linkmenų pilimi. Tą patvirtina atskiri vietovardžiai — šio piliakalnio papėdėje tyvuliuoja Linkmeno ežeras, be to, kai kurie tautosakos duomenys.

Linkmenų pilis senovėje turėjo vaidinti svarbų vaidmenį krašto gynime, kadangi pro šias apylinkes — šiaurės rytų Lietuvą — ėjo senas prekybos kelias, jungiąs geografinį Vilniaus mazgą su Dauguva. Jo senumą ir reikšmę liudija IX—X a.

[1] SRP, t. II, p. 103.

arabų monetos, rastos šiame kelyje[1]. Viena šio kelio šaka ėjo tiesiai į šiaurę, o kita trumpiausiu atstumu siekė Dauguvą. Čia 1274 m. Livonijos ordinas pastatė Daugpilio tvirtovę — bazę žygiams į Lietuvos gilumą.

Kelių ruožą tarp Šventosios aukštupio ir Naručio bei Medilo ežerų, krašto centrą ir sostinę Vilnių gynė pilių grandinė, aiškiai išryškėjanti XIV—XV a. pirmosios pusės rašytiniuose šaltiniuose. Tai Užpalių, Utenos, Tauragnų, Linkmenų, Švenčionių[2], o taip pat Medilo, Svyrių pilys. Arčiausia prie Livonijos riterių Daugpilio tvirtovės buvo tarp ežerų stovinčios lietuvių Breslaujos ir Drūkšių (Drisvėtų) pilys[3]. Dauguvos vagą nuo Ordino puolimų saugojo Drisos, Drujos tvirtovės[4] ir pagaliau pagrindinis atsparos punktas prie Dauguvos — Polocko pilis ir miestas, įėjęs į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį. Šias pilis Livonijos ordinas ne kartą puolė.

Iš 1324 m. Gedimino laiško žinoma, jog prieš kurį laiką riteriai plėšė Medilo apylinkes, tačiau neįstengė paimti stipriai įtvirtintos pilies[5], stovėjusios greičiausiai to paties vardo ežero saloje. 1378 m. Livonijos magistras žygiavo į Medilo pilies apylinkes, o XV a. pradžioje vėl buvo puolamos Medilo ir Svyrių sritys[6]. Svyrių pilis stovėjo šiuo metu miestelyje esančiame piliakalnyje.

1373 m. vasario ir kovo mėnesiais, dviejų žygių metu, Livonijos kariuomenė teriojo Tauragnų, Linkmenų, Utenos, Užpalių pilių apylinkes, tačiau jų įtvirtinimų pulti, matyt, nedrįso, nors buvo įsikūrusi stovyklą arti Linkmenų pilies. Tik antrojo

---

[1] W. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej, Wilno i ziemia Wileńska, t. I, Wilno, 1930, p. 116.

[2] Prie Švenčionių yra gerai įtvirtintas Cirkliškės kaimo piliakalnis. Nors rašytiniai šaltiniai čia pilies nemini, tačiau Švenčionys buvo senas valsčiaus centras, su kuriuo reikia sieti šį piliakalnį, — žr. H. Łowmiański, Studja nad początkami społeczenstwa i państwa litewskiego, t. II, Wilno, 1932, p. 123.

[3] XV a. pradžioje minima Breslaujos sritis. Žr. H. Łowmiański, Op. cit., t. II, p. 115—116.

[4] SRP, t. II, p. 70, 104, 105, 111, 113.

[5] В. Т. Пашуто, Образование Литовского государства, Москва, 1959, p. 526—527.

[6] SRP, t. II, p. 115; H. Łowmiański, Op. cit., t. II, p. 116.

žygio metu, naktį netikėtai užpuolę, priešai paėmė ir sudegino Užpalių papilį[1]. Tai rodo, jog Linkmenų pilis, kaip ir kitos šio ruožo pilys, buvo gana tvirta ir, kaip ir jos, suvaidino nemažą vaidmenį sulaikant kryžiuočių veržimąsi gilyn į Lietuvą. Be to, šių pilių gynėjai dalyvaudavo atsakomuose Lietuvos kariuomenės žygiuose į Livonijos ordino teritoriją, ypač puolant Daugpilio pilį (1278, 1373, 1403 m.).

Pirmas Traidenio puolimas buvo nesėkmingas, tačiau lietuviai ir toliau puldinėjo Daugpilį, norėdami jį sunaikinti. Apie 1281 m. Traidenis užėmė Ersikos pilį žemiau Daugpilio. Atkirstą nuo Rygos Daugpilį Ordinas buvo priverstas atiduoti Lietuvai mainais už Ersiką ir dar atitinkamai primokėti. Daugpilis Lietuvos rankose išbuvo daugiau kaip trisdešimt metų (iki 1313 m.). Vėliau, siekdama užtikrinti Linkmenų ir gretimų šio ruožo pilių apsaugą ir atsakydama į 1373 m. Ordino teriojimus, Lietuvos kariuomenė, vadovaujama Kęstučio ir Skirgailos, puolė Daugpilį[2]. 1403 m. Vytautas visiškai sunaikino Daugpilio pilį ir miestą[3].

Tuo būdu anksčiausi, visiškai neginčytini rašytiniai duomenys apie Linkmenų pilį siekia XIV a. Tačiau yra faktų, rodančių Linkmenų pilį buvus jau XIII a.

1261 m. Mindaugo dokumente, kuriame nurodomos Ordinui užrašomos Sėlijos ribos, šalia kitų to krašto įtvirtinimų minimi Tauragnų, Utenos ir Užpalių įtvirtinimai[4]. Linkmenys neminimi, kadangi neįėjo į užrašomą teritoriją. Šis dokumentas yra XIV a. Ordino falsifikatas[5], tačiau jis rodo, kad pilių linija, į kurią įėjo Linkmenys, jau egzistavo Mindaugo laikais. Apie tai liudytų ir padavimas apie Ligmaną, Vilaną ir Rigmaną, kuriame pasakojama, jog piliakalnyje ant Linkmeno

---

[1] SRP, t. II, p. 103.
[2] SRP, t. II, p. 103—104.
[3] SRP, t. III, p. 266.
[4] Preussisches Urkundenbuch (toliau — PUB), t. I, Königsberg, 1882, Nr. 363; A. Bielenstein, Die Grenzen des Lettischen Volksstames, St. Peterburg, 1892, p. 435.
[5] W. Kętrzyński, O dokumentach Mendoga, Kraków, 1907, p. 24—25; H. Łowmiański, Op. cit., t. II, p. 320—322; J. Ochmański, Powstanie i rozwój latyfundium biskupstwa Wileńskiego (1387—1550), Poznań, 1963, p. 21.

ežero kranto senovėje būta pilies, kurioje gyvenęs Ligmanas, taip pat kalbama apie kažkokį šios vietos ryšį su Vilanu ir Rigmanu, t. y. Vilniumi ir Ryga. Iš padavimo galima spėti Linkmenų pilį stovėjus Ginučių piliakalnyje. Kiti padavimai taip pat mini čia buvus miestą, t. y. pilį. Tačiau ką galima pasakyti apie kažkokį šios pilies valdovą Ligmaną, jo ryšius su Vilniumi ir Ryga?

XIII a. viduryje, 1242—1260 m. laikotarpiu, istoriniuose šaltiniuose ne kartą minimas Lengvenis *(Lengewin, Лонъкгвени, Langwinus)*, Mindaugo seserėnas, vadovavęs 1247 m. Lietuvos kariuomenei prie Melniko ir Pinsko, sutriuškinęs Livonijos riterius prie Vendeno pilies. 1260 m. Mindaugo dokumente Livonijos ordinui dešimties liudininkų tarpe Lengvenis žymimas pirmuoju. Tai rodo jį buvus vienu žymiausių asmenų XIII a. vidurio Lietuvoje.

Vidaus feodalinių kovų metu Lengvenis buvo patekęs į Livonijos ordino nelaisvę, kurį laiką išbuvo Rygoje, bet vėliau už stambią sumą jį iš nelaisvės išpirko artimieji. Lengvenis buvo atkaklus kovotojas su Ordinu, pasak „Eiliuotosios kronikos" autoriaus, „didelį apmaudą turėjo širdyje jis prieš krikščionis". Mums ypač įdomu, kad šioje „Kronikoje" minimas Lengvenio dvaras[1], buvęs kažkur šiaurės rytų Lietuvoje. Lengveniui esant nelaisvėje, jo valdas teriojo Livonijos ordinas ir prisiplėšė didelį grobį, paėmė daug belaisvių, bet paties dvaro-pilies, matyt, nepaėmė.

Istoriniuose šaltiniuose Lengvenio, jo valdų aprašymas yra vienas iš ryškiausių, teikiantis daug duomenų feodalizmo ekonominiams-politiniams santykiams Lietuvoje nušviesti[2]. Tačiau iki šiol jo dvaro-pilies vieta nenustatyta. Minėtame padavime galima įžvelgti Lengvenio ryšių su Ryga ir Mindaugu atspin-

---

[1] L. Meyer, Livländische Reimchronik, Padeborn, 1876, eil. 3002, 3025. Lengvenio dvaras apibūdintas terminu *hof*. Tai, be abejonės, buvo įtvirtintas jo valdų centras — pilis. Kitos pilys XIV a. istoriniuose šaltiniuose taip pat vadinamos kartais karaliaus dvaru, kartais pilimi, pavyzdžiui, Pervalkas, Nemunaitis, Punia (SRP, t. II, p. 701, 581, 698, 700), o taip pat Vilniaus pilis.

[2] В. Т. Пашуто, Op. cit., p. 137—138.

džius, o Ligmanas turėtų būti pats Lengvenis[1]. Tai rodytų, jog XIII a. vidurio Lengvenio valdų centras — dvaras galėjo būti Linkmenų pilis.

Linkmenų, o taip pat beveik visos kitos šio krašto pilys turėjo didelę reikšmę krašto gynimui iki XV a. pirmosios pusės, kol buvo vykdomi Ordino puolimai.

Paskutinį kartą Linkmenų, Tauragnų, Utenos, Užpalių pilys ryšium su krašto gynimu minimos 1433 m. Tais metais Livonijos ordinas puolė ir sunaikino minėtas pilis[2], matyt, menkai tegintas dėl vidaus neramumų. Po Pabaisko mūšio Livonijos ordinas nebegrėsė Lietuvai, todėl atrodo, jog Linkmenų ir kitos pilys, jau nebeatitinkančios naujų reikalavimų, nebuvo atstatytos. Tai patvirtina Breslaujos piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai, leidžiantys daryti išvadas, jog ir ši pilis buvusi apleista XV a., nors atskleisti labai intensyvūs XIV a. ir ankstesni sluoksniai rodo ilgą pilies gyvavimo laiką[3]. XV a. dokumente ir Svyriuose minimas tik „Piliakalnio kalnas..., ant kurio anksčiau buvo pastatyta pilis"[4].

Iš Ginučių piliakalnio įtvirtinimų pėdsakų, išlikusių iki šių dienų, bent iš dalies galime spręsti apie paskutinio laikotarpio (XIV—XV a. pirmos pusės) Linkmenų pilies vaizdą.

Ant aukšto kalno, stūksančio tarp Linkmeno ir Ukojo ežerų, įrengta pagrindinė gana didelė pilies aikštelė, kurioje stovėjo pastatai, saugomi pylimų ir rąstų sienos. Antroji gynybinė užtvara buvo įrengta žemiau, pilies kalno papėdėje; tai liudija apie 40 m ilgio pylimo liekanos rytiniame kalno

---

[1] Atkreipiame dėmesį, jog 1260 m. dokumente Lengvenio vardas *(Langwinus)* užrašytas panašiai į 1433 m. pilies pavadinimą *(Langwen)*, PUB, 1, H. 2, Nr. 106; SRP, t. III, p. 499.

Minėto padavimo, 1875—1879 m. užrašyto S. Gimžausko, paskelbto K. Būgos (Linkmenų apylinkės padavimai, „Tauta ir žodis", I kn. Kaunas, 1923, p. 128), ryšiui su liaudies kūryba ir istorija nustatyti dar reikalinga papildoma studija.

[2] SRP, t. III, p. 499.

[3] Л. В. Алексеев, Раскопки древнего Браслава, Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры, т. 81, Москва, 1960, p. 95—106.

[4] Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции, книга двадцать первая, II, Книги Литовской метрики, Москва, 1915, p. 369.

šlaite. Į šiaurę nuo pagrindinės tvirtovės buvo kita, mažiau įtvirtinta aikštelė.

Šalia Linkmenų, bei kitų šio krašto pilių yra ir daugiau senovės liekanų, susijusių su gynyba nuo priešų.

Į šiaurę nuo buvusios Linkmenų pilies yra Ginučių kaimas. Liaudies padavimas šią vietą ir kaimo vardą sieja su gynyba senovėje, „kai su rąstais, su strėlėmis kariaudavo" (žr. šio leidinio 293 p.). Kaimas yra sąsmaukoje tarp ežerų, prie upelio, per kurį iš šiaurės ėjo kelias į Linkmenų pilį. Šioje vietoje galėjo būti nukirstų medžių užtvara, sauganti pilies apylinkę nuo netikėto priešų užpuolimo.

Gausūs vienas su kitu susijungiantys ežerai, ežerėliai, upeliai ir pelkės sudarė gamtines kliūtis priešams. Čia taip pat turėjo būti kelių per pelkes, Žemaičiuose pagarsėjusių kulgrindų vardu. Tokio kelio pėdsakai buvo užtikti Drūkšių ežero pietrytinėje pakrantėje[1].

Šiame rajone aptikta senovinio pavojaus perdavimo pėdsakų.

Į šiaurės vakarus nuo Tauragnų yra vietovė Klykiai, o Drūkšių ežero pietvakarinėje pakrantėje — Klikalnyčia. XIV a. rašytiniai šaltiniai liudija, jog Lietuvoje atstumas (pavyzdžiui, nuo vienos iki kitos upės brastos) buvo matuojamas šūksniais[2]. Antai žinia apie gresiantį pavojų, priimta Kernavėje, būdavo perduodama į Trakus per keletą signalizacijos punktų. Tarp Kernavės ir Trakų šalia apylinkėse dominuojančios aukštumos yra Klykūnų kaimas, o prie pat Trakų, tarp Galvės ir Akmenos ežerų,— kalnas su įtvirtinimų liekanomis, vadinamas Rėkalniu. Žinomi taip pat klykūnai — pilių sargybiniai. XVI a. dokumentai mini, kad Žemaičiuose, Karklėnų valsčiuje, prie Pagojų dvaro ir Kražantės upės, yra Pašaukimo kalnas[3]. Visa tai rodo, jog ir tyrinėjamame rajone žinia apie priešą būdavo pranešama šauksmu, o taip pat ugnimi bei dūmais. Apie pasta-

[1] J. Žiogas. Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje, „Lietuvių tauta", kn. 1, Vilnius, 1909, p. 331.

[2] SRP, t. II, p. 695.

[3] И. Спрогис, Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, Вильна, 1888, p. 149.

rąjį žinios perdavimo būdą kalba XIV a. rašytiniai šaltiniai, pvz., Veliuonos pilies gynėjai tokiais signalais prisišaukdavo pagalbos iš tolimų apylinkių[1]. Ši tradicija buvo gyva XVI a. M. Stryjkovskis, aprašydamas Gedimino pilies (Žemaičiuose) gynybą 1316 m., mini, jog lietuviai, uždegdami pilyje daug šiaudų, pranešdavo valsčiui apie pavojų[2]. Tyrinėjamame rajone tai primena senų žmonių pasakojimai apie dūmus, ėjusius iš Čeberakų piliakalnio[3], esančio į vakarus nuo Drūkšių ežero ir Klikalnyčios kaimo. Atrodo, jog iš pasienio, nuo Drūkšių, Tauragnų, Linkmenų pavojaus žinią priimdavo vieno aukščiausių Lietuvoje Ažušilės kalno sargybiniai-budėtojai ir perduodavo tolyn, Vilniaus, Švenčionių, Svyrių, Medilo link. Tą liudytų ir antrasis Ažušilės kalno vardas — Būdakalnis. Panašios paskirties pabudkalniai, t. y. budėjimo vietos, žinomi vakarinėje Lietuvoje[4], o tarpinis žinios perdavimo punktas tarp Kernavės ir Žvagakalnio (žemiau Čiobiškio, minimas XIV a.) buvo aukštame kairiajame Neries krante esantis Budelių piliakalnis.

Apie minimo rajono gyventojų dalyvavimą krašto gynime liudija į šiaurės rytus nuo Linkmenų pilies, už Kazitiškio ir kitur išsidėstę Bajorų kaimai. Ryšium su tuo reikia paminėti kai kuriuos duomenis apie prūsų atkėlimą ir apgyvendinimą Linkmenų pilies prieigose, prie kelio į krašto gilumą.

Prieš 1283 m. po ilgų ir kruvinų kovų Kryžiuočių ordinui pavyko užimti prūsų ir vakarinių lietuvių žemes iki žemutinio Nemuno. Dalis šio krašto gyventojų pasitraukė į Lietuvą ir drauge su žemaičiais ir aukštaičiais toliau kovojo prieš atėjūnus. Rusų Ipatijaus metraštis keletą kartų mini, jog Traidenis Gardine ir Volkovyske apgyvendino „prūsus ir bartus", kurie gynė šį kraštą nuo įsiveržėlių. Persikėlėliai, matyt, buvo daugiausia kariai. Apie kitus rajonus tokių rašytinių žinių nėra,

---

[1] SRP, t. I, p. 155, 184.

[2] M. Stryjkowski, Kronika, t. I, Warszawa, 1846, p. 277. Žemaičių pagrindines signalizacijos linijas nurodė L. Kšivickis, Žemaičių senovė, Kaunas—Marijampolė, 1928, p. 39, 56—60.

[3] J. Žiogas, Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje, Ten pat, p. 327.

[4] J. Remeika, Ką kalneliai pasakoja, Klaipėda, 1938, p. 80.

todėl tyrinėtojai manė, jog etnografinėje Lietuvoje jie nebuvo apgyvendinti[1]. Tačiau tuo tenka abejoti.

XIV a. pabaigos kryžiuočių žvalgų pranešime rašoma, jog šalia kelio, einančio iš Užnemunės pro Perlamą į Eišiškes, prie Pelesos upės, netoli Dubičių, yra Skalevo gyvenvietė. Kryžiuočių dokumente pažymima, jog čia gyvena skalviai, lietuvių paimti į nelaisvę prie Ragainės[2]. Tačiau šnipų teiginį kitaip nušviečia ankstesni faktai. 1364 m. Vygando kronikoje rašoma, jog kelių, einančių per Užnemunę į Lietuvos gilumą, sargybai Kęstutis pasiuntė 150 lietuvių iš Skalvių kaimo *(de villa Scholowen)*, ginkluotų, be kita ko, ietimis ir skydais[3]. Tai minėtojo Skalvių kaimo gyventojai, saugoję kelius Eišiškių link, iš kur galima žygiuoti į Vilnių. 1375 m. kryžiuočiai, žygiuodami link Trakų ir Vilniaus, netoli Semeliškių teriojo gyvenvietę *Sudowenses*[4]. Šie faktai leidžia spręsti, jog iš užgrobtų žemių pasitraukę prūsai ir vakariniai lietuviai buvo apgyvendinti prie svarbiausių kelių ne tik Gardine ir Volkovyske, bet ir etnografinėje Lietuvoje, prie Dubičių, Semeliškių ir, matyt, kitur. Jie toliau kovojo su priešu, saugodami kelius į Lietuvos centrą — Vilnių ir Trakus. Daugiausia persikeliama buvo Traidenio laikais, iki 1283 m.

Be čia aptartų kelių, kuriais į Lietuvos centrą veržđavosi kryžiuočiai iš Prūsijos, pastačius Daugpilio tvirtovę, pasidarė ypač svarbu, kaip minėjome, apsaugoti pro Linkmenų pilį einantį kelią iš Daugpilio. Gal būt, ir čia buvo apgyvendinti vakariniai lietuviai, prūsai. Nors rašytinių žinių apie tai nėra, tačiau tą liudytų atskiri vietovardžiai, kaip Prūsų kaimas, esąs į šiaurės rytus nuo buvusios Linkmenų pilies, ir Prūsokiškiai — į vakarus, be to, Tilžės gyvenvietė prie Drūkšių ežero. Prūsų kaimo gyventojų tarpe išlikęs pasakojimas apie atsikėlimą iš Prūsijos.

---

[1] H. Paszkiewicz, Jagiellonowie, t. I, Warszawa, 1933, p. 78—79.

[2] SRP, t. II, p. 703. Tyrinėtojai Ordino šnipų teiginio apie skalvius belaisvius nekomentuoja. Žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, t. III, Vilnius, 1961, p. 116.

[3] SRP, t. II, p. 548.

[4] SRP, t. II, p. 579.

Taigi prie Ginučių kaimo esančiame piliakalnyje stovėjusi Linkmenų pilis buvo aplinkinės teritorijos feodalinis centras — tvirtovė, įėjusi į pilių grandinę. Čia buvo įrengtos užtvaros, brastos, kurios, suderintos su gamtinėmis kliūtimis, lengvino krašto gynybą. Žinia apie artėjantį priešą būdavo duodama iš sargybos-signalizacijos punktų, kuriuo buvo ir Ažušilės kalnas.

Linkmenų ir visi kiti minėti šiaurės rytų Lietuvos gynybiniai įrengimai įėjo į bendrą Lietuvos gynybinių įrengimų visumą[1]. Jie suvaidino ypač didelį vaidmenį XIII—XV a., ginant kraštą nuo Ordino ir jį rėmusių vakarų Europos šalių feodalų agresijos. Kovoje aktyviai dalyvavo visa šio krašto liaudis.

[1] Žr. R. Batūra, Karinė organizacija Lietuvoje XIII—XV a., Lietuvių karas su kryžiuočiais, Vilnius, 1964, p. 103—107.

V. Žilėnas

GYVENTOJŲ ETNINIAI IR SOCIALINIAI SANTYKIAI

Ignalinos rajonas yra įsikūręs kadaise buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vilniaus vaivadijos Ašmenos, Breslaujos ir Ukmergės pavietų pasienyje. Jo ežerų masyvai, miškai ir kitados sunkiai beįžengiami pelkynai buvo natūrali siena, skyrusi vienų lietuvių genčių teritorijas nuo kitų ir iš dalies saugojusi jų sodybas nuo priešų.

Apie tai, kur čia ėjo lietuvių genčių teritorijų sienos, šiek tiek galime spręsti iš vėlesniųjų laikų, jau iš XVI a., dokumentų. Ankstesnių duomenų neturime. XVI a. viduryje Lietuvos valstybė buvo paskirstyta administraciniais vienetais, vadinamais pavietais. Pavietai iš esmės buvo sudaryti anksčiau egzistavusių genčių teritorijų pagrindu. Iš to paskirstymo matome Ašmenos ir Ukmergės pavietų sieną einant nuo Žeimenos—Neries santakos Žeimenos upe jos aukštupio link per Žeimenų, Šakarvų ežerus ligi Dringykščio ežero, prie kurio ji išsišakoja: nuo Dringykščio pietryčių kryptimi per Dysnų ežerą viena šaka ėjo kaip Breslaujos ir Ašmenos pavietų siena, o nuo to paties Dringykščio šiaurės rytų kryptimi, Kazitiškio—Salako vieškeliu, ligi Ažvenčių ežero buvo kita šaka, skyrusi Ukmergės ir Breslaujos pavietų teritorijas. Ažvenčių

dvaras ir ežeras priklausė Linkmenų valsčiui, įėjusiam į Ukmergės pavietą, o Salakas buvo Breslaujos paviete[1].

Matyti, šių gretimų pavietų siena tada dar nebuvo visiškai tiksliai išvesta. Dėl jos buvo kilę ginčų. XVII a. pradžioje pasienių reguliavimo komisija turėjo padaryti kai kurių patikslinimų Breslaujos pavieto naudai. Šio pavieto teritorija buvo praplėsta tiek, kad į ją buvo įtrauktas Petravo dvaras (dabar ten Petravo kaimas), kurį Jogaila 1387 m. drauge su Vidžiais, Salaku, Tauragnų pilimi ir kitomis sritimis buvo užrašęs Vilniaus vyskupui ir Vilniaus kapitulai. Patikslinus Breslaujos, Ašmenos ir Ukmergės pavietų sienas, jų susikirtimo punktas nuo Dringykščio ežero buvo atkeltas prie Šakarvos upės tilto. Nepaisant to, Breslaujos pavieto teritorija vos siekė Šakarvos upę, nes Šakarvų, Dringių, Dringykščio ir Ažvenčių ežerai ir toliau priklausė Linkmenų valsčiui, o į pietus nuo jų esantieji Gavio ir Gavaičio ežerai paliko Ašmenos pavieto teritorijoje.

Trumpai sakant, Ignalinos rajonas yra sudarytas pagrindinai iš dviejų buvusių lietuvių giminių, kitados įėjusių į atskiras lietuvių gentis. Pietinėje jo dalyje gyvenusi giminė dėl savo etninių bendrumų priklausė tai lietuvių genčiai, kurios centras buvo Ašmena. Tuos melagėniškių ir ceikiniškių etninius bendrumus su švenčioniškiais ir ašmeniškiais lietuviais patvirtina ir šių dienų etnografiniai tyrinėjimai.

Tuo tarpu Ignalinos rajono vakarinėje dalyje, kitados buvusiame Linkmenų valsčiuje, gyveno linkmeniškių lietuvių giminė, priklausiusi Deltuvos žemės gentims. Todėl Linkmenų valsčius ligi Lietuvos—Lenkijos valstybės padalijimo priklausė Ukmergės pavietui, o Linkmenų parapija — Pabaisko dekanatui. Įvedus rusiškąjį administracinį paskirstymą, Linkmenų valsčius buvo prijungtas prie Užnerio (Švenčionių) apskrities.

Feodaliniu-baudžiaviniu laikotarpiu Ignalinos rajono gyventojai ne tik gyveno atskirose administracinėse teritorijose ir priklausė skirtingoms lietuvių etninėms gentims, bet per ilgus amžius skirtingai klostėsi ir jų ūkiniai bei socialiniai

[1] Литовская метрика, т. I, ч. 3, Юрьев, 1914, p. 883.

santykiai, nors ir vienur, ir kitur viešpatavo baudžiava. Tai priklausė nuo dvarų: vieni jų buvo privatiniai, kiti — bažnytiniai, treti — valstybiniai, arba karališkieji.

Pastoviausi santykiai buvo valstybiniuose ir vyskupo dvaruose. Čia buvo inventoriai, kuriuose buvo surašytos valstiečių prievolės ir teisės, pagal juos buvo tvarkomas žmonių gyvenimas. Blogesnė padėtis buvo privatiniuose dvaruose, kurių valdytojai ar savininkai savo nuožiūra galėjo tvarkyti gyventojų reikalus ir didinti prievoles.

Ignalinos rajono pietinėje dalyje, buvusiame Ašmenos paviete, vyravo privatiniai dvarai. Jiems priklausė visi čionykščiai kaimai, išskyrus Dainius, Žydelius, Gaurelius, Garbūnus, Antagavę, Girminius, Narsutiškę ir Čebatorius. Pastarieji priklausė karaliaus Švenčionių dvarui ir visą laiką buvo činšiniai[1]. Didžiausias privatinis dvaras buvo Ceikiniuose. Čia buvo ir feodalo buveinė. Ceikinių dvarui priklausė Melagėnų, Krikonių, Kazačiznos ir Bieciūnų palivarkai. Lig XVII a. pabaigos šiuos dvarus valdė lietuvių magnatų Bielakavičių šeima. Tai buvo turtinga, turėjusi daug dvarų Ašmenos paviete ir drauge labai įtakinga feodalų šeima, susigiminiavusi su Biržų ir Dubingių Radvilomis[2]. Magnatai Bielakavičiai yra suvaidinę nemažą vaidmenį reformacijos metu Lietuvoje, prisijungdami prie naujojo tikėjimo. XVI a. antroje pusėje dabartinio Ignalinos rajono pietinė dalis buvo perėjusi į evangelikų-reformatų tikėjimą. Ceikiniuose buvo pastatyta jų bažnyčia, kurios parapijai priklausė dabartiniai melagėniškiai ir ceikiniškiai. Jų tikybinius reikalus tvarkė pastorius, gyvenęs Ceikiniuose. Vis dėlto evangelikai-reformatai buvo katalikų įveikti XVII a. pabaigoje. Per karus buvo sugriauta jų bažnyčia, be to, mirė paskutinis Bielakavičius, nepalikęs sūnaus, o tik penkias dukteris. Duktė, kuri paveldėjo tėvo dvarus Ceikiniuose ir Melagėnuose, ištekėjo už kataliko. Vietiniai evangelikai-reformatai nebeteko globėjo. Tuo tarpu liaudžiai buvo vis tiek: ji priėmė naująjį tikėjimą, o paskui vėl grįžo į Romos

[1] VUB RS, F—92.

[2] Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. XX, Вильна, 1893, p. 229—233.

katalikų tikėjimą pagal dėsnį: *„cuius regio, eius religio"*. Kad „pikta sėkla" nepradėtų leisti naujų daigų, Romos katalikai buvusioje evangelikų-reformatų parapijoje pastatė dvi savo bažnyčias: 1753 m. Ceikiniuose ir 1756 m. Palūšėje.

Tuo tarpu Ignalinos rajono vakarinė dalis, kur dabar yra draustinis, kitados įėjo į Vilniaus tijūnystės Linkmenų valsčių, kuris priklausė didžiajam kunigaikščiui[1].

Lietuvos valstybėje tijūnas buvo valdovo dvarų valdytojas ir jų pajamų tvarkytojas. Tai buvo aukščiausias pareigūnas žemės valdininkų tarpe. Tijūnų Lietuvoje buvo 16, iš jų 14 — Žemaičiuose ir 2 — Aukštaičiuose, būtent Trakuose ir Vilniuje. Jų hierarchijoje vilniškis užėmė aukščiausią vietą.

Karaliaus dvaras Linkmenyse buvo palyginti mažas, turėjo apie 4 valakus dirbamos žemės. Kitas jo dvaras — Ažvenčiuose — turėjo tik apie 3 valakus. Karalius pajamų daugiau gaudavo ne iš dvarų, o iš savo valsčiaus gyventojų naudojamos žemės. XVI a. viduryje karaliaus dvaro žemę Linkmenyse pagrindinai įdirbdavo Naujasodžio gyventojai ir „parobkai", įkurdinti po valakų reformos Darželių sodžiuje. Be jų, po dvi dienas per savaitę lažo į dvarą eidavo dar ir aplinkinių sodžių valstiečiai, gyvenantys maždaug 3 kilometrų spinduliu nuo dvaro. Tolimesnių sodžių gyventojai teprivalėdavo eiti į Linkmenų dvarą vasarą po dvi dienas į talką rugių piauti ir šienauti. Šiaipjau jie mokėjo činšą pinigais ir davė dėklą avižomis[2].

Senasis Linkmenų valsčius buvo didelis. 1554 m. inventoriaus duomenimis valsčiuje buvo 708 valakai dirbamosios žemės, iš kurios valdovas turėjo gauti 809 kapas 53 grašių 10 pinigų činšo ir 1162 statines avižų bei 677,5 vežimo šieno dėklos[3].

Tais pačiais duomenimis Linkmenų valsčiuje buvo 20 ežerų. Iš tikrųjų jų buvo daugiau, nes kai kurie ežerai — Asalnai ir Asalnykštis, Dringiai ir Dringykštis, Lūšiai ir Lūšykštis —

---

[1] K. Jablonskis, Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai, t. I, Kaunas, 1934, p. 30—131.

[2] Ten pat.

[3] Ten pat, p. 125.

buvo įrašyti kaip vienas ežeras. Kai kurie mažesnieji ežerai inventoriuje, apskritai, nefigūruoja. Nepateko tie, kurių nebuvo galima eksploatuoti — žvejoti didžiaisiais vasaros ir žiemos tinklais. Visi ežerai tebuvo vertinami tik pagal tai, kiek juose yra vietų, tinkamų žvejoti didžiaisiais tinklais, o ne pagal to ar kito ežero vandens plotą. Kitaip sakant, valakų reformos vykdytojai nematavo ežerų valakais, kaip žemės, o paliko senąjį ežerų matą, vadinamąją valkšną. Ežerai, neturintieji valkšnų, nors ir būtų buvę žuvingi, nebuvo vertinami. Baudžiavos panaikinimo metu carinė valdžia bevalkšnius ežerus Linkmenų valsčiuje išpardavė paežerių sodžiams ir paskiriems pakrančių valstiečiams žvejams.

Pagal valakų įstatymą ir kitus feodalinės Lietuvos valstybės įstatymus valstybiniuose ežeruose visi gyventojai galėjo laisvai gaudyti žuvis meškerėmis, dvibradžiais ir tribradžiais tinklais, laisvai galėjo statyti bučius ir venterius, leisti tinklaičius ir abarus. Tebuvo uždrausta žvejoti neršto metu nuo balandžio pradžios ligi birželio pabaigos.

Linkmenų valsčiaus ežerai turėjo 176 valkšnas, iš jų 115 didžiųjų, arba žieminių. Kiek buvo reikalinga žvejų darbininkų? Žinant, kad vienoje valkšnoje žiemos sezono metu (maždaug nuo gruodžio vidurio iki kovo vidurio) vidutiniškai žuvis gaudyti galima keturis kartus ir per vieną dieną ištraukti 3—4 valkšnas, manytina, kad, intensyviai žvejojant, žiemą Linkmenų valsčiaus ežeruose galėjo dirbti 5—6 žvejų brigados po 40—45 žmones. Žiemą žuvys buvo gabenamos į Vilnių arkliais, o vasarą — siunčiamos varžose gyvos į Vilnių Žeimenos ir Neries upėmis.

Dabartinio Ignalinos rajono teritorija, kaip ir visa Lietuvos valstybė, labai smarkiai nukentėjo XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje nuo karų, o taip pat — nuo bado, maro ir įvairių epidemijų. Kaip matyti iš 1729 m. inventoriaus[1], Linkmenų valsčiuje tebuvo likę vos trečdalis gyventojų. Mažesnieji sodžiai jame visiškai neminimi, nors XVI a. jie yra buvę. Galimas daiktas, čia jau nebuvo likę nei gyventojų, nei sodybų.

[1] VUB RS, F—92.

Po karų ir suiručių Linkmenų valsčiaus valstiečiai ir toliau pasiliko činšininkai. Tačiau buvo ir kai kurių naujovių. Jeigu Linkmenų miestelėnai ir XVIII a. buvo gryni činšininkai, tai valstiečiams jau buvo uždėta kai kurių naujų prievolių. Dabar, be piniginių mokesčių ir dėklinių grūdų, be vadinamojo tinklo mokesčio, valstiečio valakinė sodyba privalėjo per metus duoti 4 pastotes į Vilnių, o moterys po 6 dienas namie turėjo verpti verpalus iš valdovo dvaro žaliavos ir 12 dienų per metus eiti į talką prie tokių darbų, prie kurių buvo paliepta.

Nukentėjęs kraštas buvo pradėtas atstatyti miško sąskaita. Daug talkos darbų buvo skirta miškui eksploatuoti ir jo produktams gaminti. XVIII a. miškai čia buvo labai plačiai eksploatuojami, ypač kai buvo imta juos nuomoti Prūsijos miestų pirkliams. Vieni gyventojai miškus kirto, kiti vežė, treti gamino miško produktus: dervą, degutą, pelenus, anglį — ir juos plukdė. Linkmenų valsčiaus teritorijoje yra pavardžių ir vietovardžių, bylojančių apie čia buvusius verslus: Derviniai, Degučiai, Peleniai.

Dalis gyventojų dirbo prie miško eksploatacijos ir anksčiau, ypač tada, kai Linkmenų valsčiuje veikė karališkoji geležies iš balų rūdos liejimo dirbtuvė, vadinamoji kalvė. Ji buvo įkurta maždaug 2 km į rytus nuo Linkmenų. Joje dirbantiems kalviams buvo skirta 7 valakai žemės, kurių 5 valakus naudojo vyresnysis kalvis, o kitus 2 — juodadarbiai kalviai. 1729 m. Linkmenų geležies apdirbimo kalvė teturėjo du juodadarbius kalvius, o meistro, arba vyresniojo kalvio, sodyba buvo tuščia. Šiandien Kalvių sodžiaus pavadinimas iš žmonių atminties jau išnykęs, nors kalvio meistro sodyba su 5 valakų žemės plotu buvo išsilaikiusi ligi 1940 m. Dabar Kalvių sodybos yra įjungtos į Cijonų kaimą.

Linkmenų valsčiaus administracinis centras buvo Linkmenyse. Čia gyveno tijūno įgaliotinis, vadinamasis tijūnėlis, čia buvo karaliaus svirnai, į kuriuos valsčiaus ūkininkai turėjo pilti dėklinius grūdus ir kuriuose įgaliotiniui reikėjo sumokėti piniginius mokesčius. Visokių mokesčių mokėjimo terminas buvo Mykolinė (rugsėjo 29 d.). Be to, nuo 1517 metų čia buvo

bažnyčia, nuo XVIII a. medinė sinagoga, 4 smuklės, vykdavo savaitiniai turgūs.

Po Lietuvos—Lenkijos valstybės padalijimo karaliaus Linkmenų dvaras perėjo Rusijos carų nuosavybėn. Kurį laiką carinė valdžia nuomojo jį įvairiems nuomininkams, o po 1831 metų sukilimo išpardavė vietiniams gyventojams. Dvaro vietoje išaugo Dvariškių kaimas.

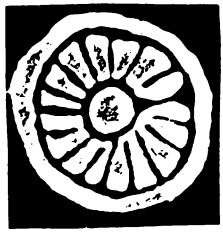

A. Tyla

EKONOMINIS, KULTŪRINIS IR POLITINIS GYVENIMAS XIX—XX a. PRADŽIOJE

XIX amžius ir XX amžiaus pradžia buvo turtingi politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo įvykiais. Per nepilnus 80 metų Lietuvoje įvyko trys stambūs visuomeniniai sąjūdžiai: 1831 ir 1863 metų sukilimai bei 1905—1907 metų revoliucija. Šiuose sąjūdžiuose dalyvavusių pažangiųjų jėgų priešas buvo tas pats — carizmas. Tiesa, šie įvykiai skyrėsi tiek jiems vadovavusiomis visuomeninėmis jėgomis, tiek pagrindiniu kovos uždaviniu. Tačiau jie turėjo didelės įtakos Lietuvos ekonominiam ir visuomeniniam gyvenimui.

1861 m. buvo panaikinta baudžiava. Valstiečių reforma, o taip pat 1863 metų sukilimo iškovojimai iš esmės pakeitė socialinius santykius kaime. Carizmo priespauda, ekonominis kaimo vystymasis, nacionalinės inteligentijos išaugimas ir kapitalistinių santykių raida paskatino nacionalinį išsivadavimo judėjimą. Pagaliau Lietuvos ekonominiam ir kultūriniam gyvenime savo pėdsakus paliko šiuo laikotarpiu du kartus jos teritorija praslinkusios karų — 1812 m. ir pirmojo pasaulinio — audros.

Visi šie įvykiai daugiau ar mažiau palietė ir mūsų tyrinėjamąjį Ignalinos landšaftinį draustinį. Visi jie savo opti-

mizmu ar tragiškumu palietė šio krašto žmonių sąmonę ir atsispindi net šiandien jų prisiminimuose ir tautosakoje.

1812 metų karas. Ekspedicijos metu teko pastebėti, kad daugelis kapelių bei šiaip vietovių siejama su prancūzais. Antai prie Gaveikėnų kaimo esąs smėlio kalnelis vadinamas prancūzų kapinėmis. Alksno ežero dalies — Mergakampio — vardo kilmė taip pat siejama su 1812 m. karu. Visa tai nėra atsitiktiniai dalykai, nors liaudies kūryboje, galimas daiktas, painiojami įvykiai, susiję su švedų ir prancūzų okupacija. Neseniai pasirodžiusiame B. Dundulio straipsnyje minimos vietovės, pro kurias Napoleono kariuomenė pražygiavo Maskvos link ir kurios buvo pažymėtos prancūzų kariniuose pranešimuose[1]. Iš pridėto žemėlapio matyti, kad mūsų tyrinėjamoji vietovė buvo šalia magistralių, kuriomis pražygiavo pagrindinės Napoleono jėgos. Neapolio karaliaus Miurato vadovaujama kavalerija 1812 m. birželio 29 d. išvyko iš Vilniaus ir vijosi Rusijos armiją per Nemenčinę, Švenčionis, Daugėliškį, Vidžius, Apsą Drisos ir Vitebsko link. Pro Švenčionis pražygiavo dalis Imperatoriaus gvardijos. Šiuo maršrutu vyko ir Napoleonas.

Maršalo Nėjaus vadovaujamas Trečiasis korpusas vyko Vitebsko link per Sudervę, Maišiagalą, Giedraičius, Molėtus, Kuktiškes, Tauragnus, Kazitiškį, Rimšę, Drūkšius, Breslaują. B. Dundulis nurodo, kad Prancūzijos armijos „daliniai įėjo į Lietuvą beveik visai neaprūpinti maistu, ir didžioji jų dalis turėjo nuo pat pirmųjų dienų gyventi iš užimto krašto išteklių, o krašte jokių maisto atsargų nebuvo"[2]. Krašte rekvizicijas neseniai buvo atlikusi Rusijos kariuomenė. Todėl Prancūzijos kariuomenės dalinių vadai siųsdavo kareivių būrius maisto ieškoti. Susidarė palankios sąlygos savavaliavimui ir plėšikavimui. Autorius rašo: „Gyventojai ypač nukentėjo prie didžiųjų kelių, vedusių į Rusijos gilumą: iš Kauno per Vilnių, Švenčionis, Vitebską ir iš Vilniaus Minsko link... Išgąsdinti

[1] B. Dundulis, Napoleono armijos kelias per Lietuvą 1812 m., Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, t. IV, Vilnius, 1963, p. 89—103.

[2] Ten pat, p. 99.

gyventojai, ypač prie didesniųjų kelių (apie Trakus, Švenčionis), bėgo iš namų, išsigabendami maistą ir gyvulius į miškus ar kur kitur."[1]

Pražygiavus į rytus pagrindinėms prancūzų kariuomenės jėgoms, plėšikavimas nesiliovė, nes Lietuvoje buvo daug besibastančių ir plėšikaujančių kareivių. Be to, į Rusijos gilumą per Lietuvą nuolatos ėjo papildymai.

Draustinio gyventojai, buvę šalia pagrindinių prancūzų kariuomenės žygiavimo magistralių, patyrė įvairiausių sunkumų, kurie iš dalies atsispindi ir tautosakoje. Matyt, Gaveikėnuose, esančiuose prie gyvo kelio, stovėjo prancūzų sanitarinis dalinys, kuris čia pat prie kaimo laidojo mirusius. Gaveikėnuose ir Ginučiuose buvo malūnai, kurie blogai maistu aprūpintai kariuomenei turėjo būti gana reikšmingi. Tad šiame rajone nuolatos vyko prancūzų būrių judėjimas, o kartu čia buvo plėšikaujama ir savavaliaujama.

1831 ir 1863 metų sukilimai. 1831 metais Linkmenys priklausė Ukmergės, o Palūšė ir Daugėliškis — Užnerio apskričiai. Pastarosios centras buvo Švenčionys. Šioje apskrityje sukilėlių jėgos susiorganizavo kiek vėliau, negu kitose Lietuvos apskrityse. Kai sukilimas buvo apėmęs 9 iš 11 apskričių, tik dviejose — Užnerio ir Breslaujos — buvo tylu. Tačiau neilgai. 1831 m. balandžio 12 d. sukilėliai užėmė Švenčionis, priversdami pasitraukti į Vidžius čia buvusį carinės armijos dalinį. Su juo sukilėliai susirėmė netoli Daugėliškio ir paėmė gurguolėje vežtą amuniciją. Švenčionyse susidarė „Laikinasis apskrities komitetas", kuris netrukus persitvarkė į „Laikinąją apskrities valdžią". Ji paėmė į savo rankas visą apskrities gyvenimą, leido potvarkius. Administraciniam tvarkymui apskritis buvo padalyta į 11 parapijų, kurių priešakyje buvo pastatyti inspektoriai, atsakingi už tvarką jiems pavestuose rajonuose[2]. Daugėliškio ir Palūšės parapijų inspektoriumi buvo bajoras Vincas Bukovskis. Švenčionyse buvo formuojamas ginkluotas sukilėlių dalinys. Buvo

[1] Ten pat, p. 102.

[2] K. Bielińśki, Rok 1831 w powiecie Zawilejskim (Święciańskim), Wilno—Święciany, 1930, p. 17.

paskelbta prievolė pristatyti po vieną ginkluotą pėstininką nuo dviejų dūmų ir po vieną raitelį nuo 50 dūmų. Prie Daugėliškio iš carinio dalinio atimta amunicija bei Švenčionyse jo paliktas kariškas sandėlis leido apginkluoti ir mundiruoti sukilėlių dalinio branduolį. Būrį sudarė apie 500 žmonių. K. Bielinskio nuomone, tai buvo vienas iš geriausių Vilniaus krašto sukilėlių būrių. Daugėliškio ir Palūšės parapijų inspektorius V. Bukovskis organizavo vietines sukilėlių jėgas, kurios nuo balandžio 14 iki 20 dienos atrėmė kelis reguliarios kariuomenės ir kovai prieš sukilėlius iš apylinkių valkatų organizuotų būrių antpuolius[1]. Daugėliškis buvo lyg Užnerio apskrities forpostas, nes jis stovėjo prie ribos Breslaujos apskrities, į kurią iš Švenčionių buvo pasitraukusi carinė kariuomenė. Tuo tarpu visa Užnerio apskritis atkirto Daugpilyje esančius carinės įgulos dalinius, perkirto magistralę, einančią į Vilnių. Išsaugoti šią magistralę buvo vienas pagrindinių sukilėlių uždavinių. Apskrities saugumui užtikrinti dalis sukilėlių apsistojo prie Nemenčinės, dalis ties Kaltanėnais saugojo kelią, einantį į Ukmergės apskritį. Stiprūs sukilėlių būriai buvo pasiųsti prie Vidžių ir Daugėliškio. Balandžio 20 d. 200—300 sukilėlių dalinys netikėtai užpuolė carinės kariuomenės būrį, atvykusį iš Vidžių į Daugėliškį, ir išvaikė jį, priversdamas palikti keletą užmuštų ir sužeistų. Tuo metu iniciatyva dar tebebuvo sukilėlių rankose. Tačiau, sukilėliams pralaimint kitose Lietuvos vietose, pasikeitė padėtis ir Užnerio apskrityje. Balandžio pabaigoje — gegužės pradžioje nuo Molėtų prie Kaltanėnų priartėjo Chilkovo dalinys, kurio uždavinys buvo perimti iš sukilėlių į savo rankas Vilniaus—Švenčionių—Daugpilio kelią[2]. Nemenčinė ir Pabradė jau buvo carinių dalinių užimtos. Sukilėlių karinė taryba nutarė be mūšio pasitraukti iš Švenčionių ir dalį sukilėlių paleido į namus. Gegužės 5 d. sukilėlių jėgos išvyko iš Švenčionių Lentupio kryptimi. Tačiau paskiri lokaliniai sukilėlių būriai dar ir vėliau veikė Daugėliškio apylinkėse. Gegužės

[1] O. Hedemann, Historja powiatu Brasławskiego, Wilno, 1930, p. 162—163.

[2] K. Bieliński, Op. cit., p. 31, 35.

10 d. netoli Kazitiškio įvyko smarkus susirėmimas tarp sukilėlių, pasitraukusių į čia nuo Daugėliškio, ir juos persekiojančios kariuomenės. Gegužės 11 d. kitas sukilėlių būrys susikovė su malšintojais ties Daugėliškiu. Sukilėlių būriai veikė palei Švenčionių kelią ties Labanoru, Inturke, Molėtais, o tai ypač kėlė nerimą Vilniuje esančiai administracinei valdžiai. Vasarą Užnerio apskrities sukilėliai įsijungė į Gelgaudo vadovaujamą armiją[1] ir tapo sudėtine jos dalimi.

1863 metais Švenčionių apskrities sukilėliai pirmieji griebėsi ginklo[2]. Sausio pabaigoje ties Zulovo dvaru ėmė organizuotis būrys. Aplinkiniuose kaimuose buvo skaitomas sukilimo manifestas, kviečiantis valstiečius prisidėti prie sukilimo, žadantis laisvę ir žemę. Tačiau per Švenčionių apskritį, be strateginio kelio, dabar ėjo svarbi Peterburgo—Varšuvos magistralė. Šių magistralių apsauga paskatino Vilniaus generalgubernatorių griebtis prieš sukilimą efektyvių priemonių. Vasario 10 d. jis paskelbė Švenčionių apskrityje karo stovį. Apskrities valdžia atsidūrė naujai atsiųsto viršininko rankose. Vasario 11 d. iš Vilniaus į Švenčionių apskritį buvo pasiųstas carinės kariuomenės dalinys sukilėliams gaudyti. Dėl nepalankių sąlygų sukilėliai persikėlė į gretimas apskritis, o kovo mėn. švenčioniškių būrys buvo paleistas, kol susidarys palankesnės aplinkybės. Gegužės mėn. Švenčionių apskrityje ėmė rodytis Ukmergės ir kitų kaimyninių apskričių sukilėlių būriai. Daugėliškio, Tverečiaus, Adutiškio rajone kurį laiką buvo apsistojęs K. Maleckio būrys. Jis išjudino aplinkinius valstiečius. Žmonės dėjosi prie būrio, rėmė jį. Šis būrys susikovė su malšintojais ties Minčia. Gegužės mėn. viduryje į Labanorą atvyko Albertinskio vadovaujama sukilėlių grupelė. Į Labanorą persikėlė ir Švenčionių apskrities komitetas. Prie sukilėlių dėjosi nauji žmonės, ir greitai Albertinskio būryje jau buvo 80 žmonių. Po mūšio ties Minčia atvyko ir K. Maleckis. Suvienijus jėgas, būrys išaugo iki 380 žmonių. Gegužės 21 d. netoli Labanoro jis pasiekė puikią pergalę,

[1] Ten pat, p. 81.

[2] J. Jakubianiec-Czarkowska, Powstanie 1863 roku w powiecie Święciańskim, Święciany, 1934, p. 18.

privertęs bėgti tris malšintojų kuopas. Linkmenyse ir Palūšėje buvo apsistoję baudžiamieji daliniai.

Išlikę duomenys terodo, kaip vyko sukilimas Švenčionių apskrityje. Kol kas dar trūksta duomenų apie Linkmenų apylinkių valstiečių santykius su sukilėliais. Iš Daugėliškio, Tverečiaus ir Adutiškio valsčių už dalyvavimą sukilime bei jo rėmimą buvo ištremti 49 asmenys[1]. Iš Linkmenų valsčiaus ištremtųjų nebuvo. J. Jakubianec-Čarkovskos pateiktame Švenčionių apskrities sukilimo dalyvių sąraše neminimas nė vienas linkmeniškis. Tad atrodo, kad Linkmenų apylinkių valstiečiai nebuvo aktyvūs sukilimo dalyviai.

Valstiečių ūkis po baudžiavos panaikinimo. Didžioji dalis Linkmenų valsčiaus valstiečių buvo valstybiniai. Iš 3536 revizinių žmonių dvarininkams tepriklausė 65[2]. 1867 m. spalio 20 d. įstatymu valstybiniai valstiečiai buvo pervesti į išpirką. Linkmenų valsčiaus valstiečių liustracinius aktus jų naudojamai žemei Gubernijos vadyba patvirtino 1870 m. gegužės 16 d.[3] Nepaisant to, kad valstybiniai valstiečiai buvo geriau aprūpinti žeme, negu dvarininkų valstiečiai, vis dėlto pervedimo į išpirką metu buvo gana ryški valstiečių ūkių diferenciacija pagal naudojamos žemės kiekį. Keturiolikoje kaimų, įskaitant ir Palūšės miestelio valstiečius, buvo 110 ūkių. Iš jų 35 (31,8%) turėjo ne daugiau kaip 3 dešimtines, 3 (2,7%) — nuo 3 iki 10 dešimtinių, 14 (12,7%) — nuo 10 iki 20 dešimtinių, 55 (50%) — nuo 20 iki 30 dešimtinių ir 3 (2,7%) — daugiau kaip 40 dešimtinių (žr. lentelę). Tuo būdu beveik trečdalis valstiečių turėjo be galo menkus, trijų dešimtinių neviršijančius sklypelius, kurie negalėjo būti visos šeimos pragyvenimo šaltinis. Geriausiai žeme buvo aprūpinti, t. y. žymi dauguma valstiečių turėjo 20 dešimtinių viršijančius ūkius, Antalksnės, Kirdeikių, Meironių, Pabiržės, Salų ir Vaišniūnų kaimuose. Tačiau iki XX a. pradžios ir stambesni ūkiai susmulkėjo nuo palaipsnio dalijimosi šeimos narių tarpe. Oficialiais duomenimis, Linkmenų valsčiuje po

[1] Ten pat, p. 67.
[2] VUB RS, A63—11185.
[3] CVIA, f. 515, ap. 12, b. 11, l. 1.

Lentele

IGNALINOS DRAUSTINIO VALSTYBINIŲ VALSTIEČIŲ GRUPĖS PAGAL VALDOMOS ŽEMĖS KIEKĮ 1870 METAIS*

Eilės Nr.	Gyvenvietė	Iš viso			Ūkių dydis					
		gyventojų	naudojamos žemės dešimtinių	ūkių	iki 1 dešimtinės	1—3 dešimtinės	3—10 dešimtinių	10—20 dešimtinių	20—30 dešimtinių	30—40 dešimtinių
1.	Antalksnė	60	378	15	1				14	
2.	Beržaragis	7	32	2	1				1	
3.	Ginučiai	66	217	19	6	3	1	7	2	
4.	Kirdeikiai	77	569	20	3				17	
5.	Meironys	47	205	9	1				8	
6.	Pabiržė	11	79	3	1					2
7.	Palūšė									
	a) valstiečių	17	21	8	4	2	2			
	b) miestiečių			8	8					
8.	Papiliakalnė	11	60	3	1				2	
9.	Puziniškis	14	60	3				3		
10.	Ripelialaukis	26	80	12	1	8		2		1
11.	Pirmos Salos	10	74	3				1	2	
12.	Antros Salos	4	29	1					1	
13.	Vaidžiuškės	12	22	4	3			1		
14.	Vaišniūnai	31	189	8					8	

* Lentelė sudaryta pagal 1870 m. valstiečių sąrašą: Lietuvos TSR CVIA, f. 515, ap. 12, b. 11, l. 309—339, 408—498, 518—535.

valstiečių reformos buvo 598 kiemai, o 1909 m. — jau 1352 ūkiai[1].

Pagrindinis valstiečių verslas buvo žemdirbystė. Kaip nurodo Rusų geografinės draugijos korespondentas, Linkmenų liaudies mokyklos mokytojas, 1872 m. Linkmenų valsčiaus valstiečiai išimtinai naudojo trilaukę sistemą[2]. Trečdalis lauko paprastai buvo užsėjama žiemkenčiais, antras trečdalis — vasarojumi, o likusi dalis nuolatos buvo laikoma pūdymu. Žiemkenčių pagrindinę dalį sudarė rugiai. Iš vasarinių sėdavo miežių, avižų, žirnių, truputį grikių, kviečių. Be to, buvo sėjama linų, sodinama bulvių. Žemės darbams valstiečiai XIX a. naudojo paprastus, primityvius padargus: žagrę, medines akėčias, dalgius ir pan. Lauko darbus daugiausia dirbdavo jaučiais, kai kada ir arkliais. Mineralinių trąšų niekas nenaudojo, o organinių užtekdavo tik nežymiai lauko daliai. Linkmenų valsčiuje buvo du nestambūs dvarai: Sidoriškių ir Petkūniškių. Dvarininkai turėjo ne tik daugiau, bet ir geresnės rūšies žemės, turėjo galimybių geriau ją įdirbti. Todėl valstiečių ir dvarininkų laukų derlingumas žymiai skyrėsi: valstiečiai gaudavo žiemkenčių penktą, o vasarojaus — ketvirtą grūdą, tuo tarpu dvarininkai — atitinkamai aštuntą ir šeštą grūdą[3]. Minėtasis korespondentas pažymi, kad Linkmenų valsčiaus valstiečiams duonos netrūksta, tačiau ir pertekliaus nėra. Matyt, kad jos niekad nebuvo per daug, nes kepdavo ją, įmaišę pelų[4].

Paukštininkystė ir sodininkystė čia nebuvo išvystyta, todėl javai ir linai buvo pagrindinis valstiečių ūkio pajamų šaltinis. Švenčionių ir Vilniaus apskrityse, kurios ribojosi su Kauno gubernija, dar baudžiavos panaikinimo išvakarėse valstiečiai išaugindavo didžiąją dalį visos Vilniaus gubernijos pardavimui skiriamų linų[5]. Linkmenų valsčiuje linus taip pat sėdavo ne vien ūkio reikalams, bet ir pardavimui. Geo-

[1] Виленский временник, кн. III, Вильна, 1909, p. 215.
[2] VUB RS, A63—11185.
[3] Ten pat.
[4] Ten pat.
[5] Материалы для географии и статистики России, Виленская губерния, СПб., 1861, p. 470.

grafinės draugijos korespondentas nurodo, kad Linkmenų valsčiuje linai „valstiečiams buvo būtina kultūra ir pragyvenimo šaltinis"[1]. Juos pardavę, valstiečiai pirkdavo namų apyvokos ir ūkio dalykų, išsimokėdavo mokesčius.

Smulkesnius valstiečių poreikius patenkindavo miestiečiai prekybininkai. Visame valsčiuje buvo 4 miesteliai: Linkmenų, Palūšės, Labanoro ir Kaltanėnų. Greta šių buvo dar Gaveikėnų miestelis (šiandieninis Gaveikėnų kaimas). Žymią miestelių gyventojų dalį sudarė valstiečiai žemdirbiai. 1870 m. Linkmenyse 33 namų savininkai iš 47, Palūšėje — 8 iš 16 buvo valstiečiai, o likusieji — miestiečiai, paprastai žydų tautybės[2]. Miestiečiai vertėsi amatais ir prekyba. 1900 m. minėtuose keturiuose miesteliuose buvo 32 parduotuvės, iš jų 14, t. y. beveik pusė, Linkmenyse ir 4 — Palūšėje[3]. Be kitų, Linkmenyse buvo 4 manufaktūros, kolonijinių prekių ir bakalėjos krautuvės, šaltkalvystės dirbtuvėlė-parduotuvė, kur buvo gaminami peiliai, šakutės, žirklės, skustuvai. Manufaktūros ir bakalėjos krautuvėlėse metinė apyvarta svyravo tarp 1—4,6 tūkst. rublių. Miestiečiai aplinkiniuose kaimuose nedideliais kiekiais supirkinėdavo iš valstiečių įvairius žemės ūkio gaminius, kuriuos paskui realizuodavo kitose apskrities vietose bei už jos ribų[4]. Mugių Linkmenyse ir Palūšėje nebūdavo. Linkmenyse būdavo tik turgai. Tuo tarpu Kaltanėnuose per metus būdavo net 5 mugės. Tiesa, jose realizuotų prekių apyvarta neprašokdavo 1000 rublių. Iš viso 1888 metais jose buvo parduota prekių už 2,8 tūkst. rublių[5]. Stambesnės mugės vyko Švenčionyse, Utenoje.

1905 metų revoliucija ir Stolypino reforma. Valstiečių išsivaduojamasis ir agrarinis judėjimas 1905 metais apėmė visą Lietuvą, tačiau nevienodu mastu. Linkmenų ir Daugėliškio valsčių valstiečiai bei miestelėnai revoliucijoje dalyvavo, tačiau ne taip aktyviai, kaip vidurio

[1] VUB RS, A63—11185.
[2] CVIA, f. 515, ap. 12, b. 11, l. 324—326, 414—416.
[3] CVIA, f. 515, ap. 9, b. 1445, l. 1—11.
[4] VUB RS, A63—11181.
[5] Памятная книжка Виленской губернии на 1890 г., ч. II, Вильна, 1889, p. 172.

bei šiaurės Lietuvoje ar Užnemunėje. Linkmenų valsčiaus valstiečiai vieningai boikotavo valstybinius mokesčius, tačiau platesnių demokratinių pertvarkymų nevykdė. Neatsitiktinai šiame valsčiuje miškų sargus nuginklavo, Labanoro monopolį užpuolė revoliucinė Anykščių valsčiaus valstiečių grupė, o ne patys linkmeniškiai. Daugėliškio valsčiaus valstiečiai veikė organizuočiau. 1905 m. gruodžio 15 d. jie valsčiaus sueigoje nuvertė seną ir be carinės valdžios sutikimo išrinko naują valdybą. Tą pat dieną buvo nutarta išsirinkti mokytoją iš savųjų tarpo, įvesti mokymą lietuvių kalba. Carinių pareigūnų žiniomis, Švenčionių apskrities — greičiausiai Linkmenų bei Daugėliškio valsčių — valstiečiai 1906 m. pradžioje savavališkai kirto Minčios dvarui priklausiusį mišką[1].

Skirstytis į viensėdžius Linkmenų valsčiuje pradėta 1909 m. Vieni pirmųjų į viensėdžius išėjo Pabiržės kaimo valstiečiai. Tais metais parengiamieji darbai viensėdijų sudarymui buvo vykdomi Pelenių, Lapiakalnio, 1910 m. — Antalksnės, Pirmų ir Antrų Salų kaimuose[2].

Emigracija. Žemė negalėjo išmaitinti mažažemių ir net vidutinių valstiečių. Ekspedicijos metu Ginučių kaimo valstietis Kazys Rukas, turintis 84 metus, pasakodamas apie savo gyvenimą, pasakė: „Iš žemės nepragyvendavom niekada." Valstiečiams teko ieškotis kitų verslų, kuriais būtų galima papildyti negausius resursus, gautus iš sklypelio. 1858 m. buvo pradėti Peterburgo—Vilniaus—Varšuvos geležinkelio statybos darbai. Geležinkelio linija ėjo pro pat Linkmenų valsčių, ir valstiečiai, kurį laiką tiesiog neatitrūkdami nuo namų, galėjo uždarbiauti. Nutiesus geležinkelio liniją, priartėjo Vilnius, Daugpilis, Peterburgas ir kiti miestai bei rajonai, kuriuose buvo galima rasti neblogai apmokamo sezoninio darbo. Aštunto dešimtmečio pradžioje iš Linkmenų, kaip ir iš gretimų valsčių, prasidėjo organizuotos kolektyvinės išvykos uždarbiauti prie žemės kasimo, statybos darbų. Geografinės draugijos korespondentas iš Linkmenų rašė, kad kiekvie-

[1] Революция 1905—1907 гг. в Литве, Вильнюс, 1961, p. 395.
[2] CVIA, f. 951, ap. 1, b. 89, l. 1; b. 131, l. 20; b. 150, l. 8—9.

nais metais ankstyvą pavasarį šioje vietovėje susiorganizuoja grupės po keliasdešimt jaunuolių, ne jaunesnių kaip 18 metų amžiaus, ir vedusių valstiečių. Šios grupės susitaria su rangovais ir išvyksta prie žemės kasimo, geležinkelių tiesimo darbų ir išbūna ten iki rudens. „Ten per minėtą laikotarpį uždirba iki 65 rub., tuo suteikdami stiprią paramą ūkiui."[1] Kaip pasakoja K. Rukas, sutartys su rangovais buvo sudarinėjamos tik iš pradžių, o paskui kaimo vyrai vykdavo savarankiškai. XIX a. aštuntajame dešimtmetyje kasmet iš valsčiaus prie žemės darbų išvykdavo 60—90 tvirčiausių vyrų[2]. Didėjant gyventojų prieaugliui ir sunkėjant pragyvenimo sąlygoms, išvykties verslas plėtėsi. Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje, kaip galima spręsti iš išsiimtų pasų skaičiaus, Vilniaus gubernijoje daugiausia darbininkų išeidavo uždarbiauti iš Švenčionių ir Vilniaus apskričių. 1893—1895 m., t. y. per trejus metus, iš Švenčionių apskrities buvo išvykę 22,9 tūkst., o iš Vilniaus apskrities — 11,1 tūkst. žmonių. Daugiau kaip 1200 žmonių išvykdavo iš šių Švenčionių apskrities valsčių: Daugėliškio (3447 žmonės), po to atitinkamai pagal išvykimo dydį eina Svyrių, Linkmenų, Švenčionių, Dubatovo, Aleksandravo, Tverečiaus ir kt. valsčiai[3]. Tuo būdu Linkmenų valsčius pagal išėjusių uždarbiauti skaičių užėmė trečią vietą apskrityje. 1909 m. vien valstiečių, išvykusių uždarbiauti, Švenčionių apskrityje buvo 17,7 tūkst., tame tarpe Linkmenų valsčiuje — 261, Daugėliškio — 1024, Kuktiškio — 311 ir t. t.[4] Lyginant atskirus kaimus, įeinančius į draustinio teritoriją, matyti, kad daugiausia tais metais išvykusių uždarbiauti buvo iš Ginučių (19), Antalksnės (18), Gaveikėnų (15), Meironių (9), Pabiržės (8)[5].

Kraštotyros ekspedicijos metu, pasikalbėjus su senesnio amžiaus valstiečiais, anuomet vykusiais uždarbiauti, išryškėjo, į kuriuos rajonus tų kaimų valstiečiai vykdavo, kiek

[1] VUB RS, A63—11181.
[2] Ten pat.
[3] Обзор Виленской губернии за 1895 г., Вильна, 1896, p. 11.
[4] Виленский временник, кн. III, p. 149, 154, 208—215, 223.
[5] Ten pat, p. 208—222.

uždirbdavo, kokį ekonominį poveikį darė išvykties verslas. K. Rukas pasakojo, kad jis, kaip ir daugelis Ginučių kaimo vyrų, žiemą gyvendavo pas tėvą, kirsdavo ir veždavo mišką, o vasarą vykdavo prie geležinkelių tiesimo ir kitų darbų į Latviją, Suomiją, Rusiją. 1911 m. apie 10 Ginučių kaimo vyrų buvo nuvykę prie Amūro, kur tiesė geležinkelį. Norinčius vykti valsčiuje iš anksto suregistruodavo dešimtininkai, o paskui juos rangovų lėšomis ir pristatydavo į vietą. Per sezoną, t. y. per 4 mėn., darbininkai prie Amūro geležinkelio tiesimo uždirbę po 70—80 rublių. Papiliakalnės kaimo gyventojas A. Brukštus, Ginučių kaimo vyrai, J. Paukštė iš Antalksnės, gaveikėniškis J. Čeponis 1912—1913 m. dirbo Liuberce (dabar Maskvos srities rajono centras, 19 km nuo Maskvos) prie didžiulių šiltnamių įrengimo. Uždirbdavo maždaug po 15 rb per mėnesį, o per visą sezoną — apie 60—70 rb. Be to, dar gaudavo maistą. Lyginant su žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčiu, tai buvo neblogas uždarbis. Bernas tiek neuždirbdavo per visus metus.

Pažymėtina, kad šių vietovių žmonės uždarbiaudavo Rusijos imperijos ribose. Į Amerikos žemyną iš čia vyko palyginti nedaug žmonių.

Daugelis valstiečių uždarbiavo, neatsitraukdami nuo ūkio: žiemą kirsdavo ir veždavo prie upės mišką, žvejodavo.

Švietimas XVIII a. pabaigoje—XX a. pradžioje. Draustinio teritorijoje esančių gyvenviečių valstiečių pradinio mokymo centrai buvo Linkmenys ir Palūšė. Mums nepavyko nustatyti, kada buvo įkurta pirmoji mokykla Linkmenyse. Tuo tarpu 1756 m. fundaciniame Palūšės akte vietos klebonas buvo įpareigotas laikyti parapinę mokyklą[1]. Reikia manyti, kad Linkmenyse mokykla buvo įsteigta žymiai anksčiau, nes ir pati Linkmenų gyvenvietė užėmė svarbesnę vietą ir buvo gerokai senesnė ir kaip administracinis, ir kaip religinis centras. XVIII a. pabaigoje mokyklos veikė abiejuose miesteliuose. J. Kurčevskio pateiktais duomenimis, 1781 m. Linkmenų mokyklą lankė 7, 1782 m. — 9, 1805 m. —

[1] VUB RS, A—2837.

8 mokiniai, Palūšės mokyklą — atitinkamai 4, 10, 8 mokiniai[1]. Tuo tarpu Linkmenų parapijoje 1781 m. buvo 1069, o Palūšės — 1020 gyventojų. Tokiu būdu mokėsi nežymus gyventojų nuošimtis. Tuo tarpu 1781 ir 1782 m. Labanoro mokykloje mokėsi 15 ir 26, Kuktiškių — 23 ir 26, Tauragnų — 18 ir 26, Tverečiaus — 10 ir 24 mokiniai. Tad XVIII a. pabaigoje Linkmenų ir Palūšės apylinkėse švietimo padėtis buvo šiek tiek blogesnė, negu gretimuose rytų Lietuvos rajonuose. Tačiau XIX a. pirmajame ketvirtyje pagal parapinių mokyklų skaičių iš 10 apskričių Ukmergės ir Užnerio (Švenčionių) apskritys užėmė atitinkamai 6 ir 7 vietas[2].

Šiandieną, važiuodami didesniais bei mažesniais keliais, pakelėse matome pradines bei aštuonmetes mokyklas, įsteigtas prie kaimų, kolūkio gyvenviečių ir pan. Tuo tarpu seniau analogišku tankumu pakelėse stovėjo smuklės. XVIII a. pabaigoje, vykstant iš Linkmenų link Kaltanėnų, buvo Peliagrindos smuklė, prie tilto per Šarkarvą — kita, važiuojant į Daugėliškį — Strigailiškio smuklė, iš Palūšės į Pastovius — Ceikinių smuklė, dvarininko Radovidzkio smuklė. Ypač daug smuklių buvo gretimoje Vilniaus vyskupui priklausiusioje Tauragnų valsčiaus teritorijoje. Kuktiškėse, Salake ir Tauragnuose buvo degtinės varyklos. Daug smuklių turėjo ir Vilniaus vyskupijos kapitula. 1819 m. vien Adutiškio valsčiuje buvo 17 smuklių, iš kurių 15 kaimuose, 1842 m. iš 30 — 25 kaimuose[3]. Kaltanėnų pranciškonai 1804 m. turėjo dvi degtinės varyklas. Nuo XV a. smuklė buvo ir Linkmenyse. XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje Linkmenų valsčiuje buvo 28 parduotuvės, iš jų 9 smuklės, tame tarpe 2 Palūšėje ir 4 Linkmenyse[4]. Smuklė buvo ir prie Gaveikėnų malūno.

Gausybė smuklių anaiptol neprisidėjo prie žmonių kultūrinio lygio kėlimo, jų materialinio gyvenimo stiprinimo. „Vil-

[1] J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie, Wilno, 1912, p. 293.
[2] M. Lukšienė, Aplinka, kurioje mokėsi S. Daukantas, „Pergalė", 1964, Nr. 12, p. 135.
[3] P. Pakarklis, Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), Vilnius, 1956, p. 212—213.
[4] CVIA, f. 515, ap. 9, b. 274, l. 1—15.

niaus žinių" korespondentas, 1905 m. aprašydamas Palūšės apylinkes, pažymėjo: „Apšvietimas žmonių labai žemas, mokančių raštą skaityti iš moterų daugiau, negu iš vyrų..."[1] Carinės Rusijos aukštosiose sferose buvo manoma, kad mokslas kenkiąs žmonėms, švietimas didinąs pavojų režimui. Be to, Lietuvoje švietimui kliudė gimtosios kalbos persekiojimas, rusifikavimo politika. Valstybei valstietis tebuvo reikalingas kaip karinės prievolės atlikėjas — kareivis ir kaip mokesčių mokėtojas. Caro valdžiai daug naudingiau buvo matyti valstybinę degtinę geriantį, negu besimokantį valstietį. Todėl visiškai suprantama, kodėl XX a. pradžioje Švenčionių apskrityje buvo 34 valstybinės degtinės parduotuvės (tame tarpe Palūšėje, Linkmenyse, Ignalinoje, Labanore, Kaltanėnuose), o liaudies mokyklų, neskaitant cerkvinių parapinių, — tik 29[2]. Palūšėje mokyklos nebuvo, bet užtat čia veikė degtinės parduotuvė. Tokia pat padėtis buvo ir Ignalinoje. Linkmenyse buvo vienintelė liaudies mokykla visame valsčiuje. 1885—1886 m. joje mokėsi 64 mokiniai (58 berniukai ir 6 mergaitės)[3]. Tuo tarpu kai kurie valsčiaus kaimai nuo Linkmenų buvo net už 14 km. Kasdien vaikščioti tokį atstumą vaikai negalėjo, gyventi prie mokyklos buvusiame bendrabutyje neužteko lėšų. Daugelis senesnio amžiaus žmonių iš Ginučių, Antalksnės, Pabiržės ir kitų kaimų, paklausti, kodėl nėjo į Linkmenis mokytis, atsako, kad nebuvo iš ko. Be to, tuo metu liaudies mokyklose buvo uždrausta mokyti gimtąja kalba. Todėl draustinio kaimuose, kaip ir kitose Lietuvos vietovėse, buvo paplitęs slaptas mokymas namie. Pirmosios žinios apie slaptą mokyklą draustinio apylinkėse sutinkamos XIX a. aštuntajame dešimtmetyje. 1877 m. buvo susektos slaptos lietuviškos mokyklos Tauragnuose ir Kazitiškyje[4]. 1906 m. kovo mėn. policija surado slaptą lietuvių mokyklą Ignalinoje pas L. Macijauską. Joje Kretonių kaimo valstietis daraktorius M. Cijūnėlis mokė skaityti ir rašyti 11 berniukų ir 3 mergai-

[1] „Vilniaus žinios", 1905, Nr. 85.

[2] Виленская губерния, Вильна, 1905, p. 15, 260.

[3] Памятная книжка Виленской губернии на 1887 год, ч. II, Вильна, 1886, p. 39.

[4] CVIA, f. 567, ap. 26, 1877, b. 210, l. 2—3.

tes[1]. Daugelį ekspedicijos metu apklaustų senesnio amžiaus žmonių skaityti mokė motinos. Mokymo priemonė dažniausiai būdavo elementorius, maldaknygė. Tilžėje spausdintų lietuviškų draudžiamų leidinių atnešdavo iš Taurapilio kaimo (Tauragnų apyl.) M. Balčiūnas-Medinis, iš Ripelialaukio kaimo — Skudutytė. Iš M. Balčiūno įsigytas knygas platino Vaišniūnų kaimo valstietis Juozas Milašius[2]. Per M. Balčiūną buvo galima užsiprenumeruoti užsienyje leidžiamus lietuvių periodinius leidinius. Dalis draudžiamos literatūros ėjo per Ukmergę[3].

Remiantis žmonių pasakojimais, pavyko nustatyti, kad slaptos, pastovios ar besikilnojančios lietuviškos mokyklos buvo Ginučiuose (mokė Balčiūnienė savo namuose, o prieš pirmąjį pasaulinį karą — Vaickutė iš Petravo; Krisiukas eidavo pakiemiui), Antalksnėje (mokė U. Brukštytė savo namuose), Meironyse. Tokiose slaptose mokyklose paprastai tebuvo mokoma skaityti iš elementorių, atgabentų iš Tilžės. Daraktoriams už mokymą įvairiai atsilygindavo. Antai Balčiūnienei Ginučiuose duodavo kas rankšluostį, kas kitą daiktą. M. Cijūnėliui tėvai už kiekvieną mokinį kas mėnesį mokėjo po 40 kap. ir, be to, paeiliui jį maitindavo ir apgyvendindavo. J. Paukštė, kuris mokėsi pas U. Brukštytę Antalksnėje, už ją vasarą atganydavo dienas prie bendros kaimo bandos. Jeigu kas ir lankydavo Linkmenų liaudies mokyklą, pirmiausia namie išmokdavo skaityti gimtąja kalba.

Ginučių ir Antalksnės kaimuose mokyklos buvo įkurtos 1915—1920 m. Dalį draustinio teritorijos okupavus lenkų imperialistams, gyventojams teko pakelti sunkesnę priespaudą, negu paskutiniais carizmo metais. Jiems teko atkakliai kovoti prieš šovinistinę imperialistinės lenkų buržuazijos politiką, prieš gimtosios kalbos persekiojimą mokyklose ir kultūriniame gyvenime.

[1] CVIA, f. 380, ap. 64, b. 160, l. 57.
[2] Knygnešys, I, Kaunas, 1938, p. 175—179.
[3] CVIA, f. 419, ap. 4, b. 7, l. 20.

1

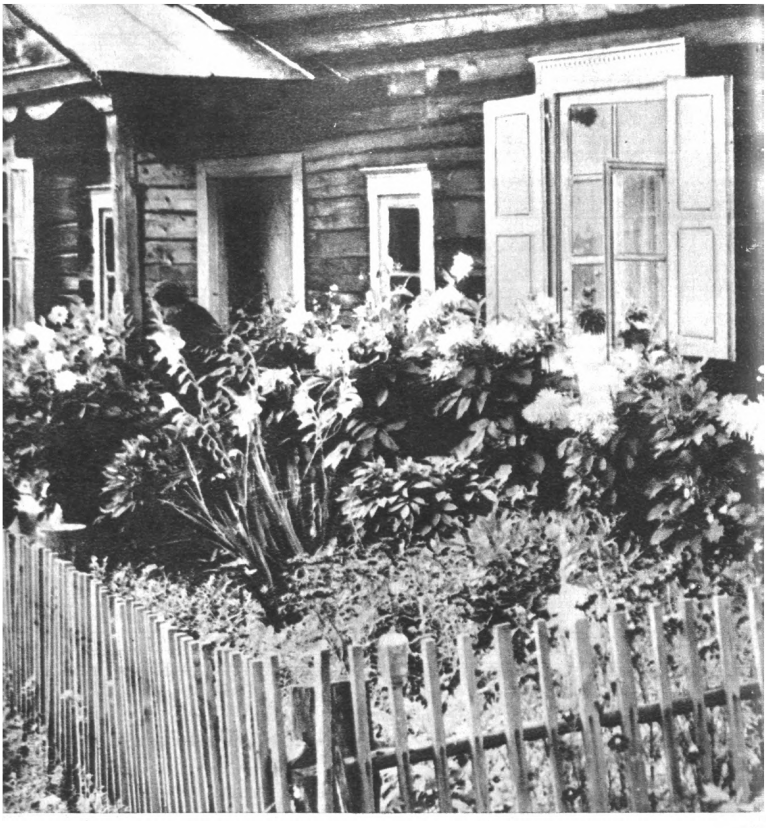

2

Gėlės

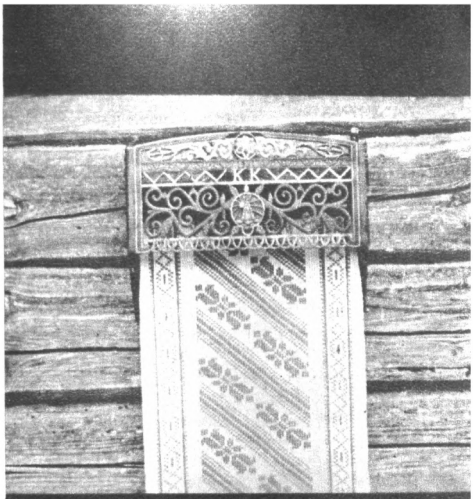

3

4

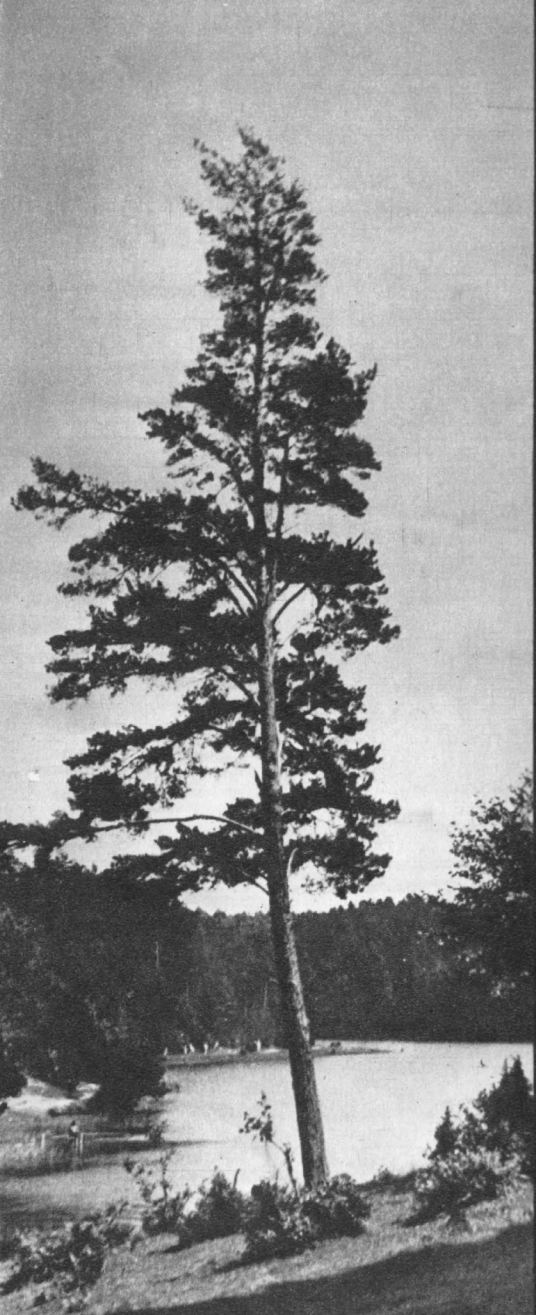

5

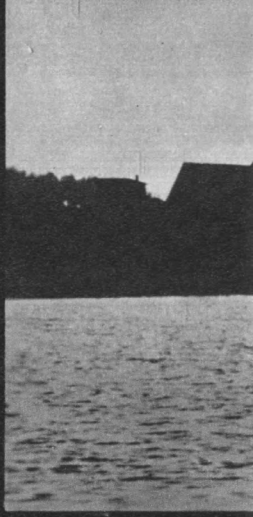

6

Pavakarys

8

9

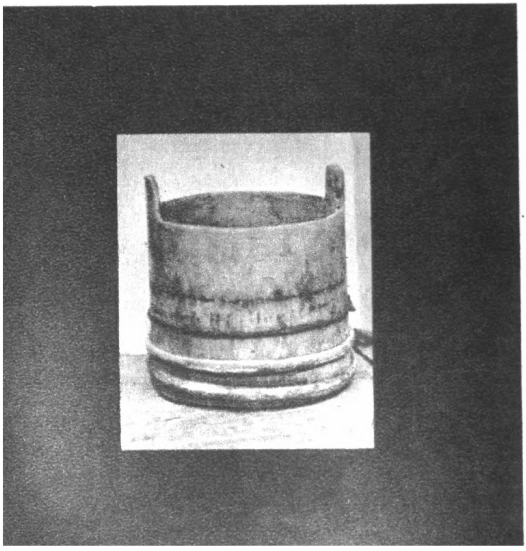

Prie ežero

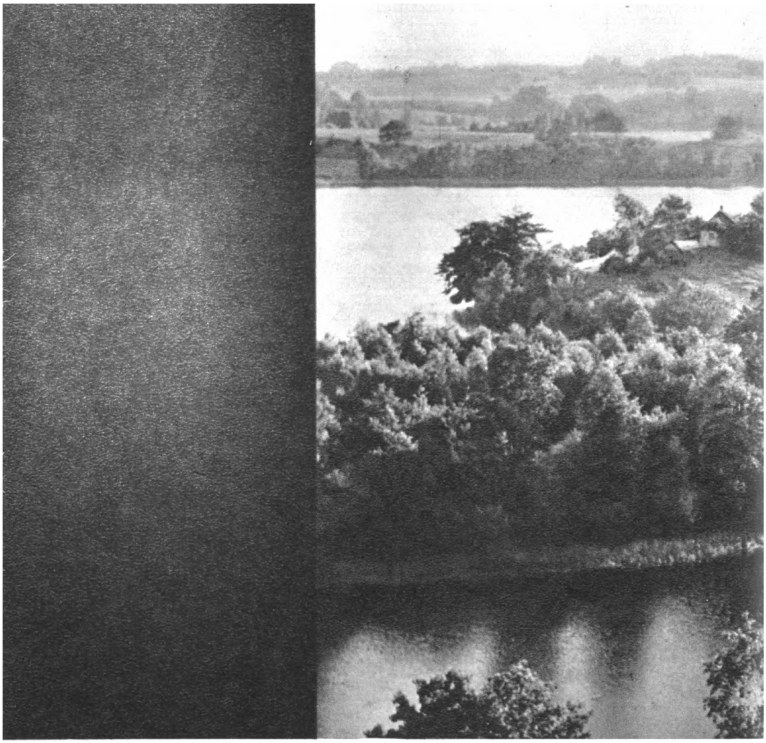

11

12

Paežerių kaimai

14

15

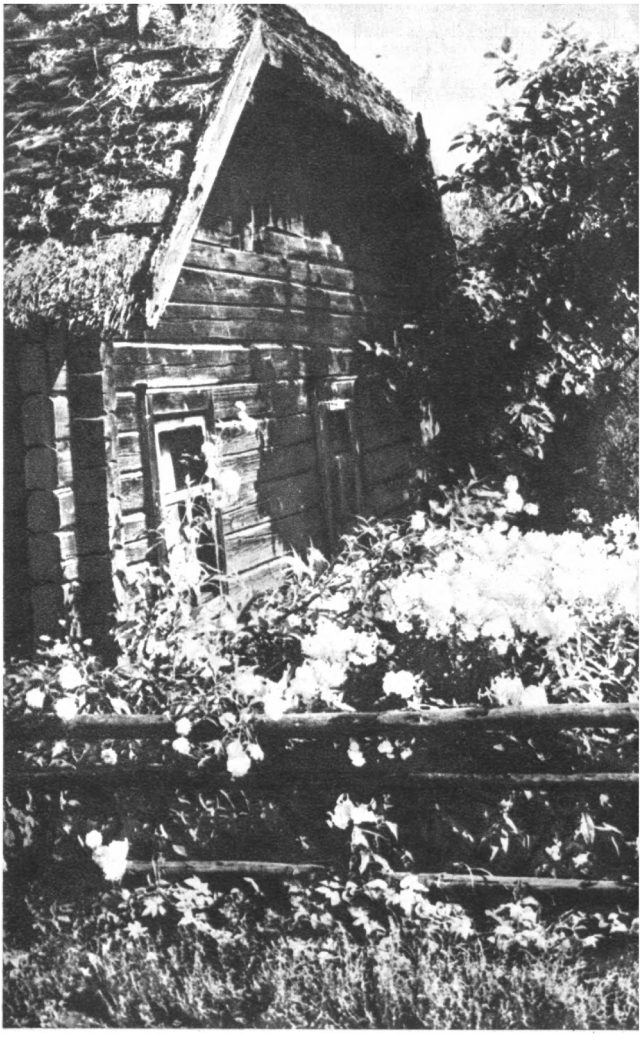

16

Šiaudinė pastogė

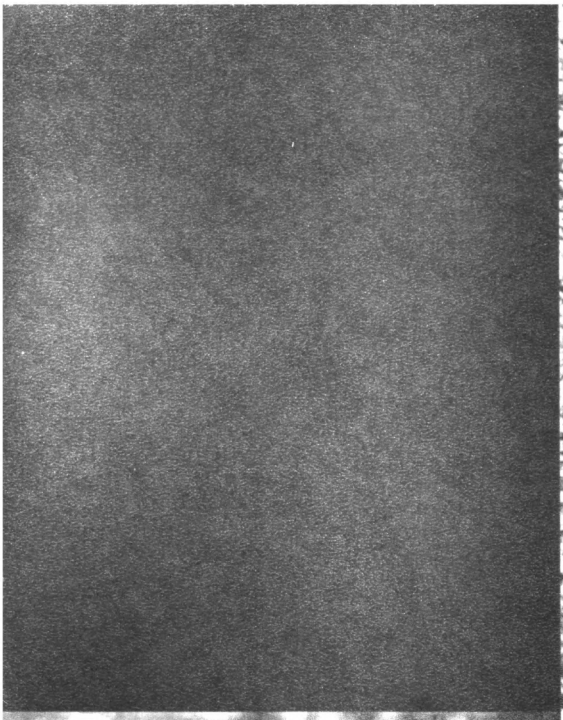

„Kokiais lapeliais išsprogsi,
kokiais žiedeliais pražysi...“

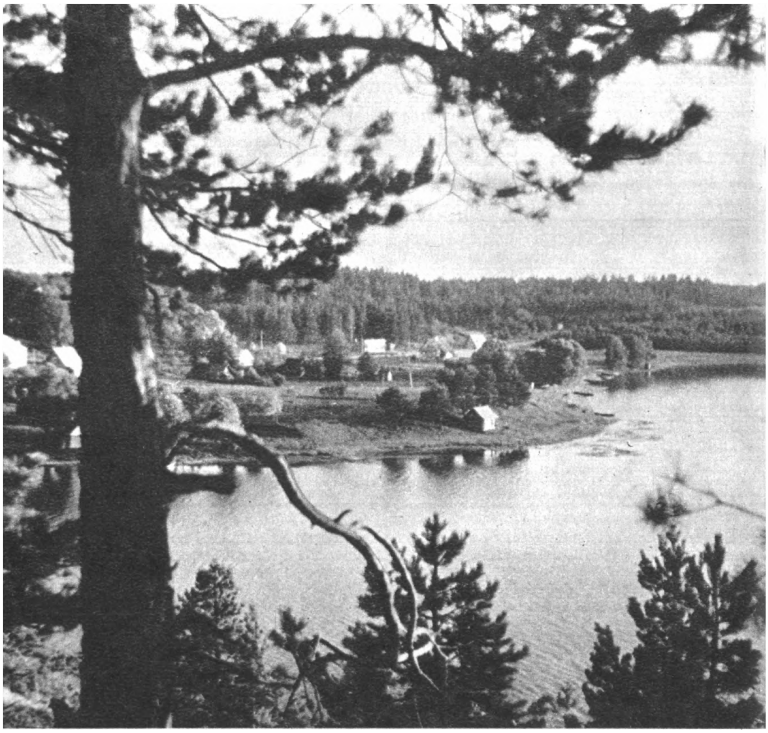

Palūšė

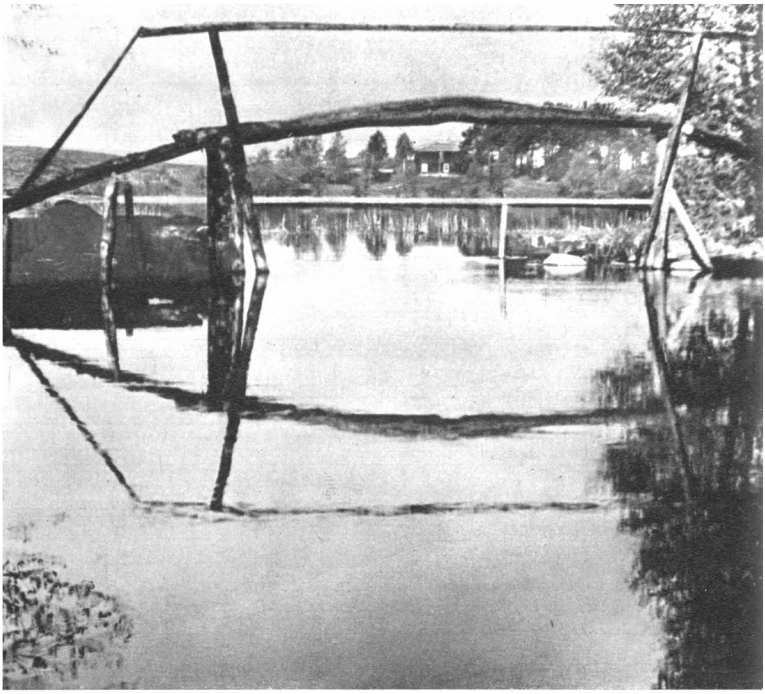

21

22

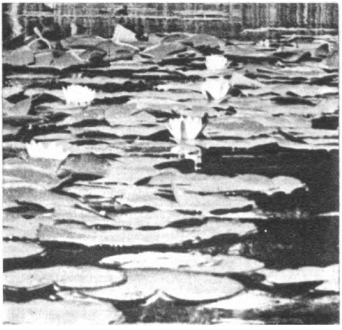

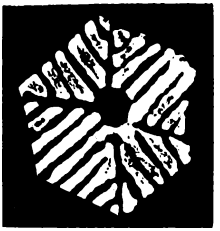

V. Sinkevičius

JIE KOVOJO UŽ TARYBŲ VALDŽIĄ

Ilgametė Lietuvos darbo žmonių kova už savo laisvę ir nepriklausomybę išugdė nemaža didvyrių, kurių vardus šiandien tariame su pagarba. Tos pagarbos nusipelnė ne tik visiems žinomi kovotojai, bet ir eiliniai, kuklūs revoliucinių kovų, Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyviai, mažiau žinomi platesnei visuomenei.

Šio straipsnio tikslas — papasakoti apie kraštotyros ekspedicijos metu sutiktus du pilietinio karo dalyvius, kilusius iš Ignalinos apylinkių ir dabar čia tebegyvenančius.

JUSTINAS DIENINIS. Gimė Palūšėje 1885 m. rugpiūčio 20 d. gausioje vargingų valstiečių šeimoje. Žemės tebuvo 3 hektarai, o vaikų — aštuoni, iš jų — penki broliai. Justinas buvo jauniausias. Penkerių metų liko be tėvo. Turėdamas aštuonerius metus, kaip ir kiti broliai ir seserys, išėjo piemenauti pas svetimus. Paaugęs bernavo, vėliau išvyko ieškoti darbo į Maskvą, kur dirbo prie geležinkelio tiesimo.

Atitarnavęs kariuomenėje, Dieninis grįžo namo. Neradęs duonos gimtinėje, 1910 m. išvažiavo į Rygą, kur dirbo iki pirmojo pasaulinio karo pradžios.

Prasidėjus karui, Dieninis buvo mobilizuotas ir paskirtas į Ust-Dvinsko pakrančių tvirtovių artileriją, dalyvavo mū-

šiuose su vokiečiais. Fronte Dieninis sutiko ir Vasario revoliuciją. Čia jis pirmą kartą susitiko su revoliuciniais jūreiviais, pranešusiais apie caro nuvertimą.

Fronte prasidėjo rusų ir vokiečių armijų kareivių broliavimasis. „Mes,— prisimena Dieninis,— sakydavome: „Savo carą nuvertėm, verskit ir jūs savo."—„Kaizeriui kaput!"— atsakydavo vokiečių kareiviai." Bet karininkai į broliavimąsi šnairavo, o netrukus šiuos kareivius pradėjo apšaudyti vokiečių artilerija.

Kerenskis nevykdė savo pažadų, duotų kareiviams ir darbo žmonėms. Jis, kaip sako Dieninis, pradėjo paskui anglus be kepurės vaikščioti, ir karas tęsėsi toliau. Vokiečiai vėl pradėjo pulti. Dieninis dalyvavo mūšiuose prie Tukumo, Bauskės. Vokiečiams pradėjus supti, buvo įsakyta susprogdinti baterijas ir trauktis.

Revelyje (Taline) išlikusi pulko dalis buvo sujungta su „Petro Didžiojo" pulku. Karininkai agitavo pulti Petrogradą, aiškindami, kad Leninas — vokiečių šnipas. Iš Petrogrado atvyko ir bolševikų atstovai.

Revelyje įvyko lietuvių kareivių susirinkimas, kuriame dalyvavo apie šimtą žmonių. Čia buvo ir V. Kapsukas. Dieninis šiltai prisimena jo kalbą.

Eiliniai kareiviai linko į bolševikų, į Kapsuko pusę, nes jis išreiškė jų pačių mintis. Neatsitiktinai pulkas, kuriame tarnavo Dieninis, išvyko kovoti prieš Kornilovą, kada šis buvo užėmęs Gatčiną, ir dalyvavo jį triuškinant, o karininkai tuo metu bėgo prie Dono.

Paleistas iš armijos, Dieninis su buvusiu būrio vadu, sibiriečiu, išvyko į Sibirą, kur jau buvo tarybų valdžia. Apsistojo Nikol-Usurijsko mieste. Čia dirbo prie geležinkelio nešiku. Buvo apsaugos būrio (jį sudarė 30 žmonių) vadu, saugojo miestą nuo plėšimų ir pan. Čekoslovakų maišto metu, negalėdamas atsilaikyti prieš geriau ginkluotą ir gausesnį priešą, būrys pasitraukė į Rakovką. Čia susiorganizavo partizanų būrys, kuriam vadovavo Rakovkos mokytojas Stepanenka. Būrio uždavinys buvo nepraleisti transporto į frontą.

Tarp Vladivostoko ir Chabarovsko veikė 7 tokie partizanų būriai. Vieno jų vadas buvo garsusis Sergejus Lazo.

Valstiečiai rėmė partizanus, aprūpindavo juos maistu, stojo į jų būrius, kurie darėsi gausesni.

Numalšinus čekoslovakų maištą, Dieniniui teko dalyvauti mūšiuose su Kolčiako, Semionovo, Kalmykovo ir kitų baltųjų pulkininkų bei atamanų gaujomis.

Išaugus partizanų jėgoms, buvo nutarta pulti Nikol-Usurijską. Rakovkoje (14—15 km nuo miesto) susirinko Stepanenkos, Diomino ir kt. būriai — apie 3000 žmonių ir 100 Volskio būrio raitelių. Jungtinis partizanų būrys išžygiavo 8 val. vakaro. Volskio raiteliams buvo duotas uždavinys pašalinti sargybas, Diominui — užimti stotį ir šarvuotą traukinį, kitiems dviem būriams — pulti tvirtovės sustiprinimus, kur stovėjo raitųjų kazokų — jėgerių — būrys.

Partizanai nuginklavo sargybą, paėmė pylimą. Baltieji atidengė ugnį iš baterijų, bet, pajutę, kad juos supa, išsiėmė šautuvų spynas ir pasileido bėgti.

Trečią valandą nakties miestas atiteko partizanams. Buvo paimta daug belaisvių, jų tarpe baltųjų karininkų, ginklų sandėlis, išvaduota 300 raudonarmiečių, kurie prisidėjo prie partizanų.

Iš šių partizanų būrių buvo suformuotas VIII-asis Amūro revoliucinis pulkas.

Tačiau kova dar nebuvo baigta. Septynis šimtus raudonarmiečių, stovėjusių Nikol-Usurijske, netikėtai puolė japonai. Iš miesto vėl teko trauktis. Kaudamasis su japonais, būrys nuėjo iki Chabarovsko. Čia apsistojo, apsikasė, apardė geležinkelio tiltą ir pradėjo pulti japonus. Sutelkus didesnes jėgas, 1921 m. rudenį Chabarovskas buvo paimtas.

Čia Dieninis susirgo ir buvo demobilizuotas. Grįžo į gimtinę, į lenkų okupuotą Palūšę. Namie rado tik seną motiną. Grįžęs pradėjo verstis žvejyba.

Palūšėje susiorganizavo pogrindinė komunistų grupė, kurią sudarė Dieninis, Vincas Kisielius, Šlioma Kliauniakas, jo sesuo, Bileišis. Grupė platino Lenkijos, Vakarų Baltarusijos KP atsišaukimus, kviečiančius valstiečius nemokėti mokesčių,

nestoti kariuomenėn ir t. t., rinko aukas politiniams kaliniams.

Atsišaukimus pristatydavo Levinas. Jis perduodavo juos Kliauniakui, o šis — kitiems grupės nariams. Dieniniui dažnai tekdavo platinti atsišaukimus — turgaus dienomis Ignalinoje sukaišiodavo juos valstiečiams į vežimus.

Apie 1930 m. žvalgyba padarė kratą pas Dieninį, Kisielių ir Kliauniaką. Nors atsišaukimų nerado, bet visi trys buvo suimti. Tardomi, mušami guminėmis lazdomis per padus, jie neprisipažino. Kisielius ir Kliauniakas buvo perduoti teismui, bet, nesant įrodymų, buvo išteisinti.

Atkūrus tarybų valdžią Lietuvoje, iki karo pradžios Dieninis dirbo Palūšės apylinkės pirmininku. 1941 m. baltaraiščiai jį suėmė, sudaužė, suspardė iki kraujo. Daug tarybinių aktyvistų, sėdėjusių kartu su Dieniniu, buvo sušaudyti. Tik keliems pavyko išvengti mirties.

Karo metais Dieninis padėjo tarybiniams partizanams, vedė juos iš Palūšės į Šakarvos kaimą ir pan.

Dabar Dieninis pensininkas, gyvena Palūšėje.

STASYS DRŪTEIKA. Gimė 1890 m. gegužės 3 d. Linkmenų valsčiuje, Krivasalio kaime, bežemio valstiečio šeimoje. Augo varge ir skurde, be tėvų, pas senelį. Nuo mažų dienų pradėjo piemenauti.

Sulaukęs 17 metų, išėjo ieškoti darbo ir duonos. Metus dirbo Maskvoje kanalizacijos darbininku. Grįžo į Lietuvą, paskui išvažiavo prie Amūro — dirbo Blagoveščenske, Chabarovske prie geležinkelio tiesimo darbų.

Čia 1912 m. buvo paimtas į kariuomenę. Tarnavo V-ojoje Sibiro armijoje. Visą karo metą išbuvo vokiečių fronte. Kariavo Lenkijoje, Ukrainoje. Vasario revoliucijos metu buvo Poltavoje, o vėliau — Besarabijoje.

Susikūrus Laikinajai Besarabijos vyriausybei, stojo į ginkluotą būrį. Susiformavęs būrys stovėjo Kačerganų stotyje (netoli Tiraspolio). Jam vadovavo Vizgirda ir Krivorukovas. Jame buvo ir daugiau lietuvių — Kazys Čečiurka iš Švenčionių, Petras Raudonis iš Vilkablauzdės (dabartiniame Ute-

nos raj.); kitame būryje buvo Jonas Januškevičius, su kuriuo Drūteika dažnai susitikdavo.

Drauge su kitais revoliuciniais būriais (apie 100 žmonių) jie bandė užimti Tiraspolį, bet gausesnių rumunų, prancūzų jėgų buvo atmušti.

Likę būrio kovotojai įsijungė į Budiono diviziją. Drūteika pateko į Kotovskio būrį. Jis dalyvavo kovose prieš Denikiną prie Nikolajevo, Chersono, kovėsi Odesoje, pliekė baltųjų kazokų atamanų gaujas prie Razdelnajos stanicos ir kitur.

Demobilizuotas nuvyko į Odesą. Kurį laiką dirbo pas švenčioniškį Praną Matusevičių vežiku, vėliau — metalo liejimo dirbtuvėje.

1921 m. birželio mėn. Drūteika sugrįžo į Lietuvą. Čia septynerius metus žvejojo, vėliau, nusipirkęs arklį, vežiojo malkas ir kitaip uždarbiavo.

Kuriantis kolūkiui, Drūteika įstojo į jį ir iki šiol tebedirba. Nepaisydamas metų naštos, kasmet išdirba ne mažiau kaip 300 darbadienių.

Ir J. Dieninio, ir S. Drūteikos gyvenimas turi nemaža bendrų bruožų. Abu kilę iš liaudies, iš mažažemių ar bežemių valstiečių, abu sunkiai pelnėsi duoną, tad abiem buvo suprantamos ir priimtinos bolševikų partijos idėjos, kurias jie gynė su ginklu rankose. Juodu — eiliniai revoliucijos kariai, kokių buvo tūkstančiai, kokių rasime beveik kiekviename Lietuvos kaime.

Kraštotyrininkų uždavinys — ieškoti tų mažai kam težinomų eilinių revoliucinių kovų dalyvių. Šio darbo negalima atidėlioti. Reikia skubėti užrašyti 1905 m. revoliucijos, Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos, pilietinio karo dalyvių atsiminimus. Visi jie — vyresnio amžiaus žmonės, ir kiekvienais metais jų lieka vis mažiau. Surasti šiuos kovotojus — mūsų pareiga.

J. Petrulis

ŽEMDIRBYSTĖ GAVEIKĖNŲ KAIME (XIX a.—XX a. pradžia)

Trumpos žinios apie Gaveikėnų kaimą. Iš šiaurės vakarų kaimą supa Dringių ežeras, iš šiaurės ir pietų — atskiri maži ežerėliai. Kaimas įsikūręs tarp spygliuočių masyvų. Laukų reljefas atskirose dalyse kalvotas. Praeityje Gaveikėnuose gyveno vien lietuviai. Tik XIX a. viduryje čia įsikūrė apie 12 žydų tautybės smulkių pirklių. Jie sudarė atskirą gyvenvietės kvartalą, vadintą „miesteliu". Iki 1914 m. Gaveikėnuose buvo 35 kiemai, o po 1920—1922 m. iki pastarojo laiko, pirkliams išsikėlus, liko 22 kiemai. Ūkių maksimalus dydis iki 1940 m. buvo apie 10 ha (vietos terminu —„pusvalakis", arba du „trainai"). Bet pusvalakinių kiemų buvo tik trys. Didžiuma gyventojų turėjo po 3—4 ha žemės. Bežemių arba turėjusių tik sodybinį sklypą, išskyrus minėtuosius pirklius, nebuvo. Samdomąja darbo jėga net ir „dvitrainiai" valstiečiai nesinaudojo. Patys neturtingieji, turėję po 1—2 ha, pas turtinguosius neidavo tarnauti, uždarbiaudavo prie miško bei žūklės darbų.

Laukų sistema. Iki kolektyvizacijos žemės plotai buvo suskirstyti į trilaukius: vienas laukas — pūdyminis, antras — žiemkenčių, trečias — vasarojaus. Laukai nesudarė atskirų ištisų vienetų, taip pat jie nebuvo simetriški ir propor-

cingi. Tam kliudydavo miško ruožai bei ežerai. Kiekvienas laukas turėdavo atskirą pavadinimą, pavyzdžiui, Padringys (Dringių ežero rytinė pusė), Antigališkė (pagal Strigailiškio ežerą), Ažuprūdė (už vandens malūno tvenkinio). Kiekvienas laukas buvo suskirstytas rėžiais, o vidurinių laukų pakraščiai — skersinėmis („traineliais"). Kiekviename lauke buvo po keletą rėžių bei skersinių. Rėžių plotis paprastai būdavo matuojamas arba nusakomas „akėčiomis".

Laukų, pievų bei miško dalys turėjo (žymi dalis ir dabar tebeturi) atskirus savo pavadinimus — žemėvardžius.

Žemės paruošimas. Kaip prisimena senieji žmonės, Gaveikėnų kaimo laukų naudmeniniai plotai, žymia dalimi „miškus nustūmus tolyn", buvo pradėti plėsti maždaug prieš 100 metų. Paskutinis stambesnio masto „miško stūmimas" įvyko apie 1907 m. Atskirose lauko dalyse mišką iškirtus, kirtinys apie trejus metus „pūstaudavo", paskui, kelmams išpuvus, dirvonus išardavo.

Atsižvelgiant į smėlinį podirvį, laukų dalys būdavo plečiamos įslėniais. Kirtiniuose medžiai būdavo deginami vietoje. Progumose, kol kelmai išpūdavo, kiekvienas savo rėžyje dirvono plotelius išdirbdavo primityviu žemdirbystės įrankiu — kauptuku („kapone"); taip parengtą dirvą imdavo arti tik po 2—3 metų.

Pavasarį dirvas imdavo arti, vos išėjus pašalui. Pirmiausia dirvą paruošdavo vasarinėms kultūroms. Avižas, linus, žirnius ir vasarines kultūras sėdavo tik vieną kartą apartoje dirvoje. Miežiams ir bulvėms kartodavo; dirva rugiams pūdymuodavo atskirai. Visas kultūras žmonės sėdavo anksti, maždaug balandžio pirmojo dešimtadienio pabaigoje. Griežtai buvo laikomasi sėjomainos taisyklių, nes, kiekvienais metais sėjant į tą pačią dirvą, „javai sugumbėja". Ne mažiau būdavo atsižvelgiama ir į mėnulio fazes: laikytasi taisyklės, jog „bulves reikia sodinti pilnatyje, miežius — senagalyje, o grikius — trečioj dienoj, pasirodžius jaunam mėnesiui".

Pavasarį, išeidamas į laukus, artojas rėmėsi senųjų žmonių posakiu: „Su žagre ir kastilium (akėčiomis) lauke pasirodyk, saulei dar nepakilus."

Auginamos kultūros. Pagrindinės: žieminiai rugiai („tingučiai"), vasariniai rugiai („storačiai"; pastaroji atmaina derėdavo net nederlingose dirvose), miežiai (keturgrūdžiai, arba ketureiliai), avižos (didžiosios), žirniai (raudonžiedžiai ir baltažiedžiai —„greitučiai"), linai, grikiai. Apie pastarąją kultūrą sakoma: „Grikiai — mūsų senas javelis, antra duonytė." Šalia grikių, dar būdavo auginama dirvinių pupų. Kviečius (žieminius ir vasarinius) čia imta auginti tik po 1910—1912 m.

Iš šakniavaisių gyventojai kiek daugiau augindavo bulvių; valgomųjų burokų, kopūstų, morkų, pašarinių burokų ir kitų šakniavaisių beveik neaugindavo. Prieskonines daržoves čia imta auginti vėlai. Pašariniai šakniavaisiai pilietines teises įgavo po 1930 m.

Vaismedžių bei krūmų sodybiniuose sklypuose praeityje augindavo tik vienas kitas valstietis. Mažus sodelius imta užveisti maždaug 1928—1930 m. Šiuo metu vaismedžių sodinama vis daugiau.

Tręšimas. Pats mėšlavežis užtrukdavo ne ilgiau kaip vieną dieną. Išskyrus sodybinius sklypus (daržus), pūdyminėms dirvoms mėšlo niekada neužtekdavo. Likusi mėšlu nepatręšta dirva būdavo tręšiama vasaros viduryje „sugraibytom trąšom". Ne tiktai Gaveikėnų, bet ir kitų šios apylinkės kaimų žemdirbiai jau iš seno dirvas tręšdavo, pavyzdžiui, ežerų „samanomis"— dumbliais (Algae), be to, miškų „riebiu paviršium" — spyglių puviniu bei samanomis (Bryophyta). Dumblius traukdavo grėbliais bei specialiais mediniais kabliais (iš pušaičių padarytais virpšiais su atšakomis). Spyglių puvinį bei samanas grėbstydavo į krūveles, paskum išvežiodavo į dirvas. Dumblažemį traukdavo iš upokšnių, ištekančių iš ežerų, dugno, iš atskirų seklių, bet dumblingų ežero vietų. „Trąšų graibymo" darbymetė čia būdavo sudėtingesnė ir sunkesnė, negu tikrasis mėšlavežis. Įvairiais būdais paruoštas ir į dirvas išvežiotas trąšas būdavo stengiamasi aparti dar neišdžiūvusias. Dumblai ir „samanos", kaip trąša, žiemkenčiams labai praversdavusi, bet bulvėms — netikdavusi; taip patręštos bulvės išaugdavusios šašuotos.

Vasarinių kultūrų, išskyrus bulves, paprastai netręšdavo: „Vasarojus gaudavo iš po rugių."

Superfosfatą („pasėvą") šios apylinkės žemdirbiai šiek tiek ėmė vartoti po 1912 m., o didesniais kiekiais — po 1922 m.

Gyvuliai. Vidutinis (10 ha) valstietis laikydavo 2—3 karves ir 1 prieauglio, 1 arklį (retas kuris — 2), 2 avis ir 4—5 prieauglio, 2—3 kiaules. Mažažemiai — ketvirtininkai bei „desentininkai"— 1 karvę ir 1 prieauglio (pardavimui), 1 arklį, 1—2 avis, 1—2 kiaules.

Sunku būdavo gyvulius išmaitinti žiemą. Šieno vos užtekdavo arkliams ir avims. Karves paprastai šerdavo šiaudais.

Gyvuliai būdavo laikomi ir veisiami „savos veislės". Karvės buvo mažos, menkai pieningos, kiaulės — juoddeglės. Gyvulių veisles imta gerinti 1928—1930 m. Maždaug tuo laikotarpiu žmonės ėmė įsigyti pagerintos veislės veršelių, jorkšyrų veislės paršelių.

Raguočių gyvulių bei avių ganymas praeityje buvo tvarkomas kolektyviai. Arkliai būdavo ganomi dviejų piemenų tik naktimis. Kiaules prisižiūrėdavo kiekvienas savo.

Darbo įrankiai. Archainiai, pačių žemdirbių pasigaminti įrankiai, maža tepatobulinti, išsilaikė maždaug iki 1912 m. Kai kurie iš jų (spragilas, mintuvai, piautuvas, kauptukas, net ir žagrė) ir vėliau buvo naudojami. Dalis tų įrankių, nukišti senųjų trobesių pašalėse, išliko iki mūsų dienų. Grūdų seikėjimo, pluošto galutinio apdorojimo šepečiai (verptiniams linams šukuoti, vytuvai ir kt.), maisto pasigaminimo bei apyvokos ir amatininkystės, žemdirbystės įrankių būta itin primityvių. Antai dar šio amžiaus pradžioje tebebuvo naudojami (žinoma, ne ištisai, daugiau pavienių žemdirbių) mediniai kastuvai, vežimai su „ripkiniais" tekiniais; „dešimtį metų kreivai žiūrėjo in naujos mados žagrę".

Ekspedicijos metu atskirus senesnius įrankius dar turėta progos apžiūrėti, kitus — užfiksuoti pagal senųjų žmonių apibūdinimus.

Negausų gaveikėniškio inventorių sudarė šie pagrindiniai žemdirbystės įrankiai.

Žagrė. Praeityje ja ardavo visas dirvas, net dirvonus plėš-

davo. Antras žagrės tipas buvo viena geležtė. Šio tipo žagre, atsiradusia XX a. pradžioje, buvo vagojamos bulvės.

Akėčios pintinės („kastiliai"). XIX a. pabaigoje „mūsų žemėje kastiliais dar visi akėjo". Ilgainiui jas pakeitė tobulesnės, geležiniais virbalais akėčios.

Akėčvilkos („šliuga") akėčioms gabenti.

Dalgė ilgakotė šienui, vasarojui piauti. Reikalui esant, prie dalgiakočio apatinės dalies pritvirtinama šakutė arba lankelis.

Grėblys.

Kaltukas („čekačius") dalgei bei piautuvui plakti.

Kauptukas („kaponė"). Primityvus tipas (vartotas dar XIX a. pabaigoje), vietoj geležinės dalies — ištisai medinis su atšaka.

Mintuvai linų šiaudeliams minti.

Piautuvas rugiams ir kai kurioms vasarinių rūšims kirsti.

Pustyklė („sudoklis") dalgei, piautuvui galąsti.

Spragilas (kultuvė) javams kulti.

Šakės javams doroti, daromos iš natūraliai išaugusio berželio bei lazdyno; mėšlui kabinti — kastuvo tipo (dviem kalvio kaltais pirštais). XX a. pradžioje, paplitus fabrikinėms, pastarosios nebevartojamos.

Žymi čia išvardytų įrankių dalis buvo naudojama beveik iki 1912—1920 m. Paskum atskiri valstiečiai ėmė įsigyti geležinius plūgus (vienkinkius), spyruoklines bei zigzagines akėčias. Bet didžiuma vis dar naudojo žagrę, pintines akėčias, kauptukus, spragilus.

Naujoviškų, ypač fabrikinių, žemdirbystės įrankių šios apylinkės valstiečiai platesniu mastu ėmė įsigyti maždaug 1925—1930 m. Tuo laikotarpiu pradėjo plisti arklinės kuliamosios mašinos. Savininkai jas leisdavo per kaimus užsisakiusiųjų eilės tvarka. Įkandin plito ir arpas.

Su kolūkine santvarka į šios apylinkės kaimus atėjo moderni ir sudėtinga žemės ūkio technika.

D a r b y m e č i a i. Senosios kartos žemdirbiai darbymetį supranta tik bendrąja prasme. Į atitinkamą klausimą jie atsako: „Koksai darbas stovi — ir yra darbymetė. Jei žiemą darbas an tavęs gula — daužk perkūnas ir pečių."

Šienapiūtę, rugiapiūtę ir kitus darbymečius gaveikėniškiai paprastai pradėdavo be iš anksto susidarytos „darbymetiškos" nuotaikos. Bene tuo galima paaiškinti, kodėl šiame kampelyje palyginti negausu kuriam nors darbymečiui skirtų dainų. Talkos čia nebūdingos.

Šienapiūtė. Gaveikėnų, Meironių ir kiti kaimyniniai kaimai atskirų pievų plotų bei lankų neturėjo. Pievas čia sudarė įslėniai įvairiose laukų dalyse ir ežerų pakraščiai. Sausose pievose bei smėlėtuose įslėniuose vyravo „kiauliašeris" (briedgauris, lot. Nardus stricta), šlapiose paežerių pievose —„vilkapūkis" (švylys, lot. Eriophorum). Šienauti būdavo pradedama, „vilkapūkiui subaltavus" (t. y. švyliui pražydus, birželio antroje pusėje). Pievos, kaip ir dirvos, buvo suskirstytos rėžiais, skersinėmis bei „pridotkėliais". Šienauti visi pradėdavo maždaug kartu. Paežerių užpelkėjusiose vietose nušienautą žolę džiovinti ištempdavo į pakraščius.

Gaveikėniškių šienapiūtė trukdavo 1—2 dienas. Pusvalakinis valstietis prišienaudavo apie 1500 kg. Baigus „tikrąją" šienapiūtę, Gaveikėnų, Meironių ir kitų kaimų valstiečiai dar tęsdavo šienapiūtę „šieno graibymu". Erdvių ežerų tolimuose pakraščiuose prasidėdavo „užpuolimas an viksvynų ir nendrynų". Išmėtytose vietose sušienautą žolę džiovinti į savo laukų pakraščius sugabendavo valtelėmis. Dažnas tokiu būdu šieno kiekį dar perpus padidindavo.

Iš pašarinių žolių XX a. pirmajame dešimtmetyje čia pradėta sėti dobilus greitukus. Bet ši žolė buvo auginama tik mažais kiekiais. Kitas pašarines žoles (raudonuosius dobilus, motiejukus ir kt.) čia pradėta auginti tik pastaraisiais laikais.

Rugiapiūtė. Šios darbymetės svarbą patys gaveikėniškiai nusako šitaip: „Duonytės šviežios laukdavai; tik pradeda tingučiai prieit, žiūrėk — gaspadorius varputes vėto delnuos; nelaukdavo, kol tingučių grūdai byra, ir su rasa piautuvėliais rėžuoja pėdelius."

Rugius kirsti pradėdavo liepos mėnesio pabaigoje. Beveik iki 1920—1924 m. kirsdavo piautuvais. Iki tol rugių kirtimą dalgiu senoji karta laikė „šiaudų gadinimu". Mat, piautuvu kirstas pėdas —„rinktinis šiaudas", o dalgiu —„draikalas".

Piautuvu rugius kirsdavo ir moterys, o ėmus kirsti dalgiu,— tik vyrai. Sukirstus ir į pėdus surištus rugius statydavo gubomis iš 8—9 pėdų. Kertant piautuvais, rugiapiūtė trukdavo 3—4 dienas, o dalgiais — 1—2 dienas. Nupiautus rugius 5—6 dienas džiovindavo. Naujojo derliaus keliolika pėdų dažnas parsivežda-vo, dar nebaigus rugių kirsti. Parsivežtus pėdus paskubomis nublokšdavo ir susimalę kepdavo šviežio derliaus duonos.

Vasarapiūtė. Darbai su vasarojum ilgai trukdavo. Atskirų kultūrų — miežių, žirnių — valymas prasidėdavo rugpiūčio pirmoje pusėje, paskum būdavo valomi miežiai, grikiai. Žem-dirbiai linus raudavo ir bulves kasdavo, nuvalę varpinius javus. XIX a. ir XX a. pradžioje miežius, avižas bei grikius valydavo piautuvais. Ėmus rugius kirsti dalgiu, vasarojui va-lyti piautuvo taip pat atsisakyta.

Vasarojų, ypač mišinį, žirnius, o jei lietingas metas — mie-žius ir grikius, nupiautus tuoj veždavo į sodybas ir žardydavo. Žardai, kaip džiovinimo priemonė, čia būdingi (1 pav.). Lauke išdžiūvusių žarduose javų nebedžiovindavo, bet veždavo į kluoną.

Kūlimas. Iki 1925—1930 m. šios apylinkės net ir vidutinieji valstiečiai javams džiovinti jaujų (panašių kaip kitose Lietu-vos vietose) neturėjo. Tokios jaujos būdavo tik dvaruose ir stambesniuose ūkiuose. Kūlimo darbai (išskyrus mažo kiekio pėdų nubloškimą derliaus valymo metu) čia jau iš seno bū-davo atliekami spalio mėnesį.

Visų pirma javus kuldavo spragilais. Kluono molinė asla apytikriai būdavo 6x9 m. Joje rugių pėdus klodavo 3—4 eilė-mis, kiekvieną pėdą atrišant. Vienąkart apkūlus, eiles apvers-davo ir kūlimą pakartodavo. Kuldavo 3—4 kūlėjai. Spragilų smūgiai būdavo derinami, kad „nesipiautų": „taip lengviau kulti ir ausų negadina". Kuliant rugius, iš lygesniųjų pėdų buvo daromi kūliai trobesių stogams dengti.

Panašiai kuliamas ir vasarojus. Tik avižos ir miežiai iš kū-lėjų pareikalaudavo „dvigubo šėrimo", kadangi jie sunkiau kuliasi.

Iškulti grūdai būdavo vėtomi toje pat vietoje. Iš atskirame kampe sustumtos krūvos grūdų vėtykle žerdavo po visą aslą.

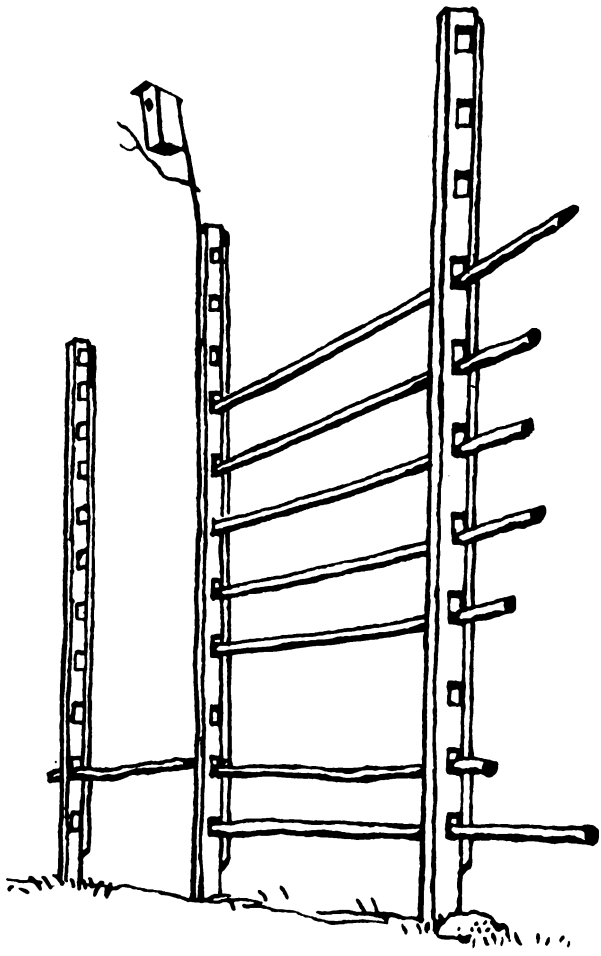

1 pav. Žardas (1922), Labanoras

Išvėčius grūdai būdavo rūšiuojami. Pirmalakus ir atbiras čia pat seikėdavo siekais ir pildavo į maišus, paskum — į aruodus bei kubilus.

L i n ų ū k i s. Remiantis vietos žmonių pasakojimais, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, maždaug iki 1914 m., linus apsi-

mokėdavo auginti, nes jų pluoštas turėjo paklausą. Tačiau pusvalakiniai valstiečiai sėmenų sėdavo tik po 35—40 kg, o smulkesnieji valstiečiai — vos po pūdą (15—16 kg). Mat, „su linais neapsidirbi peržiem; marškiniams ir virvėms pakakdavo 3—4 gorčių". Žemę linams skirdavo galulaukėse, dažniausiai paežerėse. Tręšti linams skirtą žemę nebūdavo nė papročio. Linai užderėdavo „pagal metus", t. y. gamtines sąlygas. Kaip paprastai, linus sėdavo tik į vieną kartą suartą (nekartotą) žemę ir priakėdavo.

Linarautis prasidėdavo apie rugsėjo vidurį. Raudavo tik moterys. Nurautus ir į pėdelius surištus linus sustatydavo aukštyn galvenomis. Parvežus į kluoną, galvenas ant aslos nukuldavo muštuvais; galutinai galvenas iškuldavo vėliau. Šio amžiaus pradžioje imta vartoti šukuočius. Nemirkytus linų šiaudelius klodavo ant rugienų arba pievose, kad išsistovėtų. Išsistovėjusius linus džiovindavo pirtyse, mindavo mintuvais, o paskui braukdavo. Toks primityvus linų apdorojimo būdas reikalaudavo nemaža laiko ir pastangų. Pavyzdžiui, vienas žmogus per dieną (dirbdamas nuo tamsos iki tamsos) įstengdavo išminti apie 60—70 kg žaliavos. Tuo tarpu pusvalakinis ūkis linų žaliavos per metus pagamindavo apie 400—500 kg. Linus mindavo kluonuose 2—3 žmonės (vyrai ir moterys), kiekvienas atskirais mintuvais. Iš pirties į mynimo patalpą sausus linus nešdavo glėbiais. Išmynus prasidėdavo braukimas. Braukdavo daugiausia moterys. Braukdamos jos atsirinkdavo verpti tinkamesnį pluoštą. Prastesnė pluošto rūšis likdavo virvėms, tinklams, ir ją apdorodavo vyrai.

Pajamos. Ne tiktai ketvirtiniai, bet ir pusvalakiniai valstiečiai 1900—1914 m. javų produkcijos galėdavo parduoti tik „po pūdą kitą". Prikuldavo: rugių — apie 6 cnt, linų (nubrauktų) pluošto — apie 60 kg. Smulkieji (3—5 ha) savininkai neturėdavo ko parduoti. Ir maža būdavo tokių, kuriems užtekdavo duonos iki naujojo derliaus. Duoną vartodavo bėralinę (ruginiai miltai, maišyti su avižų, miežių ar grikių grūdiniu bei miltais). Mažažemiai žymia dalimi „sukdavosi po ežerus". Daugelis laikydavo nemaža vištų ir ančių. Žiemą viš-

tas lesindavo pušynuose sugrėbstytomis samanomis, antis — iš gyvežerių pasemtu dumblu. Iš paukščių per metus surinkdavo po 1500—2000 kiaušinių.

Iki 1914 m. 7—8 Gaveikėnų kaimo kiemai „semdavo pinigėlio iš bičių". Už medaus svarą gaudavo po 30 kap.

Gegužės—birželio mėnesiais vaikai bei nusenusieji rinkdavo pušų sakus. Pušų kamienus iš anksto prakapodavo, ir „sakai varvėdavo virve". Vienas rinkėjas per dieną pririnkdavo nuo 6 iki 10 svarų. Už sakų svarą Gaveikėnų pirkliai mokėdavo po 8 ir daugiau kapeikų.

Ir grybai, anot vietos gyventojų, „pašvelnydavo duonos kąsnį". Sezono metu be grybų — ne pusryčiai, ne pietūs. Daug grybų būdavo džiovinama parduoti.

Žemdirbystės gaminius — grūdus, kiaušinius, medų, odas, o taip pat ir miškų gėrybes — grybus, sakus ir kt.— supirkdavo vietiniai pirkliai iš namų. Superkamus daiktus jie veždavo į Vilnių, Daugpilį ir Rygą.

Į m o n ė s. XIX a. pirmoje pusėje Gaveikėnuose buvo įkurtas vandens malūnas. Jis priklausė atvykusiam vokiečiui. Vėliau šio malūno savininkai keitėsi. Medinis malūno pastatas ilgainiui buvo pakeistas mūriniu, patobulintas jo mechanizmas. Šio amžiaus pradžioje malūne veikė milų vėlykla.

Nuo XIX a. pabaigos iki maždaug 1920 m. Gaveikėnuose buvo ir vilnakaršė, laikoma vietinio pirklio.

1958 m. Gaveikėnuose įkurta šiluminė elektrinė. Ji — vietos tarybinio ūkio įmonė, aptarnaujanti apylinkės gyvenvietes.

V. Milius

ŽŪKLĖ

Remiantis etnografine medžiaga, galima susidaryti vaizdą apie žvejybą Ignalinos ežeruose nuo XX a. pradžios iki šių dienų. Pagal organizaciją ir būdus išskirtini du pagrindiniai jos laikotarpiai: ikitarybinis ir tarybinis. Be abejo, šio amžiaus pirmosios pusės žvejyba mažai kuo tesiskyrė nuo žvejybos praeito amžiaus antrojoje pusėje.

Šiuo straipsniu siekiama aptarti žvejybos organizaciją praeityje ir mūsų dienomis, apžvelgti jos būdus, įrankius ir jų kitimą. Pirmasis laikotarpis įdomus tradiciniais žvejybos būdais ir įrankiais, o antrasis atspindi pakitimus, įvykusius lietuvių tautos gyvenime tarybų valdžios metais. Išvados daromos, remiantis senųjų žvejų pasakojimais ir duomenimis, gautais Ignalinos žuvininkystės ūkyje.

XX a. pirmosios pusės žvejyba buvo dvejopa: verslinė ir smulkioji. Verslinė žvejyba buvo pirklių rankose, o smulkiąja užsiimdavo netoli ežerų gyvenantys valstiečiai savo šeimos maistui paįvairinti.

Iki pirmojo pasaulinio karo atskiri Ignalinos ežerai priklausė įvairiems savininkams — valstybei, dvasininkams, dvarininkams. Šie savininkai ežerus išnuomodavo daugiausia

Ignalinos ir Palūšės pirkliams. Iš vietos žmonių pasakojimų sunku daryti griežtesnes išvadas apie atskirų ežerų priklausomybę ir žvejybos ūkio tvarkymą buržuazinės Lenkijos okupacijos laikotarpiu. Anot vieno žvejo, tuo metu buvę privatiems asmenims priklausiusių ežerų, tačiau ir valstybė prie jų pirštus prikišusi. Kai kurie ežerai buvo miškų departamento žinioje. Be vietos pirklių, tuo laiku Palūšėje buvęs specialus žvejybą tvarkęs žmogus, priklausęs žvejybos kooperacijai.

Vietos pirkliai teisę žvejoti pirkdavo varžytynėse trejiems metams. Pirkliai turėjo valtis, didžiuosius žvejybos tinklus, kurie buvo gana brangūs. Taip pat jie samdydavosi reikiamą skaičių žvejų. Žvejai tokį pirklį vadino gaspadorium. Paprastai būdavo samdomi netoli ežerų gyvenę mažažemiai ir bežemiai valstiečiai. Iki pirmojo pasaulinio karo kanapiniai tinklai buvo perkami Salako ir Rimšės apylinkėse. Šių apylinkių valstiečiams, ypač mažažemiams, tinklų mezgimas žiemą buvo papildomas verslas. Pirmojo pasaulinio karo metais pasirodė pirktinių tinklų, kuriuos vietos žvejai vadino „prūskais". Ypač jie paplito po šio karo. Jei vienas pirklys neturėdavo reikiamų įvairių tinklų rūšių, tai susidėdavo su kitu pirkliu, o paskui laimikį dalydavosi perpus. Ypač dideli buvo žiemos žvejybos tinklai: jų vienas sparnas turėjo net 80 m ilgio. Žvejoti tokiu tinklu reikėjo 20 žmonių[1]. Vasarą į valties gale atitvertą vietą žuvims sumesti buvo įdedama ledo. Ledams laikyti pirkliai netoli Lūšių ežero turėjo įsitaisę ledainę — žemėje iškastą didelę duobę, kurios šonai buvo iškloti rąstais. Ledus iš viršaus apkraudavo šiaudais ir pelais. Lenkų okupacijos metais pirklys už darbo dieną mokėdavo žvejui po 2 zlotus (už juos buvo galima nupirkti pūdą rugių), taip pat duodavo smulkesnės žuvies. Sparnuose žuvys iki 1 kg taip pat priklausė žvejams, o didesnės — pirkliui. Žvejai savo uždirbtą žuvį kartais čia pat parduodavo į žvejybos vietą atvykusiems kitiems smulkiems Palūšės pirkliams. Už ją tegaudavo gana mažai — 5 grašius už kilogramą. Žvejybos kooperacijoje dirbę žvejai atlyginimą gaudavo nuo ištrauktų valkšnų skaičiaus: už vienos

[1] Žiemos žvejybą Lūšių ežere 1962 m. yra nufilmavę Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejaus Vilniuje darbuotojai.

valkšnos ištraukimą žvejui buvo mokama 70 grašių. Žiemos metu per dieną būdavo ištraukiamos trys valkšnos, o kartais ir ketvirta — vakarinė. Vasaros tinklai buvo mažesni, darbas spartesnis, tad per dieną buvo galima ištraukti ir 8—9 valkšnas. Žiemą, žvejojant didžiuoju tinklu, žvejams ateidavo padėti ir nenuolatiniai darbininkai; jie nebūdavo samdyti ir atlyginimą gaudavo tik smulkiąja žuvimi. Jei tinklus būdavo sunku traukti, patys žvejai važiuodavo pasikviesti tokių talkininkų. Pirkliai žuvis išgabendavo parduoti į Vilnių, kur buvo nemaža jų paklausa. Gaudydavo tada ir smulkiąsias žuvis, o jas pirkliai veždavo parduoti į Švenčionis.

Be šios verslinės žvejybos, aplinkiniai valstiečiai patylomis savo reikalams irgi pasižvejodavo, kartais net draudžiamais būdais, nevengdami žeberklavimo neršto metu. Vienas kitas valstietis už teisę pasižvejoti duodavo ežerų nuomotojui bulvių. Šiaip iš įgrisusių saviveiklinių žvejų pirklys, pasikvietęs policiją, galėjo atimti tinklus.

Šio amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais paežerių gyventojai žinojo ir naudodavo įvairius žvejybos būdus.

Žiemą būdavo *blizgiaujama.* Blizges medinėse formelėse nusiliedavo patys žvejai iš cino. Kabliukai blizgėms būdavo naudojami pirktiniai; juos padegindavo, kad būtų minkštesni. Nulietą blizgę išdailindavo dilde ir švitru. Buvo žmonių, kurie už pinigus ir kitiems blizgių nuliedavo.

Praktikuota ir žvejyba *užtvaromis,* kurias pavasariais iš vytelių įrengdavo upėse. Tokia užtvara tyrinėtose apylinkėse vadinama *persėda,* o jos viduryje paliekamas laisvas tarpas — *vartais.* Į vartus prieš vandens tėkmę įstatydavo gana sudėtingos konstrukcijos *venterį,* turintį 7—8 m ilgio ir 3—4 įgerklius.

Žvejota ir *bučiais.* Jie buvo mezgami iš storų siūlų ir aptraukiami ant lankelių. Leidžiant į ežerą, vidun būdavo įdedama akmenukų, o ištraukdavo už virvutės su plūde gale.

Žiemos pradžioje, ežerams apsitraukus peršviečiamu ledu, ir pavasarį, jam suplyšinėjus, būdavo *luokijama.* Luokyta naktimis pasišviečiant, nes žuvis bėga į šviesą. Luokijama tokiu būdu: ant rogučių padedamas skardos gabalas, ant jo uždė-

gami dervokšliai. Kai tik žuvis pasirodo po ledu, ji pritrenkiama mediniu kūju. Tada kirviu iškertama aketė, ir žuvis ištraukiama. Pavasarį luokydavo susidėję dviese: vienas duodavo dervokšlius, kitas — valtį.

Tarybiniais metais žvejyboje, kaip ir visose kitose liaudies gyvenimo srityse, įvyko esminių pakitimų: suintensyvėjo žvejybos ūkis, buvo mechanizuoti žvejybos procesai, pakito jos organizacija.

Prie šių ežerų jau 1944 m. buvo sudaryta žvejų brigada. Iš pradžių ji priklausė Vilniaus žvejybos trestui, vėliau — vietos kolūkiui, o nuo 1959 m.— Ignalinos žuvininkystės ūkiui. Ūkio centras yra Strigailiškio kaime. Čia įsikūrusi raštinė, veikia ūkinis sektorius, pastatyta keletas naujų gyvenamųjų namų tarnautojams. Ūkyje, be žvejybos brigados, yra dvi laukininkystės brigados, paukščių (ančių) ferma. Žvejybos reikalais rūpinasi vyresnysis žuvininkas. Žvejybai vadovauja jau 40 metų ja užsiimąs meironiškis Vladas Ivaškevičius. Šiai brigadai priklauso Ignalinos ir kai kurie Švenčionių bei Utenos rajonų ežerai — iš viso apie 80. Brigados centras — Meironių kaimas. Jame daugiausia gyvena žvejų (6), taip pat yra tinklų ir kitų žvejybos prietaisų sandėlis, pastatytas pokario metais. Tinklų medžiaga žvejus aprūpina žuvininkystės ūkis, o tinklus suformuoti ir juos smaluoti turi patys žvejai. Valtimis aprūpina ūkiui priklausąs Ignalinos dailidžių cechas.

Gaudomos tokių rūšių žuvys: aukšlės, raudės, kuojos, ešeriai, lynai, lydekos, stintos, meknės, seliavos, grugžliai, unguriai (pastarųjų daugiausia yra Kretuono ežere). Žvejybai intensyvinti ūkio kaimynystėje įsteigta žuvivaisos įmonė, turinti specialų pastatą su Veiso aparatais ikrams suleisti ir 8 tvenkiniais mailiui auginti. Nors įmonė dar tik kuriasi, tačiau nuo 1963 m. išleidžia į ežerus milijonus seliavos, lašišos, lydekos ir iš Sibiro atvežtos peledės mailiaus[1].

Vasarą brigada žvejoja, pasiskirsčiusi į 5 grandis. Kiekviena grandis turi po irklinę valtį. Žvejojama statomaisiais tinklais *(tinklaičiais* ir *venteriais),* kurie vakare įstatomi, o

[1] „Tiesa", 1965.IV.16.

rytmetį ištraukiami. Tinklaitis turi apie 60 m ilgio ir 2 m aukščio. Jo apačioje pritvirtinti akmeniniai ar geležiniai *gramzdikliai*, viršuje — sintetinės medžiagos *plūdės*. Venteris turi tris dalis: vieną sparną ir du maišus. Kiekviename maiše yra po šešis apskritus lankus. Venterio matmenys: bendras ilgis — 6—10 m, aukštis — 1—1,5 m. Sugautos žuvys vandenyje laikomos *varžoje*, o transportuojamos iš pušies balanų padarytose pintinėse.

Vasarą žvejai žūklėn išvyksta pirmadieniais, sugrįžta — šeštadieniais. Nakvoja ežero pakrantėje pasistatytose palapinėse. Jei ežerai susisiekia, tai žvejai iš vieno ežero į kitą persikelia upeliais, jei ne — valtys pervežamos sunkvežimiu. Juo ekspeditorius kiekvieną dieną apvažiuoja visas grandis, suskirsto žuvis pagal rūšis, pasveria ir čia pat žvejams išrašo kvitus už sugautą žuvį, nurodydamas kiekvienos žuvų rūšies sugautą kiekį ir žvejų uždirbtą sumą, nes jiems mokama nuo sugautos žuvies kiekio. Rudenį prie velkamųjų tinklų dirba po 6 žmones, o žiemą visa brigada susijungia. Velkamojo tinklo matmenys: aukštis — 20 m, vieno sparno ilgis vasarą — 150 m, žiemą — 300 m. Žvejojant žiemą, žvejams skiriami 5 arkliai su rogėmis. Nuo 1960 m. vietoj tradicinės rankomis sukamos *„bobos"* tinklams traukti imta naudoti motorus, kurie įtaisyti į rogutes. Be to, žvejai aprūpinti specialia apranga, žvejų šalmais. Kiekviena grandis turi ketvirčių ir mėnesinius planus: viena grandis per mėnesį turi sugauti po 1200 kg žuvies. Žvejai savo planus įvykdo, jų brigada ekonominiu požiūriu yra rentabili: vieno žvejo vidutinis uždarbis yra 40—50 rublių per mėnesį. Per metus jis svyruoja: žiemą — apie 15 rb, vasarą pasiekia iki 100 rb. Todėl 1964 m. žiemą žvejams tris mėnesius buvo mokama po 45 rb, neatsižvelgiant į sugautos žuvies kiekį. Sugautoji žuvis suvežama į žuvininkystės ūkio sandėlį Ignalinoje, o iš čia ji keliauja į Vilnių. Į Vilniaus mėsos kombinatą iš to ūkio keliauja ir antys.

Tie patys žvejai užsiima ir vėžiavimu. Vėžių sugavimas irgi planuojamas: pvz., 1964 m. jų buvo numatyta sugauti 5 cnt. Vėžiai gaudomi dviem būdais: 1) pasišviečiant deglu, graiboma *samčiu* ir 2) gaudoma *bučiukais*, darytais iš pušų balanėlių.

Ignalinos žvejai tokius bučiukus daryti išmoko pagal pavyzdį, atvežtą iš Rusijos Federacijos. Vėžiai priviliojami, bučiuke pakabinant žuvį. Per naktį į bučiuką prilenda 10—20 vėžių. Samčiu per naktį sugaunama apie 400 vėžių. Tačiau tokiu būdu vėžius ūkiui tegaudo vienas pensininkas ir Buivydiškių žemės ūkio technikumo moksleiviai ichtiologai, atvykę čionai atlikti gamybinės praktikos. Vėžiai supakuojami į pušies balanų dėžutes, vežami tiesiog į Vilniaus aerodromą, o iš čia lėktuvai juos išgabena į kitus kraštus.

I. Butkevičius

SODYBOS IGNALINOS DRAUSTINIO KAIMUOSE

Nemažą miškingo ir ežeringo Ignalinos draustinio dalį sudaro valstiečių gyvenvietės. Daugiausia tai gatviniai kaimai, įkurti dar XVI a. valakų reformos metu. Jie dažniausiai išsidėstę patogiose vietose tarp miškų, prie ežerų. Draustinio teritorijoje dėl įvairių sąlygų susiformavo dvejopi gatviniai kaimai — ilgieji ir trumpieji. Ilguosiuose gatviniuose kaimuose, pavyzdžiui: Meironyse, Ginučiuose, Vaišniūnuose, sodybos išrikiuotos abipus tiesaus kelio. Trumpieji gatviniai kaimai, pavyzdžiui, Šuminai, iš dalies Strazdai ir net Gaveikėnai, sudėtingesni. Tų kaimų trobesiai, ypač ūkiniai, dažniausiai atitraukti nuo gatvių ir išrikiuoti atitinkamoje vietoje — pamiškėje ar kitur (1 pav. a, b). Visų kaimų gatvės dažniausiai aptvertos. Kai kuriuose kaimuose (Gaveikėnuose, Meironyse, Ginučiuose ir kituose) palei gatvę auga didžiuliai lapuočiai medžiai, liudiją tų kaimų senumą. Želdinius dažnai papildo natūralūs miškai; kaimai dažniausiai betarpiškai įkomponuoti į pušynų masyvus. Sodybiniai sklypai — pailgo keturkampio formos. Sodybų trobesiai visuose draustinio kaimuose paprastai atkreipti galais į gatvę. Jie daugiausia išdėstyti dviem linijomis. Vienoje linijoje arčiausia gatvės stovi gyvenamasis namas, o toliau nuo gatvės toje

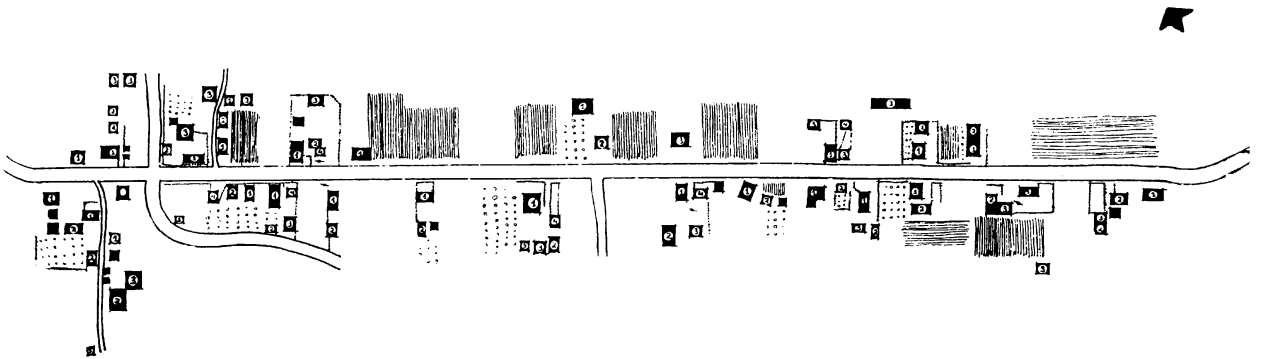

1 pav. *a* Meironių kaimo planas: 1 — gyvenamieji namai, 2 — tvartai, 3 — kluonai, 4 — svirnai, 5 — pirtys

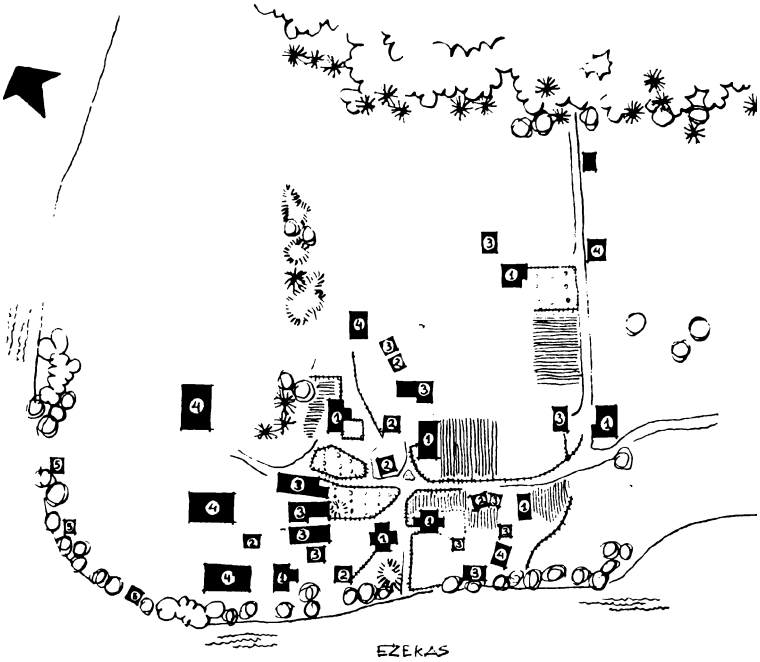

1 pav. *b* Šuminų kaimo planas: 1 — gyvenamieji namai, 2 — svirnai, 3 — tvartai, 4 — kluonai, 5 — pirtys

pačioje linijoje — tvartai. Antroje linijoje priešais gyvenamąjį namą stovi klėtis, pagrindiniu įėjimu atsukta į gyvenamąjį namą. Vienoje linijoje su klėtimi stovi rūsys. Toliau toje pat linijoje arba sodybos gale toliausia nuo gatvės stovi kluonai. Jų pagrindinis įvažiavimas atsuktas į kitus trobesius. Toks sodybų išplanavimas yra būdingiausias daugeliui draustinio kaimų (2 pav.[1]). Tačiau kai kur dėl ypač raižyto reljefo ir kitų geografinių sąlygų minėtas tradicinis sodybų išplanavimas neišlaikytas. Šuminų ir Strazdų kaimuose susidaro savotiškas grupinis sodybų išplanavimas. Antai Šuminuose visi gyvenamieji namai sugrupuoti prie vingiuojančios gatvelės, arčiau namų be ypatingos tvarkos sustatyti svirnai, dažnai sugrupuoti po du. Viso kaimo tvartai, sugru-

[1] Pastatų piešiniai R. Tarabildos.

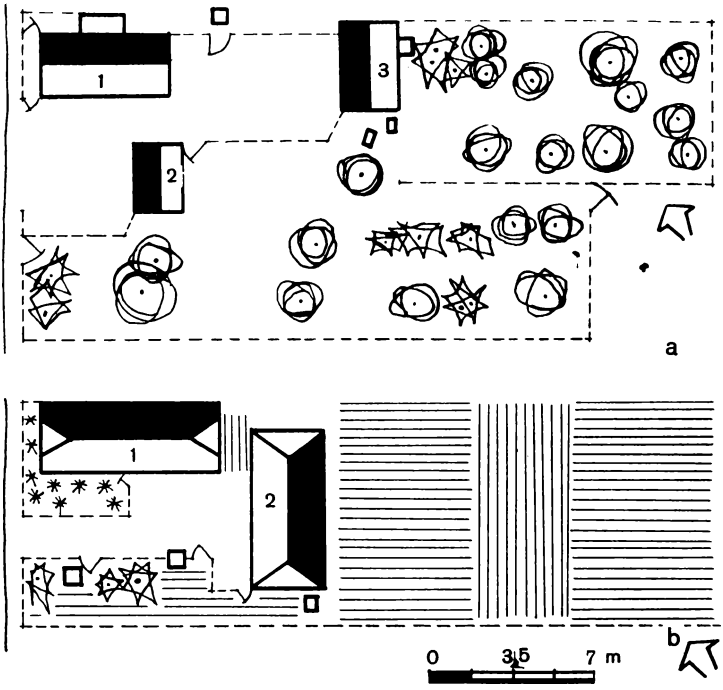

2 pav. Sodybų planai
a) Emilės Čeponienės sodyba, Gaveikėnų k.: 1 — pirkia 2 — svirnas, 3 — tvartas;
b) Apolonijos Augulienės sodyba, Gaveikėnų k.: 1 — pirkia, 2 — tvartas

puoti po kelis, stovi trijose vietose, atskirai išdėstyta kluonų eilė, o ežero pakrantėje išrikiuotos pirtys. Draustinio teritorijoje esančių sodybų trobesių skaičius svyruoja nuo dviejų iki keturių. Retkarčiais sodybos, ypač tos, kuriose yra sodai, aptvertos. Sodybose šuliniai neturi griežtai nustatytos vietos, jie dažniausiai iškasti arti gyvenamųjų namų. Tarp gatvės ir gyvenamojo namo, paprastai po seklyčios langu, įrengti gėlių darželiai. Pagrindiniai sodybų trobesiai: gyvenamieji namai, svirnai, tvartai, kluonai, pirtys. Atskiruose

kaimuose, pavyzdžiui, Ginučiuose, gausu nedidelių rūsių bulvėms laikyti.

Gyvenamieji namai („pirkios"). Gyvenamieji namai minimoje teritorijoje yra aukštaitiško tipo — turi visus būdinguosius bruožus. Pažymėtina, kad Strazdų kaime dar tebėra gerai išsilaikiusi XVIII a. dūminė pirkia. Šiuo metu joje negyvenama, nes šalia jos yra pastatyta dviejų galų tradicinė pirkia (3 pav. a). Dūminė pirkia nesuardyta, gerai išlikusi. Dabartiniu metu ji naudojama susidėti įvairiems namų apyvokos daiktams. Ją sudaro dvi patalpos: priemenė ir pirkia. Kairiajame pirkios kampe prie lauko durų gerai išlikusi dūminė krosnis (kita panašios formos dūminė krosnis yra išlikusi ir Gaveikėnų kaime). Šiaip draustinio tradiciniai gyvenamieji namai dvigaliai, centrinę jų dalį sudaro trečioji patalpa — priemenė (3 pav. b). Daugelyje priemenių atitverta kamara („pirkaitė"). Kamarų sienos šiek tiek pailgintos į išorę. Tai skersinių kapitalinių priemenės sienojų tęsinys, lyg kryžminio namo užuomazga. Tokių namų planų su išsikišusiomis kamaromis aptinkama Gaveikėnuose, Ginučiuose ir ypač Šuminuose. Gonkelių aptikta nedaug. Dauguma jų atviros, vienšlaičiu stogeliu. Gyvenamųjų namų stogai — dviejų tipų: senesniųjų — pusvalminiai šiaudiniai, naujesniųjų — dvišlaičiai šiaudiniai, rečiau skiedriniai. Sienos dažniausiai apvalių rąstų, lentomis retai kada apkalamos.

Gyvenamųjų namų puošyba paprastai koncentruojama gyvenamojo namo frontone. Ypač puošnios karnizinės lentos, piaustytos geometriniu raštu: dantukais, lankeliais bei kiaurapiūvio rašto spiralėmis (4 pav.); retkarčiais greta geometrinių panaudojami ir kai kurie stilizuoti augalinių raštų, ypač lelijos žiedų, motyvai. Šiek tiek papuošimų randame antlangėse ir duryse. Ginučiuose ir Gaveikėnuose antlangėms būdingiausias geometriniu raštu išpiaustytas karnizėlis. Panašius karnizėlius turi ir frontono langelis. Retas puošybinis frontono elementas, mažai kur Lietuvoje besutinkamas, aptiktas Ginučių kaime, Mykolo Žigo pirkioje: čia pati langelio forma puošybinė — tai kortų kryžiaus formos langelis. Gyvenamųjų namų bendrą vaizdą pagyvina pagrindinės lauko

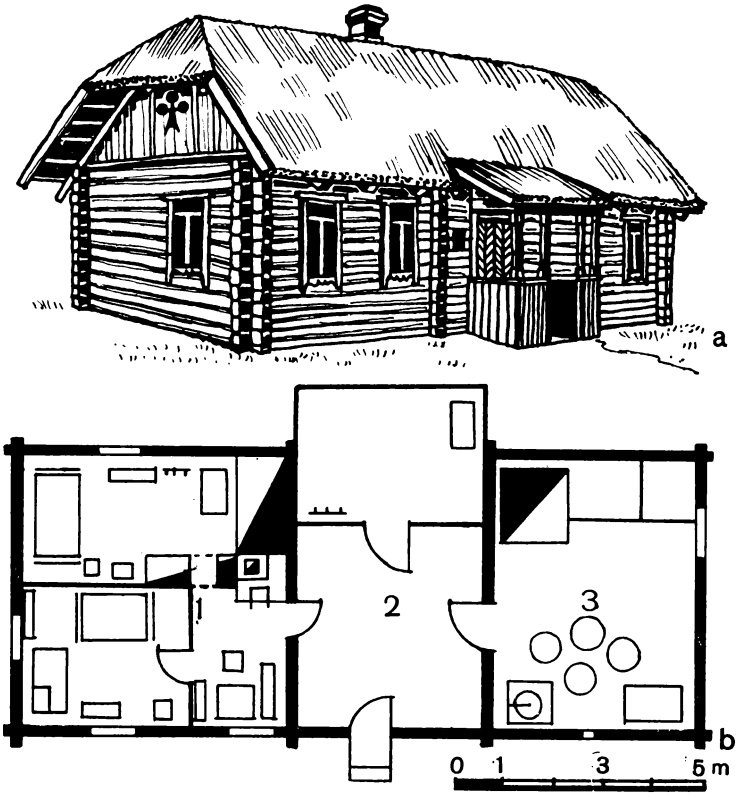

3 pav. Pirkių brėžiniai
a) Mykolo Žigo pirkios bendras vaizdas, Ginučių k.
b) Emilės Čeponienės pirkios planas, Gaveikėnų k:
1 — pirkia, 2 — priemenė, 3 — seklyčia

durys, kurių plokštumoje įvairiai išdėstytos lentelės sudaro geometrinį raštą. Tam tikro savitumo joms teikia kaimo kalvių gamintų vinių atitinkamai įkaltos galvutės bei įvairių formų rankenos, retkarčiais primenančios paukščių galvas (5 pav.).

Apskritai, draustinio teritorijos gyvenamųjų namų puošyba — saikinga ir kukli, tačiau trobesių bendra forma yra

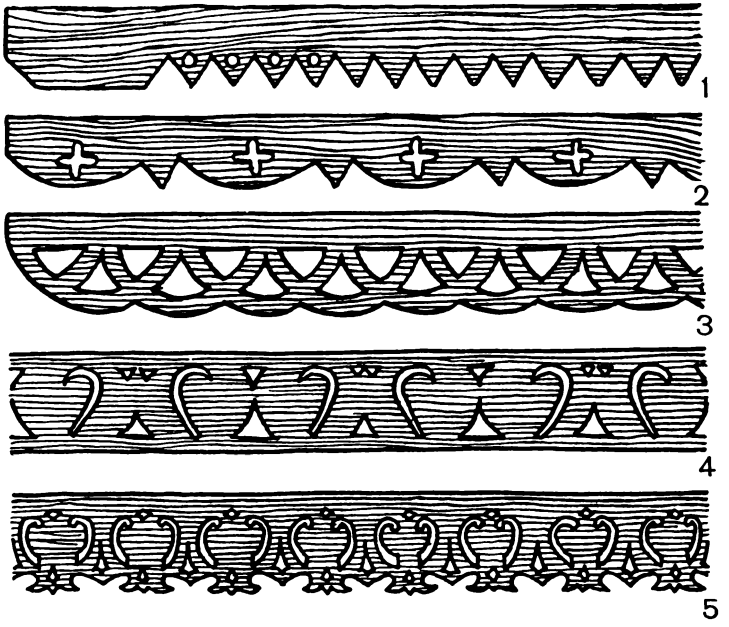

4 pav. Pirkių karnizinės lentos: 1, 2 Ginučių k., 3 — Vaišniūnų k., 4, 5 — Gaveikėnų k.

labai vykusi ir, tinkamai įkomponuota į aplinką, daro malonų įspūdį.

Daug tradicinių požymių esama ir gyvenamųjų namų interjere. Visose pirkiose dar stovi tradicinės aukštaičių krosnys. Naujesniuose namuose įrengtos viryklos su šildomosiomis sienelėmis. Kitame namo gale esančias seklyčias apšildo stačiamalkės krosnys. Priemenės, kaip ir visur Aukštaičiuose, neapšildomos.

Tradicinės pirkios pagrindiniame kampe stovi sudurti du nejudomieji suolai, prie jų pastatytas masyvus stalas, o pačiame kampe įrengta lentynėlė, ant kurios sudėta fotografijos, paveikslai; arčiau stalo ant sienos gerai matomoje vietoje pakabinta puošta rankšluostinė su raštuotu namų darbo rankšluosčiu. Nemažai ir kitų tradicinių baldų: lovų, skrynių,

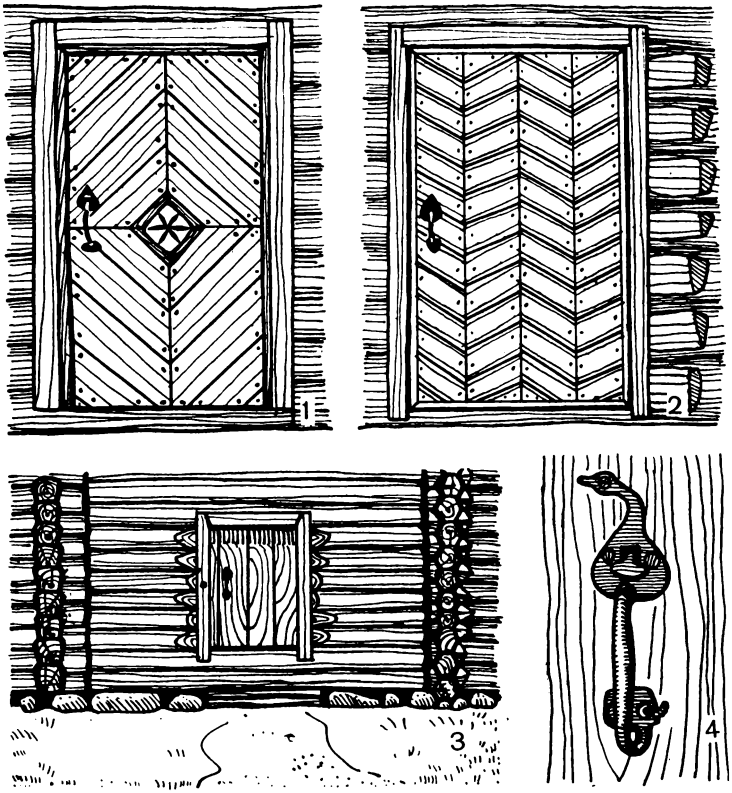

5 pav. Pirkių durys: 1 — Alfonso Strazdo, Strazdų k.; 2 — Vinco Ruko, Ginučių k.; 3 — Emilės Čeponienės, Gaveikėnų k.; 4 — durų rankena, Mykolo Žigo, Ginučių k.

spintų. Bet, šalia jų, kiekvienoje pirkioje pamatysime ir pirktinių fabrikinės gamybos baldų. Priemenėse ir kamarose dar galima rasti įvairių senų formų kubilų, pintinių, rankinių girnų.

S v i r n a i. Vieni svarbiausių ūkinių trobesių, kuriuose būdavo laikomi grūdai, miltai, mėsa ir kiti maisto produktai, šiame krašte vadinami svirnais. Draustinio teritorijos kaimuose visi svirnai — nedideli (4×4 m ar 5×5 m) vienos pa-

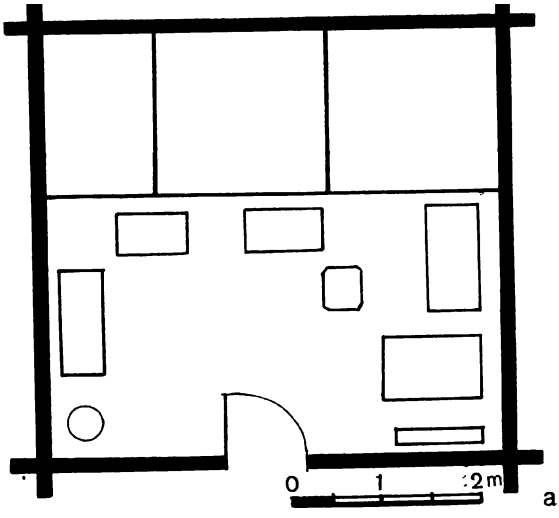

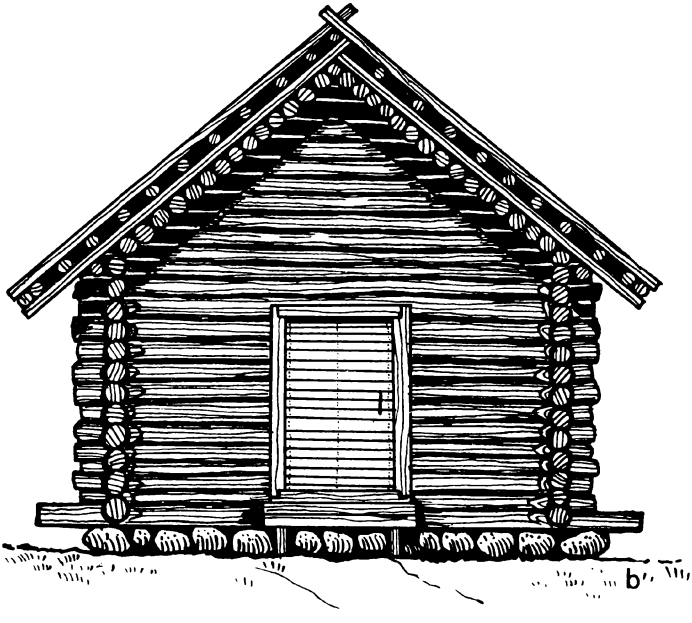

6 pav. Emilės Čeponienės svirnas, Gaveikėnų k.:
a) planas, b) priekinis fasadas

talpos trobesiai, iš horizontalių apvalių rąstų surėsti į sąsparas, dvišlaičiu šiaudiniu arba skiedriniu stogu (6 pav.). Senųjų svirnų sienos dažniausiai būdavo kirstos kirviu. Būdinga, kad daugelis šio krašto svirnų stogų yra su skliautais — po šiaudiniu stogu įtaisytu horizontalių stulpelių stogeliu (pavalu), skirtu svirnui apsaugoti nuo vagių. Visi senieji svirneliai turėdavo duris iš galo, o naujesnieji — iš šono. Retkarčiais prie lauko durų būdavo platesnė pastogė — priesvirnis, paremtas stulpeliais. Svirneliai stovėdavo ant akmenų pamato. Svirno patalpos turėdavo įrengtas stiprias grindis, lubos būdavo ne visuose svirnuose. Priešais svirno duris galiniame pasienyje įrengti aruodai grūdams. Miltams laikyti svirnuose būdavo pastatomi įvairūs kubilai, skrynutės, pintinės; atskiros medinės skrynutės buvo skirtos mėsai laikyti. Tyrinėtų apylinkių kai kuriuose kaimuose svirnų skaičius palyginti nedidelis. Pavyzdžiui, Gaveikėnuose svirnai tėra tik 5 sodybose iš 19 ir vienas pristatytas prie gyvenamojo namo galo. Meironyse svirnus turi tik 8 gyventojai iš 37. Matyti, jų čia negausu dėl blogos žemės ir smulkių ūkelių. Antra vertus, kai kuriuose kituose draustinio kaimuose, pavyzdžiui, Šuminuose ir Strazduose, kiekviena sodyba turi po atskirą svirną.

T v a r t a i. Tvartai tyrinėtuose kaimuose — paprastai dviejų patalpų, nors durys dažniausiai vienerios. Pastatas pailgo keturkampio plano, sienos — horizontalių apvalių rąstų, kampuose surėstos į sąsparas. Tvartų stogai dvišlaičiai, šiaudiniai, gegninės konstrukcijos. Prie durų paprastai būna plati tvarto pastogė, kurioje neretai sudedamos samanos, šiaudai. Retkarčiais tvartų pastogėse sukraunamos malkos. Prie tvartų galų pristatomos plačios pastogės malkoms ir statybinei medžiagai laikyti. Pažymėtina, kad tyrinėtųjų vietovių tvartai nėra dideli,— tai dažniausiai 4×8 m trobesiai, paprastai be daržinių. Nedideli tvartai statyti dėl to, kad smulkiuose to krašto ūkeliuose buvo laikoma nedaug gyvulių. Šiuo metu kolūkiečių sodybose statomi dar mažesni tvartai. Tai apsprendžia kolūkiečio kiemo šiuolaikiniai poreikiai. (7 pav.)

K l u o n a i. Apie draustinio kaimuose esamus kluonus („klaimus") galima kalbėti kaip apie praeities statinius. Jie

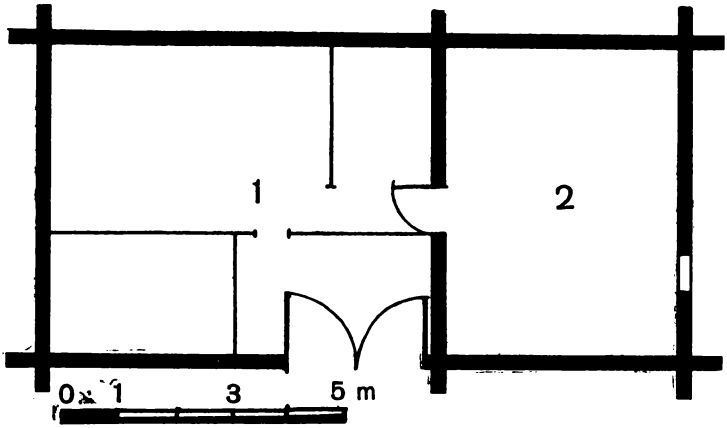

7 pav. Antano Žilėno, Ginučių k., tvarto planas:
1 — karvių, 2 — arklių

buvo reikalingi individualiesiems valstiečiams pašarui, javams susidėti ir kulti. Šiuo metu valstiečių sodybose naujų kluonų nebestatoma. Senųjų kluonų, neretai statytų dar XIX a., gausu beveik visuose draustinio kaimuose. Antai Gaveikėnuose kluonai yra 9 sodybose iš 19, Šuminuose kluonus turi 7 gyventojai iš 12, Meironyse — 19 iš 37. Palyginti nemaža kluonų išliko dėl to, kad čia didelė dalis valstiečių priklauso žuvininkystės bei miškų ūkiui, jie ūkių neliečiami. Kolūkiuose valstiečių kluonai yra suvisuomeninti. Jie nugriaunami ir panaudojami kolūkių poreikiams. Draustinio kluonai — tipiški aukštaitiški, būdingi ne vien šioms apylinkėms, bet ir visiems Zarasų, Švenčionių, Ignalinos, Ukmergės ir Utenos rajonų kaimams. Jie pasižymi plačiu, bet neilgu korpusu, neaukštomis gulsčių apvalių rąstų sienomis, sukirstomis į sąsparas (8 pav.). Kluonų stogai ypač masyvūs — pusvalminiai arba keturšlaičiai, šiaudiniai, jų konstrukcija dvieilė — pėdinė. Kluonų planas nesudėtingas: tarp dviejų eilių pėdžių išilgai yra padas, o už pėdžių iš abiejų šonų — šalinės. Kluonai su įvažiavimu iš galo. Durys vienerios — plačios vienvėrės arba dvivėrės. Kluonai — didžiausi ir erdviausi sodybų

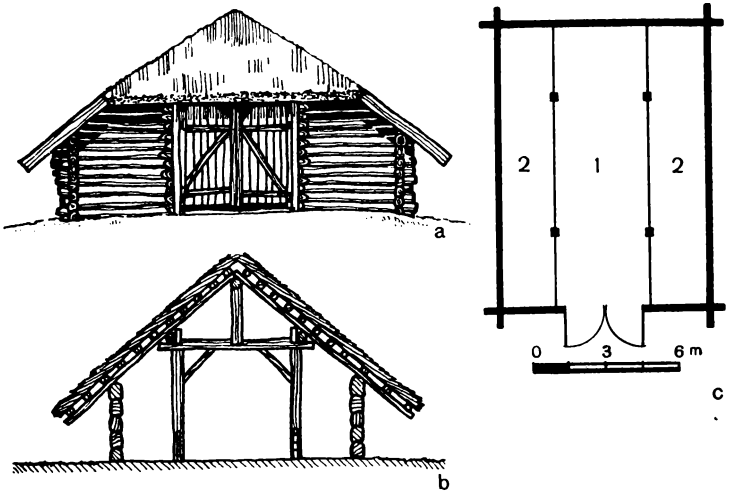

8 pav. Jurgio Cijūnėlio kluonas („klaimas"), Ginučių k.: a) pagrindinis fasadas, b) skersinis piūvis, c) planas: 1 — padas, 2 — šalinės

trobesiai. Matyti, miškingos vietovės leido gyventojams nesivaržyti su statybine medžiaga. Jie dažniausiai stovi atokiau nuo kitų sodybos trobesių. Išrikiuoti vienoje eilėje, jie sudaro nelyginant kaimo sieną. Tuo būdu kluonams tenka žymus vaidmuo ne vien sodybos, bet ir viso kaimo užstatyme.

P i r t y s. Draustinio teritorijos kaimuose aptinkama nemaža pirčių, skirtų maudytis. Pavyzdžiui, Gaveikėnuose yra 6 pirtys, Šuminuose — 4, Meironyse — 6. Dažnai jų neturintieji naudojasi kaimyno ar giminaičio pirtimi. Kaip ir visoje Lietuvoje, čia tiek išorinė pirčių forma, tiek ir vidaus planas nėra sudėtingi. Jos turi dvi patalpas: priepirtį ir pirtį. Priepirtis užima trečdalį viso pirties ploto. Sienos — apvalių netašytų rąstų, kampuose sunertų į sąsparas. Stogas — šiaudinis, keturšlaitis arba dvišlaitis. Priepirtis apytuštis. Viename pirties kampe stovi krosnis, o pasieniais — suolai ir vanojimosi reikmenys. Pirtys šiame krašte kūrenamos kas antrą

savaitę ir retkarčiais atskirai po didžiųjų darbų bei prieš didžiąsias šventes. Daugiausia pirčių stovi ežerų pakrantėse.

Pažymėtina, kad dėl ypatingų aplinkos sąlygų draustinio teritorijos kaimuose dar neblogai išsilaikę nemaža tradicinių XIX—XX a. pradžios trobesių. Ypač vertinga yra Alfonso Strazdo sodyba Strazdų kaime, išlikusi su visais būdingais rytų Lietuvos tradiciniais trobesiais. Ją rekomenduotina apsaugoti kaip vertingą liaudies architektūros paminklą.

A. Stravinskas

SAMDINIAI IR JŲ BUITIS

Dalis kompleksinės ekspedicijos tyrinėtų vietų praeityje buvo imperialistinės Lenkijos okupuotoje zonoje ir priklausė Vilniaus vaivadijos Švenčionių apskričiai. Tad, rengiant šį straipsnį, teko remtis ne tik ekspedicijos metu surinkta medžiaga, bet panaudoti, kad ir nepilnus, 1930 m. Lietuvos ir 1931 m. Lenkijos gyventojų surašymo duomenis.

Duomenų apie samdinių koncentraciją įvairiose buržuazinės Lietuvos žemės ūkių grupėse pateikia B. Grakauskas straipsnyje „Socialinė-ekonominė buržuazinės Lietuvos kaimo darbininkų ir darbo valstiečių būklė"[1]. Straipsnyje nurodoma, kad Lietuvoje 1930 m. buvo 308 670 ūkių. Iš jų samdomąją darbo jėgą naudojo 85 507, arba 27,7%. 103 000 ūkių (maždaug trečdalis) vertėsi savarankiškai, t. y. nesamdė darbo jėgos ir neleido šeimos narių dirbti svetur. Proletariniai ūkiai sudarė 11,4% visų ūkių. Šiuose ūkiuose iki 70% darbingų šeimos narių parsisamdydavo nuolatiniams darbams. Proletariniai, o taip pat smulkūs ir net vidutiniai valstiečių

[1] B. Grakauskas, Socialinė-ekonominė buržuazinės Lietuvos kaimo darbininkų ir darbo valstiečių būklė, Lietuvos Žemės ūkio akademijos Moksliniai darbai, t. VI, sąs. 2; Kaunas, 1959, p. 53—74.

ūkiai buvo didžiausias samdomosios darbo jėgos šaltinis. Smulkiųjų valstiečių ūkiuose, kurie sudarė net 38,2% krašto ūkių, beveik visi žemės ūkio darbai buvo atliekami šeimos narių jėgomis[1]. Vidutiniokų ūkiai, kurie sudarė 30,1% visų ūkių, žymia dalimi irgi nenaudojo samdomosios darbo jėgos. Visai kitą vaizdą matome stambių valstiečių-buožių ūkiuose, kurie sudarė tik 17,8% visų ūkių. Čia samdomąją darbo jėgą sudarė net 45,2% visų samdomų darbininkų. Dvarininkų ūkiuose, kurie sudarė vos 2,6% visų ūkių, dirbo 27,3% visų pastoviai (ištisus metus) dirbančių samdomų darbininkų[2]. Tuo būdu didžiausią samdomosios darbo jėgos koncentraciją buržuazinėje Lietuvoje pasiekė stambūs — buožių ir dvarininkų ūkiai.

Sugretinus analogišką 1931 m. Švenčionių apskrities kaimų gyventojų surašymo statistiką, kuri, tiesa, nurodo ne ūkių, bet kolektyvų — šeimų skaičių, matyti, kad iš 21 780 šeimų, gyvenusių kaime, tik 1563, t. y. maždaug trylikta keturiolikta dalis, naudojo samdomąją darbo jėgą. Iš 16 402 šeimų, turėjusių iki 15 ha ūkius, samdinius laikė tik 744 šeimos, o iš 1695 šeimų, turėjusių 15—50 ha ūkius, darbo jėgą samdė tik 404, ir 151 kolektyvas, turėjęs po 50 ir daugiau ha žemės, laikė samdinius[3].

Taigi šioje teritorijoje dauguma šeimų (maždaug 80—90% smulkių ir vidutinių ūkių ir net apie 60—70% stambių ūkių) nenaudojo samdomosios darbo jėgos, t. y. vertėsi savarankiškai.

Šie duomenys rodo, jog dabartinio Ignalinos landšaftinio draustinio ribose buvę ūkiai buvo būdingi rytų ir pietryčių Lietuvai, kur vyravo smulkūs ir vidutiniai valstiečių ūkiai[4]. Tuo būdu Ignalinos landšaftinio draustinio teritorijoje buvę valstiečių ūkiai, apskritai, skirtini prie kapitalistinės gamy-

---

[1] Ten pat, p. 55, 59, 60.

[2] Ten pat, p. 60, 61, 63.

[3] Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r., Województwo Wileńskie bez miasta Wilna, Statystyka Polski, serja C, zeszyt 36, Warszawa, 1936, XII, XIII, 40.

[4] B. Grakauskas, Socialinė-ekonominė buržuazinės Lietuvos kaimo darbininkų ir darbo valstiečių būklė, Ten pat, p. 61.

bos atžvilgiu silpnai išsivysčiusių ūkinių vienetų, kurie mažai tenaudojo samdomąją darbo jėgą.

Užtat neatsitiktinai šių vietų proletariniai, smulkieji ir vidutiniai ūkiai buvo svarbiausias samdomosios jėgos šaltinis ir bedarbių armijos rezervas. Žymi dalis draustinio zonoje gyvenusių smulkiųjų ir vidutiniųjų valstiečių negalėjo išmaitinti gausių šeimų (po 8—10 ir daugiau vaikų), ir todėl ne tik tėvai, bet ir vaikai nuo pat jaunų dienų buvo priversti tarnauti svetimiesiems, dažnai toli išvykdami iš gimtinės, arba turėjo verstis žvejyba, miško paruošų darbais, įvairiais amatais.

Apie tai kalbama mažažemio valstiečio Valerijono V. iš Švenčionių apskrities atsiminimuose, rašytuose jo paties 1933 m.[1] Augęs neturtingoje ir gausioje šeimoje, nuo vaikystės dienų kentęs didelį vargą, Valerijonas piemenavo, bernavo, išmoko kalvystės ir kitokių amatų.

Dauguma ekspedicijos metu apklaustų buvusių samdinių yra kilę arba iš gausių proletarinių, arba iš smulkių ir vidutinių valstiečių šeimų. Vienų tėvai, o paskui ir jie patys dirbo dvaruose, kumečiavo, o kiti, nors ir turėjo nedidelę lūšnelę, žemės sklypelį, bet dėl duonos kąsnio ėjo nuo vieno darbdavio pas kitą, kartais pasiekdami kitas Lietuvos vietas, Latviją ir pan.

Samdinys čia, kaip ir kitur, pradėdavo tarnauti nuo pat vaikystės, maždaug nuo 9—11 metų, o dažnai dar anksčiau. Antai Antanas Vanagas, gyvenantis Pirmų Salų kaime (atsikėlęs iš Utenos apskrities ir savo jaunystę praleidęs Vyžuonų dvare), būdamas devynerių metų, pradėjo ganyti svetimų kiaules, žąsis, o kiek vėliau ir karves. Jo žmona Teofilė, gimusi Bačiūnų dvare, dar aštuonerių metų pradėjo ganyti ir pakaitomis su broliais piemenavo net devynerius metus.

Piemenys dėl jauno amžiaus ir ypač dėl sezoninio darbo pobūdžio nei Lietuvoje, nei Lenkijoje į oficialią statistiką nebuvo traukiami. Apie jų ekonominę bei socialinę padėtį

[1] Pamiętniki chłopów. Pamiętnik № 37, Warszawa, 1935, p. 481—523.

šiame krašte tiek tegalima pasakyti, jog tai buvo menkiausiai apmokami ir labiausiai beteisiai samdiniai. Jie, kaip nurodo beveik visi informatoriai, dirbo „už pilvą". Tėvus guodė išsiderėta tarsi išmalda viena kita sruoga linų ir keli pūdai javų, tradicinė „kūcia". Apie tai ekspedicijos metu labai vaizdingai papasakojo Juozas Basijokas, dabar dirbantis Gaveikėnų malūne, Silvestras Saulius — Kaltanėnų girininkijos „Vilties" kolūkio eigulys ir kiti. Apie savo piemenavimą J. Basijokas kalbėjo: „Diena dienon dirbau, nebuvo nei šventų, nei prastų dienų,— ar lietus lyja, ar nelyja." Į nelaimės ištiktą piemenį beveik niekas nekreipė dėmesio.

Piemenės kartais būdavo samdomos ir žiemą, žinoma, ne gyvuliams ganyti, o dirbti pusmerge ar merga. Joms tekdavo vandenį nešti, kiaules penėti, karves girdyti ir t. t. Pusbernių ir pusmergių darbas mažai kuo skyrėsi nuo bernų ir mergų darbo, nors atlyginimas buvo žymiai mažesnis. Jau minėtasis Antanas Vanagas nurodė, jog už pusbernio darbą jis gaudavo iki 200 litų metams, o už berno darbą — iki 300 litų, tačiau dėvėjo visais savo drabužiais. Juozas Basijokas bernaudamas gavo natūra pirmais metais 30 pūdų javų, antrais — 40 pūdų, o trečiais — 45 pūdus. Darbinius drabužius ir apsiavimą davė darbdavys. Tai ir visas atlyginimas. Tiesa tūlas valakininkas, turėjęs apie 60 ha žemės, šventadieniais Juozui — žinoma, retkarčiais — numesdavo kokį zlotą. O Juozas iš tų pačių santaupų zlotą kitą atiduodavo motinai.

Dar sunkesnė ekonominė padėtis buvo pusmergių ir mergų, nes jų darbas pagal nuo seno įsigalėjusią tradiciją buvo vertinamas žymiai mažiau, negu vyrų. Teofilė Vanagienė, dabar „Atžalyno" kolūkio kolūkietė, nurodė, jog, tarnaudama Benediktave, per metus gaudavo vos 120 litų; beje, bernui šeimininkas taip pat mokėjo mažai — 150 litų. Tiesa, darbinius drabužius, žiemą „čebatus", o vasarą „tuflius" duodavo darbdavys, o šventadieniniai rūbai, apavas buvo savi. Teofilė negausias savo santaupas (iki 10—15 litų) laikydavo pas motiną, kuri, reikalui esant, jas dažnai išleisdavo.

To paties kolūkio kolūkietė Ona Kindurienė prisimena, jog, vienerius metus tarnaudama Pirmos Aknystėlės kaime,

už darbą suderėjo 5 cnt rugių ir išeiginę suknelę, nors teko dirbti visus vyriškus darbus: akėti, piauti šieną, kirsti rugius. Ir tą patį menką uždarbį pasiėmė jos tėvai.

Kiek geresnė ekonominė padėtis, bet sunkesnės darbo sąlygos buvo tų moterų, kurios gyveno ir dirbo dvaruose. Antai darbo pirmūnė, Palūšės apylinkės DŽDT deputatė, Ignalinos žuvų ūkio Jonalaukio paukščių fermos paukštininkė Stefanija Gasparavičienė, gimusi, augusi ir ilgai dirbusi Kazitiškio dvare, prisimena: „Vyras ėmė ordinarijos 7 pūdus už mėnesio darbą, o nuo 1936 m. jam pridėjo 5 zlotus per mėnesį" (tada vidutiniškai rugių centneris kainavo 6 zlotus, sviesto kilogramas — 2 zlotus). Stefanija už karvių melžimą ir pieno tvarkymą gaudavo pastovią algą — 10 zlotų per mėnesį, o kai eidavo prie lauko darbų, gaudavo po 50—60 grašių per dieną. Be to, darbdavys samdinio šeimai pasodindavo apie 25 arus bulvių, pasėdavo pusę pūdo sėmenų, iššerdavo karvę. Stefanijos darbas buvo sunkus: ji dirbo be jokių išeiginių dienų, nes karves melžti reikėdavo kasdien.

Panašius duomenis pateikė ir Uršulė Urbonavičiūtė-Čeponienė, gimusi Daugailių dvaro kumečio šeimoje. Tarnavo visi kumečio vaikai, jų tarpe ir Uršulė. Visą gyvenimą jai teko sunkiai dirbti. Tarnaudama 60 ha dydžio Perveniškio dvare, ji viena nudirbdavo visus pusmergės ir mergos darbus, nes ponai tik per darbymečius pasisamdydavo padienių darbininkų. Ir tolimesnis Uršulės gyvenimas buvo sunkus. Ji ištekėjo už Antano Čeponio iš Gaveikėnų kaimo. Vyro tėvai turėjo 7 ha žemės. Apie 1922—1923 m. Čeponiai nusipirko dar 3,5 ha „ganiavos", tačiau dirbamos žemės iš viso turėjo tik 4 ha, tad vertėsi sunkiai.

1931 m. statistikos duomenys rodo, jog Švenčionių apskrityje 1335 įvairūs samdiniai gyveno nuosavuose namuose[1]. Tai, be abejo, mažažemiai valstiečiai arba jų vaikai, ku-

[1] Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r., Województwo Wileńskie bez miasta Wilna, Statystyka Polski, serja C, zeszyt 36, Warszawa, 1936, XII, 50.— Čia nenurodoma gyvenama vieta tų samdinių, kurie neturėjo „aiškios" (apibrėžtos) profesijos, nors jų skaičius siekė daugiau kaip 2000.

rie laikas nuo laiko parsisamdydavo sezoniniams, padieniams darbams, ir jų buitis iš esmės niekuo nesiskyrė nuo daugelio smulkiųjų ar vidutiniųjų valstiečių buities. 2345 samdiniai gyveno pas darbdavius, turinčius iki 50 ha ūkius, t. y. pas vidutinius valstiečius ir buožes.

Paaugliai ir vyrai, šiuose ūkiuose dirbę samdiniais, vasarą miegodavo klojimuose, daržinėse, žiemą — virtuvėse, kamarose, o retkarčiais ir po „vienu stogu", t. y. viename kambaryje, su darbdaviu. Dažniausiai miegodavo ant paprasto, iš lentų sukalto gulto, padengto šiaudais, užtiesto pakuline paklode. Buvo ir specialiai sukaltų didesnių „lovų", skirtų dviem trims samdiniams gulėti. Aišku, šie samdiniai jokių nuosavų baldų, skrynių, arba „kuparų", neturėjo, išskyrus nedideles skryneles būtiniausiems savo daiktams susidėti.

Beveik tiek pat įvairių samdinių (2337) gyveno dvarininkų ūkiuose, specialiuose kumetynuose, oficialioje statistikoje pavadintuose „tarnybinėmis patalpomis".

Apie gyvenimą kumetyne žinių pateikė Uršulė Čeponienė, Stefanija Gasparavičienė ir kiti draustinio gyventojai. Jų žodžiais tariant, ponai turėjo ilgus ir didelius „pakajus", svetaines, atskirus miegamuosius, virtuves ir kitas patalpas, o samdiniai gyveno kumetyne, viename maždaug 32 m^2 kambaryje. Čia buvo ir virtuvė, ir miegamasis. Tokiame kambaryje Stefanija Gasparavičienė turėjo dvi medines nuosavas lovas, du suolus, stalą, spintelę indams ir skrynią drabužiams susidėti. Grindų nebuvo, tik asla, sienos — iškilijuotos laikraščiais ir papuoštos „šventųjų" paveikslais. Beje, Stefanija mėgo gėles ir jų augino minimoje patalpoje.

Žymiai skurdesnės gyvenamosios patalpos buvo iš kaimo kilusių samdinių, kurie vyko uždarbiauti į didelius miestus. Paprastai mažame kambarėlyje vos tilpdavo lova. Tokį „butą" turėjo Petrapilyje ir Apolonija Čeponienė, kilusi iš Gaveikėnų kaimo.

Samdiniams ne mažiau svarbi buvo ir maisto problema. Toli gražu ne visi darbdaviai duodavo samdiniams pakankamai gerą maistą. Tiesa, kai kurie darbdaviai valgydavo kartu su „šeimyna", t. y. su samdiniais, bet buvo ir tokių, kurie,

anot informatoriaus Juozo Basijoko, po „akių užmetimo", t. y. tariamai pavalgę su samdiniais, valgydavo atskirai. Kiti darbdaviai samdiniams specialiai skyrė žymiai prastesnį maistą, ir dėl to dažnai kildavo nesutarimų ir net būdavo priešinamasi. Apie tai papasakojo Teofilė Vanagienė iš Pirmų Salų, Ona Kindurienė iš Pabiržės, Silvestras Saulius iš Lapiakalnio ir kiti buvę samdiniai.

Samdinių maistas buvo gana vienodas ir tradicinis: pusryčiams — blynai arba duona su pienu, pietums — burokėlių, kruopų ar kopūstų sriuba, vakarienei vasarą — bulvės su rūgusiu pienu, kai kas pagamindavo tradicinių šaltibarščių, o žiemą virdavo „zacirką". Per savaitę maždaug 3—4 kartus duodavo mėsos.

Gana griežtai buvo laikomasi pasninko dienų. Itin sunkių sezoninių darbymečių laikotarpiu kai kur darbdaviai duodavo samdiniams mėsos ir penktadieniais. Tačiau samdiniai to nelaikė ypatingu maisto pagerinimu.

O koks buvo samdinių kultūrinis lygis, jų išsilavinimas ir savišvieta? Iš apklaustųjų buvusių samdinių trečdalis mokyklos visai nelankė, dauguma baigė vos tris pradinės mokyklos skyrius, ir tik vienas kitas jų yra baigęs pradinę mokyklą. Todėl knygų ir laikraščių samdiniai beveik neskaitė. Visas jų pramogas sudarydavo vakaruškos, na, ir svajingos, kupinos geresnio gyvenimo lūkesčių liaudies dainos. Minimi samdiniai buržuazinės santvarkos metais buvo užguiti „darbo jaučiai". Vieno jų, S. Sauliaus, žodžiais tariant, jie „ne mokyti — mušti buvo".

Šiandien buvusių samdinių gyvenimas ir buitis yra iš pagrindų pasikeitusi. Jie — pilnateisiai savo gimtosios žemės šeimininkai. Dauguma jų puikūs gamybininkai, darbo pirmūnai, aktyvūs visuomenininkai, deputatai.

A. Vyšniauskaitė

KAI KURIE ŠIUOLAIKINĖS KOLŪKIEČIŲ ŠEIMOS BUITIES KLAUSIMAI

Šio darbo tikslas — apibūdinti Ignalinos landšaftinio draustinio teritorijoje gyvenančių kolūkiečių šeimos struktūros ir jų kultūrinio lygio ypatumus, pastebėtus kraštotyros ekspedicijos metu. Straipsnyje operuojama penkių kaimų — Gaveikėnų, Jonalaukio, Pabiržės, Puziniškio ir Antalksnės — etnografinio surašymo pagal „Kolūkiečių šeimos kortelę" duomenimis. Iš viso buvo surašytos 68 šeimos. Anketinę apklausą atliko Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto studentas Alfredas Milašius. Taip pat panaudota autorės atliktos įvairių senesnio amžiaus kolūkiečių apklausos Meironių, Ginučių, Papliaušio, Šiliniškių ir kituose kaimuose medžiaga, liečianti didžiosios šeimos, jos narių tarpusavio santykių bei šeimos papročių kapitalizmo laikotarpiu klausimus.

Iš vienodų pavardžių šeimų susigrupavimo atskiruose kaimuose galima spręsti, kad dauguma draustinio kaimų yra patroniminės kilmės, išsivystę didžiosioms šeimoms besidalijant į individualinio tipo šeimas. Antai Gaveikėnų kaime trečdalį (33,3%) visų šeimų sudaro Čeponiai, 13,3% — Vaickai, o Visockai ir Basijokai — po 6,6%. Pabiržės kaime vyrauja Kinduriai (8 šeimos iš 14, arba 57,3%). Antalksnės kai-

me 22,2% visų šeimų sudaro Blažiai, Puziniškio kaime — 42,9% Lukoševičiai. Beveik pusę Ginučių kaimo šeimų sudaro Rukai, kurių dalis, kolūkiečio Kazio Ruko (84 m.) teigimu, jau neatseka savo giminystės, nes ji „greit išeina: brolis, pusbrolis, o toliau jau ne giminės". Anelė Valiukienė (78 m.), jau minėtas Kazys Rukas, Marija Ivanauskienė (61 m.) ir kiti kolūkiečiai dar atmena, kaip Ginučių, Meironių ir kituose apylinkės kaimuose daugelis neišsidalijusių šeimų segmentavosi į 3—5 ir daugiau atskirų šeimų su savomis sodybomis.

Minėtųjų informatorių teigimu, dar šio amžiaus antrojo ketvirčio pradžioje tyrinėjamojoje teritorijoje buvę neišsidalijusių, arba didžiųjų, šeimų, kuriose drauge gyveno, bendrai dirbo ūkio žemę, o retesniais atvejais ir maitinosi iš bendro katilo keletas vedusių brolių su savo šeimomis. Paprastai tokios šeimos jungtis buvo nusenę tėvai. Ūkį tvarkydavo „gaspadorius", kuriuo buvo arba pats tėvas, arba vyriausias sūnus. Jis paskirstydavo darbus tarp kitų šeimos vyrų. Jo žmona, vadinama gaspadine, turėjo analogiškas teises ir pareigas kitų šeimos moterų atžvilgiu. Vyrams lauko ir namų darbai būdavo paskirstomi iš vakaro. Moterys namų ruošą eidavo padieniui ar pasavaičiui. Kadangi visa neišsidalijusi šeima maitindavosi iš bendrų ūkio išteklių ir valgydavo drauge prie vieno stalo, duoną kepti tekdavo kas savaitę. Duonos kepimas buvęs vienas sunkiausių ir atsakingiausių namų ruošos darbų. Juzės Dūdėnienės (60 m.) iš Ginučių kaimo teigimu, jos tėviškėje, Kaltanėnų apylinkės Žvirbliškės kaime, drauge gyvenusios net keturios marčios, ir namų ruošą visos eidavusios padieniui. Kadangi šeimoje buvę net 20 asmenų, vienos krosnies valgiui gaminti neužtekdavę. Dėl to prie gerojo pirkios galo buvo pristatytas trisienis ir ten pamūryta antra krosnis. Visa didžioji šeima valgydavusi prie dviejų ilgų stalų. Seni tėvai maitinosi drauge su visais.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais draustinio teritorijoje vis dėlto jau ėmė nusverti dalijimosi tendencija. Neišsidalijusios šeimos buvo tiktai arba mažažemių, kur nebuvo įmano-

ma pasidalyti ir taip jau siaurų žemės rėželių, arba didžiažemių, kuriems reikėjo gausesnių darbo rankų. K. Ruko teigimu, Vaišniūnų kaimo žemės rėželius, ištiesus rankas, būdavę galima skersai apimti. Dažnai rėželio plotis tebuvęs vos per dvejas akėčias. Prireikus panašūs rėželiai galėjo būti pasidalijami tiktai skersai, atkarpomis. Bet tai sudarydavo nepatogumų, šią žemę eksploatuojant: į ją tebuvo galima patekti tiktai per svetimą rėžį.

Pirmiausia šeimos dalijimosi procesas prasidėdavo ne gamybos, o vartojimo sferoje. Pavyzdžiui, Meironių kaimo Brukštų šeimoje drauge gyvenę trys vedę broliai žemę dirbo, duoną ir bulves naudojo bendrai, o susimuštą sviestą marčios dalijosi lygiomis dalimis. Mat, sviestas daugiausia buvo skiriamas parduoti arba vaikams, o ne visos turėjo vienodai vaikų. Bendrai valgant, kuriai nors galėjo būti skriauda. Rukai Ginučiuose, kur, be Kazio, drauge gyveno jo vedę broliai Juozas, Vincas ir Mykolas, dar tėvui gyvam esant, atsidalijo valgyti kas sau, nors žemę dirbo visi bendrai. Bulves nusikasę dalydavosi kašelėmis. Kartais per bulviakasį bulves pasidalydavo vagomis. Bulvės buvo pagrindinis šių apylinkių valstiečių šeimos maistas.

Tuo atveju, kada sūnūs su savo šeimomis maitindavosi atskirai, nors gyveno po tuo pačiu stogu, nusenę tėvai maitindavosi paeiliui pas kiekvieną sūnų po savaitę ar mėnesį, gaudami iš jo tuo laikotarpiu ir drabužius, ypač baltinius, bei visą kitą išlaikymą. Užsirašyti išimtinę, kaip buvo daroma Užnemunėje ar Žemaičiuose, čia nebuvo papročio.

Panašūs šeimos santykiai aiškiai liudija, kad Ignalinos krašte, kaip ir, apskritai, rytų bei pietryčių Lietuvoje, buvo ilgai išlikę patriarchalinių šeimos bruožų, kad šeimos buitis čia buvo archaiškesnė.

Tarybinė santvarka, panaikinusi senuosius žemės valdymo santykius, iš pagrindų pakeitė ir visą šių apylinkių valstiečių buitį. Dabar jos gyvena judrų, pilnakraujį gyvenimą. Vasaromis čia gausu poilsiautojų iš Leningrado, Vilniaus ir

kitų miestų. Palūšėje yra Ignalinos turistinė bazė. Draustinyje veikia keletas kultūros namų, skaityklų, išsiplėtė pradinių ir aštuonmečių mokyklų tinklas, draustinio rajoną aptarnauja Palūšės, Ignalinos ir Linkmenų vidurinės mokyklos, dauguma kaimų radiofikuoti, kolūkiečiams reguliariai rodomas kinas, atidarytos pramoninių prekių ir maisto produktų parduotuvės. Visa tai neginčijamai veikia ir kolūkiečių šeimos buitį.

Minėtų 68 šeimų etnografinės statistikos duomenų analizė rodo, kad tyrinėtosios teritorijos šeimos šiuo metu visos yra mažosios, arba individualiosios, šeimos tipo. Tą akivaizdžiai liudija ši kolūkiečių šeimos struktūros lentelė (kiekvienos struktūrinės grupės duomenys pateikti procentais):

1 lentelė

Viso šeimų	Sutuoktiniai	Sutuoktiniai, vaikai	Našlys, vaikai	Našlė, vaikai	Sutuoktiniai, vaikai, seneliai	Sutuoktiniai, vaikai, sūnaus, dukters šeima	Viengungiai			
							Našlys	Našlė	Nevedę	Netekėjusios
68	10,1	22,0	4,5	20,6	11,8	4,5	2,9	11,8	7,3	4,5

Kaip matyti iš lentelės, 47,1 % bendro šeimų skaičiaus sudaro dviejų kartų (tėvai—vaikai) šeimos. Trijų kartų (tėvai—vaikai—seneliai) šeimos tesudaro vos 16,3 %. Būdingas ypač didelis atskirai nuo vaikų gyvenančių našlių procentas. Atrodo, kad didelės reikšmės tam turi suaugusių ir specialybę įgijusių vaikų išėjimas iš kolūkio į įvairius darbus mieste.

Nevedusių ir netekėjusių kategoriją šiuo atveju daugiausia sudaro nusenę abiejų lyčių asmenys, atskirai tvarką savo ūkį.

Tyrinėtos apylinkės šeimos, kaip matome iš 2 lentelės, nėra gausios. Vyrauja vieno dviejų asmenų šeimos.

2 lentelė

Iš viso šeimų	Šeimų gausumas pagal asmenų skaičių (procentais)							
	1[1]	2	3	4	5	6	7	8
68	26,5	22,1	13,2	13,2	16,2	2,9	4,4	1,5

Iš suregistruotų 68 šeimų vaikų turi ar yra turėjusios 53 šeimos. Daugelis vaikų jau suaugę, sukūrę savas šeimas, atsiskyrę nuo tėvų ir nebegyvena tyrinėtosios draustinio teritorijos ribose. 1964 m. antrosios kartos asmenų, gyvenančių pas tėvus, buvo rasta 44 tyrinėtose šeimose. Jų pasiskirstymą pavaizduoja 3 lentelė (procentais):

3 lentelė

Vaikus turinčių šeimų skaičius	1	2	3	4	5	6
44	38,7	31,8	13,6	9,1	4,5	2,3

Santykiniam vaikų skaičiui šeimose tam tikros reikšmės turi susituokiančiųjų vedybinis amžius. Reikia pažymėti, kad tiriamosios teritorijos kolūkiečių (tiek vyrų, tiek moterų) vedybinio amžiaus vidurkis tarybinės santvarkos metais, palyginus su ankstesniu laikotarpiu, beveik nepasikeitė. Tam turi įtakos karinė tarnyba (tuokiamasi, grįžus iš Tarybinės Armijos) ir mokymasis vidurinėse specialiosiose mokyklose, o taip pat stengimasis prieš santuoką įsigyti specialybę, kuri užtikrintų būsimosios šeimos materialinį pagrindą.

Draustinio kolūkiečių santykiniam vedybiniam amžiui nustatyti apskaiton buvo paimti visi asmenys, priklausą 68 tyrinėtosioms šeimoms ar kilę iš jų, taigi ir tie, kurie gyveno už tiriamosios teritorijos ribų. Surašymo duomenis apibendrinus, pasirodė, kad čia valstiečiai vyrai tuokdavosi ir tebesituokia, vidutiniškai būdami 26—32 metų, moterys — 20—25

[1] Į vieno asmens šeimų skaičių įskaityti visų 1 lentelėje minėtų kategorijų viengungiai.

metų. Jaunesnio amžiaus asmenų tuokimasis nėra dominuojantis reiškinys. Tai pavaizduoja 4 lentelė (procentais):

4 lentelė

Susituokiančiųjų amžius metais	Susituokusiųjų (procentais)	
	vyrų	moterų
18—20	10,5	36,6
21—25	26,3	32,4
26—30	31,6	15,5
31—40	31,6	15,5

Reikia manyti, kad labiau subrendusio amžiaus asmenų tuokimasis turi teigiamos reikšmės šeimos pastovumui: pasitaikė tik vienas išsiskyrimo atvejis.

Tirtų šeimų kultūrinį veidą rodo šeimos narių išsilavinimo lygis, kultūrinių poreikių supratimas ir jų patenkinimo būdai bei priemonės. Bendrojo išsilavinimo lygiu tirtosios teritorijos kolūkiečiai šiek tiek atsilieka nuo kitų respublikos rajonų. Tam didelės reikšmės turėjo netolimoje praeityje buvusios skirtingos šio rajono, kaip ir visos rytų bei pietryčių Lietuvos, ilgą laiką kentusios buržuazinės Lenkijos okupaciją, politinės ir visuomeninės sąlygos, o taip pat sunki ekonominė padėtis. Didžioji dauguma vyresnio amžiaus asmenų neturėjo sąlygų mokytis, jiems reikėjo iš mažens užsidirbti duoną, todėl ir liko beraščiais ar mažaraščiais. Ypač tai liečia moteris, vyresnes kaip 65 m.

Tarybinės santvarkos metais Ignalinos draustinyje, kaip ir visoje Lietuvos TSR, sudarytos palankiausios sąlygos jaunimui mokytis, todėl ir bendrasis kolūkiečių išsilavinimo vidurkis žymiai pakilo. Išsilavinimo lygiu jaunieji šeimos nariai žymiai pralenkia vyresniosios kartos atstovus, savo tėvus ir senelius. Tai aiškiai matyti iš 5 lentelės. Lentelėje pavaizduotas išsilavinimo lygio kilimas pagal atskiras amžiaus grupes. Šiuo atveju apskaiton buvo paimti visi tyrinėtųjų

68 šeimų nariai, tiek tyrimo metu (1964 m. rugpiūčio mėnesį) jose gyvenę, tiek laikinai iš jų išvykę mokytis ar atlikti karinės tarnybos, tiek ir gyveną atskirai už tiriamosios teritorijos ribų. Tai įgalino ryškiau parodyti vyresniosios ir vidurinės bei jaunesniosios kartos šeimos narių bendrojo išsilavinimo lygio santykį ir kolūkiečių išsilavinimo augimo dinamiką tarybinio gyvenimo sąlygomis apskritai. Vyrų ir moterų išsilavinimas priklausomai nuo jų amžiaus 5 lentelėje pavaizduotas procentais.

Mažaraščiais laikyti asmenys, temokantieji skaityti spausdintą tekstą arba vos pasirašantieji pavardę, turinčiais nepilną pradinį išsilavinimą — asmenys, baigusieji du tris buržuazinės pradžios mokyklos skyrius. Vidurinis, vidurinis specialusis ir nebaigtas vidurinis, o taip pat aukštasis ir nebaigtas aukštasis mokslas apibendrintas tose pačiose grafose, nes dalis apskaiton paimtų asmenų tyrimo metu mokėsi atitinkamose mokyklose ir artimiausiu metu pabaigs vidurinį ar aukštąjį mokslą.

Bendrojo išsilavinimo lygio pakilimas apsprendžia kultūrinių poreikių supratimą bei pastangas šiems poreikiams patenkinti. Pavyzdžiui, tyrinėtosios 68 šeimos iš viso prenumeruoja 81 laikraštį ir 18 žurnalų. Tiesa, tame tarpe yra 19 šeimų, kurios spaudos neprenumeruoja. Tai daugiausia vienišų nusenusių, neraštingų ar mažaraščių kolūkiečių šeimos. Būdinga, kad daugelis šeimų skaito po keletą laikraščių. Antai dvidešimt šeimų prenumeruoja po vieną, šešiolika — po du, aštuonios — po tris, trys — po keturis, viena — penkis, o viena — net šešis laikraščius ir žurnalus. Didžiausią paklausą 1964 m. turėjo rajono laikraštis „Nauja vaga" (29 egz.), „Tiesa" (22 egz.) ir „Valstiečių laikraštis" (15 egz.). Toliau eina „Komjaunimo tiesa" ir „Lietuvos pionierius", kurių buvo prenumeruojama po 6 egzempliorius. Iš respublikinių žurnalų apylinkėje populiariausi buvo „Tarybinė moteris" (12 egz.), „Mūsų sodai", „Jaunimo gretos" ir „Genys" (po 2 egz.).

Dešimt šeimų turi nedideles nuosavas bibliotekėles, 27 naudojasi knygomis iš mokyklų ir kultūros namų bibliotekų,

5 lentelė

KOLŪKIEČIŲ ŠEIMOS NARIŲ IŠSILAVINIMAS

Gimimo metai	Iš viso asmenų		Neraštingų		Mažaraščių		Nepilno pradinio		Pradinio		Septynmečio		Vidurinio, spec. vidurinio ir nepilno vidurinio		Aukštojo ir nebaigto aukštojo	
	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.
Iki 1900	12	23	41,7	65,2	25,0	34,8	8,3	—	16,7	—	—	—	8,3	—	—	—
1901—1920	18	30	16,7	33,3	33,3	20,0	5,6	6,6	44,4	33,3	—	3,4	—	3,4	—	—
1921—1930	19	31	—	—	5,3	3,2	5,3	3,2	68,4	87,2	5,3	3,2	10,4	3,2	5,3	—
1931—1940	32	20	—	—	3,1	—	6,3	5,0	46,9	55,0	25,0	20,0	15,6	20,0	3,1	—
1941—1950	12	21	—	—	—	—	—	—	8,3	42,8	58,3	14,3	33,4	38,1	—	4,8
1951—1960	9	9	—	—	—	—	—	—	44,4	44,4	55,6	44,4	—	11,2	—	—

kur jas ima jaunesnieji šeimos nariai. Kiną taip pat daugiau lanko jaunimas.

Iš bendro 68 tyrinėtų šeimų skaičiaus radijo aparatus turi 16 šeimų, radijo taškus — 21 šeima, televizorius — 2 šeimos, siuvamąsias mašinas — 26 šeimos, dviračius (tame tarpe vaikiškus) — 35, motociklus — 2, mopedą — viena šeima.

Tad Ignalinos landšaftinio draustinio teritorijoje esančių kaimų kolūkiečių šeimų dalinė etnografinė statistika leidžia daryti vieną neginčijamą išvadą — socialistinės santvarkos sąlygomis net labiausiai praeityje ekonominiu ir kultūriniu atžvilgiu atsilikę rajonai sparčiu tempu visokeriopai vystosi, o jų gyventojai įsijungia į bendrą respublikos kultūrinį gyvenimą. Kultūrinio gyvenimo intensyvėjimą liudija kiekvienos atskirai paimtos kolūkiečių šeimos kultūrinio lygio nepaliaujamas kilimas. Visa tai rodo tarybinės lietuvių liaudies žengimą į komunistinę savo krašto ateitį.

Č. Kudaba

IGNALINOS DRAUSTINIS ŠIANDIEN

Norint pasižvalgyti po šiandieninį Ignalinos draustinį, reikia iš anksto pasiruošti ilgesnei viešnagei. Mat, čia po senovei tebėra didelė verslų įvairovė: žemės darbai, žūklė, miškų priežiūra. Šalia jų atsirado nauji: turizmas, sportas, poilsiautojų aptarnavimas ir kt. O tai formuoja draustinio gyventojų interesus, poreikius, netgi būdą.

Žmonių draustinyje šiuo metu gyvena nedaug — tik apie tūkstantį. Tai rečiausiai apgyventas Lietuvos rajonas. Vienam kvadratiniam kilometrui čia tenka vos aštuoni žmonės. Mažas gyventojų tankumas yra Varėnos, Švenčionėlių, Pabradės apylinkėse, tačiau ten kvadratiniam kilometrui tenka po 14—15 žmonių. Kodėl taip reta žmonių mūsų draustinyje, paaiškinti nesunku — didelę paviršiaus dalį čia užima miškas ir vandenys. Pagaliau pati dirbama žemė nederlinga. Dėl to per paskutinį šimtmetį net stambesnės gyvenvietės — Palūšė, Ginučiai, Gaveikėnai — ne tik neišaugo, o net sumažėjo. Praeityje daug žmonių keliaudavo pelnytis duonos svetur. Tik tarybiniais metais čia ėmė stigti ne darbo, o darbininkų.

Žemdirbiai gyvena pietvakarinėje draustinio dalyje. Jau antrą dešimtį metų jie dirba susibūrę į Ginučių kolūkį. Ginu-

čiai ir tapo draustinio žemdirbių centru: čia daugiausia namų, kolūkio raštinė, biblioteka, kultūros namai, parduotuvė. Čia ir ūkinis kolūkio centras.

Įsišneki su vienu kitu kolūkiečiu ir matai, kiek daug susirūpinimo jam kelia kolektyvo reikalai: čia jam neaišku, kaip reikės toliau darbuotis tokiuose mažuose, tarpumiškėse ir pašlaitėse išmėtytuose sklypeliuose, kaip gauti daugiau pašarų, paspartinti statybas. Ginučių kolūkis nedidelis, galima sakyti, visai mažas, ir, atrodo, net tai jam padėjo geriau susiorganizuoti. Ir vis dėlto pradžia buvo sunki ir ilga.

... 1961-ieji metai, už darbą Ginučių kolūkiečiai mažai tegauna. Skolų valstybei daug, o savos pajamos vos 21 000 rublių. „Ir iš kurgi tos pajamos, jei grūdų derlius iš vieno hektaro buvo tik 3 centneriai? Pašaro gyvuliams stigo. Ateina pavasaris, o mes šiaudus, šieną perkam ir vežam nuo Panevėžio, Šiaulių...— pasakoja prisimindami kolūkiečiai.— Primelždavome iš vienos karvės 900 kg pieno, mėsos vienam šimtui hektarų tekdavo vos po 12 centnerių gyvo svorio. Atrodė, kažin ar kas išeis iš mūsų kolūkio. Žiūrėk, kas kaip galėdamas, būdavo, ir sprunka miestan. Ir šiaipjau kolūky maža mašinų buvo: pora traktorių, vienas sunkvežimis. Kolūkis neturėjo elektros."

Iš tiesų nelinksmi prisiminimai. Tų laikų Ginučių kolūkio vadovai teisindavosi: „Žemė pas mus smėlėta, kalvota, sklypeliai išsimėtę..."

Bet ir dabar tos pačios Ginučių kalvos, smėlis, sklypeliai. Per ketverius metus visa tai nepasikeitė, tačiau daug kas atrodo kitaip. Kolūkis iškopė į pirmaujančius rajono ūkius. Penkis kartus išaugo ūkio pajamos, už darbadienį praėjusiais metais teko po 2 kg grūdų ir 70 kapeikų. Padidėjo derlius. Dabar net iš tų pačių smėlėtų, kalvotų sklypelių prikuliama po 9 centnerius iš vieno hektaro. Kolūkiui vis dar trūksta ganyklų, todėl karvės ištisus metus šeriamos tvartuose. Ir vis dėlto primelžiama iš kiekvienos po 2437 kilogramus pieno. Kolūkyje septyni traktoriai, trys sunkvežimiai, yra kitokių mašinų, pastatyta nemaža ūkinių pastatų.

— Geras, sumanus žmogus mūsų pirmininkas,— pasakoja

kolūkiečiai.— Jaunas, vos per trisdešimt turėjo, kai ėmės pirmininkaut, visaip galėjai pagalvot. O va kaip sutvarkė!

Pranas Stankauskas tikrai dar jaunas žmogus. Atėjo jis į Ginučius 1962 metais.

— Svarbiausia, man rodos, tai,— sako pirmininkas,— kad žmonės pradėjo dirbti ir džiaugtis savo darbu. Štai apie dvidešimt išvykusių šeimų vėl sugrįžo į kolūkį ir dirba. Pastebimai pradėjo gerėt gyvenimas, žmonės kultūringesni, kultūringiau praleidžia laisvalaikį. Dauguma namų Ginučiuose radiofikuoti. Ne naujiena čia televizoriai, skalbimo mašinos, motociklai.

Pirmininkas pripažįsta, kad tie laimėjimai — viso kolektyvo darbo vaisius. Yra žmonių, pasak pirmininko, be kurių sunku įsivaizduoti kolūkį. Tai puikūs savo darbo meistrai ir geri žmonės — kiaulių šėrėja Ona Žilėnienė, traktorininkas Kazys Kondratavičius, melžėja Julė Šuminienė ir daug kitų. Didelį ir atsakingą darbo barą varo kolūkio komjaunuoliai.

Gražūs ginutiškių užmojai naujajame penkmetyje: beveik tris kartus padidinti kolūkio pinigines pajamas, pakelti darbadienio vertę mažiausiai iki penkių rublių, pastatyti kultūros namus, administracinį pastatą, nusausinti dirvų, pastatyti gamybinių ir gyvenamųjų pastatų.

Kai gyvenimas geriau klojasi, ir žmonės linksmesni, Ginutiškiai labai mėgsta padainuot, pasilinksmint. Prisimena praėjusi vasara. Teko matyti juos savo kolūkio jubiliejinėse iškilmėse, skirtose Tarybų Lietuvos dvidešimt penkerių metų sukakčiai, švenčiant pabaigtuves ir kitomis progomis. Kad linksminasi jaunimas, netenka stebėtis. Bet visada gėriesi, matydamas, su kokiu entuziazmu iškilmėms ruošiasi ir jose dalyvauja pagyvenę ir senyvi žmonės. Didžiausias rūpestis — kad tik ne prasčiau, bet geriau pasirodžius už linkmeniškius. Liaudies dainininkės Ona ir Marijona Ivanauskienės, Kazys Žilėnas, Kazys Rukas, Antanas Žigas — didžiausi dainos entuziastai. O juk didelė metų ir vargų našta slegia šiuos žmones. Štai K. Rukas — seniausias Ginučių žmogus. Kai tik būnu Ginučiuose, aplankau jį. Praėjusią vasarą radau sunegalavusį. Besi-

šnekant kažkas iš troboje esančių garsiai guodėsi: „Ko norėt, toks amžius, ne tie metai..."

— Argi aš senas!? Sakyk tamsta, aštuoniasdešimt metų, tai kur čia senas? Metai niekai, ale kad aš va sveikatą darbuos praradau. Nemokytas buvau, tai arklio darbus dirbt visą amžių teko. Va čia skriauda mano gyvenimo...

Tikrai sunki buvo K. Ruko dalia. Jo gyvenimas — tartum visų ginutiškių praeities kronika: geležinkelių tiesimas Sibire, Suomijoje, Latvijoje, pirmojo pasaulinio karo apkasai Rusijoje, Vokietijoje, nelaisvė Prancūzijoje, pokario emigracija į Ameriką ir t. t.

Senas Ginučių kaimo saviveiklininkas yra ir Antanas Žigas. Smuikas — jo nusiraminimas po darbo. Gali pritarti dainai ir armonika, ir klarnetu, net Labanoro dūda moka pagroti...

— Kai kas sako, kad dainos, muzika nereikalingas daiktas. Aš kitaip misliju. Kad ir pavargęs būni, o imk, sugrok dainelę kitą, ir jau, regis, ramiau.

A. Žigo pareigos kolūkyje neeilinės. Jis — kolūkio miškų sargas. O miško Ginučių kolūkyje — apie 600 ha. Kolūkis jau ir savo pasėtų jaunuolynų kelis hektarus augina. A. Žigas yra gamtos apsaugos visuomeninis inspektorius, medžiotojų ratelio narys. Medžiotojas jis labai savotiškas — be šautuvo.

— Ne... Šaut nenoriu... Aš negaliu. Geriau pašert, pasidžiaugt, pasižiūrėt.

Kolūkio medžiotojų ratelis nedidelis, vos penki žmonės, bet jie draustinio žvėreliams paruošė ir sušėrė daugiau kaip toną šieno, kurapkoms — tris šimtus kilogramų vadinamųjų sinklių iš po kuliamosios. Kolūkyje nėra brakonierių.

Didelis turtas draustinio gyventojams yra miškas. Daugeliui jų miškas nuo seno buvo gimtieji namai, teikė duoną. Iš kartos į kartą medininkais buvo Gaižučiai iš Beržaragio, Strazdai iš Strazdų ir kiti.

Aplankiau Beržaragyje gyvenantį seną eigulį Antaną Gaižutį. Saugo mišką dar nuo caro laikų. Dabar jis jau pensininkas. Radau kažko lūkuriuojantį prie lango.

— Turi stirnos pasirodyt. Vakar buvo visa penkiolika. Pametu kuokštę šieno an sniego — gražu pasižiūrėt.

— Ne medžiotojas? — paklausiau.

— Dėl manęs jos ramios... Ką jos blogo padarė man? Kad ir pykt negali,— kalbėjo toliau.— Va pernai šernai kovo mėnesį išvartė mano bulvių duobę. Gerai, nešalta buvo. Na ir kaip ant šerno pykt, anas gi žvėris.

Įsišnekom apie girią.

— Ramus darbas girioj. Aš neužmigdavau, jei neapeidavau. Žinojau, kur koks medis, kas kur peri. Ir dabar, kai jau ir nedirbu, pasižiūriu, ir man giria regis kaip mano, gaila daros, kai kas ne taip. Giria dabar ne ta, senagirės kaip ir nėra. Vienas karas, kitas, ir taip išskabė, kad net negera prisiminus. Dabar jau nieko, viskas užsodinta, pamažu atauga. Ataugs giria,— pamažu šneka senukas.

Tikrai, įprasta sakyti, kad draustinio didžiulius plotus užima miškai, bet tie plotai neimponuoja. Eik per mišką, esantį tarp Dringių, Baluošo ir Asalnų, ir įsitikinsi — pakraščiais miškas, o vidury plynuma. Tas pat Šiliniškių miške, prie Jaskučio ežero ir kitur. Pasisukinėkime po Ažvenčių mišką, ir ten tas pat. Nurimsti, tik Gervėčių ežerėlius pasiekęs. Ten dunkso dešimt kvartalų neliečiamo, brandaus miško. Senų skarotų eglių paunksmės, pušys, dvelkia senųjų didžiagirių romantika. Reikia būti dėkingiems šio krašto mylėtojams, seniems miškininkams, už šios senagirės salelės išsaugojimą.

Dabartinė jaunų miškininkų karta su dideliu entuziazmu gydo draustinio miškų žaizdas. Seniai jau čia nebėra plotų, kur būtų galima sodinti mišką, beveik visur kyla vešlūs jaunuolynai. Tačiau draustinyje tolydžio sakinamos naujos biržės, kertami medžiai.

— Kada baigsis tas laukinis miško naikinimas? — dūsauja senesnieji Vaišniūnų medininkai.— Ar mums taip reikia to medžio, kad net paupiuose reikia kirsti? Anądien ėjau pro Skriogžlės upelę. Koks gražumėlis medžių, prie pat vandens. Ir kaip neramu, matant, kad juos sakina. Vadinasi, kirs. Kas tada liks iš Skriogžlės?..

Ilgai klaidžiojau po pavasariui bundančią girią.

Visokių minčių kyla, kai vienas vaikštinėji tarp medžių: prisimeni pasakas, padavimus, sakmes apie miško dvasias... Prisimeni ir pasakojimus apie pokario metų neramumus, užeini ne vieną šiurpią vietą. O kiek tų nebylių vietų, kurios, jei prakalbėtų, daug pasakytų. Nepigiai ir draustinio žmonėms atsiėjo ta jauki miško tyla, su kuria taip sunku skirtis patekusiam čia iš miesto. Buvo laikai, kai draustinio miškų tyla atrodė baugi ir klastinga. Netoli Vaišniūnų į Dringius įteka nedidelė upelė — Juodupė. Vanduo išties tamsus, rusvas. Čia pat plyti gilus liūnas. Visi jį Zinevičiaus liūnu vadina. Tai čia prieš dvidešimt penkerius metus pirmosiomis fašistų okupacijos dienomis baltaraiščiai nukankinę paskandino pirmąjį Vaišniūnų komjaunuolį Kazį Žilėną ir jo seserį. Šviesią galvą, tyrą širdį ir nepalenkiamą valią turėjo Kazys. Keturias okupacijos dienas, iki birželio 26 d., kada jis žuvo, virš jo namų plevėsavo raudona vėliava. Smurtininkai manė, kad niekas nesuseks jų piktadarystės, bet liūnas paslapties neišsaugojo.

Tokių šiurpių vietų rasime ir prie Ginučių, ir prie Ignalinos, ir kitur. Apie tai savo eilėraščiuose ne sykį dainavo Vaišniūnų kaimo savamokslis poetas Jonas Milašius:

Menu aš metus tuos, mano Ignalina,
Kai gynė tave tavo sūnūs,—
Mes žinom, kas ilsisi Varnio bangose,
Ką slepia Zinevičiaus liūnas.

Pats J. Milašius patyrė daug neteisybių ir skriaudų. Jaunystėje, ieškodamas uždarbio, jis klajojo po Sibirą, Suomiją, paskui pateko į Lukiškių kalėjimą. Čia sėdėjo vienoje kameroje su baltarusių poetu komunistu F. Pestraku, klausėsi jo eilėraščių, pats bandė rašyti. Teberašo iki šiol. J. Milašius renka ir užrašinėja liaudies dainas, domisi savo apylinkių gyvenimu. Jo ir jo brolio Mykolo pasakojimuose atgyja įdomių Vaišniūnų gyvenimo epizodų.

Draustinyje yra ir daugiau žmonių, suaugusių savo širdimi

ir mintimis su giria, vandenimis, miško žvėrimis. Kiti, žiūrėk, dėl to net pravardę gavę. Štai Želmeniškių kaime gyvena senas eigulys Šinkūnas. Bet jei ieškosi kelio į jo namus, tai žinok, greičiau rasi, klausdamas „Žvėrių karaliaus". Žvėrys taip pavadintų ir Joną Strazdą, jei žinotų, kiek jiems gero padarė šis žmogus. Gamtos apsaugos komitete ne kartą girdėjau apie jį pasakojant, bet susipažinau, tik jam išėjus į pensiją.

— Tai kodėl tamsta dirbi — galima ilsėtis, kam tie rūpesčiai? — klausiu jį, kelintą kartą vis radęs įstaigoje.

— O už ką gi pensiją gaunu? — ramiai kalba J. Strazdas.

J. Strazdas tvarko Ignalinos rajono medžiotojų reikalus: moko juos, egzaminuoja, žino visus jų rūpesčius.

— Dabar medžioklė — visai kas kita, lyginant su senais laikais,— pasakoja J. Strazdas.— Būdavo, per egzaminus tikrina, ar moki elgtis su šautuvu, ar išmanai, kaip šaut. Atrodė, svarbiausia medžiotojui taiklumas ir ištvermė. O dabar! Dabar reikia žinot, ir kiek kiškis jauniklių atsiveda, ir kuo minta stirnos, koks kurapkų amžius ir panašiai. Būdavo, susitiks du medžiotojai, tai ir klausinėja, kaip nušovei, kur, ar dar liko. O dabar dažniausiai pradeda visai nuo kitko: kiek turit ėdžių, kokių pašarų priruošėt, kiek padaugėjo žvėrių ir pan. Užtat ir girios ne tuščios. Antai, draustinio miškuose ir jaunuolynuose yra per trisdešimt briedžių, daugiau nei šimtas stirnų, šimtai kiškių, nemaža šernų, kiaunių, lapių ir kitų žvėrių.

Patylėjęs dar pridūrė:

— Man atrodo, kad medžioti draustinyje suvis reikėtų uždrausti. Gana vietos kituose miškuose.

Dar daug tokių miško bičiulių gyvena draustinyje. Net daugumos jų pavardės yra susijusios su giriomis: Strazdas, Pelėda, Skudutis, Bubulys ir kt.

Teko sutikti šio krašto žmonių, didelę amžiaus dalį nugyvenusių kitose, bemiškėse vietovėse. Jie skundžiasi: „Nebloga visur. Ale, regis, tokio ramumo, kaip mūs ginutiškiuos, niekur nerasi. Aplink giria, ežerai, kožnas pašalys tau gerumu kužda. Niekas, regis, ten tau blogo nepadarys. Ramumo niekur nėr tokio, kaip ginutiškiuos..." Dažniausiai draustinio žmogus nevaikšto po girią tylomis, šneka. Prieini arčiau —

vaikšto senukas su pinamu krepšiu ir... kalbasi. Su kuo? „Tai va, vaikel, vienas einu ir rokuojuos, regis, manęs kas klauso..." Nuo seno čia žmonės paveldėjo meilę giriai, medžiams, seniems ąžuolams. Su J. Strazdu suskaičiavome draustinyje iki šiol išlikusių keliolika didesnių ir mažesnių ąžuolų giraičių. Gražių senų galiūnų auga per šimtą. Seniau čia būta ištisų ąžuolynų. Šiuo metu daug auginama jaunų ąžuoliukų, auga nemaža atžalų senose miškavietėse. Visiems patiko mūsų mokslininkų, tyrinėjusių draustinio augmeniją, šūkis: „Tesugrįžta ąžuolai!" Iš tiesų — tesugrįžta!

Draustinis — ir didelis džiaugsmas, gamtos dovana ignaliniškiui, ir... nemažas rūpestis. Kada tik susitiksi su rajono vadovais, partijos rajono komiteto sekretorium — ar poilsiautojais ir turistais knibždantį vidurvasarį, ar neršto metu atitirpstančiose ežerų pakrantėse, ar baltojo alkio dienomis pritemusiose draustinio giriose — jie visada susirūpinę. Tarp daugelio rūpesčių — ir draustinio reikalai. Tariamasi, svarstoma, organizuojama, nemiegama...

Daug nustotum, jei, būdamas draustinyje, nepaviešėtum pas žvejus. Žiemą nesunku juos sutikti ant Dringių, Baluošo ar kito ežero. Ir man nereikėjo jų ilgai ieškoti. Radau juos linksmus, baigiančius traukti paskutinę valkšną. Ties vienu vakarinės Dringių ežero pakrantės ragu pupseno motorai — tinklų traukti rankomis nereikia. Taigi laisvesnieji pakrantėje džiaugėsi kovo saule, pamažu juodinančia ežero ledą, smagiai traškėjo laužas. Kas užkandžiavo, kas vartė žarijose šnypščiantį ešerį. Čia buvo įdomu pasiklausyti žuvininkų išminties. Kurgi nebus tos išminties, jei kitas jau kelintą dešimtį metų tinklu košia ežerus. Ne vienas prisimena Vincą Ruką iš Ripelialaukio — nepaprastos fizinės jėgos didelį žvejybos meistrą, ne veltui sakydavusį: „Aš kiaurai matau ežero dugną ir jaučiu žuvų pulkus."

— Atsimenu, mane Vinca išmokė,— atsiliepė vienas senesniųjų žvejų,— kaip žuvaujant su kiaurais čebatais nesušalt kojų. Būdavo, pirmiausia čebatus keliskart aplieji vandeniu, apšaldai, ir tada jau braidyk — nieko nebaisu. Tik šitai daryt

reikia mokėt, kitaip bus pilni čebatai. Vakare, grįžęs namo, čebatus palieki lauke, kad neatitirptų, nereikėtų rytdieną šaldyti.

Ne vienas senosios kartos žvejys moka ir senoviškai gaudyti žuvį — luokyti, ledauti, abarauti.

Draustinyje šiuo metu dirba dvi žvejų brigados, kurioms vadovauja prityrę žvejai. Vl. Ivaškevičius su savo brigada ne tik žvejoja, bet ir ežerų derliumi rūpinasi. „Gaudyt mes neskubam. O planą visada įvykdom su kaupu. Mums svarbiausia, kad ežerai ne tuštėtų, o turtėtų."

— Tai kaipgi su uždarbiu?

— Gerai. 1965 metais vidutinis mėnesio uždarbis buvo 86 rubliai.

Įdomu stebėti žvejus, jų darbą, kiekviename žingsnyje pasireiškiančią jų pačių, jų tėvų išmonę. Šalia ritmingai dūzgiančių motorų čia pamatysi ir medinius, dažnai iš įmantriai nuaugusių medžių šakų padarytus įrankius, kurie ir šiandieną žvejams pravartūs. Įdomus ir patrauklus iš šalies atrodo žvejo darbas, bet jis ir sunkus.

1963 m. Strigailiškio kaime pradėjo veikti žuvivaisos įmonė. Čia yra aštuoni gerai įrengti tvenkiniai. Kai kurių žuvų veislių ikrus įmonė gauna iš savo ežerų ir Nemuno arba net iš kitų respublikų. 1966 metais įmonė yra įsipareigojusi surinkti ir veisimui panaudoti didelius kiekius ikrų. Ypač daug numatoma veisti vertingų, produktyvių mūsų vandenų žuvų rūšių: seliavų — 41 mln; lašišų — 200 tūkst.; upėtakių — 200 tūkst.; lydekų — 17 mln.; peledžių, neseniai atsivežtų iš latvių — 2,5 mln.

Turizmas, sportas, poilsis — nauji „verslai" ignaliniškiams. Pamatyti Baltijos jūrą, Neringą — kiekvieno moksleivio turisto svajonė. Bet mūsų krašto vaizdas bus nepilnas, jei nebūsim matę kalvų ir ežerų kraštovaizdžio. Visur jis pas mus gražus, bet Ignalinos krašte — ypatingai. Todėl čia daug turistų, sportininkų, poilsiautojų. Jie atvyksta ne tik iš mūsų respublikos, bet iš Leningrado, Maskvos ir kitų miestų. Tad Ignalinos

draustinį, kaip ir Neringą, Nemuną, Puntuką, būtina pamatyti kiekvienam.

Nuo 1959 m. Palūšėje yra visasąjunginė turistinė bazė. Pro šią bazę praeina net penki visasąjunginiai maršrutai. Ilgiausias iš jų, skaičiuojant pagal visasąjunginę nomenklatūrą, yra 151 maršrutas. Juo keliaudami, turistai draustinio vandenimis nuplaukia daugiau kaip šimtą kilometrų. Palūšės turistinė bazė smarkiai auga, statomi nauji korpusai, daugėja valčių ir kito sporto inventoriaus. 1959 m. čia su turistiniais kelialapiais praėjo 1000 turistų, 1965 m. — 5860 turistų, o 1966 m. vasaros sezonui išplatinta 8000 turistinių kelialapių. O kiek pro Palūšę prakeliauja saviveiklinių turistinių grupių ir pavienių keliautojų! Jie bazėje irgi gali nusisamdyti valtis, gali pailsėti, gauti patarimų.

Ignalina — Lietuvos žiemos olimpinė sostinė. Čia turistinėje bazėje organizuojamos treniruotės, varžybos. Šiose vietose sniego danga geresnė nei vakariniuose respublikos rajonuose, pastatytas 45 metrų dydžio tramplinas. Ant Gavio ežero žiemos metu organizuojamos žirgų lenktynės. Jos jau virto kasmetinėmis, tradicinėmis.

Aplankai draustinį kartą kitą — įsijauti į jo gyvenimą, pasineri į jo rūpesčius. Daug jų šiandien, rytoj bus dar daugiau. Vienas didžiausių rūpesčių — kaip ateity atrodys draustinis, ar jis keisis, kuo žavėsis ir džiaugsis jo svečiai. Jau kelinti metai gamtininkai ir kraštotyrininkai domisi draustiniu, stengiasi pagrįsti mokslinius samprotavimus apie šeimininkavimą šiame puikiame, unikaliame aukštaitiškame gamtos sode. Vaizduotėje jau gimsta planai, idėjos, nauji sumanymai. Mintimis nuskrendi į ateitį... pavyzdžiui, į 1970 ar 1975 metus.

... Gražiausia ežeruotų aukštumų dalis su Ginučių ir Lakajų ežerynais jau paskelbti Lietuvos tautiniu parku, pavadintu „Aukštaitija". Parką tvarko administracinis-mokslinis centras, įsikūręs naujame moderniame pastate vaizdingoje vietoje netoli Meironių. Čia ir mokslinės laboratorijos, stacionariniai hidrologiniai, mikroklimatiniai, fenologiniai tyrimai. Tautinio parko bendradarbių tarpe — gamtininkai, architektai, restau-

ratoriai. Veikia gamtos, etnografijos, dailės muziejai. Strazdai, Šuminai, Beržaragis — etnografiniai oro eksponatai. Įdomios turistinės trasos, gražiai sutvarkyta Ledakalnio, Ginučių piliakalnių aplinka, saugomi Ginučių ir Gaveikėnų malūnai. Išaugusi ne tik Palūšės turistinė bazė, bet prie Lūšių, Dringių ir kitų ežerų ryškėja naujų poilsio vietų kontūrai. Tavo patogumams — prie ežerų viešbutukai, nakvynės vietos malūnuose, klėtyse, seklyčiose. Už nedidelį mokestį gali praleisti dieną su vietos žvejais žūklėje arba su medžiotojais — medžioklėje, gali sportuoti, keliauti pėsčiomis arba valtimis. Žmonių parke visada daug, bet viešpatauja drausmė, rimtis, tyla. Pakitimų kraštovaizdyje palyginti nedaug. Svarbiausia sąlyga — tvarkos palaikymas, nepakartojamų vertybių saugojimas. Visur — pakelėse, pakrantėse, kaimeliuose, pirkiose — paisoma vieno įstatymo — tvarkos ir apsaugos įstatymo. Pakeliauji, pasižvalgai po parką ir išeini patenkintas, pailsėjęs, lyg nuostabioj gamtos ir žmogaus grožio šventėj pabuvojęs...

Šiuo metu viso to dar nėra. Bet turi būti. Juk tiek nedaug tereikia į draustinį įnešti. Ir svarbiausia ne tiek įnešti, kiek nieko iš draustinio nepaimti be laiko ir nepagalvojus. Čia tereikia kai ką pasaugoti, patvarkyti, ir draustinis išliks ateinančių kartų džiaugsmui. O už tai ir atvykdami, ir atsisveikindami su nuostabaus grožio kampeliu, žmonės jaus didelį dėkingumą mūsų kartai.

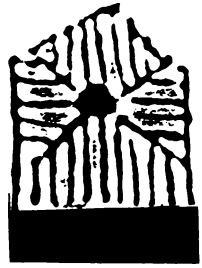

S. Mičelytė, T. Kairiūkštis,
E. Razgauskas, Vl. Šimkūnas

DRAUSTINIO GYVENTOJŲ SVEIKATINGUMO KLAUSIMU

1965 m. liepos mėn. pagal iš anksto sudarytą programą buvo apklausti ir apžiūrėti 503 draustinio gyventojai, susipažinta su kai kuriais jų sanitarinės kultūros klausimais.

Mūsų tirti asmenys gyvena šiuose kaimuose:

1 lentelė

Kaimas / Lytis	Ginučiai	Meironys	Palūšė	Vaišniūnai	Pirmos Salos	Antros Salos	Vaidžiuškės	Šuminai	Strazdai	Šilmiškės	Palmajė, Ripelialaukis	Iš viso
Moterys	91	43	24	37	18	6	7	25	11	14	9	285
Vyrai	63	27	17	34	16	8	11	24	7	6	5	218
Iš viso	154	70	41	71	34	14	18	49	18	20	14	503

Dauguma gyventojų yra ir gimę tuose kaimuose, kuriuose dabar gyvena.

Patikrintų gyventojų amžių apibūdina 2 lentelė.

2 lentelė

Amžius / Lytis	Iki 11 mėn.	1 m.	2 m.	3—4 m.	5—9 m.	10—14 m.	15—19 m.	20—24 m.	25—29 m.	30—39 m.	40—49 m.	50—59 m.	60—69 m.	70—79 m.	80 ir daugiau	Iš viso
Moterys	3	2	2	5	19	18	19	8	16	47	31	44	43	20	8	285
Vyrai	2	5	3	12	23	23	17	2	10	32	18	22	35	9	5	218
Iš viso	5	7	5	17	42	41	36	10	26	79	49	66	78	29	13	503

Vaikų iki 14 m. amžiaus imtinai tirtųjų tarpe yra 21%, 60 metų ir vyresnių asmenų ištirta 37%, o 2% ištirtųjų yra sulaukę 80 m. ir vyresnio amžiaus. Seniausias patikrintas žmogus turi 93 metus.

Ignalinos draustinio gyventojai yra persirgę šiomis ligomis:

3 lentelė

Eilės Nr.	Ligos pavadinimas	Sirgusių moterų skaičius	Sirgusių vyrų skaičius	Iš viso sirgo
1	2	3	4	5
1.	Įvairių organų tuberkuliozė	1	—	1
2.	Poliomielitas	1	—	1
3.	Dėmėtoji šiltinė	8	2	10
4.	Vidurių šiltinė	2	—	2
5.	Raupai	2	—	2
6.	Vaikų infekciniai susirgimai	46	39	85
7.	Epideminis hepatitas	11	5	16
8.	Dizenterija	—	2	2
9.	Kiti infekciniai susirgimai	1	—	1
10.	Angina	10	12	22
11.	Dermatofitija	—	1	1
12.	Bronchinė astma	1	—	1
13.	Rachitas	2	1	3
14.	Mažakraujystė	1	—	1

1	2	3	4	5
15.	Centrinės nervų sistemos uždegiminiai susirgimai	3	—	3
16.	Juosmens ir kryžkaulio nervų šaknelių uždegimas	2	1	3
17.	Plaučių uždegimas	13	30	43
18.	Bronchitas	—	4	4
19.	Gripas	15	10	25
20.	Skrandžio gleivinės uždegimas	3	—	3
21.	Tulžies takų akmenligė ir uždegimas	1	—	1
22.	Išvaržos	4	2	6
23.	Apendicitas	10	9	19
24.	Kiti virškinamojo trakto susirgimai	—	2	2
25.	Ūmus šlapimo takų uždegimas	8	4	12
26.	Inkstų akmenligė	—	1	1
27.	Vyrų lyties organų susirgimai	—	1	1
28.	Moterų lyties organų susirgimai	13	—	13
29.	Egzema	1	—	1
30.	Gūžys (struma)	4	—	4
31.	Įvairios traumos	6	14	20
32.	Kitos ligos	8	15	23
	Iš viso	177	155	332

Visais sunkiais infekciniais susirgimais (dėmėtoji šiltinė, raupai) gyventojai sirgo šio šimtmečio pirmą antrą dešimtmetį. Žymią vietą persirgtų ligų tarpe užima plaučių ligos (19% visų ligų). Tai būdinga kaimų gyventojams. Pažymėtina, kad vyrai dažniau sirgo plaučių ligomis, negu moterys. Matyt, čia didelės reikšmės turi rūkymas ir darbas, susijęs su nuolatiniais peršalimais. 43 (8% visų patikrintųjų) gyventojai yra sirgę dviem ir daugiau ligų.

30,8% landšaftiniame draustinyje gyvenančių žmonių (69 vyrai ir 86 moterys) bent vieną kartą gydėsi ligoninėje

Į gimtuosius namus

24

25

Kolūkio kluonai laukia derliaus

27

Ir taip visą lauką po saują nuimdavo

28

29

30

31

Vasara

32

33

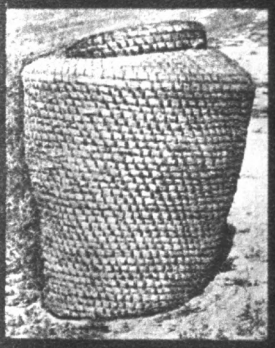

34

35

36

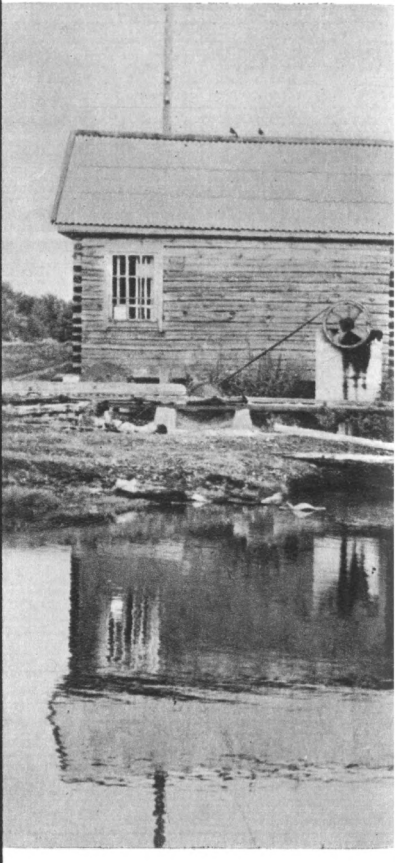

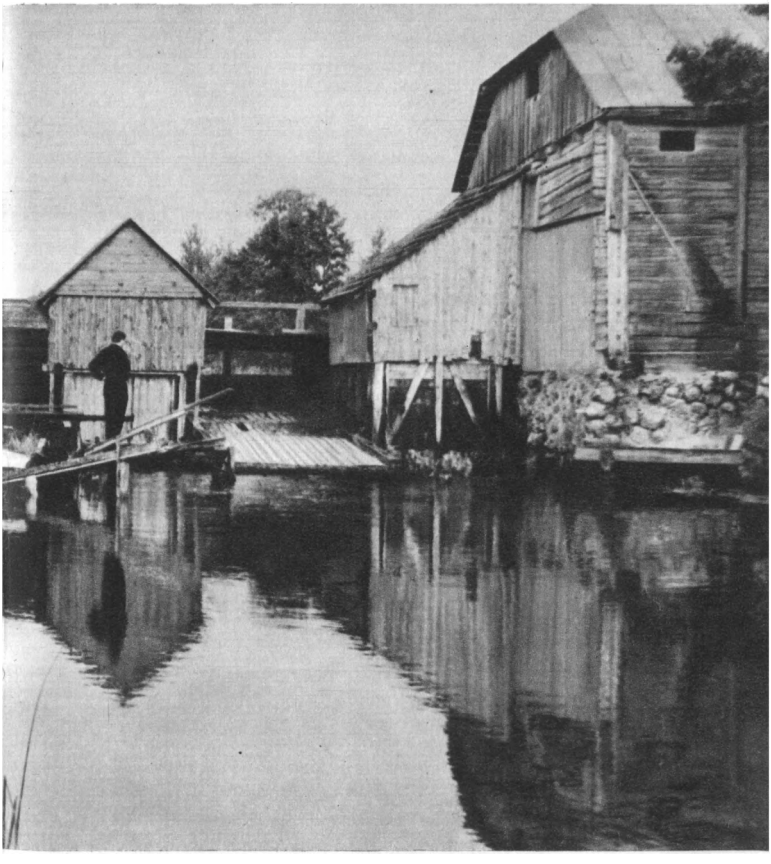

37

Girnos ūžia

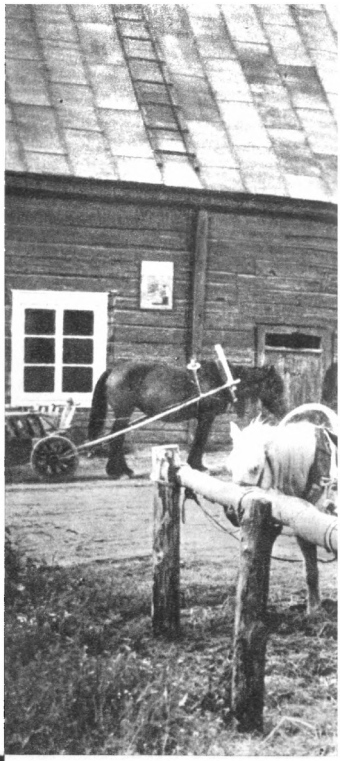

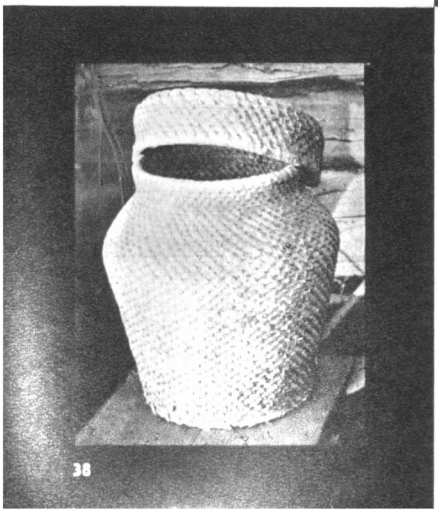

39

Prie malūno

40

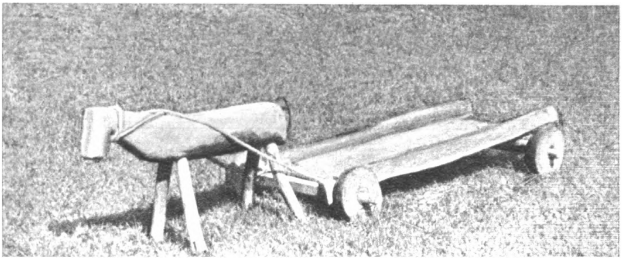

Išvažiuojam

41

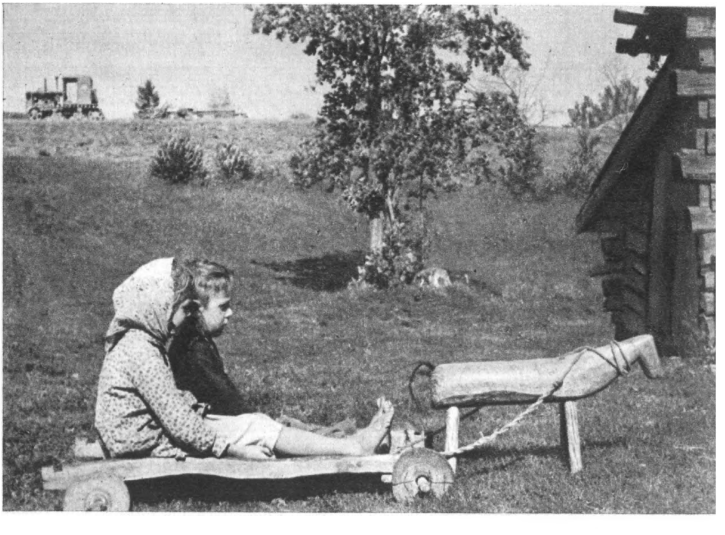

42

43

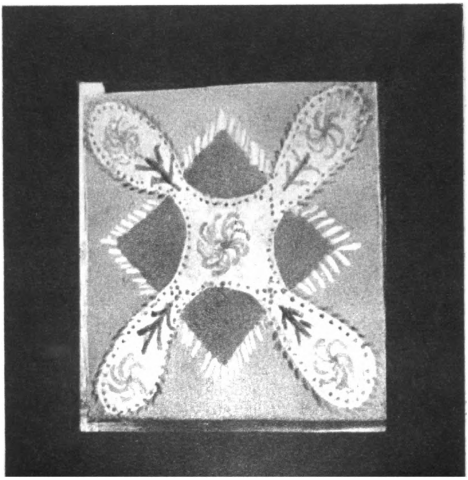

44

45

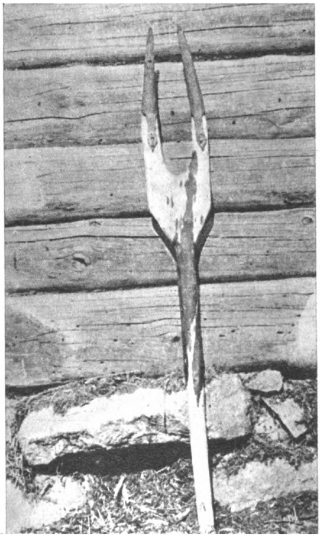

Greit bus šviežios duonelės

47

(čia neskaičiuojamos moterys, gulėjusios ligoninėje dėl gimdymo). Keturis ir daugiau kartų gydėsi ligoninėje 16 asmenų (3,1 %).

54 asmenims (10,7 %) buvo atliktos įvairios operacijos.

4 lentelė

Eilės Nr.	Operacijos pavadinimas	Operacijų skaičius		
		Moterims	Vyrams	Iš viso
1	2	3	4	5
1.	Kirmėlinės ataugos pašalinimas	12	8	20
2.	Išvaržos užsiuvimas	5	2	7
3.	Migdolų pašalinimas	1	1	2
4.	Skrandžio dalinis pašalinimas	1	—	1
5.	Žarnų nepraeinamumo pašalinimas	—	1	1
6.	Inksto išpiovimas	1	—	1
7.	Šlapimo pūslės išpiovimas	—	1	1
8.	Priešinės liaukos pašalinimas	—	1	1
9.	Gūžio (strumos) operacija	4	—	4
10.	Įvairios ausies operacijos	2	—	2
11.	Akies operacija	—	1	1
12.	Įvairios moters lyties organų operacijos	10	—	10
13.	Įvairios kitos operacijos	3	—	3
	Iš viso operacijų	39	15	54

Moterys buvo operuotos žymiai dažniau (13,6 % visų moterų), negu vyrai (6,8 % visų vyrų); moterims daugiausia buvo operuota aklosios žarnos kirmėlinė atauga ir lyties organai.

Patikrinimo metu draustinio gyventojai sirgo tokiomis ligomis:

5 lentelė

Eilės Nr.	Ligos pavadinimas	Sergančių moterų skaičius	Sergančių vyrų skaičius	Iš viso
1	2	3	4	5
1.	Įvairių organų tuberkuliozė	5	5	10
2.	Tolimos persirgto poliomielito pasekmės	1	—	1
3.	Grybeliniai susirgimai	—	1	1
4.	Bronchinė astma	—	1	1
5.	Alerginiai susirgimai	2	1	3
6.	Gūžys (struma)	11	1	12
7.	Mažakraujystė	1	—	1
8.	Psichiniai susirgimai	2	1	3
9.	Epilepsija	3	1	4
10.	Kitos centrinės nervų sistemos ligos	5	1	6
11.	Juosmens ir kryžkaulio nervų šaknelių uždegimas	10	6	16
12.	Akies valktis (katarakta)	—	1	1
13.	Glaukoma	2	—	2
14.	Kitos akių ligos	4	1	5
15.	Įvairūs ausies susirgimai	1	1	2
16.	Reumatas	3	1	4
17.	Aterosklerozė	29	5	34
18.	Hipertoninė liga	15	1	16
19.	Užakiminis arterijų uždegimas (endarteritas)	—	2	2
20.	Tromboflebitas	1	—	1
21.	Kojų venų poodinis išsiplėtimas	5	—	5
22.	Lėtinis tonzilitas	5	7	12
23.	Lėtiniai nespecifiniai plaučių susirgimai	2	13	15

1	2	3	4	5
24.	Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opaligė	3	4	7
25.	Lėtinis skrandžio uždegimas	4	6	10
26.	Išvaržos	2	2	4
27.	Lėtinis tulžies takų uždegimas	8	—	8
28.	Lėtinis inkstų uždegimas	2	1	3
29.	Inkstų akmenligė	3	—	3
30.	Kiti šlapimo takų susirgimai	1	1	2
31.	Priešinės liaukos auglys	—	2	2
32.	Naktinis šlapimo nelaikymas	1	3	4
33.	Moters lyties organų susirgimai	2	—	2
34.	Psoriazė	1	1	2
35.	Egzema	3	2	5
36.	Kiti odos susirgimai	2	—	2
37.	Lėtinis nespecifinis infekcinis sąnarių uždegimas	6	3	9
38.	Stuburo ir kitų sąnarių artrozės	4	2	6
39.	Lėtinis kaulų uždegimas (osteomielitas)	—	2	2
40.	Kiti kaulų ir sąnarių susirgimai	4	3	7
41.	Kitos ligos	2	2	4
	Iš viso	155	84	239

Bendras gyventojų ligotumas draustinyje palyginti nedidelis: 1000 gyventojų tenka 475,9 susirgimo. Moterų ligotumas didesnis, negu vyrų (atitinkamai 1000 gyventojų tenka 544 ir 385 susirgimai). Nekonstatuota vėžinių susirgimų ir kraujo ligų (išskyrus vieną atvejį mažakraujystės, kuri, atrodo, yra alimentarinės kilmės). Pažymėtina, jog apklausti gyventojai neprisimena, kad būtų kas nors iš jų artimųjų sirgęs ar miręs vėžio ar kraujo ligomis.

Daugiausia sergama ateroskleroze (iš viso 34 susirgimai; 1000 gyventojų tektų 66 susirgimai). Moterys šia liga serga

žymiai dažniau, negu vyrai (1000 moterų 101,7 susirgimo, o 1000 vyrų — 22,9). Panašiai yra ir su hipertonine liga: iš 1000 moterų ja serga 52,7, o iš 1000 vyrų — tik 4,5. Iš 1000 moterų 38,2 serga gūžiu (struma), iš tokio pat skaičiaus vyrų — tik 4,5.

Plaučių ligomis vyrai serga žymiai dažniau, negu moterys: iš 1000 gyventojų plaučių ligomis serga 59,6 vyro ir 7 moterys (abiejų lyčių — 31,8). Neretai sergama ir skrandžio bei virškinamojo trakto susirgimais (1000 gyventojų tenka 49,5 susirgimo).

Apie trečdalio visų patikrintųjų dantys yra nesveiki. Reikia pažymėti, kad stomatologinė pagalba tikrintų kaimų gyventojams nepakankama ir sunkokai prieinama (dėl atstumų ir stomatologų stokos). Į tai turėtų atkreipti dėmesį atitinkamos organizacijos.

Gimdymų dažnumą paskirose šeimose vaizduoja 6 lentelė:

6 lentelė

Gimdymų skaičius	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Iš viso
Motinų skaičius	27	34	28	22	5	6	9	6	3	1	1	1	—	1	144

Tirtų kaimų moterys gimdo vidutiniškai 3—4 kartus. Vyresnio amžiaus moterys yra gimdžiusios dažniau. Tačiau daug gimusių vaikų mirdavo, nesulaukę nė vienerių metų amžiaus. Tai akivaizdžiai rodo ši lentelė:

7 lentelė

Motinos amžius metais	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	60—69	70—79	80 ir daugiau	Iš viso
Gimusių vaikų skaičius	3	10	28	21	29	29	16	7	143
Iš jų mirė iki 1 metų amžiaus	—	—	4	3	12	11	9	2	41

Iš pateiktų duomenų matyti, kad beveik kas trečias vaikas iš gimusių daugiau kaip prieš dvidešimt metų mirdavo, nesulaukęs vienerių metų amžiaus. Čia reikia paminėti, jog anksčiau ligoninėse gimdydavo tik pavienės moterys. Šiuo metu beveik visos moterys gimdo ligoninėse. Todėl, žinoma, dėl geresnių gyvenimo sąlygų, dėl pagerėjusios motinos ir vaiko apsaugos vaikų mirtingumas iki vienerių metų amžiaus yra kelis kartus sumažėjęs.

Iš apklaustų vyrų 66 (t. y. 30,2% visų vyrų) rūko, 81 vyras (37,0%) ir 1 moteris naudoja alkoholį. Pagal apklaustųjų vertinimą labai dažnai ir daug naudoja alkoholį 16 vyrų (du iš jų alkoholikai); retai ir nedaug teišgeria 19 vyrų, o 56 vyrai ir 1 moteris nuosaikiai naudoja alkoholį. Rūko ir alkoholį naudoja išimtinai vyresni kaip 16 metų asmenys (jų buvo apklausta 150). Tad didesnė pusė vyrų yra veikiami žalingų įpročių.

Dauguma draustinio gyventojų gyvena didesniuose ar mažesniuose kaimuose ir tik paskiri — vienkiemiuose. Visos gyvenvietės gamtiniu požiūriu yra gerose vietose, visur gausu atvirų vandens telkinių ir miškų. Sanitariniu požiūriu sodybos išsidėsčiusios neblogai.

Pačiose sodybose nemaža želdinių: medžių, daržėlių, dekoratyvinių krūmų ir pan. Deja, visose gyvenvietėse mažoka sodų.

Keliai į gyvenvietes nelabai geri: išmalti, duobėti. Meironių ir Ginučių kaimų gatvės labai blogos — visai netvarkomos, nežvyruotos, duobėtos, palijus — neišbrendamas purvas. Keliais reikėtų susirūpinti tiek apylinkės tarybai, tiek kolūkių valdyboms.

Stambesnėse gyvenvietėse sodybos labai susiglaudusios. Gyvenvietės senos. Kiemų vidaus struktūra ne visada atitinka higienos reikalavimus (pavyzdžiui, kai kur išvietės stovi aukščiau šulinių, šuliniai per arti tvartų ir pan.).

Gyvenamieji namai beveik visi mediniai — rąstų. Grindys beveik visur medinės, neretai dažytos aliejiniais dažais. Tik kelių sodybų virtuvėse teko matyti molinę aslą. Sienos — tašytų rąstų. Jas labai mėgstama apklijuoti popieriais. Sani-

tariniu požiūriu tai ne visai gerai, nes tarp popieriaus ir sienos susidaro sąlygos parazitams veistis. Beje, tarakonų ir blakių užtikta tik trijose sodybose.

Dauguma namų apšildomi tradicinėmis aukštaičių krosnimis, kurios tarnauja ne tik maisto gaminimui, apšildymui, bet ir poilsiui, ypač žiemą. Net naujai pastatytuose namuose šito tipo krosnys išlieka. Žmonės prie jų prisirišę, nors jų naudingumo koeficientas labai nedidelis ir, lyginant su kitomis apšildymo priemonėmis, jos neekonomiškos. Be to, sanitarinę-higieninę jų vertę menkina tai, kad ant krosnies, užpečkyje, pakrosnyje laikomi įvairūs ūkio rakandai, seni drabužiai ir pan.

Gyvenamųjų namų apšvietimas visur natūralus, paprastai visur pakankamas. Daugelyje namų langai užgriozdinti daugybe labai išsikerojusių kambarinių gėlių. Teko buvoti sodyboje, kur kambariuose vidurdienį buvo prieblanda, nes visi langai apstatyti vešliomis ir labai gražiomis gėlėmis. Šitoks kambarių puošimas gana ydingas.

Džiugu, kad į daugelį sodybų jau atkeliavo elektros laidai. Dirbtinis apšvietimas visur vienodas: palubėj kabo gryna elektros lemputė. Vietiniai elektrikai uždraudę naudoti popierinius bei medžiaginius gaubtus. Todėl beveik niekur ir neaptikome gaubtų. Apšvietimas be koncentruojančių, išsklaidančių ar atspindinčių šviesą gaubtų nelabai tinkamas sanitariniu požiūriu.

Dažniausiai viena šeima užima visą namą, susidedantį iš trijų kambarių ir virtuvės. Vienas namo galas žiemą neapkūrenamas. Pagirtina beveik visų gyventojų tendencija, nors ir esant nedideliam plotui, izoliuoti virtuvę nuo gyvenamųjų patalpų.

Lovos — dažnai metalinės, nors teko matyti ir medinių, vietinių meistrų pagamintų. Čiužiniai paprastai kimšti šienu ar šiaudais, kurie keičiami ne taip dažnai. Lovų skalbiniai gana įvairūs: paklodės — baltos, o užvalkalai — margo kartūno. Pastaroji tendencija nelabai geistina, nes, esant margam audinio raštui, ypač tamsiam atspalviui, skalbiniai rečiau keičiami. Kai kuriose sodybose į gultus reikėtų atkreipti

daugiau dėmesio, nes jie suvelti, priversti pašalinių daiktų, skalbiniai nelabai švarūs ir t. t.

Butų ir kiemų švara, apskritai, patenkinama, ypač Ginučių kaime, Šiliniškėse, Strazduose. Gana nešvarios sodybos tiek viduje, tiek kiemuose Vaišniūnų, Meironių kaimuose, paskiros sodybos Pirmose Salose.

Beveik visi kaimai maistui ir buitiniams reikalams naudoja ežerų vandenį. Šuliniai daugiausia negilūs ir, matyti, maitinami filtracinių ežero vandenų. Ginučių kaime yra 10 šulinių. Dalis iš jų įrengta naujai ir sanitariniu požiūriu be priekaištų. Tačiau tiek šulinių tokiam dideliam kaimui nepakanka. Dalis gyventojų naudoja Srovės upelio vandenį. Šio upelio vanduo, atrodo, yra gerokai teršiamas, ypač žemiau tilto, esančio pačiame kaime. Visu upelio pakraščiu gausu išviečių, tvartų, pirčių. Be to, upelyje skalbiama. Tai sudaro realią galimybę bakteriologiniam užterštumui ir epideminiam protrūkiui (pavyzdžiui, atsiradus bacilų nešiotojui).

Nepakankamai apsirūpinę kokybišku vandeniu ir Palūšės gyventojai. Išsidriekusiam kaimui esamų šulinių nepakanka. Lūšių ežero pakraštys, prieinąs prie Palūšės, gali būti gerokai užterštas (didelis žmonių judėjimas, prieplaukos ir pan.). Dauguma Vaišniūnų bei Meironių gyventojų irgi naudoja vandenį iš ežero bei upelio.

Pirčių visose gyvenvietėse užtenkamai. Jos kūrenamos dažniausiai kas 2—3 savaitės. Maudosi pirma vyrai, paskui moterys. Ežeruose gyventojai, atrodo, nelabai tėra įpratę maudytis.

Maistas visame draustinyje mišrus. Mėsos produktų naudojama nemažai. Didelį lyginamąjį svorį maiste sudaro žuvis, grybai, miško gėrybės, daržovės. Sanitariniu-higieniniu požiūriu maistas neblogas. Gal būt, tik įprotis ryte išvirtą viralą palikti pietums krosnyje — ne visai geistinas, nes toks patiekalo laikymas mažina jo mitybinę vertę.

Beveik visuose tirtuose kaimuose teko sutikti vasarojančių miestiečių. Šis reiškinys iš esmės teigiamas. Dauguma gyventojų ruošiasi vasaros sezonui: aptvarko sodybą, išvalo namų vidų, kai ką perdažo ir pan. Tačiau, mūsų manymu,

vasarotojų buvimas turi ir neigiamų pusių. Sodybų šeimininkai, atiduodami geriausias patalpas svečiams, su savo šeimomis du tris mėnesius gyvena labai ankštai, susispaudę, antisanitarinėmis sąlygomis.

Tenka trumpai paliesti ir medicininių žinių populiarinimo (sanitarinio švietimo) padėtį tirtoje vietovėje. Daugiau kaip 90% apklaustųjų medicininės populiarios literatūros ar sanitarinio švietimo literatūros neskaito. Tiesa, keliuose kiemuose teko rasti vieną kitą medicininę knygelę, bet šiaip jų negausu. Visi apklaustieji tvirtina, kad mielai klausosi, ypač žiemą, radijo laidų apie sveikatą (beveik visi kiemai radiofikuoti). Daugelis perskaito visus straipsnelius apie sveikatą, esančius laikraščiuose. 1964 m. pirmąjį pusmetį iš Ginučių bibliotekos paimta skaityti 60 medicininių knygų (iš viso išduota 2123 knygos).

Medicininiu požiūriu visa landšaftinio draustinio teritorija, turėdama nuostabius ežerus ir miškus, galėtų tapti puikia darbo žmonių poilsio, jų sveikatos stiprinimo vieta.

E. Šimkūnaitė

LIAUDIES MEDICINA

Liaudies medicinos žinios dabartinėje draustinio teritorijoje renkamos nuo 1928 m., nuosekliai jas tirti pradėta 1937 m., o pagrindinė medžiaga surinkta ligi 1946 m. Kompleksinės ekspedicijos metu buvo užfiksuoti tik įvykę pakitimai. Straipsnyje pateikiama viso tyrimų laikotarpio medžiaga, nurodant įvykusius bei vykstančius pakitimus.

Labai didelis reljefo, dirvožemio ir mikroklimato įvairumas draustinio teritorijoje sudarė savitas sąlygas augalams, tame tarpe ir vaistingiesiems, augti. Čia, kaip reta, gausu įvairių rūšių, išplitusių visoje Lietuvoje, taip pat netrūksta ir retų, tik draustiniui būdingų augalų. Jų bendruomenės — gausianarės, labai įvairios, išsidėsčiusios mozaikiškai, nedideliais masyvais, tad vos už kelių žingsnių galima rasti pelkėms ir sausoms kalvoms, ūksmėtiems miškams ir šviesioms aikštėms būdingus augalus ir jų derinius. Toks augmenijos įvairumas negalėjo likti nepastebėtas ir nepanaudotas. Vienas iš pagrindinių bruožų, išskiriančių Ignalinos draustinio liaudies mediciną,— ypatingas vartojamų augalų gausumas, jų taikymo gydymui niuansiškumas ir nepaprastas profilaktikai vartojamų mišinių „trejų devynerių" įvairumas. Liaudies medicinos tyrėjams tenka gėrėtis labai išradingu ir gražiu įvairių vaistin-

gųjų augalų taikymu, atsižvelgiant į ligonio amžių, ligos eigą ir kitas aplinkybes.

Draustinio teritorijos gyventojai prisirišę ne tik prie savojo krašto, bet ir prie įvairių senovinių tradicijų. Šias tradicijas jie gerbia ir sąmoningai saugo. Beveik visoje Lietuvoje liaudies medicinos žinios, ypač įvairūs užkalbėjimai, saugomi dėl to, kad tai — asmeninio pasipelnijimo šaltinis, kad kunigai šitai draudžia. Apie Ignaliną šios žinios saugomos iš pagarbos. Čia nuoširdžiai tikima: „Ką blogam persakyt, verčiau suvisum nepersakyt."

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje šias žinias imta derinti, lyginti ir sąmoningai pasirinkti. Reta kuri vyresniųjų moterų nėra jei ne kelerius, tai bent vienerius metus ar nors vieną žiemą tarnavusi kambarine ar virėja Peterburge, Daugpilyje ar Vilniuje. Čia jos turėjo progų pamatyti ir gydytojų teikiamas paslaugas, o kai kurios — ir pačios dirbo pas gydytojus ar akušeres. Ir jei gydymasis naminėmis priemonėmis šiose vietose išliko ir buvo vertinamas daugiau, negu daktarinis ar „iš knygų" (iš L. Ivinskio kalendorių, vėliau — iš K. Grybausko knygelių), tai tik dėl to, kad savosios žinios buvo patikimesnės, o jomis vadovaujantis teikiama pagalba — tikresnė.

Šiaurinės draustinio dalies liaudies medicinos folklorui būdingas žalčio — gyvatės vyravimas, o pietinėje dalyje nusveria saulė ir kiti dangaus šviesuliai. Vėlesniais laikais atsirado dar viena riba — Vilniaus krašto demarkacinė linija. Šiaurinėje jos dalyje vaistažolės liko tradiciniu neprekiniu objektu, o pietinėje — ypač dėl Švenčionių vaistažolių perdirbimo fabriko įtakos — vaistažolės tapo tokiomis pat prekėmis, kaip grybai, uogos, kiaušiniai. Esama skirtumų ir perteikiant liaudies medicinos žinias. Šiaurinėje draustinio dalyje visada vyrauja motinos linija, pirmenybė teikiama jauniausiai dukteriai ar jos vaikams, ir tik kraujo užžadėjimas perduodamas tėvo linija ir pirmenybė teikiama vyriausiajam sūnui. Pietinėje dalyje motinos linija perduodamos tik „moteriškos" liaudies medicinos žinios ir pirmenybė dažnai teikiama vyriausiajai dukteriai, o bendrosios ir ypač užkalbėjimai nuo gyvatės kirtimo

perduodami tėvo linija, bet dažniau jauniausiam sūnui. Žalčio ir saulės vyravimą liaudies medicinos folklore galime laikyti senu reiškiniu (beje, saulės motyvas pietinėje dalyje vyrauja ir raižinių ornamentuose), tuo tarpu kiti skirtumai laikytini naujais, ir jų atsiradimo šaltinius nesunku nustatyti.

Visoje draustinio teritorijoje liaudies medicinos folkloras gerai išsilaikęs. Antai įvairūs maldelės į mėnulį variantai, aptinkami beveik visoje Lietuvoje, dažnai būna rusiški ar lenkiški, vertimai kartais labai sudarkyti. Draustinio teritorijoje aptiktas retas, išplėtotas šios maldelės tekstas, užrašytas 1929 m. iš Karanauskų kaimo gyventojos Palunkiškytės:

Mėnuli mėnuolaiti, dangaus gražuolaiti, kaip tujei augai, taip augo mano sopė, kaip tujei pilnėjai, taip pilnėjo mano gumbas (žandas).

Mėnuli mėnuolaiti, dangaus gražuolaiti, kaip tujei dilsi, testa dilsta mano sopė, kaip tujei mažėji, testa mažėja mano gumbas (žandas).

Mėnuli mėnuolaiti, dangaus gražuolaiti, tujei sudilsi grįžtinai, testa mano sopė sudyla amžinai.

Čia, kaip ir kitose Lietuvos vietose, liaudies medicinos folkloras „padailinamas" bažnytiniais priedais: žegnojimusi, keleriais poteriais, žodeliu *amen* ir pan. Tačiau krikščionybės kevalas gana plonas, lengvai atskiriamas ir pačiam žadėjimo turiniui dažnai neturintis įtakos. Ir cituotasis užkalbėjimas pradedamas žegnone, o baigiamas žodžiais: „Ant amžių amžinųjų amen."

Ignalinos draustinio medžiaga labai vertinga, tiriant ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų liaudies mediciną. Vertinga ji ne tik savo gausumu ir įvairumu, bet ir tuo, kad iš geriausiai išlikusių mūsų liaudies medicinų toli gražu ne labiausiai nutrupėjusi.

Tarybinės santvarkos sąlygomis liaudies medicinos vaidmuo žymiai pakito. Ji pasidarė nebereikalinga, ją išstumia racionalioji medicina. Todėl ne tik nepaprastai sumažėjo naudojimasis liaudies medicinos paslaugomis, bet ir anksčiau turėtos

žinios gerokai prisimiršo. Teko šnekėtis su Ginučių kaimo gyventoja G. Silviene ir Rukšėnų kaimo Šidlauskiene, seniau buvusiomis labai geromis liaudies medicinos žinovėmis. Po dvidešimties metų pertraukos jos (dar toli gražu nepersenusios moterys) jau nebegalėjo prisiminti kadaise jų pačių sakytų dalykų, o pasiteiravus, kodėl užmiršusios, aiškinosi, kad nebesą reikalo jais naudotis.

Senajai liaudies medicinai pasidarius nebereikalingai, sutriko ir liaudies medicinos žinių perdavimas. Nebeatrenkami žinių paveldėtojai, nebekreipiama dėmesio į jų moralines ir fizines ypatybes, apskritai, žinios sistemingai nebeperduodamos. Pasilikusios liaudies medicinos nuotrupos nustojo pirmykščio taikymo ir neretai tapo paprasčiausiais prietarais, bereikšmiais ar netgi žalingais. Jos tėra vertingos tiktai kaip mokslinė medžiaga.

A. Stravinskienė

MEDŽIO DIRBINIŲ PUOŠYBA

Kompleksinės ekspedicijos metu Ignalinos krašte aptiktus medžio dirbinius, atliktus ir puoštus drožinėjimo technika, pagal formą bei puošybą galima skirstyti į plastinius ir plokščiuosius.

Pirmąją grupę sudaro liaudies buityje naudotos piestos, piestelės, pypkės, lazdos bei vaikų žaislai. Antrajai grupei priklauso verpstės, kai kurie su audimu ar linų pluošto paruošimu susiję darbo įrankiai, taip pat rankšluostinės ir šaukštdėtės.

Per ekspediciją Lietuvos TSR Dailės muziejui Vilniuje dovanai gauta 20 liaudies meno eksponatų, buvo nufotografuoti 64 liaudies meno dirbiniai ir nupiešti — 55 (piešė M. K. Čiurlionio vardo vidurinės meno mokyklos-internato dėstytoja Vida Sližytė ir šios mokyklos auklėtinė Giedrė Gučaitė).

Ignalinos draustinio kaimuose meistrų, gaminančių meniškus medžio dirbinius, dabar neaptikta. Tačiau XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje savo darbais garsėjo Jurgis Kūgauda, kilęs iš Rėkučių k., Petras Petkūnas iš Biržijos, Augustinas Maldžius iš Vaičiukiškės ir kiti gabūs meistrai, kurių vardus jau apnešė užmaršties dulkės. Tai buvo „devynių amatų" žmonės, kurie, keliaudami iš kaimo į kaimą, statė namus, dirbo

valtis, avilius, kubilus, kraičių skrynias, verpstes, rankšluostines ir viską, ką tik reikėdavo padaryti iš medžio. Ne vienas jų buvo ir kalvis, mokėjo siūti batus, netgi drabužius. Senesnėse minėtųjų kaimų sodybose dar galima rasti šių gabių žmonių rankomis sukurtų dailių medžio dirbinių.

Plastinių dirbinių grupėje iš skobtinių („iškastų") lovių („kodžių"), į kuriuos valstiečiai supildavo grūdus, kubilėlių („kodelių", „paskų") sviestui, medui laikyti, lauknešėlių, kuriuose nešdavo viralą, pieną šeimynai, dirbančiai laukuose, ir kitų namų apyvokos reikmenų išsiskiria piestos. Jos praeityje buvo paplitusios visoje Lietuvoje, tačiau formų įvairumu pasižymi rytų aukštaičių, t. y. ir ignaliniškių, piestos. Nė vienoje kitoje etnografinės Lietuvos dalyje nerasime tokių masyvių, monumentalių piestų, kaip rytų Aukštaičiuose. Jų aukštis siekia 80—90 cm, o skersmuo — 70—90 cm. Tokiose piestose rugius, miežius duonai, o badmečiais — rugių, grikių pelus, viržius ar paparčius ignaliniškiai grūsdavo dviese. Šalia jų galima aptikti ir lengvesnių, grakštesnių formų piestų, kurių aukštis siekia 70—90 cm, o skersmuo — 30—60 cm.

Liaudies meistrai, dirbdami piestas, nepamiršo jų paskirties: padarė jas tvirtas, patogias grūsti. Vadovaudamiesi įgimtu grožio pajautimu, jie keliais kirvio smūgiais suteikė piestoms dailią, įvairaus profilio taurės formą, surado gražius santykius tarp atskirų jos dalių.

Į piestas savo formomis labai panašios mažos skobtinės piestelės („piesteliūtės"), kuriose liaudis grūdo sėmenis, kanapes, kmynus, aguonas, o dabar naudoja kaip druskines bei pipirtrynes. Grūdant šios piestelės prilaikomos ranka, todėl jų šonai, kad būtų patogiau paimti, neretai susmaugiami. Piestelės dar XX a. pradžioje buvo gaminamos visoje Lietuvoje, bet ornamentais puoštos piestelės iki šiol aptiktos tik šiaurės rytų Aukštaičiuose.

Ginučių kaime buvo įsigyta daili, su dūmų patina, apačioje staigiai ir stipriai susmaugtos formos piestelė, kurios sienelės suskaidytos išilginėmis plokštumomis. Viršutinė piestelės dalis ir kojelė saikingai puošiama ritmiškai besikartojančių kryžiokėlių bei trikampėlių motyvais, kurie piestelę praturtina, su-

teikia jai žaismingumo. Analogiška piestelė yra Lietuvos TSR Dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus fonduose. Ji įsigyta 1959 m. ekspedicijos metu gretimame Švenčionėlių rajone, Ripaičių kaime. Tai leidžia manyti, kad dekoruotos piestelės šiose apylinkėse — ne atsitiktinis reiškinys.

Vėlesnės piestelės padarytos tekinimo būdu ir meniniu atžvilgiu neįdomios.

Plastinių dirbinių grupei priskirtinos ir pypkės („liulkos"), kurios dažniausiai esti žmogaus ar jaučio galvos formos. Iš jų jau beveik niekas nerūko, tenaudoja tiktai įvairių švenčių metu, krečiant pokštus ar rengiant vaidinimus. Pypkoriai pasakoja, kad jų tėvai beveik visi rūkė iš didelių, ilgu cibuku „liulkų"; jiems mirus, liulkos buvo įdedamos kaip įkapė. Panašaus likimo susilaukdavo ir išfigūruotos, išvingiuotos lazdos. Neseniai mirusiems šimtamečiams senukams Liudvikui ir Agnietei Makniams (Antalksnė) duktė taip pat įdėjusi jų senatvės ramsčius — gražias lazdas.

Aptikta skulptūriškai traktuotų, išraiškingų, apibendrintų formų vaikų žaislų. Jų tarpe žymią vietą užima arkliukai, kurie dažniausiai „pakinkomi" į ratukus, roges. Šiuos arkliukus mažiesiems ignaliniškiams ir dabar išdrožinėja tėvai, vyresnieji broliai.

Piestas, kubilėlius mokėjo pasidaryti beveik kiekvienas nagingesnis valstietis, o verpstes, rankšluostines ir kitus dirbinius, kurių plokštumos užpildomos ornamentais, darė tik gabesnieji apylinkės meistrai.

Rytų Lietuvoje ilgiausiai buvo verpiama primityviais įrankiais, kurie nuo pirmykštės bendruomenės laikų iki XX a. pradžios iš esmės mažai tepakito. Vystėsi, tobulėjo tik jų formos bei ornamentai. Pavartę „Liaudies meno" Medžio dirbinių I tomą, pamatysime, kad dauguma verpsčių yra iš Ignalinos, Linkmenų ir Švenčionėlių apylinkių. Ekspedicijos metu aptiktų dekoruotų medžio dirbinių tarpe jos taip pat užima reikšmingiausią vietą.

Dar pirmaisiais šio amžiaus dešimtmečiais verpstėmis verpė ne tik Ignalinos krašto moterys, bet ir vyrai. Dabar verpstės beveik nebenaudojamos, todėl didelę jų dalį sunaikino

žmonės ir laikas; ekspedicijos metu jų teko rasti palėpėse, ant aukštų ar kituose tamsiuose užkampiuose.

Ignalinos krašte verpstė, prie kurios rišamas kuodelis, vadinama *verpsčiu, verpstu, verptuve,* o profiliuota lazdelė, ant kurios verpiant sukami siūlai,— *verpste, verpstele, verpsteliūte.* Verpstės dalys — *galva, kotas* ir *koja (uodega).*

Formos ir dydžio atžvilgiu daugiausia kintanti yra galva. Nuo jos dydžio priklauso koto ilgis. Galva dažniausiai masyvi, apačioje apskritai nusklembtais kampais stačiakampio formos. Kampai kartais išilginami. Tokių verpsčių galvos primena išskleidusį sparnus paukštį, dar kitos turi į viršų siaurėjančią karklo lapo formą.

Verpstės galvą su kotu gražiai kompoziciškai sujungia apskritas ar keturkampis sustorėjimas, kuris teikia verpstei monumentalumo.

Verpstėse svarbiausią vaidmenį vaidina ne forma, bet raštai, kurie koncentruojami išorinėje galvos pusėje. Rečiau puošiama verpstės galvos vidinė pusė, prie kurios rišamas kuodelis. Dabinamas ir kotas. Visai nepuošiama tik verpstės koja. Raštai atliekami kontūrine linija, giliapiūviu, išdeginant ar įspaudžiant. Dažniausiai du, o kartais ir visi šie puošimo būdai persipina vienoje verpstėje.

Verpstes dažnai atsinešdavo marčios kaip kraitį. Jas dovanodavo verpėjoms broliai, berneliai, tėvai, o kartais vyrai — žmonoms, šešurai — marčioms. Verpsčių vingiuose slypi gražiausi jausmai, linkėjimai, pagarba žmogui, jo darbui.

Daugelis verpsčių raštų siekia tolimus, dar pirmykštės bendruomenės laikus. Juose, kaip ir tautosakoje, atsispindi visuomenės vystymosi istorija, liaudies pasaulėjauta.

Liaudies meistras, išrašydamas verpstės galvą kryputėmis, rombais ir kitais geometriniais motyvais, lyg vengia tuštumos ir raštais dažnai užpildo visą plokštumą. Tarp smulkių vingių visada dominuoja 4—6 ar 8 lapelių segmentinė žvaigždė. Mūsų ir kaimyninių tautų liaudies mene ji laikoma saulės — gėrio, laimės simboliu, kuris praeityje tariamai turėjo magiškos galios ir saugojo žmogų nuo visokio blogio. Panaši prasmė buvo teikiama rombams, trikampėliams, į kvadratus lygiomis kryž-

momis įrėžtiems kryželiams; pastarųjų vėlesniais laikais viena kryžma prailginama, ir jie tampa krikščionybės simboliais.

Mūsų liaudies mene saulės motyvai paprastai vadinami saulutėmis. Saulė rytiečių aukštaičių buvo ypatingai gerbiama. Norėdamas sustiprinti, dar labiau pabrėžti gėrio linkėjimą, liaudies meistras verpstėje komponuoja dvi, tris, penkias, o kartais net daugiau kaip dvidešimt didesnių ir mažesnių saulučių (Akmeniškės, Rukiškė), kurios išdėstomos išorinėje galvos pusėje, vidinės pusės apačioje. Neretai saulutė įrašoma ir apskritimo formos sustorėjime, esančiame galvos apačioje.

Verpsčių galvų puošyboje saulės motyvai dažnai jungiami su linijiškai pavaizduotais paukščiais, kurie šiose apylinkėse taip pat buvo gerbiami. Gegutė, gaidys, kregždė, balandis, gandras, vyresnės kartos ignaliniškių įsitikinimu, buvę lemtingi paukščiai, kuriuos nuskriaudus žmogų galinti ištikti nelaimė (E. Kindurienė, 69 m., Pabiržė; Gaižutienė, Mikališkė). Verpstėse vaizduojamus paukščius sunku skirti, nes jie čia traktuojami labai apibendrintai, schematiškai.

Paulinos Čeberakienės (Antalksnė) dovanotos XIX a. vidurio verpstės raštai nepasižymi tokia vientisa, tobulai išbaigta kompozicija, kaip Jurgio Kūgaudos darytos verpstės raštai, tačiau jie dvelkia nuoširdumu, paprastumu, lyrizmu. Saulutės, eglutė, vienas prieš kitą stovintys paukšteliai, kurie simetrinėje kompozicijoje jungiami su saulės, augaliniais motyvais, čia skamba lyg dainos posmai, atskleidžiantys liaudies menininko vidinį pasaulį, geriausius jausmus, linkėjimus, skirtus mergelei verpėjėlei. Zuikų vidurinės mokyklos muziejėlyje esančioje verpstėje, įgytoje Garbūnų kaime, saulės simboliai taip pat simetrinėje kompozicijoje darniai jungiami net su penkiais paukšteliais (1 pav.[1]). Tai greičiausiai gyvybės medžio — gerovės, žydėjimo, jaunatvės simbolis, žinomas daugelio Europos tautų liaudies mene. Tarp verpsčių vingių neretai įrašomi jų padirbimo metai bei autoriaus ar verpėjos, kuriai dovanojama verpstė, inicialai. Datos dažniausiai svyruoja tarp 1850 ir 1868 metų.

[1] Piešiniai G. Gučaitės.

Verpsčių kotas puošiamas smulkiais, ritmiškai pasikartojančiais trikampėliais, rombais, į kvadratus įrėžtais kryžiokėliais ir kitais geometriniais motyvais, kurie verpstės galvos puošyboje turi antraeilę reikšmę.

Verpsčių raštų prasmės Ignalinos krašte jau niekas nebežino. Vyresnės kartos žmonės juos vadina roželytėmis, o Akmeniškių kaimo moterys saulės motyvus vadina dimais. Anot jų, verpsčių raštai labai panašūs į dimais austas, „agurkiniais" ir kitokiais raštais puoštas paklotes. Smulkesnes rombelių, trikampėlių kompozicijas jos vadina šešianytėmis ar aštuonianytėmis servetomis.

Minėtieji verpsčių motyvai pasitaiko audinių, tapytų skrynių, margučių raštuose, tačiau, atsižvelgiant į medžiagos savybes, techniką ir daikto paskirtį, jie skirtingai interpretuojami.

Ekspedicijos metu užfiksuota linijinėmis saulutėmis puošti staklių muštuvai (Stagalėnai, savininkas — Juozas Žilėnas), giliapiūviu dabinti mediniai linų šukavimo šepečiai (Pupiškė, Lietuvos TSR Dailės muziejui dovanojo Augustinas Varna). Pastarieji prie rankenėlės puošti geometriniais motyvais, būdingais verpsčių kotų puošybai. Minėtais raštais puošiamos šaukštdėtės ir rankšluostinės („abrūsnykai").

Rankšluostinės su jose pakabintu rankšluosčiu ir dabar tebepuošia ne vieną senesnę šių apylinkių pirkią bei seklyčią. Jos dažniausiai būna trijų matavimų. Daugiausia puošiama jų priešakinė lentelė, o šoninės — įvairiai profiliuojamos ir puošiamos labai negausiai.

Rankšluostinių puošyboje, šalia kontūrinių giluminių, vartojami reljefiniai ir kiaurapiūviai raštai. Ypač dailios kiaurapiūve technika puoštos rankšluostinės. Baltas ar pilko lino rankšluostis čia sudaro raštams foną, o susidaręs šviesos ir šešėlių žaismas juos labai praturtina, pagyvina (2 pav. *a*).

XIX a. ir XX a. pradžios rankšluostinių puošyba saikinga. Šalia geometrinių motyvų, sutinkami augalijos ir gyvūnijos motyvai. Pasitaiko rankšluostinių, puoštų mėnulio, žvaigždžių motyvais. Jauno mėnulio kiaurapiūviais motyvais puošta Stagalėnų kaime esanti Huberto Žilėno rankšluostinė. Įdomi 1959 m. Lietuvos TSR Dailės muziejaus gretimame Švenčio-

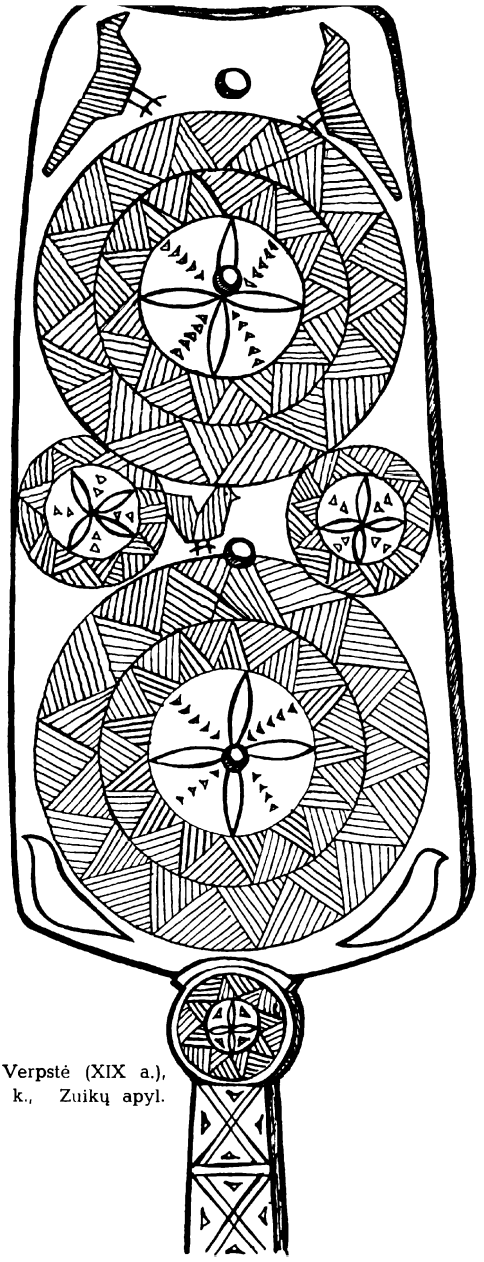

1 pav. Verpstė (XIX a.), Garbūnų k., Zuikų apyl.

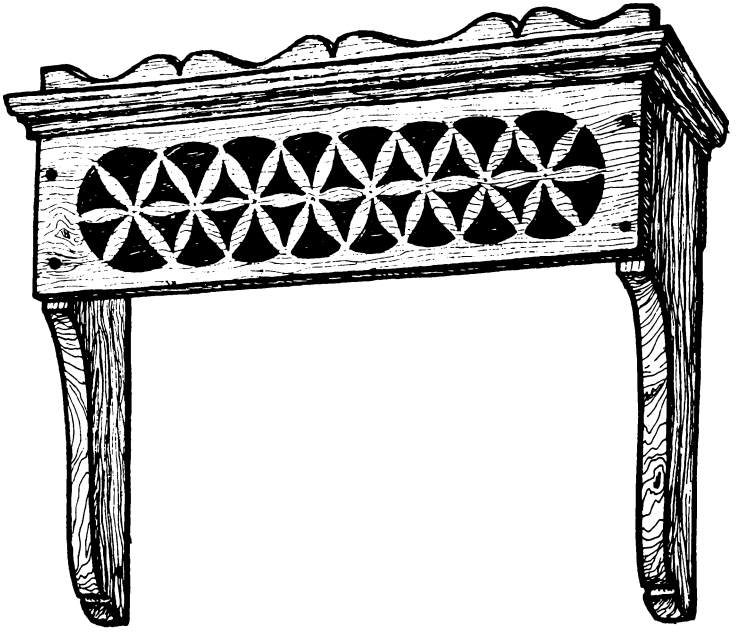

2 pav. *a* Rankšluostinė (XIX a. pab.), Ginučių k., Palūšės apyl.

nėlių rajone Ripaičių kaime įsigyta rankšluostinė, saikingai papuošta reljefiniais saulės, jauno mėnulio ir žvaigždžių motyvais. Dangaus kūnų motyvų panaudojimas Ignalinos krašto rankšluostinių puošyboje — labai tolimos praeities, kai mūsų protėviai garbino gamtą, atgarsis.

Vėlesnėse rankšluostinėse riestiniai ornamentai neretai jungiami su kryputėmis, puslankiais, inicialais, plastiniais ar reljefiniais paukščių motyvais, laipteliais, kankalėliais (2 pav. *b*). Kai kuriose buržuazinio laikotarpio rankšluostinėse per gausiai panaudoti motyvai nebesudaro darnios visumos. Saiko praradimą puošyboje iš dalies galima paaiškinti tuo, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvos kaime ėmė reikštis ne visada sveika miesto įtaka.

Rankšluostinių ir gyvenamųjų namų bei svirnų puošyboje

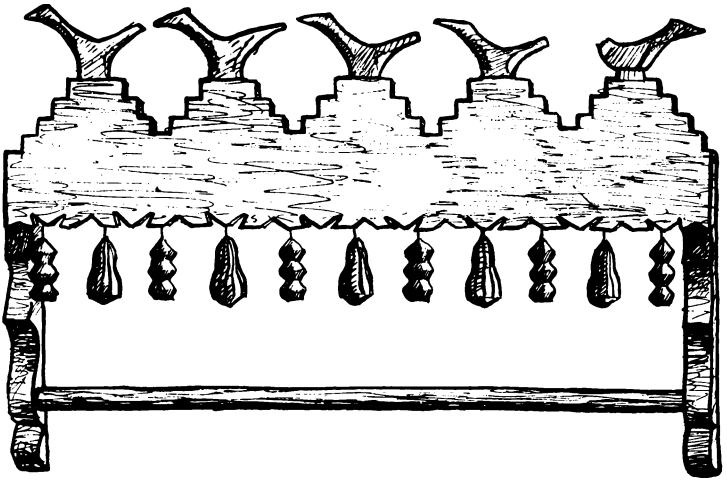

2 pav. *b* Rankšluostinė (1918 m.), Stagalėnų k., Linkmenų apyl.

yra labai daug bendrų bruožų. Gonkelės, prieklėčiai, karnizai, frontonėliai dažnai puošiami kiaurapiūvėmis saulutėmis, skritulėliais, rombais, saulutėmis, dantukais, puslankiais bei kitais motyvais, būdingais ir rankšluostinių puošybai (3 pav.). Tai rodo, kad rankšluostinių meistrai Ignalinos krašte statė ir namus, svirnus bei kitus trobesius.

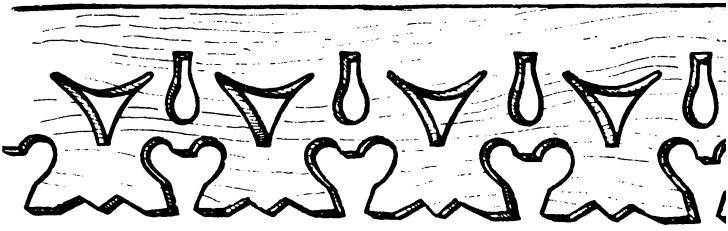

3 pav. Kiaurapiūviu puoštas pirkios karnizas

Naujo gyvenimo srautas iš Ignalinos draustinio kolūkiečių buities išstūmė piestas, piesteles, verpstes, kubilėlius, dabar jau niekas nebedrožinėja ir rankšluostinių. Visi šie medžio

dirbiniai buityje nebereikalingi, bet jų meninės formos, per ilgus amžius tobulinti ornamentai gali nemaža atskleisti liaudies meno tyrinėtojui, o taikomosios dailės specialistui jie yra tikras aruodas, iš kurio atrinktus brandžiausius grūdus reikėtų pasėti ir mūsų tarybiniame gyvenime.

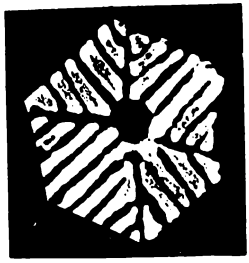

R. Sipavičiūtė

AUDINIAI

Ignalinos krašto liaudies audiniai[1] pasižymi lyriškumu, subtilumu. Iš jų ryškiai išsiskiria gausiausia ir įvairiausia baltųjų audinių grupė.

Dabar čia jau mažai kas beaudžia. Medžiagos drabužiams, lovatiesės perkamos parduotuvėse, tik kartais viena kita audėja papildo skrynią margarašte lovatiese ar rankšluosčiu.

Šiuo metu audėjos teikia pirmenybę seniesiems geometriniams raštams. Vienas kitas audinys pasitaiko su sudėtingu augaliniu motyvu, kuris ypač paplitęs Dzūkuose. Jei audėja ir panaudoja naują augalinį raštą, tai jis komponuojamas, pasiremiant senaisiais kompozicijos principais: aiškia kompozicine architektonika, ritmiškumu, stambių formų derinimu su smulkiomis, svarbiausių vietų pabrėžimu.

Visus audinius pagal tai, kam jie naudojami, galima suskirstyti į medžiagas drabužiams, lovatieses, rankšluosčius, staltieses, užvalkalus ir paklodes.

Medžiagos drabužiams savo ruožtu skirstomos į milus,

[1] Kompleksinės ekspedicijos metu audinius rinko ir piešė Valstybinio dailės instituto studentės: Z. Kalpokovaitė, R. Sipavičiūtė, J. Stanevičiūtė, D. Šilainytė.

skareles, medžiagas sijonams ir suknelėms. Šios paskirties audinių mažai telikę. Iš pasakojimų galima susidaryti vaizdą, kad milų buvo audžiama labai daug. Anot Ginučių kaimo moterų, „visas tvoras šalia malūno nukabindavę milais, o ir kokių gražių buvę — dryžuotų, klėtkuotų ir šiaipjau lygių". Mat, Ginučių malūne buvo vėlimo velenas, ir čia velti suveždavo medžiagas iš aplinkinių kaimų. Elžbieta Basijokienė iš Gaveikėnų kaimo pasakoja, kad namuose milus veldavę taip: karštu vandeniu suvilgoma medžiaga, suvyniojama ant kočėlo ir kočėjama. Tokiu būdu audinių paviršius pasidengia pūkeliais ne visai vienodai, lyg dryželiais.

Sijonų medžiagos būdavo audžiamos ir lygios. Lygiosios — daugiausia ruoželio technika, dviem spalvom. Tokie audiniai keičia spalvą priklausomai nuo apšvietimo, panašiai kaip tafta. Rasta keletas vilnonių skarelių. Vienos mažos, trikampės, o kitos — didelės. Skarelės austos dvinytai, languotos.

Kadangi milų ir kitų medžiagų drabužiams rasta labai mažai, todėl apie jas negalima nieko konkretesnio pasakyti, nes nežinia, ar tie pavyzdžiai, kuriuos teko matyti, yra būdingiausi, ar tik atsitiktiniai.

Žymiai daugiau aptikta lovatiesių. Joms austi naudojama vilna, medvilnė, o kartais — šilkas. Paprastai vilnonių lovatiesių metmenys būna medvilnė arba linas, o ataudai — vilna. Daugiausia audžiama aštuonianytai, šešianytai, keturnytai, dvinytai — blakute, ruoželiu, ripsu.

Vilnonės lovatiesės esti intensyvesnių spalvų, pasižymi kontrastingesniais deriniais, negu lininės, nes vilna paprastai nusidažo ryškesnėmis, sodresnėmis spalvomis, o linas — ramesnėmis (čia turima omenyje dažymas namuose) (1 pav.).

Lininės lovatiesės būna švelnių, neretai savo tonais artimų viena kitai spalvų. Toks audinys sudaro vientisą, ramią spalvinę dėmę. Lininėse lovatiesėse rečiau vyrauja raštas, faktūra.

Lovatiesių raštai — įvairūs, bet nesudėtingi. Audinio architektonika aiški, turi vedantį motyvą, kuris ritmiškai pasikartoja visoje audinio plokštumoje. Pasitaiko audinių, kur

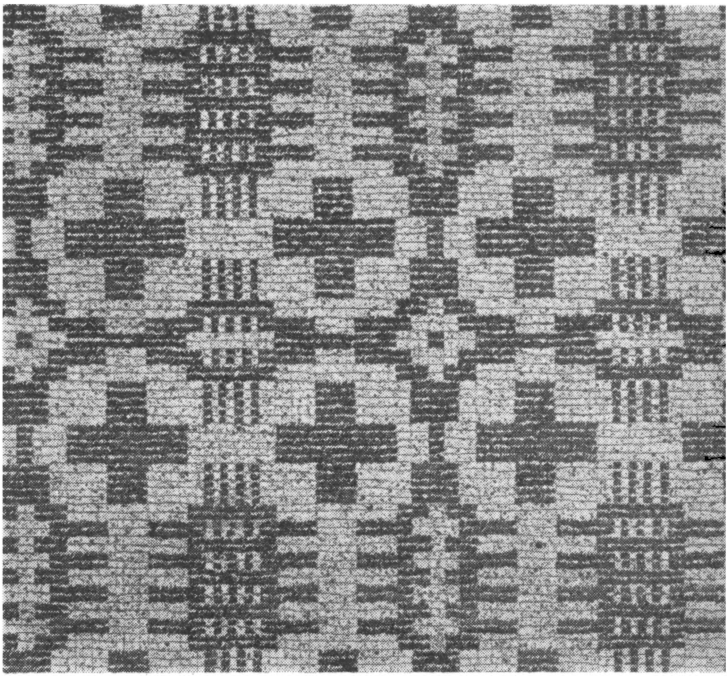

1 pav. Lovatiesė (vilna, linas, 8 nytys), Petriškės k., Palūšės apyl., austa 1944 m., audė Julija Čeponienė

senieji raštai pateikiami daug dekoratyviau. To pasiekiama, labai išdidinant rašto dalį. Dėl to piešinys sustambėja, įgauna monumentalumo, dekoratyvumo, o tuo pačiu ir naujumo.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Ignalinos draustinio kaimuose būdavo audžiamos lininės paklodės. Jos — tamsaus kolorito, austos ruoželio technika, juostuotos, tačiau daugiausia languotos. Paklodėms austi buvo naudojamas paprasčiausias linų pluoštas.

Baltieji audiniai — vieni seniausių buitinių-dekoratyvinių audinių — sudaro gausiausią grupę. Ypač daug austa rankšluosčių ir staltiesių, mažiau — užvalkalų ir lovatiesių. Be

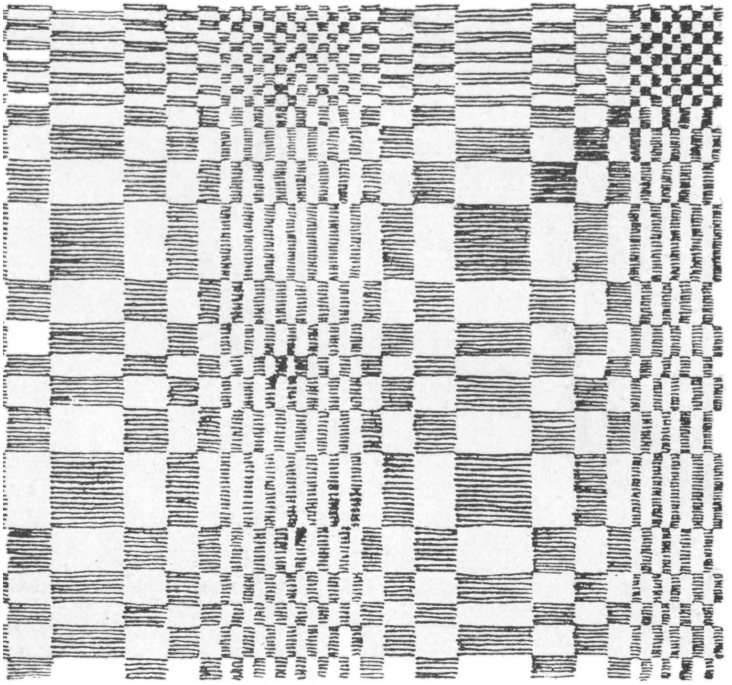

2 pav. Rankšluostis (linas, 4 nytys, dimai), Meironių k., Palūšės apyl., austa apie 1920 m., audė Adelė Blažienė

praktinės reikšmės, šie audiniai dar ir dabar turi tradicinę-apeiginę reikšmę (skiriami dovanoms, laikomi kaip atminimas).

Ausdamos baltuosius audinius, audėjos derino baltintus ir nebaltintus („klotinius") linus, o paplitus medvilnei, — medvilnę ir nebaltintus linus. Senieji žmonės pasakojo, kad kuo ilgiau linas guli, tuo jis darosi gražesnis, baltesnis, įgauna blizgesį. Ne veltui sakoma: „Linas suguli šilką, o vilna — vilką."

Rankšluosčių Ignalinos krašte labai daug. Jų raštai gana įvairūs — pradedant paprastais dimais (2 pav.) ir baigiant sudėtingu rinktiniu augaliniu ornamentu. Rankšluosčių raštų

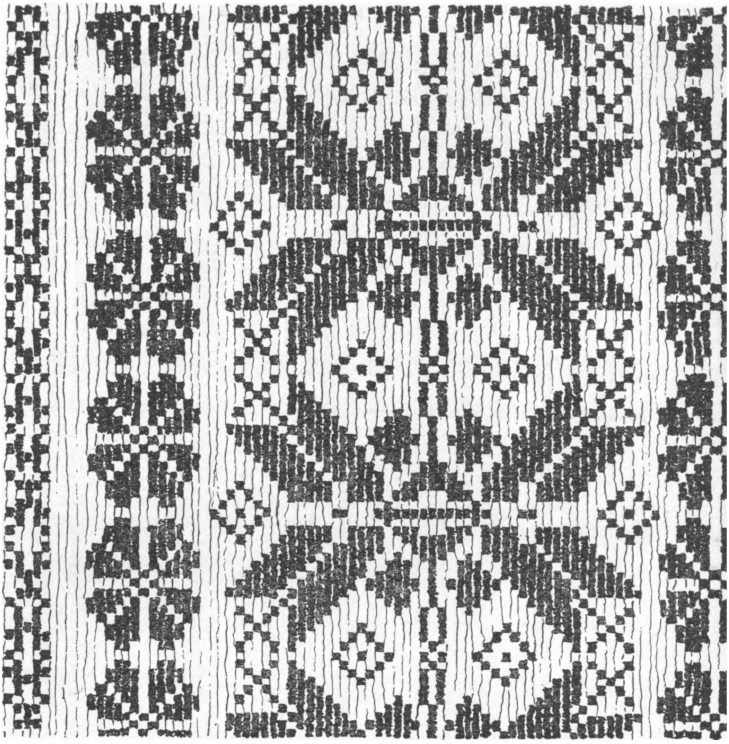

3 pav. Rankšluostis (linai, medvilnė, rinktinis), Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., austa apie 1880 m., audė Veronika Kraujelienė

slinktis pabrėžia jų išilginę formą (3 pav.). Galima išskirti penkis pagrindinius rankšluosčių komponavimo variantus:

1) rankšluosčių galai ir šonai užbaigti tuo pačiu raštu,

2) užbaigti tik šonai,

3) galuose raštas užbaigtas mezginiais arba kutais,

4) šonai neturi pakraščio rašto, o galai užaudžiami žičkais,

5) rankšluosčiai be užbaigimų.

Pastaruoju metu audžiamų rankšluosčių, ypač rinktinių,

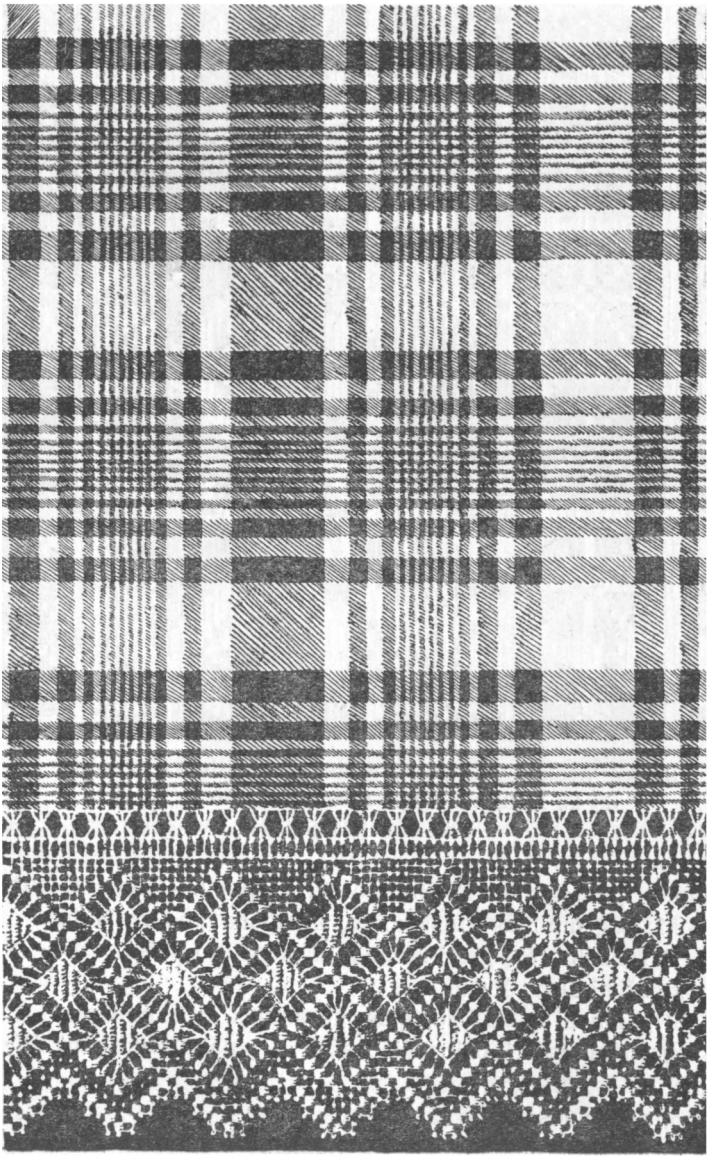

4 pav. Rankšluostis su mezginiais (medvilnė, linas), Puziniškio k., Palūšės apyl., austa apie 1920 m., audė Lukoševičienė

kompozicijos uždarumu nelabai tesirūpinama. Tiesa, galai, kaip ir seniau, užbaigiami mezginiais (tai jau virto tradicija), kurie neturi stilistinio ryšio su rankšluosčio raštu (4 pav.).

Seniausieji išlikę rankšluosčiai (XIX a. pabaigos) beveik visi papuošti raudonais šilkais. Kiek vėliau atsiranda įvairiaspalvių žičkų (geltoni, mėlyni, žali, kartais juodi). Vienur jie užaudžiami lygiai be jokio rašto, kitur — viena ir ta pati rašto dalis kelis sykius kartojama, o dar kitur žičkai yra tokio paties rašto, kaip ir visas audinys.

Staltiesių čia audžiama kur kas mažiau, negu rankšluosčių. Jų kraštai taip pat užaudžiami žičkais arba užbaigiami mezginiais. Staltiesės audžiamos išimtinai servetine technika.

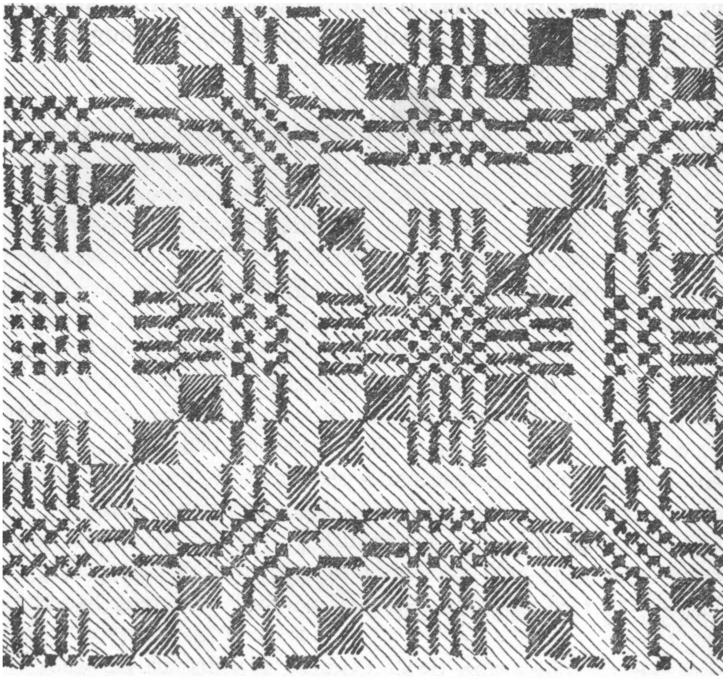

5 pav. Staltiesė (medvilnė, linas, 12 nyčių, servetos), Puziniškio k., Palūšės apyl., austa apie 1910 m., audė Veronika Šakienė

Jų raštai iš esmės nesiskiria nuo rankšluosčių **raštų**, tik rašto dalys kartais būna didesnės ir kiek stambesnio ritmo (5 pav.).

Užvalkalų aptikta labai nedaug. Vieni — vadinamieji „civilkiniai", kiti — austi dimais. Pastarieji galuose turi įaustus žičkus. Mažai rasta ir lovatiesių. Nors audimo būdai riboja audinių kompozicijos galimybes, tačiau kiekviena audėja daugiau ar mažiau perkuria raštus, ir šie beveik nesikartoja.

Siūlus audėjos dažo pačios. Dažymui naudojami cheminiai dažai. Apie dažymą augaliniais dažais šiuo metu neteko girdėti.

Palyginus Ignalinos draustinio audinius su pietinių dzūkų audiniais, visų pirma matyti kitokia jų paskirtis: čia vyrauja ne medžiagos drabužiams, o dekoratyvinės paskirties audiniai (daugiausia baltieji). Lyginant su žemaičiais, čia daugiau vyrauja raštas, o ne spalva.

E. Karaliūtė

VESTUVIŲ PAPROČIAI

Straipsnyje mėginama aptarti būdingesnius nelabai tolimos praeities vestuvių papročius Gaveikėnų, Ginučių, Meironių ir Strazdų kaimuose, susiejant juos su mūsų dienų vestuvėmis. Vestuvės aprašytos kraštotyros ekspedicijos metu pagal anketą „Senieji ir dabartiniai lietuvių liaudies vestuvių papročiai". Pagrindinė medžiaga apie vestuves praeityje užrašyta iš 70—90 m. amžiaus pateikėjų. Šiuolaikinės vestuvės aprašytos, remiantis jaunesnės kartos žmonių pasakojimais.

Ignalinos krašto vestuvines apeigas, kaip ir kitose Lietuvos vietose, sudaro trys pagrindiniai ciklai: 1) piršlybos (pažintuvės, atklausai, piršlių, arba maršelgų, atvykimas, peržiūros, santariai), 2) vestuvės (subatvakaris, jaunojo sutiktuvės, vainiko įteikimas, jaunosios slėpimas, jos atsisveikinimas, išleidimas jaunųjų į jungtuves, jaunųjų sutikimas po jungtuvių, marčios ir kraičio išvežimas, jos sutikimas vyro namuose, marčios dovanos, jaunųjų keltuvės ir t. t.), 3) sugrąžtai („atatesčiai").

Jaunasis su jaunąja susipažindavo prie lauko darbų, talkose, be to, miesteliuose — jaunimas susieidavo atlaidų metu, smuklėse, krautuvėse. Šio amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje ponų Lenkijos okupuotų Gaveikėnų ir Meironių

kaimų jaunimas su kitoje demarkacinės linijos pusėje gyvenančiu jaunimu susidraugaudavo vasaros darbų metu. Leidimai vykstantiems dirbti buvo išduodami visai dienai, bet iš ryto ir vakare reikėdavo registruotis pasienio poste. Meironių kaimas buvo okupuotame krašte, o pusė jo laukų — buržuazinėje Lietuvoje, bet trys šio kaimo merginos nutekėjo anapus demarkacinės linijos.

Merginos tekėdavo 20—24 metų, neturtingos — dar vėliau. Kai tekėdavo 19 metų, sakydavo: „Kur jos galva? Iš vienų mėšlų kituosna!" (Gaveikėnai). Vaikinai iki kariuomenės vyrais nebuvo laikomi, merginos su tokiais šokti neidavo. 35—40 metų vyras jau buvo senbernis. „Toks jaunos neieško, renkas pagal savo amžių" (Gaveikėnai). Pasitaikydavo, kad tėvai išvarydavo už seno, nemylimo. Tačiau šiam kraštui būdingos vestuvės, pagrįstos abipusiu meilės jausmu. „Pas Kindurytę už Palūšės dvylika atvažiavo, — nė už vieno nėjo. O vienas buvo jos. Tas atvažiavo, ir ištekėjo" (Ginučiai). Dainose išjuokiamas jaunasis, kaip žmonės sako, vedęs pinigus, o ne žmogų. Tėvams rūpėjo išleisti pirmutinę dukterį, tad ją rėdė, leido į „kuokynes" — vakarėlius. O jaunesnė, „juostele drobinius marškinius persirišus, kiaules gano". Neatsitiktinai šiame krašte, prieš vežant jaunąją į „kitą šoną", reikėdavo pakiloti jaunesniąją seserį — „ištraukt iš ažupečkio".

Piršlių — maršelgų — atvykimas priklausė ne tik nuo dukters amžiaus, bet ir nuo tėvų materialinės padėties. Prieš jiems atvykstant, būdavo atklausai. Atsiklausti eidavo vyresnio amžiaus žmogus, kartais moteris — maršelgienė. Jeigu tėvai sutinka priimti piršlius, atsiklausti atėjusį gerai privaišina.

Ketvirtadieniai, šeštadieniai — maršelgų dienos. Seniau („drūtai seniau, dar senelių seneliai pasakodavo") maršelgos raiti jodavo, žiemą važiuodavo rogėmis su žvanguliais į jaunosios namus. Vykdavo vėlai vakare. Atvykę sakėsi paklydę, klausė ko pirkti, ieškojo tarnaitės ar namų šeimininkės. Maršelga ant stalo patiesdavo baltą nosinę, ant jos statydavo butelį ir taurelę.Jeigu maršelgų ilgai nesodina, neruošia vai-

šių, svotas deda ant stalo pirštinę, tai ženklas, kad pasiskubintų (Strazdai). Jaunoji pasislėpdavo. Maršelga suradęs atsiveda, tada užgeria, tariasi dėl pasogos. Kol susitariama, važinėjama keletą kartų. Susitarus kviečiama jaunojo namų pažiūrėti.

Į peržiūras iki 1914 m. važiuodavo tėvas, brolis ar dėdė — vien vyrai. Paskui pradėjo važiuoti ir jaunoji — „ten jai reikės gyvent". Peržiūrų metu būdavo apgavysčių. 1909 m. Ažvenčių kaime A. Taškūnienė, nuvažiavusi „kiaulių skaityt", rado pilnus tvartus kiaulių ir avelių. Po vestuvių paaiškėjo, kad iš giminių buvo prisiskolinta, net jaunojo kepurė buvusi skolinta (Strazdai). Jei duktė nemano eiti, peržiūrų metu tėvas sumoka už maršelgų išgertą degtinę ir alų. Jeigu jaunajam piršlybų metu nepatinka jaunoji, jis gali nekviesti į peržiūras. Tada už degtinę ir alų jaunosios tėvas neprivalo sumokėti.

Santariai — labai svarbi piršlybų dalis. Jų metu jaunasis atveža kepalą duonos — „pasodina jaunąją an savo duonos". „Sodinama" ketvirtadienį prieš vestuves. Santarių metu vestuvės gali visai iširti. Pateikėjos A. Vaickuvienės (Gaveikėnai) sesers vestuvės iširo — „neatvažiavo an santarių". Priežodis sako, kad jaunoji turi lakinti kates: „Katės nelakintos buvo: veselią prarijo." Santarių metu susitardavo, kaip anksti važiuos į jungtuves, kada atvažiuos jaunasis, ką dar prašys į pulką ir pan. Santariuose dalyvaudavo kaimynai ir arčiau gyveną giminės.

Svotų ir svočių ieškodavo iš giminių ar kaimynų. Svoto žmona dažniausiai būdavo svočia; jei ji negalėdavo, tai pakviesdavo iš svetimų. Tokie svotai vadinami sudėtiniais. „Nėščia svočia negali klot jauniesiem lovos" (Strazdai). Našlių nekviesdavo svotais ar svočiomis — nesiseksiąs gyvenimas. Jaunoji kviesdavo pamerges, jaunasis — pajaunius, tėvai į vestuves sukviesdavo gimines. Mažiausias pulkas: dvi pamergės, du pajauniai, svotas su svočia tik iš jaunosios pusės. 1911 m. pateikėjos E. Ivanauskienės vestuvėse Strazdų kaime buvo keturios pamergės, keturi pajauniai, du jaunosios pabroliai — jos broliai, dvi jaunosios svočios su svotais —

ištekėjusios seserys, dvi jaunojo svočios su svotais. Tai buvo nemažas pulkas, važiavo septyniais vežimais. Porų skaičius vestuvėse nebuvo ribotas, kaip ir latvių vestuvėse, kartais siekė iki dvylikos[1], bet šio skaičiaus neprašokdavo.

Vestuvės tęsėsi maždaug savaitę: šeštadienį vestuvių pradžia, sekmadienį jungtuvės, pirmadienį ar antradienį veža marčią, ketvirtadienį grįžta palydai (Meironys), sekmadienį sugrąžtai. Vestuvės vienoje ir kitoje pusėje trukdavo nevienodai, priklausydavo nuo to, ar jaunasis eina į užkurius, ar jaunoji teka į marčias. Pirmuoju atveju — ilgiau truko pas jaunąjį, antruoju — pas jaunąją. Šiuolaikinės vestuvės trunka 2—3 dienas.

Vestuvėms pradėdavo rengtis pirmadienį. Dūminėse pirkiose sienas iki pusės nuplaudavo, mazgodavo lubas. „Lubas šėruoja — dūmai visur. Mano veselioj jau buvo kaminas",— pasakoja 91 m. L. Kriaučiūnienė iš Meironių kaimo. Kieme sudžiaustydavo rėčius, niekotėles, kubiliukus. „Pirkios lubos, sienos, stalai, suolai numazgoti, net skamba" (Gaveikėnai). Iš šiaudų padarydavo žvaigždes, šiaudinius paukščius. Ant ašutų pakabinti paukščiai ir žvaigždės tik sukasi, kai vestuvininkai šoka.

Vestuvėse dalyvaudavo visas kaimas prašytų ir neprašytų svečių, vadinamųjų guogių. Tad maisto prigaminti tiekai svečių buvo nepiga. Vestuves rengė tiek jaunosios, tiek jaunojo pusė. Pasiruošdavo net kaimynai, kviesti į vestuves: gali užsukti „čigonaudami" vestuvininkai — bus kuo pavaišinti. Degtinę pirkdavo gorčiais. Alų darydavo iš miežių, dėdavo apynių, grikių virkščių. Sulos suraugindavo pavasarį. Šeimininkių kviesti nebuvo mados, pyragų prikepdavo motina. Duona kasdien buvo valgoma bėralinė, o vestuvėms kepdavo vėtytų rugių. Papiaudavo kiaulę, avelę, paršiuką ar veršį. Paukščių nepiovė — brangūs buvo, tik tarybiniais metais imta duoti paukštieną. Krosnyje troškindavo smulkių žuvų „kugelį". Paduodavo „grucės" košės su spirgulių dažiu-

[1] M. Asare, Latviešu kāzu ieražas, Latviešu tautas dziesmas, Rīgā, 1957, p. 293.

niu. kopūstų sriubos, maltinių. Maltinius padarydavo iš vakaro — pilną niekočiutę. Maltiniams avižas iš anksto sušutindavo krosnyje, kad geriau kvepėtų, paskui padžiovindavo, sumaldavo girnomis, nusijodavo ašakas. Į tokius miltus pridėdavo druskos, cukraus, įpildavo vandens ir padarydavo kiaušinio didumo čiūlytes[1]. Kaimynės, eidamos į vestuves, atsinešdavo maišelį šitokių miltų čiūlėms daryti. Visi kviestieji svečiai nešdavosi „babką" ar porą dešrų, ar sviesto sviestinę, ar porą sūrių. Viską paduodavo motinai. Svočios nešdavosi virtą kumpį, sviesto, sūrių, dešrų, „babką" pyrago, alaus ir degtinės. 1894 m. Meironių kaime L. Kriaučiūnienės vestuvėse buvo maltinių, avižų kisieliaus, „grucės" košės su spirgulių dažiniu, raugintų kopūstų sriubos.

Šiuo metu vestuvių vaišės žymiai gausesnės. Štai kaip samprotauja vyresnio amžiaus pateikėjos apie mūsų dienų vestuvių valgius: „Dabar kitaip priruošia: kiškiai, tortai, farširuotos žuvys" (A. Vaickuvienė, 78 m., Gaveikėnai); „Kaip dabar visi pinigų turi, kitaip išruošia, o kadais neturėjo" (T. Rukienė, 72 m., Ginučiai) ir pan.

Vakarynos vadinamos subatvakariu. Pateikėjos jau nebeatmena, kad vestuvių išvakarėse jaunoji būtų ėjusi per kaimą, žino tik iš savo motinų pasakojimų: „Jaunoja žėdną vieną atsisveikina ir žėdną vieną bučiuoja — ar mažas, ar didelis" (Ginučiai); „Aina jaunoja, su visais atsisveikina, visus atsibučiuoja: daugiausia kaime visi giminės" (Gaveikėnai). Kvieslio šiame krašte niekas nežino, tad jaunosios ėjimas per kaimą reiškė ir kvietimą į vestuves.

Šeštadienio vakarą, saulei leidžiantis, susirenka pamergės vainiko pinti, atvažiuoja svotas su svočia. Našlei vainiko nepindavo. Žiemą rūtas laikydavo kamarose, suvyniotas į popierių ir sudėtas į išgręžtą kopūsto galvą. Darželiuose rūtų lysveles apdengdavo spaliais, eglių šakomis. Rūtas pasidėdavo, niekam nežinant: „Nežinai, ar kokis atjos, ar ne. Akis iškrims, kad sužinos!" (Meironys). Šeštadienį pamergės

[1] Čiūlė — sauja, gniutulas; čiūlėti — minkyti. „Padaryk porą čiūlelių maltinių vaikams" (Švč.) — Lietuvių kalbos žodynas, t. II, 1947, p. 101.

šukuodavo jaunajai plaukus, sutaisydavo kasas. Iššukavusios kasas, meta šepetį ar šukas ant pečiaus. Pamergės gaudo — kuri pirma paims, ta sėdės prie jaunosios. Taip daro, jei jaunoji neturi sesers. Jei turi seserį, sesuo sėda prie jaunosios, nes sesuo — pirmoji pamergė. Šeštadienį jaunimas šokdavo iki gaidžių. Pirmąjį šokį pradėdavo tėvai, jeigu jų nėra — vyresnysis brolis ar dėdė. „Pirmą šokį pradeda tėvai, apsmovę baltom pirštinėm, kad būtų geras, šviesus gyvenimas" (Gaveikėnai). „Kad tamsiom pirštinėm, gyvenimas bus tamsus ir neturtingas" (Meironys). Ginučių kaime pirmąjį šokį taip pat pradėdavo tėvai, bet apie baltas pirštines niekas nėra girdėjęs. Paprotys tėvams užsimauti pirštines gana retas (užfiksuotas Zarasų krašte[1], apie Tverečių[2]).

Pinant vainiką, sekmadienio rytą, atsisveikindama su darželiu, sutikdama jaunąjį ir kitais momentais jaunoji raudojo žodžiais. L. Kriaučiūnienė iš Meironių kaimo per savo vestuves taip raudojusi, jog net tėvas verkęs. Labai raudojusi ir pateikėjos A. Vaickuvienės motina iš Gaveikėnų. Šiuolaikinėse vestuvėse jaunoji nebeverkia: „Dabar jaunoja ne teip verkia, o kadais verkė" (Ginučiai); „Jaunoja kita verkia, kita juokias" (Gaveikėnai); „Aš juokiaus: einu až vyro — da raudosiu. Džiaugiaus, kad jema" (Ginučiai, A. Žilėnienė, 90 m.).

Šeštadienį, pindamos vainiką, pamergės dainuodavo — jaunąją virkdydavo. Šiose dainose dažniausiai sugretinamas jaunosios gyvenimas tėvų ir anytos namuose. Dabartinėse vestuvėse „subatvakario suvis nėra" (Gaveikėnai, Meironys). Šeštadienį jaunimas susirenka pašokti, kartais pina vainiką pamergės (Ginučiai). Paprotys virkdyti jaunąją irgi nyksta.

Jaunojo pusėje šokį pradėdavo taip pat tėvai, svočia ar pamergės nupindavo vainiką, kurį sekmadienio rytą jaunasis atveždavo jaunajai. Sekmadienį anksti rytą jaunasis atsisveikindavo su savo tėvais, kaimo jaunimu. Gaveikėnuose apie 1850 m. jaunojo pajauniai raiti atjodavo, tiktai svočia važiuota važiuodavo. Prie užkeltų vartų šaudydamas juos su-

[1] LTR 2750 (528).
[2] LTR 2441 (717).

tikdavo jaunosios raitų pulkas. Ginučiuose šaudė žandarais persirengę vartų saugotojai dar apie 1914 m. Šaudymas lietuvių vestuvėse — labai senas ir itin paplitęs paprotys, minimas Prūsų valdžios 1728 m. įstatymuose, žinomas Žemaičiuose ir Dzūkuose. Jaunojo pulkui neleisdavo įjoti pro vartus. „Patikt svotai" — moterų darbas[1]. Dainininkių grupė (dvi, keturios) dainuoja, kad „sakalų pulkas par mum jaučia pilką kuoselę", kad ta kuoselė nepaimama, neišvežama (Meironys); „Kur jūs buvot, svotuliai, lia ja liai" (Gaveikėnai). Meironyse L. Kriaučiūnienė prisiminė vieną senųjų svotų sutikimo dainų:

Ši važiuoja svotuliai,
Ši grįžk žirgą.
Mes seniai laukiam,
Seniai dabojam.
Mes pradabojom
Stiklo langelius,
Mes pravarstėm
Vario vartelius,
Mes pramindėm
Baltus takelius.[2]

Kai svotas duodavo butelį, o svočia — „babką", dainininkės dėkodavo „už kviečio grūdą, apynio žiedą", pagirdavo svotus:

Tai mūsų svotulių, lia ja liai,
Svotijoj būta, lia ja liai,
Svietas matyta, lia ja liai.

Jei svotai įsibraudavo pro vartus, nieko neduodami, dainininkės dainuodavo, kad jie ne tik svotijoj nebuvę, bet ir už kalnelio kumeles lupę.

Jaunoji tuo tarpu slėpdavosi kamaroje, apgaubta marška

[1] LTR 792 (181), 2880 (77).
[2] Plg. Sutartinės, t. II, Vilnius, 1958, 983 a.

ar kailiniais. Pamergės ir jaunoji — visos žiedais apsimauna, pajauniai turi pažinti jaunąją iš rankų. „Tapilę iš Gaveikėnų tik iš septinto karto atspėjo", — pasakoja A. Vaickuvienė. Slėpimo po marška paprotys žinomas Gaveikėnuose, Ginučiuose ir Meironyse. Šį paprotį smerkė kunigai, grasino netuoksią, jei vestuvininkai užsiims tokiomis pagonybėmis. Šį paprotį aprašo M. Valančius, A. Juška, B. Buračas, jis paplitęs visoje Lietuvoje, žinomas ir kitose tautose.

Suradę pajauniai veda jaunąją prie stalo. Jaunojo pulkas sėdi prie kito stalo. Pajauniai, dažniausiai maršelga, atneša ant lėkštelės jaunajai vainiką ir įteikia su oracija: „Šitas rūtų vainikėlis aukso putose laikytas, vyneliu laistytas..." Ginučių kaime gražiai oracijas sakydavęs V. Ožkinis. Gaveikėnuose pateikėjos A. Vaickuvienės dėdė, atnešęs vainiką, nieko nesugalvojo, tai pasakęs: „Gera merga buvo — savo kaiman ištekėjo." Pajaunius už vainiko įteikimą pamergės apdovanoja nosinėm.

Išeidama iš užstalės, jaunoji patraukia staltiesę — kad visos pamergės ir mergos ištekėtų. Seniau jaunieji, važiuodami į jungtuves, priklaupdavo, bučiuodavo tėvams rankas kojas, tėvai juos palaimindavo. Dabar, važiuodami į metrikacijos biurą, su tėvais ir giminėmis jie atsibučiuoja, su visais kitais atsisveikina, paspausdami ranką, važiuoja automobiliais.

Užtverti kelią grįžtantiems po jungtuvių — vienas populiariausių papročių ir šiuolaikinėse vestuvėse. Štai kaip buvo užtveriamas jauniesiems kelias 1945—1960 m. Kelias užtveriamas ne vienoje vietoje, bet kone kiekviename kaime, kur jaunieji turi pravažiuoti. Tuo rūpinasi nekviestieji — guogiai ir kaimo jaunimas. Jie suneria berželius, iš šonų pastato medžius, parašo jauniesiems sveikinimą (Gaveikėnai). Pastatomas stalelis, ant jo — butelis jauniesiems pavaišinti. Laukiantieji turi savo muzikantą; kai kurios moterys čigonėmis pasirėdo, siūlosi svotams paburti. „Žandaras" eina sargybą su šautuvu, užsidėjęs iš vielos padarytus akinius, prašo visus registruotis, liepia rodyti leidimus. Vestuvininkai parodo kokį popierių, laukiantieji šaukia: „Ne tokis! Ne tokis! Mum reikia stiklinio" (Ginučiai). Pajauniai jiems duoda po bu-

telį, pamergės beria saldainius, svočia deda pyragą — tada praleidžia. Ginučių kaime daugelyje vietų buvo užtvertas kelias jauniesiems ir agronomės, ir kolūkio pirmininkės vestuvėse.

Laukdami jaunųjų po jungtuvių grįžtant, o taip pat „kitame šone" laukdami jaunosios, vestuvininkai eina per kaimą čigonauti (sekmadienį, pirmadienį, „kitame šone" ir antradienį).Apsitaiso visaip — vyrais persirengia ar moterim su vaikais, prisiriša iš skudurų lėlę, pieno buteliuką su papliuku (Meironys). „Žebravodavo po ulyčią, rėkia: „Badas! Badas!" (Gaveikėnai). Gavę kas duonos, kas kiaušinių, kas lašinių, susirenka kur pas kaimyną, kepa, vaišinasi. Gaveikėnuose „čigonai" per vienas vestuves buvo apsivilkę „senelio ušaučiais (trinyčiais), juosta persirišė, sėdo in ragučių,— ko langų neišnešė". Ginučiuose viena pateikėja buvo persirengusi „čigonu": ūsiukus pasidarė, suodžiais išsitepė, šaliką ant kaklo persimetė, botagu pliaukšėjo ir dainavo apie čigoną savo sukurtą dainą. Kitose vestuvėse (mergina tekėjo iš Gaveikėnų į Ginučius) vestuvininkai apsitaisė baltomis palomis, baltomis kepurėmis, dėjosi esą daktarai.

Po jungtuvių jaunosios pusėje jaunajai meta dovanas. Maršelga šaukia: „Prašom in mūs slabados!" Pamergės dainuoja:

Prašykit giminėles,
Kad priimt mūs dovanėles!

Dovanoja tėvai, broliai, seserys, visi giminės. Dovanoja ir guogiai — jiems už tai išgerti pasiūlo, „kokį guogį ir už stalo pasodina" (Ginučiai). 1911 m. E. Ivanauskienės vestuvėse kažkuris guogis padėjęs 3 rublius, netoli sėdėjęs diedukas liepė anūkei tą guogį pabučiuoti ir už stalo pasodinti. Seniau jaunoji dovanojant sėdėdavusi už stalo, dabar dovanos paduodamos, atėjus į vestuves. Beje, 1964 m. Ginučiuose jaunoji apdovanojama senu papročiu sėdėjo už stalo. Ant stalo dėjo dovanas: rankšluosčius, staltieses, drobes, medžiagas. Tokių gausių dovanų Ginučiuose dar niekas nebuvo matęs.

Prieš vežant jaunąją į „kitą šoną", dainuojamos atsisveikinimo dainos: „Jau žirgeliai pakinkyti", „Oi, liūdnas, liūdnas" ir kt. Išeidama iš užstalės, jaunoji vėl patraukia staltiesę, kad „visos mergos trauktųs" (Meironys). Seniau jaunieji po jungtuvių važiuodavo kas sau (Gaveikėnai). „Važiuoja kas sau, o antradienį jaunasis atvažiuoja jaunosios vežtis" (Ginučiai). Su jaunąja važiuodavo tik vienas jaunojo pajaunys jos saugoti, dažniausiai jaunojo brolis ar pusbrolis. Prieš vežant jaunoji slepiama po marška: „Apgaubia kuo ir veda svetimą" (Ginučiai). Jaunąją veža jos brolis. Ją pasitinka jaunojo tėvai su duona, druska ir taurele. Anyta kaire ranka beria marčiai po kojų grūdų (Gaveikėnai), kailiniais užmeta (Meironys). Tam, kuris iškinko arklį, turi duoti rankšluostį (Strazdai), „an žirgo deda stuomenį" (Ginučiai). Ant slenksčio jaunoji randa padėtą duonos kepalą. Jeigu ji paims ir padės kepalą ant stalo, vadinasi, bus gera šeimininkė.

Pirkioje jaunoji randa užsėstus stalus — reikia išpirkti „sodą". Gaveikėnuose ir Meironyse „sodas" nežinomas. Ginučiuose „sodą" žinojo dvi pateikėjos, atitekėjusios iš kitų kaimų, ir viena, išmokusi iš elgetaujančios senos bobutės. „Sodas" — tai viršum stalo prie lubų pakabinta žemyn viršūne eglutė, papuošta gėlėmis, popieriukais, iš šiaudų padarytais paukščiais, daržovėmis, obuoliais apkarstyta, pakabintas popierinis lopšys, iš buroko nudrožtas „sodininkas". „Sodą" saugo sargyba. „Bernotas Žigas apsirengė žandaru, raudonu lanku susijuosė, su kardu prie šono. Žandaras deras su pajauniais, jam duoda tūkstančiais — vis per maža. Mes keturios, tuliom akis užsileidusios, su skrybėlėm, baltai apstaisiusios, dainuojam:

Atvažiavo Rygos kupčiai,
Par mum sodą dera drąsiai.

Mūsų sode viso yra,
Vinogradų uogos byra.

Prašom svotus apsdairyt,
Vinogradų pasraškyt.

Mūsų sode — ežeriukas,
Ežeriuky — ešeriukas,

Prašom svotus tinklą gauti,
Ešeriuką pasigauti.

An stalo stovi dubuo, jam gyva žuvis",— prisimena O. Ivanauskienė iš Ginučių, pasakodama apie buržuazinių laikų vestuves. Matyt, „sodas" į šį kraštą yra atkeliavęs vėliau.

„Svočią pirma su kraičiu paleidžia" (Ginučiai). Svočia turės jauniesiems lovą kloti. Kraičius veža jaunojo pajauniai. Šaukia: „Yr kam nešt, nėr ko nešt!" Jaunosios pajauniai atsikerta: „Yr ką nešt, nėr kam nešt!" Sesuo sėdas ant kubilo, neduoda kraičių — reikia išpirkti. „Pasakojo Puzinišky, kad buvo girnapusė inkrauta kubilan. Skrynią užrakinsi, o kubilas — tik dugnu. Pajuodavo, paki ištįsė" (Ginučiai). Nuvežus kraitį, reikia išsipirkti vietą anytos klėtyje jam pastatyti. Kraičvežių arkliai, papuošti gėlėmis, kaspinais, popieriais, tik klapsi, vežimai apkaišyti, arkliai su žvanguliais, prie vežimų pritaisyti žibintai iš burokų. Ginučiuose kraitį sudarė: 10 sienų[1] rankšluosčių (du rankšluosčiai iš sienos, rankšluostis — 4 aršinai), 5 rietimai stuomenų, 10 sienų rankovių (siauras audeklas tinkamas tik rankovėms siūti), 5 sijonai ir t. t. Audeklai kubiluose būdavo sustatyti rietimais. Apie Ginučius linai nelabai augo — smėlynai, tad su audeklais buvo nelengva. Dovanoms irgi reikėjo daug rankšluosčių — 12—20. E. Ivanauskienė tekėjo, būdama septyniolikos metų, tad maža turėjo, išdalijo tik 6 rankšluosčius. „Anytos reikia viską nuimt, savo pakart", ant pušinės ir žarsteklio dėti rankšluostį, visus pajaunius aprišti rankšluosčiais. Jei neapriša, jie šoka, šiaudų pynėm per pečius persirišę,— gėdą jaunajai daro.

Svočia išimdavo iš lovos anytos patalynę, surišdavo ją rankšluosčiu. Tas rankšluostis — dovana anytai. Paskui paklodavo lovą marčios atsivežta patalyne. Lovą išvoliodavo pamergės ar pajauniai. Esą, kas pirmas atsiguls — toks bus

[1] Audeklus mesdavo ant sienų, sienos ilgis 7—9 aršinai, vienas aršinas = 71,12 cm.

pirmagimis (Gaveikėnai). Kartais atneša ir paguldo vaiką (Ginučiai).

Jaunuosius kelia muzikantas ir keturios dainininkės — „ėčiuoja" marčią. Keturios viešnios ima indą su vandeniu, muzikantą su smuiku, nedidelę mergaitę, kuri neša rankšluostį, šukas, ir eina jaunosios kelti dainuodamos:

Sėčiu rėčiu, kelkis, martele,
Sėčiu rėčiu, kelkis, jaunoji,
Sėčiu rėčiu, pečius nekurtas,
Sėčiu rėčiu, šaukštai nemazgoti,
Sėčiu rėčiu, pirkia nešluota,
Sėčiu rėčiu, kiaulelės kriuksi,
Sėčiu rėčiu, karvelės baubia,
Sėčiu rėčiu, rišk padzvinkėlį,
Sėčiu rėčiu, laukia martelės,
Sėčiu rėčiu, visa šeimynėlė.[1]

Tai tradicinė šio krašto keltuvių daina. Remiantis priedainiu, ji išspausdinta „Sutartinėse[2]. Apie ją yra girdėjusios visos vyresnio amžiaus pateikėjos: L. Kriaučiūnienė, 91 m. (Meironys), A. Vaickuvienė, 72 m. (Gaveikėnai), E. Ivanauskienė, 71 m. (Strazdai). Jos priedainis gana įvairus: *sėčiu rėčiu; ėčiu ėčiu; ciciu riciu;* net *ačiū ačiū.* Atrodo, jis sietinas su namų rykais. Be to, pasakymas „aš tau per vestuves su rėčiu vandens atnešiu" turi konkretesnę prasmę — laistymąsi vandeniu per vestuves: atsikėlusiems jauniesiems duoda „iš rėčio" pirmą kartą praustis, t. y. dubenį, kuriame prausiamasi, įdeda į rėtį[3].

Jaunoji apdovanoja dainininkus juostomis, rankovėmis, riestainiais, mergaitei kaspiną duoda. Pirkioje apdovanoja šlavėjas (Ginučiai), „šluotą jaunoja užmeta trim aršinais kasnyko" (Gaveikėnai).

[1] LTR 2880 (77); 10 šios dainos variantų užrašyta Adutiškio, Palūšės, Kaltanėnų, Tverečiaus ir kt. apylinkėse.

[2] Sutartinės, II t., 870.

[3] J. Mickevičius, Žemaičių vestuvės, „Mūsų tautosaka", t. VII, Kaunas, 1933, p. 116.

Įdomūs šiame krašte keltuvių papročiai, imituojantys žemės ūkio darbus. Nuo svirno ar kamaros, kur miega jaunieji, durų iki stalo dviem eilėm sustato kūlius („kūčkas"). Per jų tarpą jaunieji turi praeiti. Kai ilgi šiaudai, varpas suriša, ir jaunieji turi pro jas pralįsti. Vestuvininkai purškia, laisto vandeniu — esą, lietus lyja, o jie su šakėmis, grėbliais, žarstekliais grėbia. Ant kūlių jaunamartė meta juostas, rankšluosčius (Ginučiai), stuomenis (Meironys). Minimo papročio būdingumą šiam kraštui pažymi ir E. Ivaškevičova[1]. Panašus paprotys žinomas ir pietiniams dzūkams. Analogiško žemės darbų imitavimo yra latvių vestuvių papročiuose. Ten, baigiantis vestuvėms, vestuvininkai eidavo į artimiausią mišką jaunavedžiams dirvos ruošti — lydimų deginti[2].

Po pirmaryčių visi valgiai svočios. Svočia ir svotai apdainuojami keletą kartų: sutinkant jaunojo svotus pas jaunąją, sutinkant marčią pas jaunąjį. Jaunosios svočią ir jos valgius apdainuoja jaunojo šonas. Po pirmaryčių apdainuoja ir jaunuosius. Savuosius giria, kito šono peikia, ir tos dainos kartais būna labai ilgos. Apdainuojant svotus, labiausiai pasireiškė kūrybinė liaudies fantazija, jos sąmojis. Kito šono vestuvininkai turi nedelsdami rasti atsakomąją dainelę, o jei jos nėra — pritaikyti seną. Tradicinis valgis po keltuvių — keptas grikinis vėdaras, jį jaunamartė turi apkloti stuomeniu ar rankšluosčiu.

Jaunoji stalan sėsdavo su tiuliais, pamergės nuimdavo vainiką, svočia uždėdavo „čipkus" (Meironys, Gaveikėnai). Ginučiuose vainiką nuimdavo pirmadienio rytą po jungtuvių.

Po pirmaryčių pirkioje prikreikdavo šiaudų ir vesdavo jaunąją šokti. Šiaudų kreikimas siejamas su turtingumu ir vaisingumu. Jaunąją šokdina maršelga ar šešuras. Savo šokėją jaunoji apdovanoja rankšluosčiu ar stuomeniu. Po šokio jaunamartė apdovanoja jaunojo šalį: anytai duoda sijoną, prijuostę, skarelę, batus, palaidinukę; tėvui ir jaunojo broliams — po marškinius, mošoms — po skarelę. Svečių vaikams

[1] E. Iwaszkiewiczowa, Wesele w powiecie Święciańskim, Upominek Wileński, Wilno, 1879, p. 60.
[2] M. Asare, Op. cit., p. 305.

jaunoji dovanoja juosteles, austas per 8—12 nytelių, kaspinėlius. Dabartinėse vestuvėse jaunamartės dovanos labai brangios ir gausios: anytai — vilnonė suknelė, megztukas, skarelė, šešurui ir jaunojo broliams — šilkiniai marškiniai, mošoms — šilkinės suknelės.

Prieš vežant marčią, jos pusės palydai viską vagia jauniesiems gyvenimo pradžiai: „Vagia abiejos pusės, bet labiausiai vežant jaunąją" (Gaveikėnai); „Vištą vogt negerai — marti kapstysis kaip višta" (Ginučiai); „Cibulių pynes vogėm, vilnas vogėm, lėkėm per vartus, vartai sugriuvo, ir vagį pagavo" (Meironys).

Šiame krašte nėra papročio karti piršlį. Piauna vestuvių šeimininkę, vadinamąją „meškos močią". Paguldo ant suolo, niekočiutę atneša, su kočėlu dzyruoja, kirviais kapoja, ta rėkia: „Ratavokit! Piauna!" „Meškos močią" piauna ir per krikštynas. Išsiperka buteliu, pyragu ir pan.

Svečius išvaro dainomis ir stuksenimu į sieną. „Jau,— sako,— šaudo sienon, varo namo!" (Ginučiai).

Kitą sekmadienį po vestuvių — sugrąžtai („atatesčiai"). Jaunieji važiuoja pas jaunosios tėvus, jaunasis atsiima pasogą, kitur pasogą atsiima prieš jungtuves. Turtingos jaunosios pasoga — karvė, kiaulė, avis ir arklys pakinkytas. Pasivaišina kuo turi, padainuoja „Putinėlį uogelę vanduo pasėmė" ir kitas sugrąžtų dainas. Sekantį sekmadienį atvažiuoja jaunosios tėvai.

Po vestuvių jaunamartė ilgai su „čipkais" vaikščiodavo (Meironys). Jaunamartės baltomis siuvinėtomis prijuostėmis į bažnyčią eidavo (Ginučiai). Nešiodavo dvinytais ar trinytais sijonais, medvilne apmestais, vilna ataustais (Ginučiai). Šeštadienio vakare, vestuvių išvakarėse, jaunoji vilkėdavo balta palaidinuke, ilgu naminiu sijonu, sumėtytu ar surauktu. Pateikėjos dar prisimena, kad moterys į vestuves su prijuostėmis eidavo. Vyrai vilkėdavo trumpais žiponėliais, marškinius susijuosdavo austinėmis juostomis. Dar senelių atminime svotai vilkėjo ušaučiais. Tai ilgas, žemiau kelių, baltos drobės drabužis. Juo užsivelkama ir ant kailinių, persijuosiant juosta.

Po 1914 m. jau buvo vilkima pirktiniais drabužiais, jaunasis — eilute, jaunoji, jei turtinga,— pirkta vilnone palaidinuke ir sijonu. Dabar visos vestuvininkės rengiasi tautiniais drabužiais, visos svočios vienodai, o seniau buvo nesvarbu. „Seniau važiuoja jaunoji galvą apsmatojus, o dabar vis vienplaukės",— pasakoja J. Gaižutienė (90 m.) iš Ginučių. Galvą apsimatodavo ne bet kuo, o linine skara (linų bijo velnias ir kitos piktosios jėgos). Kazys Rukas iš Ginučių pasakoja, kad Rėkučių kaime buvęs toks šnebždūnas, duodavęs tokį šepetį, sakydavęs: „Dėl štukų an varčios padėkit — svotai neprivažiuos niekaip."

Pateikėjos nurodo buvus didelius skirtumus įvairių socialinių sluoksnių valstiečių vestuvėse. „Didelis skirtumas — kur neturtingos vestuvės, kur turtingos",— sako T. Rukienė iš Ginučių. Neturtingose vestuvėse mažiau pamergių, pajaunių, mažiau išpirkimų, dovanų. Neturtinga jaunoji ne tik jokios pasogos neturėjo, bet ir kraičio. „Vyro tėvas turėjo du hektarus žemės, ir tą pačią reikėjo padalyt in šešias dalis. Ir aš neturėjau jokios pasogos",— pasakoja A. Žilėnienė iš Ginučių. „Trys rietimai — trys seserys",— pasakoja kita pateikėja iš Meironių. Tarnaitė susiderėdavo, kad šeimininkas pasės linų kraičiui, vadinamąją bandą. Iki 1914 m. ir vėliau samdinė po vestuvių galėjo dvi savaites namie pabūti. „Tada vėl eik tarnaut. Gerai, kad par vieną gaspadorių susidera abu",— pasakoja J. Gaižutienė iš Ginučių. Išsiderėdavo vestuves iškelti, duoti arklius. Samdinės vestuvių papročiai — tie patys, bet į jas sueidavo labai daug guogių. Arklius suskolindavo iš viso kaimo, visi vestuvininkai nešdavosi maisto, dovanų. Neturtingųjų vestuvėse ypač pasireikšdavo liaudies kolektyviškumas.

Peržvelgus vestuvinius papročius, užrašytus Gaveikėnų, Ginučių, Meironių ir Strazdų kaimuose, matyti, kad tai šiam kraštui būdingi papročiai. Pažymėtina, jog kai kurie užrašytieji papročiai siekia gilią senovę: keltuvių papročiai, laistymas vandeniu, bėrimas grūdais, jaunosios šokdinimas ant šiaudų. Dabartinėms vestuvėms būdinga kelio užtvėrimai jau-

niesiems, sąmojingi dialogai ir svotų apdainavimas, „čigonavimas", linkėjimai jauniesiems ir gausios dovanos. Išnykę ar nykstantys papročiai, nebūdingi dabartinėms vestuvėms, — piršlybos, pasogos derėjimas, jaunosios raudos, paprotys virkdyti jaunąją, bučiavimas tėvams kojų atsisveikinant prieš jungtuves.

J. Dovydaitis

LABANORO DŪDA

Muzikos instrumentas, vadinamas Labanoro dūda, Lietuvoje išnyko jau prieš 30—40 metų. Ilgiausiai jis buvo išlikęs rytų Lietuvoje — Labanoro, Linkmenų, Švenčionių, Ignalinos apylinkėse. Kompleksinės kraštotyros ekspedicijos metu Palūšės apylinkės Ginučių kaime dar buvo aptiktas muzikantas Antanas Žigas, mokantis groti šia dūda. Praeityje ir Ignalinos krašte Labanoro dūda buvo populiarus muzikos instrumentas.

Labanoro dūda, taip pavadinta dėl sumanių Labanoro meistrų, turi ir daugiau pavadinimų: labanorinė dūda, dūda raginė, ūkas, maišinė, murenka, kulinė. Ją sudaro apie 30x40 cm avies ar ožkos odos maišas. Viename maišo gale įtaisyta birbynė (pipynė, pyplė, rėksnė, čypla, siaudė, guda, žaleika) — vamzdelis, padarytas dažniausiai iš šaltekšnio. Jis turi 5—8 skylutes, kurių viena ar dvi, esančios antrame šone, skirtos tonui derinti. Birbynės pučiamajame gale (prie maišo) įtaisytas iš dirvos nendrės išdrožtas ir karštame vandenyje išvirintas liežuvėlis (pyplė, siaudė, spyglė, verksnelė). Ant kito jos galo užmautas obelies ar pušies skobtinis ragelis. Kitame maišo gale su įmova įstatomas ūkas — 5—6 cm storio ir 30—100 cm ilgio vamzdis. Ūko liežuvėlis pagamintas iš avietės ar dirvos nendrės. Kartais esti du ūkai. Tada antrasis būna žymiai

didesnis ir storesnis; su pirmuoju jis suderinamas kvinta. Maišo viduryje — medinis 20 cm ilgio vamzdelis orui į maišą pripūsti. Odos vožtuvėlis, esąs jo vidiniame gale, pripūstam orui neleidžia išeiti.

Dūda grojama šitaip. Maišas paimamas po kairiąja pažastim. Kairėje esąs ūkas nuleidžiamas žemyn; ilgesnysis ūkas, pasiekęs žemę, atsukamas prieš grojiką. Birbynė visada būna prieš grojiką. Prieš grojant, į maišą per pūteklį pripučiama oro, ir jis kairės rankos žastu lengvai spaudžiamas. Eidamas pro ūką, oras sukelia garsą. Spaudant birbynės skyleles, gaunama pageidaujama melodija.

Pirmasis šios dūdos piešinį pateikia M. Pretorijus XVII a. savo veikale „Deliciae Prussicae". XVI a. J. Bretkūnas psalmių vertime ją vadina *dūda ragine* (vokiškai — *eine grosse Sackpfeiffe),* matyt, dėl to, kad ūkas buvo apmaunamas ragu (todėl kai kur jis ir vadinamas ragaunia).

Įvairūs šaltiniai mini, jog XVII—XVIII a. Lietuvoje dūda dažnai vartota pakelės užeigose ir smuklėse bajorams linksminti. XIX a. ją išstūmė fabrikinės gamybos muzikos instrumentai (armonika, smuikas).

Į Labanoro dūdą panašus muzikos instrumentas žinomas visoje Europoje, Afrikoje ir Azijoje (Indija). Labiausiai jis mėgstamas Škotijoje. Rusų dūdos gimtine laikomas Volynės miestas, dėl to rusai šią dūdą ir vadina volynka[1].

Šis muzikos instrumentas yra kilęs iš Azijos[2]. Dar ir šiandien tokių dūdų galima rasti persų, arabų kraštuose. Iš ten senovėje ir romėnai šią dūdą parsigabeno. XVII—XVIII a. Vakarų Europoje dūdą buvo itin pamėgę aukštesnieji visuomenės sluoksniai. Jos maišą šilku aptraukdavo, vamzdelius paauksuodavo, pasidabruodavo. Ją vartojo ir orkestruose. Buvo ir įvairių dūdorių virtuozų. Pačią dūdą pripūsdavo ne lūpomis, bet tam tikromis dumplėmis.

Jei šiandien kolūkiečių vakarėliuose, vestuvėse pagrindi-

---

[1] Атлас музыкальных инструментов народов СССР, Москва, 1963, p. 276.

[2] Е. М. Браудо, Основы материальной культуры в музыке, Москва, 1924, p. 739.

niai muzikantai yra akordeonistas, smuikininkas, tai, 74 metų P. Patapavičienės iš Katinautiškės kaimo (Tverečiaus apyl., Ignalinos raj.) liudijimu, jos jaunystėje „kavalierius dūdorius ateidavo kuokynėn su dūda ir grodavo šokius — polkas, kadrilius". Atseit, dar iki pirmojo pasaulinio karo kai kuriose vietose ši dūda buvo ir jaunimo muzikos instrumentas. Šiaip ja ilgiausiai grojo elgetos — vietomis ir po pirmojo pasaulinio karo.

Lietuvių liaudies poetinė kūryba patvirtina, jog ši dūda Lietuvoje buvo paplitusi. Dainose yra išlikę dūdos ir jos dalių pavadinimų (pvz.: „Pūsk dūdą raginę, šok, mergyte, lelija"[1]; „Baltrui ragas, Simui ūkas, Motiejui cibukas"[2]). Itin dažnai ši dūda minima ir įvairiai vadinama K. Aleknavičiaus „Pasakose, pritikimuose ir veselijose"[3], atspindinčiose XIX a. rytų Lietuvos valstiečių gyvenimą („malūninkas rėžė dūdas", „kulinį su ūku pūsi", „pūtę dūdą Labanorių").

Rytų Lietuvoje vestuvėse, kai muzikantai nustodavo groti, šeimininkė, vaikščiodama apie juos ir ragindama, imdavo dainuoti:

Dūda, dūda, ko nedūduoji?
Pakarsiu dūdelę ant žalio beržo.

Dūda, dūda, ko nedūduoji,
Dūda, dūda, ko nedūduoji?

Stovi dūda ant stalo,
Ana nori rasalo.

Kad dūdoriui kopūstų,
Tai dūdelę pripūstų.[4]

[1] Dainos, J. Dovydaičio surinktos, Kaunas, 1931, p. 304.
[2] Meironių kaime, Palūšės apylinkėje, teko girdėti taip dainuojant trečiąjį dainos „Šalia kelio vieškelėlio" posmą.
[3] K. Alekna, Pasakos, pritikimai ir veselijos su dainomis, Vilnius, 1907, p. 50, 119.
[4] Padainavo Pranė Šaltienė, gyv. Adutiškyje, Švenčionių raj. Užrašė J. Dovydaitis 1964 m.

Šia dūda buvo grojama šokiams, pritariama dainoms. Elgetos ja palydėdavo ir religines giesmes. Antai elgeta, žmonių vadintas „Saikauskas su dūda", apie 1920—1930 m. Švenčionių apylinkėse dūda pritardavo, giedodamas religines giesmes. Ja taip pat grodavo lalauninkai, eidami kiaušiniauti.

Kai kuriuose kraštuose dūda buvo grojama darbo metu. Duomenų apie tokį dūdos panaudojimą Lietuvoje tuo tarpu nerasta. Sunkius laukų darbus lietuviai labiau mėgo palengvinti dainomis. Jaunimo pasilinksminimuose dainoms daugiausia pritarė kanklėmis.

Tad Labanoro dūda vertėtų susidomėti ir Tarybų Lietuvos saviveiklininkams ir suteikti jai atitinkamą vietą savo orkestruose.

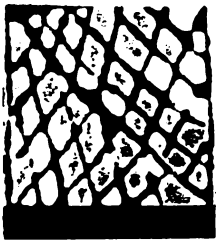

N. Vėlius

DAINA IR GYVENIMAS

Šio straipsnio tikslas — mėginti nustatyti, koks vaidmuo Ignalinos draustinio žmonių dvasiniame gyvenime tenka liaudies dainai. Nesant išsamios tų apylinkių, kaip ir visos Lietuvos, kultūros istorijos, tenka remtis vien gyventojų — tautosakos pateikėjų[1] — atsiminimais ir pastabomis. Tų atsiminimų užrašyta labai nedaug. Ir jie, savaime aišku, neaprėpia visų dainos panaudojimo atvejų. Todėl bus stengiamasi iškelti

[1] Straipsnyje remiamasi dainininkių Eleonoros Ivanauskienės, Teklės Paukštienės, Onos Ivanauskienės, Julės Skliaustienės ir Marijonos Ivanauskienės atsiminimais. Žemiau pateikiame svarbesniuosius jų gyvenimo faktus.

Eleonora Ivanauskienė gimė 1893 m. Janiškės kaime (Kazitiškio apyl.) mažažemio valstiečio šeimoje. Mokyklos nelankė, nuo penkerių metų pradėjo tarnauti. Tarnavo Kazitiškio, Salako, Švedriškių ir Daugėliškio apylinkėse. 1910 m. ištekėjo į Strazdų kaimą (Daunorių apyl.). Vyras teturėjo 1 ha žemės, dirbo miške. E. Ivanauskienė susilaukė penkių vaikų. 1961 m. vyras mirė. Būdama nedarbinga, dainininkė 1963 m. persikėlė pas dukterį J. Skliaustienę į Vilniaus raj., Baniškių apyl., Pupajų k. E. Ivanauskienė padainavo 210 dainų.

Teklė Paukštienė gimė 1900 m. Pelenių kaime (Linkmenų vlsč.) vidutinio valstiečio šeimoje. Į mokyklą teėjo tik šešias savaites. 1910 m. mirė jos motina, tėvas parvedė pamotę. 1926 m. ištekėjo į Antalksnės kaimą. Vyras turėjo 8 ha žemės. Šiuo metu T. Paukštienė dirba „Atžalyno" kolūkyje. Ji padainavo apie 40 dainų.

Ona Ivanauskienė gimė 1902 m. Ginučių kaime vidutinio

tik pačius būdinguosius gyvenimo momentus, kai žmonės dėl panašių aplinkybių ir dvasinės būsenos vienodai išreiškia savo jausmus dainuodami, ir bandoma pažiūrėti, kaip XX amžiuje, keičiantis ekonominėms ir kultūrinėms sąlygoms, keitėsi ir dainos reikšmė žmonių dvasiniame gyvenime.

Visos Ignalinos draustinyje aplankytos dainininkės iš pat mažens mėgdavusios dainuoti. O. Ivanauskienę dar visai mažutę sesuo su draugėmis pakeldavusios aukščiau ir prašydavusios, kad dainuotų. Dar maža su suaugusiomis seserimis dainuodavusi ir M. Ivanauskienė.

Dainos vaikystėje būdavo išmokstamos natūraliu tradicijos būdu. E. Ivanauskienė, būdama 5—11 metų, daug dainų išmokusi iš vyresnių seserų (Juzės, Adelės), piemenų ir mergų. Didelę dainų dalį iš vyresnės sesers išmokusi ir O. Ivanauskienė. Buvo perimamos ir tėvų dainuotos dainos.

Žmonės, mokę vaikus rašto, taip pat buvo vieni iš pirmųjų dainų mokytojų. O. Ivanauskienė iš pasamdytos mokytojos Vaickutės išmokusi „Skrido uodas per mišką", „Bijūnėlis žalias", „Loja šunys ant kiemo" ir daug kitų dainų. J. Skliaustienė mokykloje išmokusi vaikiškų dainelių „Jurgeli, meistreli", „Plaukė žąselės" ir kt.

Daug dainų būdavo išmokstama paauglystės ir ypač jaunystės (mergavimo) metais. Mergaujant ir patiriant pirmąją

---

valstiečio šeimoje. Dvi žiemas mokėsi pas samdytą kaimo mokytoją Vaickutę. 1910 m. mirė jos motina, liko devyni vaikai. Gyveno vargingai, ypač karo metais. 1926 m. ištekėjo. Vyras turėjo 2,5 ha žemės, vasaromis dirbo prie kelių, prie geležinkelio. Visą laiką O. Ivanauskienė gyveno Ginučiuose. Dabar vyras dirba Ginučių kolūkyje. O. Ivanauskienė padainavo 117 dainų.

Julė Skliaustienė gimė 1916 m. Strazdų kaime (Daunorių apyl.) mažažemio valstiečio šeimoje. Dvi žiemas mokėsi Vidžių pradinėje mokykloje. Nuo dešimties metų pradėjo tarnauti. Tarnavo Strazduose, Trainiškyje, Užpaliuose. 1940 m. ištekėjo į Rūtonių kaimą (Molėtų raj.). 1961 m. atsikėlė į Vilniaus raj., Pupajų k. Vyras dirba kolūkyje. J. Skliaustienė padainavo apie 40 dainų.

Marijona Ivanauskienė gimė 1914 m. Ginučių kaime mažažemio valstiečio šeimoje. Baigė du Ginučių pradinės mokyklos skyrius. 1936 m. ištekėjo. Vyras turėjo 2,5 ha žemės, dirbo miške, prie geležinkelio, kasė griovius. Visą laiką M. Ivanauskienė gyveno Ginučiuose. Padainavo apie 60 dainų.

meilę, pergyvenama pakili, nekasdieniška nuotaika. Tada prasiskleidžia tauriausi ir gražiausi jausmai. Daina šiuo metu ne tik išreiškia vidinį žmogaus nusiteikimą, bet ir išaukština dainininkus kitų akyse, padeda jauniems žmonėms suartėti. Išgirdę merginas dainuojant, tuoj susirenka bernai. „Kai noris, kad ateitų kavalierius, panos susidarę ir dainuojam. Žinai, kad intiksi" (E. Ivanauskienė). Daugiausia dainų ir buvo išdainuojama bemergaujant.

Seniausia dainininkė E. Ivanauskienė, mergavusi XX a. pradžioje, prisimena, jog tuo metu dar buvęs gyvas vakaronių paprotys. Visos kaimo merginos ilgais rudens ir žiemos vakarais susirinkdavo į vieną pirkią; vienos verpdavo, kitos tinklus megzdavo ar šiaip ką dirbdavo. Ir, žinoma, dainuodavo. Dainuodavo „Stovi žirgelis kieme pabalnotas", „Oi tu, sakal sakalėli", „Atjoja bernelis per lygų lauką", „Anam šone lauko" ir kitas dainas. „Dainuodavom, kad net langai žlega!" (E. Ivanauskienė).

Šeštadieniais didžiausioje kaimo pirkioje būdavo ruošiamos vakaruškos („kuokynės"). Jos turėjo šeimyninį pobūdį ir daug kuo priminė vakarones. Susirinkęs jaunimas žaisdavo „Pas ką žiedas žiba", „Katram šone sietus audžia". Susėdę dainuodavo „Atjoki, berneli, nedėlios rytą", „Gal tujei, sesyte, nežinai vargelio" ir kitas dainas. Į vakaruškas būdavo kviečiami muzikantai, jaunimas šokdavo.

Jaunesnės dainininkės vakaronių nebemini. Užtat vakaruškos tampa svarbiausia jaunų žmonių susitikimo ir pasilinksminimo vieta. Vakaruškose daug šokama, dainuojama, einami rateliai. „Vieną šokį pašokam — dainuojam dainą, sukam ratelį" (O. Ivanauskienė).

Jei žiemą (tiek vakaronių, tiek vakaruškų metu) daugiau dainuojama pirkioje, tai vasarą daina suskamba lauke. Dainininkė T. Paukštienė prisimena, jog dažnai dainuodavusios, dirbdamos laukuose: „Kai dirbam, sustojam penkios keturios, kad toliau girdėtųs, ir dainuojam pabarėj." Ypač mėgdavusios dainuoti, šieną grėbdamos ir rugius piaudamos. Dainuodavusios „Saulutė raudona", „Oi, kas ten aušta" ir kitas dainas.

Jauni žmonės mėgo dainuoti ir gamtoje. Beveik visos dainininkės prisimena, jog sekmadienio pavakary išeidavusios į lauką padainuoti. „Sulaukiam šventos dienos — einam aplinkui kaimą dainuodami laukeliu. Žiūri visi. E ramumas!" (O. Ivanauskienė). O E. Ivanauskienė pastebi, jog susirinkęs jaunimas sekmadieniais dainuodamas eidavo į netoli laukuose esančią girelę. Dainuodavo „Atjojo bernelis", „Pakukuoj, gegiule", „Užkukavo gegutėlė" ir kitas dainas.

Ypač daug būdavo dainuojama per sekmines, einant rugių lankyti. Rugius lankydavo ir jauni, ir seni. Vaikinai su merginomis sudarydavo savo pulką ir vaikščiodavo parugėm dainuodami. Kur gražesni rugiai, susėsdavo. T. Paukštienė mini, jog susėdę parugėje vaišindavosi. Paskui visi dainuodami grįždavo namo.

Tuo metu dar palyginti didelį vaidmenį žmonių gyvenime vaidino religija. Sekmadieniais visi eidavo į bažnyčią. Tačiau jaunimui ne maldos buvo galvoje: norėjosi susitikti pažįstamus, „save parodyti ir kitus pamatyti". O atlaidai virsdavo tikromis jaunimo susitikimo ir susipažinimo šventėmis. Ne vienas per atlaidus sau ir porą išsirinkdavo. Iš bažnyčios, o ypač iš atlaidų, į namus grįždavo dainuodami. „Einam namo iš atlaidų visi, susidaro jaunimas — ir einam dainuodami. Iš Linkmenų, ir iš Tauragnų" (O. Ivanauskienė).

Senesnio amžiaus dainininkėms mergaujant (pirmaisiais XX a. dešimtmečiais), specialiai organizuotų jaunimo pasirodymų (vaidinimų, saviveiklos chorų, net gegužinių) šiame krašte nebūdavę. Tačiau jaunimas be galo mėgdavęs dainuoti ir dainuodavęs, kiekvienai progai pasitaikius.

Jaunimo pasilinksminimai dar buvo palyginti uždaro pobūdžio. Merginos į toliau surengtas vakaruškas neidavo, ir bernai labiau mėgdavo linksmintis savo kaime. Dėl to išsilaikė stiprios atskirų kaimų ar apylinkių dainų tradicijos.

Jaunesnio amžiaus dainininkėms mergaujant (XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje), pasilinksminimai įgauna vis organizuotesnį pobūdį. Pavyzdžiui, J. Skliaustienei mergaujant, Strazdų kaime triskart per metus buvo rengiamos

gegužinės. Gegužines rengta ir kituose kaimuose. Miesteliuose jos dažniausiai būdavo po atlaidų.

Kaimuose kūrėsi saviveikliniai dramos rateliai. Strazduose, Ginučiuose ir kituose kaimuose buvo surengti vaidinimai. Juose dalyvavo didesnė jaunimo dalis.

Sustiprėjo kultūriniai ryšiai su kitomis Lietuvos sritimis. Į Kirdeikius iš Kauno buvo atvažiavęs lėlių teatras. Žiūrėti vaidinimo susirinko jaunimo net iš tolimiausių kaimų. Plinta įvairių krypčių laikraščiai, vienas kitas kaimo inteligentas įsigyja ausinį radiją.

Kaip ir seniau, šeštadieniais ir sekmadieniais rengiamos vakaruškos. Tačiau į vakaruškas susieina jaunimas iš tolimiausių kaimų. Ir merginos peržengia savo kaimo ribas. Vakaruškose daug šokama, dainuojama. Ypač madingi pasidaro rateliai.

Sustiprėjusį jaunimo aktyvumą bažnyčia stengėsi panaudoti savo tikslams. Jaunimas verbuojamas giedoti bažnyčių choruose (Kirdeikių, Daunorių ir kt.). Tačiau jo pamaldumas pastebimai mažėjo. Jaunimo dalyvavimas bažnytiniuose choruose, be kita ko, aiškintinas ir giedojimo estetiniu poveikiu. Ir vėlesniais laikais iš bažnyčios jaunimas dažnai grįždavo dainuodamas. J. Skliaustienė prisimena, jog, grįžtant iš Daunorių, susitaisydavęs kelių kaimų — Strazdų, Vidžių, Šuminų — jaunimas, ir eidavę visi per miškus dainuodami. Jei kur pakelėj būdavo gegužinė, būtinai užsukdavo ir šokdavo iki pat vakaro.

Kaip matome, jaunimo gyvenime vis didesnį vaidmenį ima vaidinti gegužinės, vieši vakarai, vaidinimai. Nors jų metu dar daug būdavo dainuojama, tačiau dainos reikšmė pastebimai mažėjo.

Nykstant atskirų kaimų uždarumui ir jaunimo pasilinksminimams įgaunant vis platesnį pobūdį, ŷra ir atskirų kaimų dainų tradicijos, susidaro geros sąlygos dainoms plisti. Ypač greitai plinta naujos, madingos dainos.

Ištekėjusios, tiek senesnės, tiek ir jaunesnės, dainininkės visai nebeidavo į vakaruškas, retai beužsukdavo į gegužines ar viešus vakarus. Ir padainuoti mažiau progų bepasi-

taikydavo. Tačiau meilė dainai dažnai išlieka per visą gyvenimą. Ir vos susirenka didesnis žmonių būrys (dirbant, per vestuves ar prie vaišių stalo), tuoj imama dainuoti. „Kai apsivedėm,— prisimena O. Ivanauskienė,— kad kur balių dirbdavom — ar krikštynos, ar veselia — vis dainuojam." Niekur ir niekada, dainininkių tvirtinimu, nebūdavo dainuojama tiek daug dainų, kaip per vestuves.

Ištekėjusios dainininkės mėgdavusios dainuoti ir šeimos ratelyje. T. Paukštienė prisimena, jog, vaikams augant, vakarais visa šeima susilipdavusi ant krosnies ir dainuodavusi. T. Paukštienė daug dainuoja ir dabar. Dainuoja kartu su dukterimi, kuri turi gerą balsą ir moka beveik visas motinos dainas.

O Ivanauskienė mėgstanti dainuoti viena, ypač miške. „Kai nueinu miškan, net žlega miškas, kai dainuoju... Dainuoju, dainuoju ir pradedu verkti..."

Šiuo metu kultūrinis gyvenimas Ignalinos draustinyje neatpažįstamai pasikeitęs. Visi kaimai elektrifikuoti ir radiofikuoti. Gaveikėnuose veikia kultūros namai, Ginučiuose, Meironyse, Antalksnėje ir Motiejūnuose — bibliotekos. 1021 žmogus skaito knygas. 1069 prenumeruoja laikraščius. Ginučiuose, Palūšėje ir Gaveikėnuose du kartus, Antalksnėje vieną, o Grikiapelėje net tris kartus per savaitę demonstruojami kino filmai, kurių žiūrėti susirenka ne tik aplinkinių kaimų jaunimas, bet ir pagyvenę žmonės. Gaveikėnuose jaunimas ir senesni žmonės dalyvauja choro, šokių ir dramos rateliuose. Kaimo artistai pasirodo ne tik savo scenoje, bet nuvyksta ir pas kaimynus. Vakarus taip pat suruošia Grikiapelės, Antalksnės ir Ginučių mokyklų mokiniai. Kasmet rengiamos dainų šventės Palūšėje ir Ignalinoje. Jaunimas mėgsta ir vakaruškas, kurios vyksta kiekvieną šeštadienį bei sekmadienį. Į jas susirenka kelių kaimų jaunimas.

Įvairesnis ir turtingesnis pasidarė šių dienų žmonių (ypač jaunųjų) dvasinis gyvenimas. Estetinį pasigėrėjimą jie patiria, ir skaitydami knygas, ir klausydami per radiją dainų, koncertų, vaidinimų, ir dalyvaudami saviveiklos rateliuose, stebėdami jų pasirodymus, ir t. t. Užtat žymiai mažiau dėme-

sio skiriama liaudies dainai. Net per vakaruškas jaunimas visą laiką šoka ir labai retai kada uždainuoja. Ir dainuojamos ne senosios liaudies, o naujos, per literatūrą, radiją, chorus ir kitas kultūrines priemones atėjusios dainos. Antai D. Rukaitės iš Ginučių, g. 1944 m., pateiktame mėgstamų dainų sąsiuvinėlyje yra tokios tarybinių kompozitorių dainos, kaip „Jaunystė" (B. Dvariono), „Kolūkietiškas valsas" (J. Švedo), „Baltose erdvėse" (M. Fradkino) ir atskiros tradicinės lietuvių liaudies dainos.

Taigi, remdamiesi dainininkių atsiminimais, matome, jog XX a. pirmaisiais dešimtmečiais liaudies daina dar užėmė svarbią vietą Ignalinos draustinio žmonių dvasiniame gyvenime. Kylant kultūrai, šis gyvenimas pasidarė žymiai turtingesnis. Naujos kultūrinės priemonės pamažu ėmė stumti liaudies dainas. Jos beskamba tik senųjų žmonių susiėjimuose. Tačiau senoji tradicinė liaudies daina neišnyko be pėdsakų — ji perėjo į saviveiklininkų ir profesionalų chorus, transliuojama per radiją ir televiziją. Turint galvoje didžiulį liaudies dainų idėjinį ir estetinį poveikį, būtina jas dar labiau populiarinti. Be to, reikėtų paspartinti dar liaudyje užsilikusių dainų rinkimą. Svarbu rinkti ne tik pačias dainas, jų melodijas, bet ir medžiagą apie jų gyvavimą.

D. Krištopaitė

EŽERŲ KRAŠTO DAINOS

Kompleksinės kraštotyros ekspedicijos metu Ignalinos landšaftiniame draustinyje šalia kitos tautosakinės medžiagos buvo užrašinėjamos ir liaudies dainos. Nors didesnių dainininkių čia tebuvo rasta viena kita, o šiaip daugumos jų repertuarą sudaro dažniausiai keliolika, atskirais atvejais keliasdešimt dainų, tačiau tų dainų susikaupė keli nemaži rinkiniai, iš kurių jau galima daryti išvadas apie Ignalinos krašto dainuojamąją tautosaką apskritai, apie jos specifiką ir esmingiausius bruožus. Šio straipsnio tikslas — pateikti glaustą Ignalinos draustinio dainų repertuaro apžvalgą, išryškinti kai kuriuos jo ypatumus.

Prieš aptariant kiekvieną žanrą, norisi pabrėžti, kad šio krašto dainuojamosios tautosakos repertuare žymi vieta tenka kūriniams, atsiradusiems vėliau, jau kapitalizmo laikotarpiu, kai liaudies daina siekia tiksliau atspindėti apdainuojamus reiškinius, kai ji yra veikiama individualiosios poezijos tradicijų. Be to, ir atskiriems senųjų klasikinių dainų motyvams būdingas savitas, vėlesnis traktavimas.

Peržvelgus surinktąją medžiagą, matyti, kad čia daugiau ar mažiau atstovaujami beveik visi liaudies dainų žanrai. Kiekvieno jų užrašyta po keleta ar keliolika dainų tipų. Šia

proga ir tenka trumpai aptarti kiekvieną žanrą skyrium.

Darbo dainų užrašyta palyginti nedaug — po vieną kitą atskirų grupių variantą. Dalis jų, kaip malimo — „Malu malu viena", „Bėkie, bėkie, barelėli", šienapiūtės — „Gieda gaideliai ankstų rytelį", „Du broliukai kunigai", „Augin tėvas du sūneliu", ganymo — „Debesėli, pro šalį, pro šalį", tik viena kita detale tesiskiria nuo žinomų šių dainų variantų. Tačiau kai kurios šio krašto darbo dainos pasižymi savita siužetine struktūra, specifiniais vaizdais. Iš jų minėtina rugiapiūtės daina „Atajojo jaunas jaunikaitis", kurioje vystoma vestuvinė tematika. Šioje dainoje, kurios graudus lyrizmas persipina su niūrokais draminiais tonais, subtiliai prasiveržia sunkaus būsimosios marčios gyvenimo nuojauta, ryškėja gimtojo židinio poetizavimo tendencijos.

Pažymėtina ir ganymo daina „Ginsme, sesutės, namulių namulių", viena būdingiausių šios grupės aukštaičių dainų. Konkrečių ganymo vaizdų čia nėra, tačiau joje subtiliai išsilieja ganančių merginų godos bei lūkesčiai, perteikiama toji nepakartojama artėjančio vakaro nuotaika, kai piemenys gena bandą namo.

Šiaip darbo dainų Ignalinos krašte per ekspediciją maža teužfiksuota. Nepavyko aptikti arimo, linų darbų, verpimo ir audimo ir kitų dainų, net jų nuotrupų. Reikia manyti, kad šiame krašte jų ir buvo sukurta mažiau, negu kitur.

Iš užrašytųjų kalendorinių liaudies švenčių bei apeigų dainų ryškiausios dvi — populiarioji dzūkų Naujųjų metų ciklo daina „Ir atskrido pova" ir lalauninkų daina „Ir atskrido trys karveliai", kurių užfiksuota po kelis variantus, pasižyminčius dideliu poetiškumu ir gana gerai išlikusius. Tuo tarpu kitų kalendorinių liaudies švenčių bei apeigų dainų teišlikusi viena kita nuotrupa.

Kiek turtingesnė šio krašto dainuojamoji vestuvinė poezija, kurioje žymi vieta tenka naujesnių laikų dainoms. Nors atskiri vestuvinių apeigų momentai šiuo metu čia beturi vis mažesnę reikšmę, tačiau kai kurios su jais susijusios dainos per vestuves tebedainuojamos. Ekspedicijos metu užrašytas nemažas pluoštas piršlybų dainų. Čia ir to-

kios dainos, kaip „Saulutė tekėjo", „Gerk, gerk, gerk, berneli", „Per šilelį jojau", „Šuneliai sulojo", „Ant kalno rugiai", „Saulelė raudona", „Atjoja bernelis", „Aukštas dangus, šviesios žvaigždės", „Tu, žirgeli juodbėrėli", dainuojamos įvairiose Lietuvos vietose, ir tokios, kaip „Gieda gaideliai vyšnelių sodely", „Kukuoja gegutė vyšnelių sodely", „Tai man ramu, tai man ramu", „Ant kalnelio pakalnėlėj", „Pakukuoj, gegiule", būdingos daugiau šiam kraštui. Kaip ir kitose piršlybų dainose, čia apdainuojamas mergelės nerūpestingas gyvenimas tėvų namuose, jos darželis, jos grožis, taip pat bernelio šaunumas, jo lankymasis pas mergelę, peikiamas piršlys.

Mergvakario dainos nelabai gausios, iš jų minėtinos „Lėk, sakalėli", „Per subatos vakarėlį", „Oi, smūtnas smūtnas", „Ką tu veiksi, sesutėle", „Papūtė vėjelis" ir kt., pasižyminčios graudžia nuotaika. Jose kalbama apie jaunosios laukiantį „didį vargą", prisimenama marčios dalia:

Gal tau jaunai nusibodo
Sesiulių pulkelis,
Gal tau jaunai pasdabojo
Martelių dvarelis?

Sesiulių pulkelis
Tai gražiai dainuoja,
Martelių dvarelis
Tai gailiai upuoja.

Nemaža užrašyta ir jaunosios atsisveikinimo dainų. Šalia populiariosios „Ko liūdi, ko siūdi" čia dainuojamos tokios dainos, kaip „Ir atsisėdau už balto stalo", „Blagaslovijam tave, Onute", „Smūtna dienelė", „Pažiūrėk, sesyte" ir kt., kuriose apdainuojamas jaunosios atsisveikinimas su tėvais, giminėmis, kaimo jaunimu, kalbama apie jos laukiantį nelengvą gyvenimą, linkima, kad ji nevargtų „viso viekelio".

Iš išvažiavimo pas jaunąjį dainų ypač populiari „Sėski, sesyte", kur nuotaka dėkoja tėvams ir kitiems šeimos nariams. Taip pat plačiai dainuojamos „Grįžk, dukrele, atgalio",

„Per subatos vakarėlį". Kiek rečiau, jau tik senesnių dainininkių beprisimenama „Dar saulutė netekėjo".

Gana ryškios sugrąžtų dainos, kalbančios apie gyvenimą bemartaujant ir tėvų namuose, dažnai kontrastiniais vaizdais atskleidžiančios sunkią toli, „už vergijos bernelio", nuduotos marčios dalią — „Devinti metai, ne viena diena", „Serbentėlę uogelę vanduo pasėmė", „Noriu miegelio", „Ak panele mano", „Vai tujei, sesyte" ir kt.

Pagaliau gana dažnos vestuvininkų apdainavimo dainos, kupinos liaudiško humoro, pateikiančios ryškias vestuvių dalyvių — jaunikio, piršlio, svotų, svočios — charakteristikas. Iš jų minėtinos „Tai tau, sesyte", „Pasigyrė bernaitėlis", „Dėkui, svotukai", „Ano šono svotuliai", „Pasirodyk, svočiute", „Ano šono pajaunių" ir dar daug kitų, pasižyminčių lakia liaudiška fantazija, ryškiu sąmoju.

Kalbant apie šio krašto vestuvines dainas, pažymėtina, kad šalia vyraujančių meniniu atžvilgiu palyginti vidutinių dainų čia pasitaiko ir tokių, kurios nugludintos ištisų dainininkų kartų ir pasiekusios meninės išraiškos tobulumą:

Siūbavo liepelė
Žalia be vėjo,
Vaikščiojo mergelė
Kaip lelijėlė,

Raudonų veidelių
Kaip obuolėlių,
Mėlynom akelėm
Kaip žibuoklėlėm,

Geltonų kaselių
Kaip valaknėlių,
Baltojom rankelėm
Kaip popierėlis.

Šeimos gyvenimo dainos nepasižymi didesniu įvairumu. Be dainų, poetizuojančių atskirus šeimos narius ir gimtąjį židinį apskritai („Mano motulė, sena būdama", „Tai

tam džiaugsmas"), gretinančių nevedusių ir vedusių žmonių gyvenimą („Kad man nesgailėję"), šio žanro repertuare yra dainų, apdainuojančių prastą vyrą, skriaudžiantį savo šeimą. Iš jų minėtina senos kilmės daina „Aš pasėjau balandėlę daržely" apie kazokų surištą vyrą. Pasitaiko viena kita humoristinė šios grupės daina — „Kurgi tujei buvai?", „Gal tu jau girtas", „Antaniukai nabagiukai". Populiari daina „Nuo avietės, nuo putino", kurioje skundžiamasi „pijoku vyru".

Būdingi šiam kraštui ir keletas našlaičių dainų tipų. Dideliu populiarumu pasižymi daina „Oi, kas ten aušta", atskleidžianti našlaičio nedalią — jis anksti keliasi, „verkia gale laukelio", „dirba sunkų darbelį", jis „nukrės gailią raselę", „pramins juodą purvelį". Dainos kompozicija, paremta gamtos ir našlaičio gyvenimo sugretinimu, padeda tą nedalią atskleisti itin subtiliai. Pažymėtinas atskirų variantų didelis išbaigtumas. Kita ne mažiau populiari daina, kalbanti apie našlaičio vargus,— „Jau saulutė leidžias", sukurta vėlesnės tradicijos įtakoje. Iš kitų našlaičių dainų minėtinos „Žib žib žolelė", „Saulutė nusileido", „Skrenda gegutė palepindama", „Padėk, dieve, man rašyti", „Tėvai išmirę".

Kalbant apie Ignalinos krašto šeimos gyvenimo dainas, negalima nepaminėti ir būdingiausių baladžių. Ryškesnės iš jų — „Po Varšava lygiam lauke" (apie seserį, nužudžiusią savo brolį), „Susiūbavo žalioji girelė" („Užupūtė putino laukelius"), su populiariu siužetu, pasakojančiu, kaip bernelis nužudo mergelę, „Eik, Onyte, gryčion". Išskyrus pastarąją, kitų baladžių variantai atskirais atvejais aptrupėję ir rodo, kad jos nyksta.

Vaikų dainos šiame krašte nėra labai įvairios. Populiaresnės iš jų — „Čiūčia liūlia kėką", „Turėjo bobutė žilą oželį", „Padarė padarė gaidys veselę", „Oi tu, pelėda", „Slūžijau slūžijau pas poną" ir kt., tačiau jų variantai taip pat ne visada gerai išlikę.

Ypač ryškios naujoviškumo tendencijos karinėse-istorinėse šio krašto dainose. Tai atsispindi tiek jų tematikoje, tiek meninėse ypatybėse. Kovų prieš kryžiuočius laikotarpio karinių-istorinių dainų išlikę nedaug — vos vienas

kitas dainų „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis" („Aš atsisėdau ant akmenėlio") ir „Aušta aušrelė" („Stovi žirgelis kieme pabalnotas") variantas. Pastaroji kiek archaiškesnė, tuo tarpu pirmoji turi ryškius naujų laikų pėdsakus, dažniausiai susieta su Rusijos-Japonijos karo įvykiais:

Jūsų broliukas
In Partartūro
Ir vajavojas
Su žaunierėliais.

Karinių-istorinių dainų žanro repertuare nemaža dainų, susijusių su feodalizmo laikų kariuomene: „Žalia volungėlė", „Nupirk man tris triūbeles", „Ant marių krantelio", „Ant tėvelio dvaro", „Gale lauko augo ąžuolėlis". Pažymėtinos rekrutų ir porekrutinio laikotarpio dainos — „Oi motin, motin", „Trupučiuką pasūgėjau", „Šaltas šaltinėlis", „Džiaugės tėvas ir motina", „Ateis visų šventė". Nemažas pluoštas dainų, skirtų XX a. įvykiams, daugeliu atvejų pirmajam pasauliniam karui,— „Ko liūdi, žalia girele", „Per girelę, per žaliąją", „Šėriau žirgelį per savaitėlę", „Paklausykit, broliai mūsų", „Ūkanotas rytas, tamsus eglynas" ir kt. Pastarosios yra šiuo metu vyraujančios karinės-istorinės dainos.

Kitų žanrų dainų čia pasitaiko viena kita. Iš tokių minėtina revoliucinė daina „Saulė teka, saulė leidžias", dainos su ryškia socialine tematika — „Piemenukai, piemenytės", „Aš, Lietuvos bernaitėlis", „Užaugau Lietuvoj", nukreipta prieš ponų Lenkijos pakalikus „Seni žmonės kalba".

Negalima nepaminėti ir literatūrinės kilmės Ignalinos krašto dainų. Tai „Oi tu, strazdai strazdeli", „Oi tu, Domai Dominykai" (A. Strazdo), „Oi dainos dainelės", „Sudiev, kvietkeli tu brangiausias", „Neik už to bernelio" (A. Vienažindžio), „Giedu dainelę" (A. Baranausko), „Vilija, upių Lietuvos motina", „Sunku gyventi žmogui ant svieto" (Maironio) ir kt. Išskyrus Maironį, kurio kūriniai, pasak dainininkų, atėję per mokyklas, visų kitų dainų autoriai yra poetai, kilę iš rytų Lietuvos. Tai rodo jų populiarumą savame krašte.

Pagaliau Ignalinos draustinyje dainuojamos įvairios prasto skonio, sentimentalios dainos, plitusios daugiausia buržuaziniais metais, tokios kaip „Ant aukšto jūros kranto", „Prie upės sraunios bėgančios", „Aš iš meilės gavau džiovą", „Prie kareivinių, ant pilies bokšto" ir kt. Jos sudaro dalį jaunesniųjų atlikėjų repertuaro.

Šitoks yra bendras Ignalinos landšaftinio draustinio dainuojamosios tautosakos žanrinis vaizdas. Iš jo matyti pagrindinė šio krašto dainų istorinio kelio linkmė iš senųjų klasikinių dainų į naujesnes, kurtas pobaudžiaviniu laikotarpiu, į literatūrinės kilmės dainas ir pagaliau net į nelabai vykusias, nemeniškas dainas, atsiradusias per pastaruosius kelis dešimtmečius. Atskiros senosios dainos dar tebegyvuoja šalia naujųjų ir liudija apie šio krašto dainų žanrinį turtingumą praeityje. Dalis minėtųjų dainų ir mūsų dienomis — neatskiriamos darbo žmonių palydovės jų darbų ir ypač švenčių metu.

50

Trys kartos

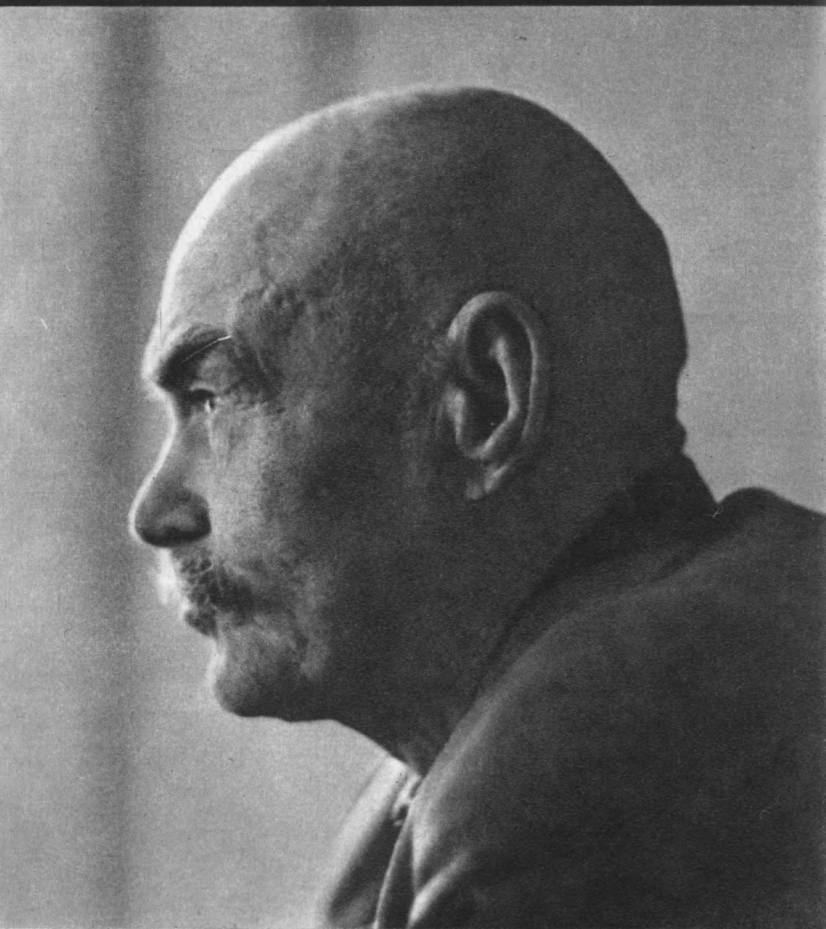

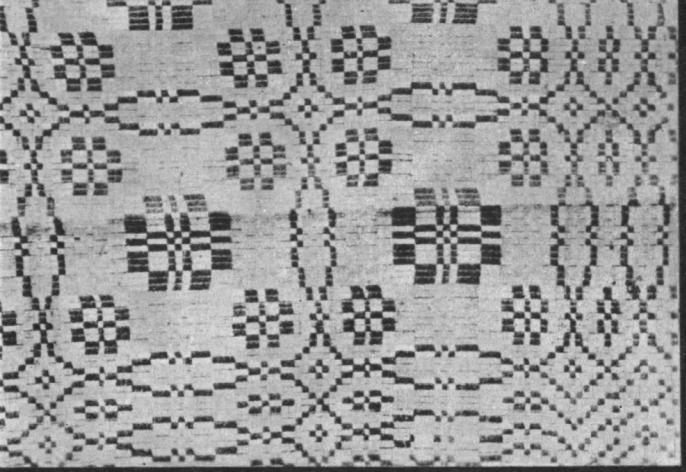

53

54

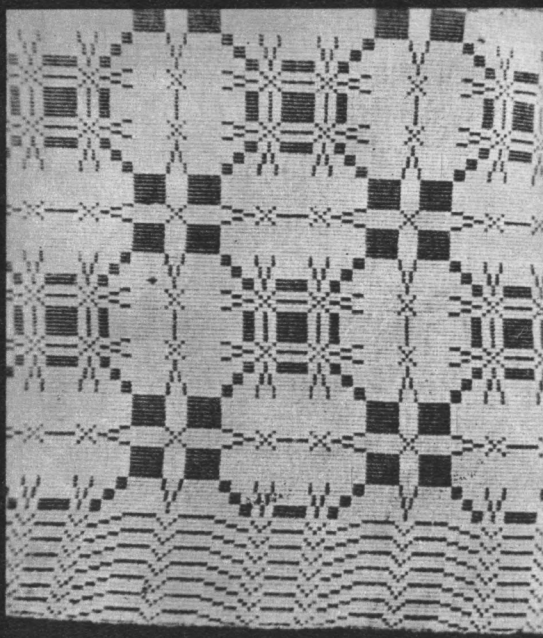

Raštai vingrieji

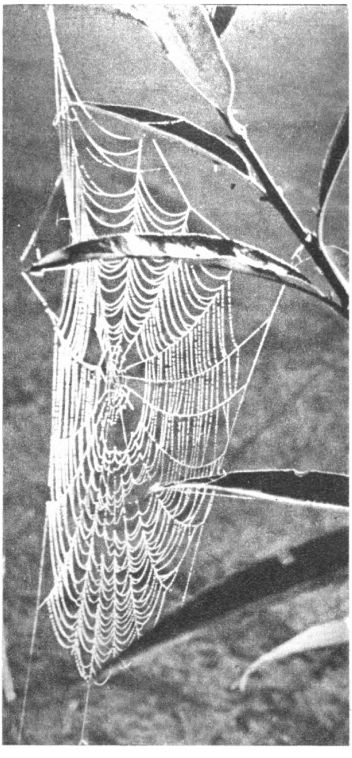

55

56

58

57

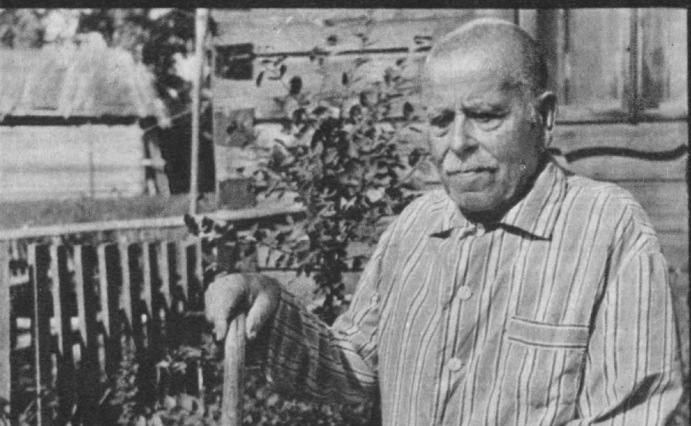

Gimtinė

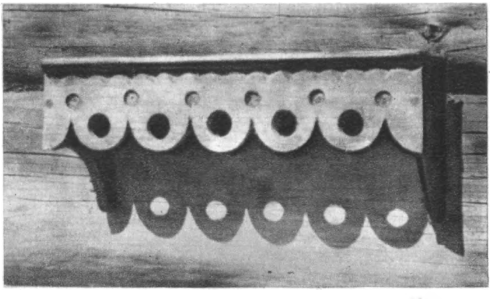

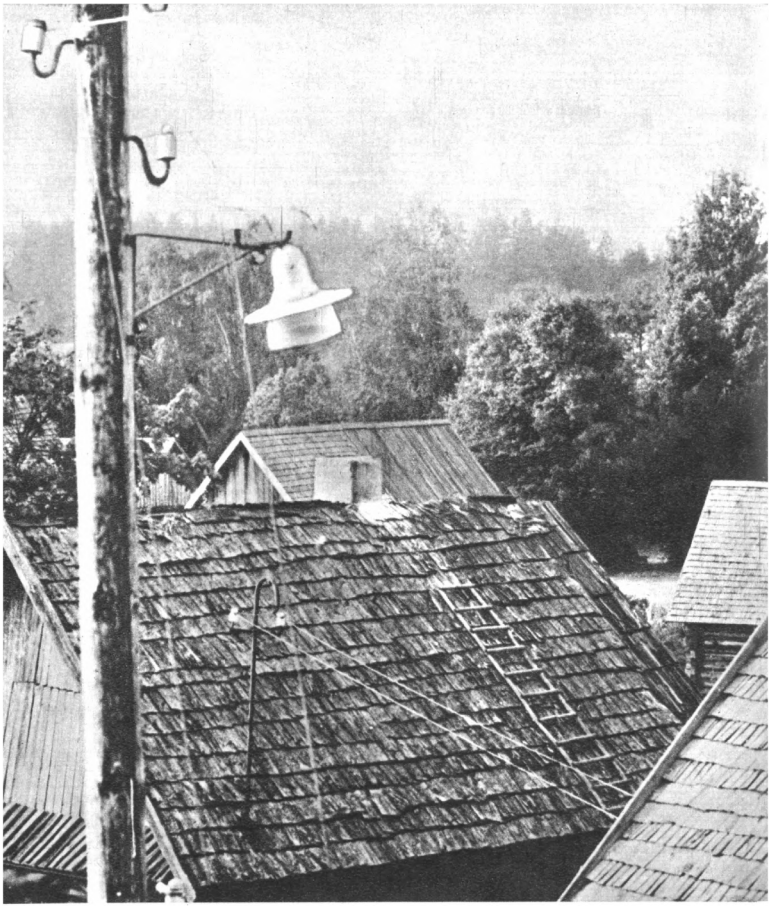

Ginučiai šiandien ir vakar

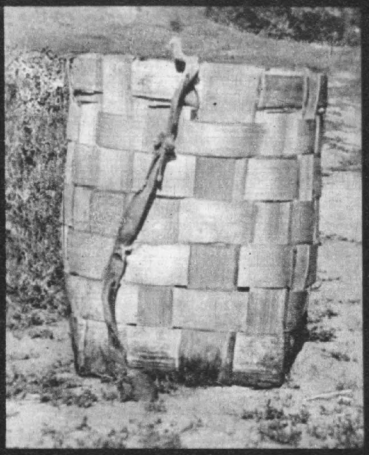

61

62

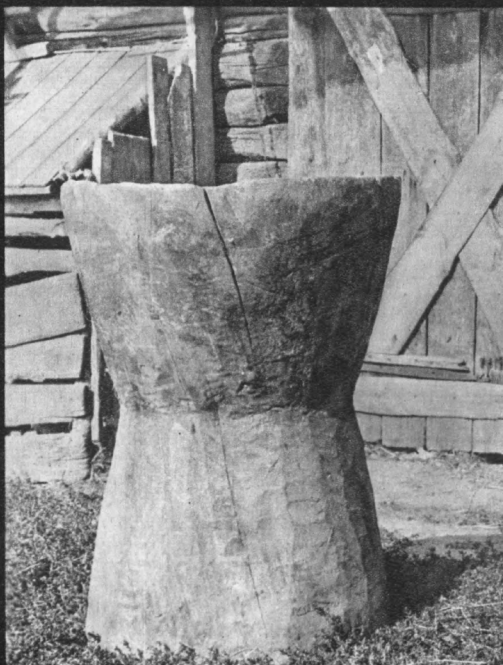

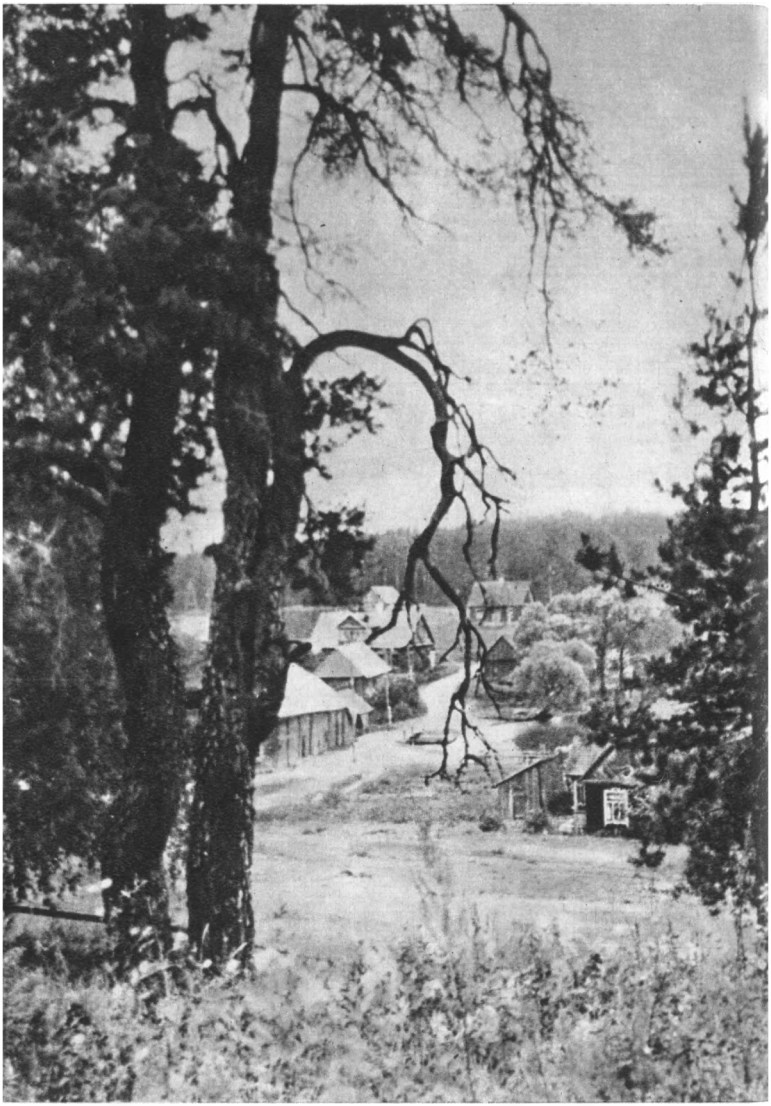

64

Grok, dūda Labanoro!

Skriskite, dainos!

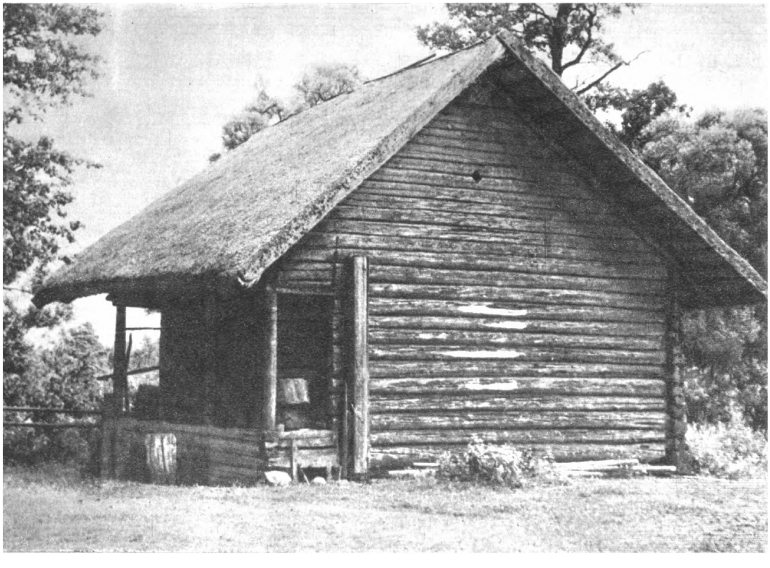

65

67

68

Kolūkiečių sodyba

69

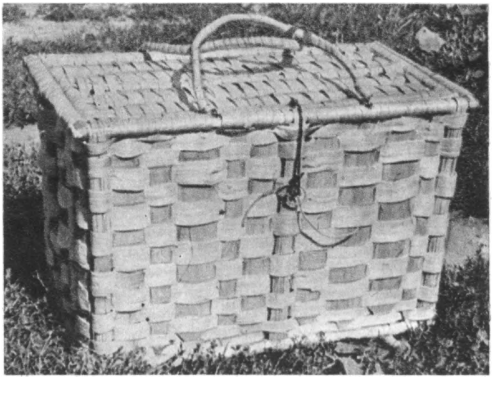

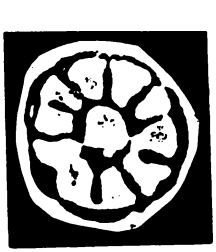

V. Juodpusis

APIE DAINŲ MELODIJAS

Kompleksinės ekspedicijos metu buvo užrašyta gana daug dainuojamosios tautosakos. Reikšmingas darbas atliktas, užfiksuojant dainų melodijas. Tautosaka buvo užrašinėjama iš skirtingo amžiaus dainininkų, kurių kiekvienas pateikė šioje vietovėje paplitusių dainų pavyzdžių. Peržvelgus surinktąsias dainas, išryškėja, kad viduriniosios kartos dainininkai labiau mėgsta daugiabalsės struktūros melodijas. Jų repertuare sutinkame gana daug visuose Aukštaičiuose paplitusių dainų melodijų charakteringų bruožų. Antra vertus, vyresniosios kartos dainininkų repertuare išliko dzūkams būdingų dainų: jų melodijos dažniausiai vienbalsės, sudėtingo ritmo ir t. t. Šie bruožai labiausiai išryškėja Kazio Ruko, Uršulės Čeponienės, Rozalijos Vaickuvytės pateiktose dainose.

Antai U. Čeponienės dainos „Bėkie, bėkie, barelėli" visa melodinė linija sukoncentruota mažosios tercijos intervale, ir tik frazės ar melodinės eilutės gale ji nusileidžia kvarta žemyn. Tačiau ši jos daina savo intonacijomis žymiai skiriasi nuo žinomosios dzūkų dainos „Bėkit, bareliai" melodijos. Kitos U. Čeponienės dainos taip pat yra siauros apimties, pagrindinis jų melodijos motyvas — trumpas, kartojamas ir vystomas daug kartų.

R. Vaickuvytės dainuojama liaudies dainos „Bėk, bėk, barelėli" melodija taip pat išraiškinga. Kai kurios jos intonacijos sutampa su dzūkų dainos „Bėkit, bareliai" intonacijomis, tačiau ritmo atžvilgiu ji ramesnė. Kitų R. Vaickuvytės atliekamų dainų melodijos — vienbalsės struktūros. Atskirose dainose, ypač „Jau saulutė leidžias", aiškiai pabrėžiamas kvintos tonas. Metroritminiu požiūriu R. Vaickuvytės dainos gana išraiškingos. Šalia besikeičiančio $^{2}/_{4}$ ir $^{3}/_{4}$ arba $^{3}/_{8}$ metro dažnai pasitaiko $^{5}/_{8}$ arba taisyklingai pasikartojančios $^{5}/_{8}$ ir $^{3}/_{8}$ ritminės formulės. Jos dainoms būdinga mažorinė, giedra nuotaika, liūdnoką atspalvį turi tik mažesnioji jų dalis.

Ignalinos draustinio teritorijoje plačiai dainuojama populiarioji dzūkų liaudies daina „Ir atskrido pova". Ją žino ir moka kiekvienas šios vietovės gyventojas. Dažniausiai šią dainą dainuoja taip, kaip ją padainavo K. Rukas (žr. šio leidinio 250 p.). Tačiau Vincė Vaitkevičienė padainavo kiek skirtingą melodijos variantą, kuris pasižymi siaura — grynos kvintos — apimtimi, nors savo intonacijomis labai gimininga pagrindiniam šios dainos tipui.

Dainos „Ir atskrido pova" melodiją Labanoro dūda pagrojo ir Antanas Žigas:

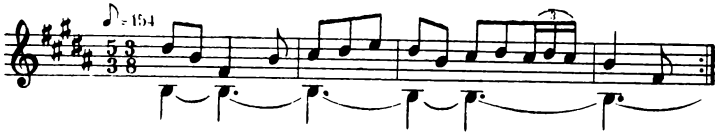

Ignalinos krašte dainuojamos ne tik aukštaičiams dzūkams, bet ir žemaičiams būdingos melodijos. Tokiose dainose pabrėžiamas mažorinis trigarsis, ypač ryškiai suskamba jo kvinta ir tercija.

Būdingiausiais Ignalinos draustinio teritorijoje paplitusių dainų bruožais laikytini melodinės linijos lankstumas, metroritminės struktūros įvairumas. Be jau minėtų $^{5}/_{8}+^{3}/_{8}$ metroritminių formulių, dažnai pasitaiko $^{5}/_{8}+^{3}/_{8}+^{3}/_{8}$ ir $^{5}/_{8}$ („Pažiūrėk, sesyte"— V. Vaitkevičienė, „Saulė nusileido", „Pažiūri mergelė" — Paulina Kudabaitė), $^{4}/_{8}$ ir $^{3}/_{8}$ („Devyni metai" — Veronika Kudabaitė), $^{2}/_{4}$ ir $^{3}/_{4}$ („Seni žmonės kalba" — Mal-

vina Vaitkevičienė), $^5/_8$ ir $^2/_4$ („Per dieną panelė" — Eleonora Ivanauskienė). Sudėtinga metroritmine sandara išsiskiria E. Ivanauskienės daina „Svotuliai, lingaučio":

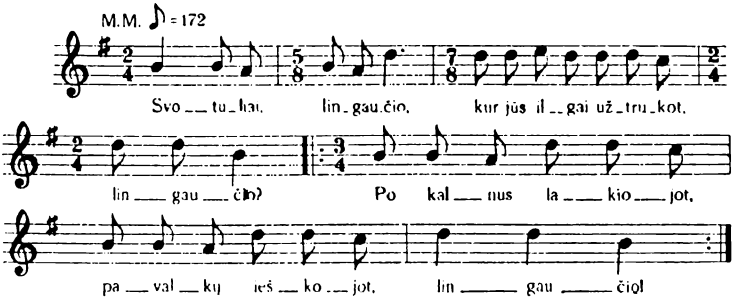

Užrašytų dainų melodijoms labai būdinga sinkopė. Yra dainų, kur ji skamba kiekvienoje frazėje. Tuo pasižymi E. Ivanauskienės dainos „Per pavasarį", „Oi dieve mano" ($^3/_4$ ♪ ♩ ♪ ♪ ♪), Marijonos Brūkštienės daina „Tai dėkui močiutei", Elžbietos Paukštienės daina „Pasėjau rūtą" ($^2/_4$ ♪ ♩ ♪ | ♩ ♩) ir daugelis kitų. Daugumos melodijų būdingas bruožas — kurio nors motyvo ar takto sekvencinis vystymas.

Šalia vienbalsių dainų labai didelę dainininkų repertuaro dalį sudaro dviem balsais atliekamos dainos. Antras balsas — tai ne paprastas melodijos palydėjimas tercijomis, bet savarankiškesnis, ramesnis pritarimas. Jis dažniausiai remiasi pastoviaisiais, ypač I ir V dermės, laipsniais. Tokiu būdu tarp melodijos ir antrojo balso susidaro sekundų, tercijų, kvartų, kvintų, septimų ir oktavų sąskambiai, kurie suteikia dainai nemaža raiškumo, gaivumo. Tai būdinga T. Paukštienės ir B. Paukštytės dainuojamoms dainoms „Gerk, gerk, gerk, berneli", „Žalia volungėlė", „Bėras mano žirgas", V. Vaitkevičienės ir A. Vaitkevičienės —„Papūtė vėjelis" ir daugeliui kitų.

Ignalinos landšaftinio draustinio teritorijoje užrašytos liaudies dainų melodijos atskleidžia jų kūrėjų turtingą jausmų pasaulį, kūrybinės minties savitumą ir įvairumą.

L. Sauka

PASAKOS IR PASAKOJIMAI

Neilgas ekspedicijos laikas — nedaug teužrašyta pasakų. Apskritai, vasarą žmonės neturi kada prasidėti su pasakomis, nes darbas darbą veja. Kas kita žiemą: tada seneliai ir pusamžiai vyrai, šnekios kūmutės ir net jaunimas neskubėdami pasakoja apie būtus ir nebūtus dalykus. O dabar tautosakos rinkėjams pasakas teko užrašinėti neilgų darbo pertraukų metu ir trumpais vasaros vakarais. Be abejo, tas skubotumas atsiliepė ir pasakojimo stiliui: kitas pasakotojas greitomis perteikė siužetą, nesustodamas ir nepasigrožėdamas sakomu žodžiu. O tada ir pati pasaka išeina blankesnė.

Per ekspediciją Ignalinos draustinyje užrašyta apie trisdešimt pasakų. Žinoma, tai labai nedidelis skaičius, ir jis neatspindi viso pasakų repertuaro, gyvuojančio šiame krašte. Bet kai kurie pasakojamosios tautosakos bruožai atsiskleidžia ir iš surinktos medžiagos.

Šiame krašte gyvuoja beveik visi pasakų žanrai: gyvulinės, stebuklinės, nuotykių (avantiūrinės), buitinės, melų pasakos, pasakos-legendos ir pasakos be galo.

Iš gyvulinių pasakų pažymėtina „Vilko daina" (A-Th 162A[1]). Šitas Lietuvoje labai paplitęs archaiškas kūrinys, pasakojantis apie grėsmingą vilką, kuris suryja visas aveles, berniuką, mergaitę ir jų tėvus, įspūdingas savo nepermaldaujama, nebesuprantama veiksmo logika, buvo mėgstamas ir šiame ežerų kampelyje. Pasakotoja Uršulė Mačiulienė išlaikė tradicinę menišką šios pasakos kompoziciją, visą pasakojimą perpindama dainuojamaisiais intarpais. Buvo užrašytas ir kitas šios pasakos variantas, labai nutolęs nuo pagrindinio tipo. Viskas čia sumaišyta: grobti eina ne vilkas, o ožiukas; jis neša aveles vargšams seneliams, kurie miršta, žuvus ožiukui. Šitas nelabai vykęs perdirbinys, pasakotojos teigimu, išmoktas jau XIX a. pabaigoje. Tačiau jis plačiau nepaplito — matyt, neperžengė atskiro atlikėjo repertuaro ribų.

Ekspedicijos metu užrašyta įdomi pasaka apie avižos ir grikio ginčą (žr. šio leidinio 281 p.). Šis siužetas bene pirmą kartą užfiksuotas lietuvių pasakų repertuare. Tai anekdotinio pobūdžio kūrinėlis, atskleidžiąs liaudies sąmojį. Kai kuriais bruožais jis artimas komiškoms etiologinėms sakmėms.

Pasakotojų lūpose net daug kartų girdėti siužetai sušvinta naujomis spalvomis. Antai laki lapės pašaipa, skirta vilkui: „Tu vyras, o durnas",— atnaujina visą kūrinėlį.

Stebuklinės pasakos paprastai sudaro svarbiausią repertuaro dalį. Ekspedicijoje surinkta medžiaga rodo, kad čia gyvuoja visoje Lietuvoje populiarūs pasakų tipai: pasaka apie burtininką ir berniuką (A-Th 325), apie mergaitę, ištekančią už kirmėlės (A-Th 425M), apie nesipraususį vaikiną (A-Th 361), velniui pažadėtą sūnų (A-Th 313A) ir kt. Bet draustinyje užrašyti variantai kartais gerokai skiriasi nuo pagrindinių. Pavyzdžiui, pasaka apie mergaitę, ištekančią už kirmėlės, yra „Eglės žalčių karalienės" variantas. Nuo visiems žinomos pasakos šis variantas skiriasi ne tik tuo, kad čia veikia ne žaltys, o kirmėlė, bet svarbiausia tuo, kad joje at-

[1] Taip žymima pasakos vieta A. Arnės ir S. Tompsono sudarytame pasakojamosios tautosakos kūrinių kataloge (A. Aarne and S. Thompson, The Types of the Folk Tale, „FF Communications", № 184, Helsinki, 1961).

mesta tragiška pabaiga. Toks sutrumpinimas yra naujas reiškinys, neapspręstas viso siužeto logikos: vyras, atsisakydamas išleisti žmoną viešėti, motyvuoja, kad ji negrįš, užmirš vaikus, tačiau šis „motyvas" lieka nerealizuotas, nepagrįstas veiksmu.

Pasakos apie našlaitę ir nedorą pamotę siužetas taip pat nelabai įprastas lietuvių tautosakos tradicijai. Čia pamotė našlaitei užduoda vis naujus darbus, o juos atlikti padeda ragana. Veikėjų funkcijų sumaišymas, stebuklingų uždavinių atlikimo buitinė interpretacija, neaiški pabaiga — visa tai rodo tam tikrą siužeto deformavimą.

Iš kai kurių užrašytų variantų matyti, jog stebuklines pasakas veikia buitinių pasakų stilius, jos darosi buitiškesnės. Antai Malvina Šilinikienė pasaką „Burtininkas ir berniukas" pradeda labai buitiška pradžia: „Gyveno vyras su žmona. Turėjo vieną berniuką. Važiuoja vyras turgun ir pasiėmė šitą vaiką. Kaip nuvažiavo, tėvas būva prie vežimo, o vaikas toliau pasiėjėjo. Priejo toks ponas ir nusivedė šitą vaiką. Tėvas ieško, klausinėja — niekas nematė vaiko. O jau buvo nemažas — keturiolikos metų. Parvažiavo namo — ir namie nėra. Mislijo, gal su kaimynu parvažiavo. O buvo žiema. O žiemą kurgi eis ieškot? Kaip pavasaris, išvažiavo vaiko ieškot." Tik tolimesnis pasakojimas įveda klausytojus į fantastišką pasaulį. Šitoks stilistinis nevienodumas rodo stebuklinių pasakų estetikos normų silpnėjimą.

Šiame krašte mėgstamos pasakos apie kvailą velnią. Iš populiaresnių pažymėtinos pasakos apie bendrą velnio ir žmogaus darbą (A-Th 1030), velnią ir mešką (A-Th 1161). Šios pasakos buvo mėgstamos todėl, kad jose išaukštinamas žmogaus sumanumas, protas, kad jose gausu humoro.

Legendinės bei religinės tematikos pasakos kai kada irgi teikia įdomios medžiagos, atspindinčios liaudies galvoseną. Užrašyta pasaka apie atsiskyrėlį (A-Th 827) atskleidžia kaimo žmonių mintis, jų „maldų" bažnyčioje turinį. Atsiskyrėlis mato, kad „retai kur kokia bobukė meldžias kampely — žmonės tai aria, akėja, sėja, audžia, kiti su bobom guli; bernai su mergom". Ta pasaka rodo, jog pati liaudis suvokia, koks

nuobodus ir svetimas jai abstraktus tikėjimas — žmonių mintys sukasi apie realų gyvenimą.

Ekspedicijos metu užrašyta ir nuotykių (avantiūrinių) pasakų: apie išsigelbėjimą nuo mirties per vagystę (A-Th 981), apie gudrią merginą, kuri susidoroja su plėšiku (A-Th 956D), apie nuotykius su lemties paskirta žmona (A-Th 930A), apie vaiką, kuriam išpranašauta valdyti pono turtus (A-Th 930). Tarp buitinių minėtinos pasakos apie du brolius — turtingą ir vargšą, kurį „nori" padaryti karaliumi (A-Th 1535), apie kvailį, kuris vietoj mirusios moters parodo užkastą ožį (A-Th 1600). Užrašyta ir viena melų pasaka apie vaiko nuotykius, įkritus į išpuvusį medį (A-Th 1875), bet ji papasakota be to lengvumo, nuotaikingumo, kuris būdingas šiam siužetui.

Greta fantastinių pasakų, sakmių, padavimų žmonės papasakojo ir kelis tikroviškus pasakojimus. Tai pasakojimai, kurių centre — baudžiavos laikų žiaurumai, keisti atsitikimai su žvėrimis ir kitais gyvūnais. Pasakojimai yra įdomūs liaudies pažiūroms pažinti. Iš jų išryškėja, kaip liaudies galvosena išsilaisvina nuo prietarų, nuo velnių ir kitų mitologinių vaizdinių. Graudus pasakojimas apie kovotojo prieš baudžiavą likimą — kur jo kraujas pralietas, ten dabar raudonos gėlės žydi — atskleidžia jaudinantį praeities vaizdą.

Apžvelgus pasakas ir pasakojimus žanriniu aspektu, matyti, kad šio krašto žmonės pasakojo ir plačiai žinomus siužetus, savaip juos padailindami, ir kūrė naujus, kitur negirdėtus kūrinius. Ekspedicijos metu sukaupta medžiaga papildo ir praplečia vaizdą apie čia gyvuojančią liaudies prozinę kūrybą, atskleidžia šiuo metu joje vykstančius procesus, rodo jos įvairumą ir savitumą. Užrašytosios pasakos sudaro nedidelę, bet vertingą viso lietuvių pasakų lobyno dalelę.

N. Vėlius

PADAVIMAI IR SAKMĖS

Ignalinos kraštą visai pagrįstai galima vadinti padavimų ir sakmių šalimi. Beveik kiekvieną jo kampelį žmonės sieja su kokiais nors įvykiais. Keistų atsitikimų apie aitvarus, laumes, velnius ir kitas mitologines būtybes žino beveik kiekvienas gyventojas. Ekspedicijos metu šiame krašte buvo užrašyta apie 250 sakmių ir padavimų.

P a d a v i m a i. Padavimuose mūsų liaudis išsaugojo kai kurių istorinių įvykių atminimą. Tie įvykiai perteikiami tradiciniais, padavimų žanrui būdingais meniniais vaizdais, kurie susidarė pirmykštės liaudies pasaulėjautos pamatu.

Ignalinos draustinyje užrašytuose padavimuose paliko atgarsių šių vietų gyventojų kova prieš kryžiuočius, vėlesni Napoleono karai, 1863 m. sukilimas ir kiti istoriniai įvykiai.

Šiame krašte labiausiai paplitęs padavimas —„Piemenukas kalne", kurio užrašyti net septyni variantai. Šešiuose iš jų kalbama apie Ginučių piliakalnį. Įdomi šių padavimo variantų pradžia. Juose pasakojama, kad toje vietoje, kur dabar dunkso Ginučių piliakalnis, stovėjęs didžiulis miestas. Tvano metu miestas buvęs apneštas žemėmis. Galimas daiktas, šių variantų įžangoje ir yra atkurtas kadaise apgyvendinto kalno vaizdas.

Toliau padavime sakoma, jog ant piliakalnio seniau buvusi skylė, į kurią piemenys mėtydavę akmenis, o rytą vėl visus rasdavę išmestus ant kelio. Kartą į tą skylę įkritusi vieno piemenuko kepurė. Nusileidęs į kalną kepurės, piemenukas atrado ten karalaitę (kituose variantuose — raganą, ponią) ir juodą šuniuką, sergstintį skrynią aukso. Karalaitė prisėmė jam pilną kepurę aukso ir laimingai sugrąžino į viršų. O kai kitas piemuo, norėdamas aukso, tyčia nusileido į kalną, iš jo visai nebegrįžo.

Šis motyvas, žinomas ne tik visoje Lietuvoje, bet ir daugelyje kaimyninių tautų, savo kilme, atrodo, yra sietinas su pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimu ir, apskritai, su mirusiųjų kultu senovėje. Tačiau šių dienų klausytojai jį suvokia kaip grakščią išmonę, kuria reiškiami liaudies moralės principai — pasmerkiamas gobšumas, siekimas lengvai pasipelnyti.

Su senovės kovomis apylinkės žmonės sieja ir Ginučių kaimo vardo kilmę. Pasak liaudies etimologijos, Ginučiai taip vadinami todėl, kad čia lietuviai gynęsi nuo priešų.

Vėlesni laikai, ypač Napoleono karai, atsispindi padavimuose apie prancūzus. Vienuose tų padavimų vaizduojami Napoleono kariuomenės žiaurumai Lietuvoje: prancūzai kapoja vaikams galvas, kankina mergas, stato žmones ant įkaitintų skardų („blėkų"). Žmonės, kaip įmanydami, gelbstisi nuo jų: slepiasi miškuose ir raistuose, o netikėtai užklupti, priešinasi (pvz., viena kaimo moteris išpliko prancūzams akis verdančiu vandeniu). Apskritai, daugumoje jų ryški patriotizmo idėja.

Šie padavimai yra daugiau pasakojimų ir atsiminimų pobūdžio. Tačiau prancūzų žiaurumai parodomi tradiciniais vaizdais, tokiais pat, kaip, pavyzdžiui, švedų, totorių ir kitų įsibrovėlių.

Kituose padavimuose kalbama apie prancūzų užkastus lobius. Antai prancūzų kariuomenė tarp Ginučių ir Meironių miške įrengusi slėptuvę ir paslėpusi visus savo daiktus. Arba Napoleono kareivis, paženklinęs vietą, įkasė į žemę kyverį aukso, kuris iki šiolei ten tebeguli. Taip pat sakoma, jog pinigus užkasę 1863 m. sukilėliai. Šie padavimai tiek savo kilme,

tiek menine specifika yra artimi sakmėms apie užkastus ir užkeiktus pinigus.

Tiek vieni, tiek kiti tų pačių siužetų padavimai apie prancūzus sutinkami ir kitose Lietuvos vietose. Tačiau jiems lokalizuotis draustinio plote ir taip gerai išsilaikyti iki mūsų dienų padėjo tikri istoriniai įvykiai: 1812 m. netoli šių vietų pražygiavo pagrindinės Napoleono kariuomenės dalys (žr. šio leidinio 51—52 p.). Be abejo, prancūzų kareiviai čia ne kartą ieškojo maisto ir plėšikavo.

Su prancūzų okupacija gyventojai sieja ir Mergakampio vardo kilmę. Alksno ežero kampas esąs vadinamas Mergakampiu todėl, kad čia nuskendusios Antalksnės kaimo mergos, kurios, norėdamos pabėgti nuo prancūzų, plaukė per ežerą ant kluono, „o gal ulyčios" vartų.

Be jau minėtų padavimų, šiame krašte užrašyta ir apie Linkmeno ežere nuskendusį varpą, Samaniškių kalno kilmę, įvairių vietų vardų (pvz., Žydalobio) liaudies etimologizavimų.

Palyginti didesnį susidomėjimą padavimais šiame krašte (kaip ir visoje Lietuvoje) sukėlė XIX a. pabaigoje plitusios nacionalinio išsivadavimo idėjos. Padavimais domėjosi bei juos rinko ir linkmeniškis poetas S. Gimžauskas.

Tuo metu didesnis dėmesys buvo atkreiptas ir į piliakalnius. Ginučių kaimo gyventojas K. Rukas prisimena, jog apžiūrėti Ginučių piliakalnio buvo atvažiavę mokslininkai net iš Peterburgo. Archeologinis domėjimasis piliakalniais savo ruožtu kėlė padavimų vertę.

Tiek plintančios nacionalinio išsivadavimo idėjos, tiek mokslinis domėjimasis piliakalniais, kad ir nežymiai, turėjo veikti padavimų idėjinį-meninį turinį, skatino labiau akcentuoti juose istorinius-patriotinius momentus.

S a k m ė s. Sakmėse vaizduojami žmonių susidūrimai su nepaprastomis, „ne šio pasaulio" būtybėmis: aitvarais, velniais, laumėmis ir kt. Sakmėmis mūsų liaudis iš kartos į kartą perteikė senus, kartais net priešistorinius laikus siekiančius tikėjimus bei prietarus. Nepaisant įvairių visuomeninių formacijų kaitos bei griežto bažnyčios persekiojimo, jie, daugiau ar mažiau pakitę, pasiekė mūsų laikus ir teikia daug vertingų

duomenų liaudies mitologijai, papročiams ir, apskritai, senajai kultūrai pažinti.

Būdinga, kad tam tikra Ignalinos krašto gyventojų, ypač senesniųjų, dalis dar tebetiki mitinių būtybių egzistavimu. Matyt, senoji mitologija čia buvo nepaprastai gaji, jos negalėjo nustelbti nė bažnyčios įtaka. Tai, be abejo, nulėmė šio krašto istorinės ir geografinės sąlygos. Gyvendami tarp didžiulių ežerų ir miškų, toli nuo ekonominių ir kultūrinių centrų, žmonės čia, be abejo, ilgiau, negu kitur, išsaugojo senuosius tikėjimus ir prietarus.

Šiame krašte užrašyta sakmių beveik apie visas mūsų tautosakoje žinomas mitines būtybes, o kai kurios sakmės net šiek tiek praplečia iki šiol turėtus jų vaizdinius.

Labiausiai čia paplitusios sakmės apie *paslėptus ir užkeiktus pinigus.* Sutinkamos tokios šių sakmių grupės: 1) pamato degančius arba kokiu nors pavidalu besivaidenančius pinigus; 2) išgąsdinti pinigų kasėjai; 3) iškasa užburtą lobį; 4) slepia pinigus.

Šiame krašte užrašytose sakmėse pasakojama, jog žmonės dažnai pamato degančius pinigus. Pinigai dega melsva arba raudona ugnele. Kartais patys pinigai žmonėms pasirodo tradiciniais (šuns, veršio, žmogaus) ar rečiau Lietuvoje sutinkamais (arklio) pavidalais. Dažnai pinigai prisisapnuoja arba neduoda žmonėms ramybės tol, kol iškasami.

Atskirai minėtinos sakmės apie laivą aukso. Jos pasižymi ne tik atspindimų tikėjimų senumu, bet ir didele menine verte: siužeto išbaigtumu, vaizdų poetiškumu ir pan. Dauguma šio motyvo variantų siejami su Ginučių kaimo laukuose netoli Piliakalnio esančiu ežerėliu. Tik P. Kudabaitės iš Antrų Salų kaimo papasakotame variante nurodoma, jog laivelis aukso iškilęs Ukojo ežere.

Užrašyta nemažai sakmių, kuriose pasakojama apie žmones, einančius kasti pasivaidenusių lobių. Jų iškasti dažnai nepavyksta. Kasėjus nugena žmogaus, paukščio, velnio ir kitokio pavidalo vaiduokliai. O jei ir pavyksta iškasti, žmogų ištinka nelaimė: jis apanka, išprotėja ir negali tais turtais pasi-

naudoti. Tai, matyt, susiję su senųjų laikų tabu — draudimu liesti „ano pasaulio" būtybėms priklausančias vertybes.

Sakmės, kuriose kalbama apie žmones, sėkmingai sunaudojusius rastus pinigus, atrodo, yra vėlesnės kilmės, atsiradusios, veikiant tikriems faktams. Retkarčiais žmonėms pasitaiko rasti senų laikų monetų ir kitų brangenybių ir jas be jokių kliūčių suvartoti. Rasti lobiai, be abejo, padeda išpopuliarėti sakmėms apie užkastus ir užkeiktus pinigus.

Populiarios ir sakmės apie pinigų slėpimą. Vienoje jų pasakojama, kaip, užkasdamas pinigus, žmogus juos užkeikia. „Kas trejas devynelias galvas padės, tas pinigus paims!" Būdinga, kad nusiklausęs žmogus pinigus iškasa, padėjęs ne gaidžių, vištų ar žvirblių (kaip pasakojama kitose Lietuvos vietose) galvas, bet žuvų. Šiose sakmėse išryškėja kai kurie liaudies moralės bruožai: smerkiamas gobšumas, nenoras palikti kitiems savo užgyvento turto.

Sakmės apie paslėptus ir užkeiktus pinigus išpopuliarėjo, plečiantis prekybiniams santykiams ir pinigams įgaunant vis didesnę reikšmę žmonių gyvenime. Tada ir buvo sukurta daugelis šių sakmių variantų.

Šiose sakmėse atsispindi skurstančio žmogaus svajonė rasti lobį ir tuo palengvinti savo gyvenimą. Tačiau ta svajonė beveik neįgyvendinama: ir radęs lobį, žmogus negali juo pasinaudoti. Antra vertus, šiose sakmėse smerkiamas siekimas lengvai pasipelnyti ir godumas.

Labai įdomios Ignalinos krašte užrašytos sakmės apie *aitvarus* („aitivarus"). Aitvaro paveikslas jose yra papildytas naminio, „piktosios dvasios" ir kitų mitinių būtybių bruožais.

Daugumoje šių sakmių pasakojama apie įvairius aitvaro įsigijimo būdus. Pasak jų, aitvarą galima išperinti iš mažo vištos išdėliuko, iš dvylikos vištų būrio ar dvylika metų laikyto gaidžio padėto kiaušinio. Pastarojo kevale reikia išgręžti mažą skylutę, įlašinti savo kraujo ir laikyti pažastyje, kol išsikals. Anglies ar geležinio pančio pavidalo aitvarą esą galima nusipirkti Ežerėnuose (Zarasuose) ir Rygoje. Tikėjimas, jog aitvarą galima nusipirkti, yra žymiai vėlesnis ir susijęs su

prekybinių santykių išplitimu. Aitvarą galima ir prisivilioti. Šiuo tikslu, pastačius naujus namus, kertėse prie sąsparos reikia pastatyti kiaušinienės. Kartais aitvaras pats peršasi į namus: žmonės piestoj atranda anglių žiupsnelį ar seną vyžą. Jei tų daiktų niekas neišmeta, aitvaras ir turtą pradeda nešti.

Sakmėse nupiešiama ir aitvaro išvaizda. Skrendantis aitvaras atrodo ugninis, kaip kočėlas; jei neša grūdus — krinta žarijos, jei grįžta tuščiomis — vanduo. Patalpose dažniausiai jis matomas gaidžio, kartais viščiuko, blizgančių pelių, „nematyto žvėries", „nei žmogaus nei paukščio, nei pliko nei gauruoto — tikro velnio" pavidalu. Velnio vaizdinys, apskritai, yra stiprokai paveikęs aitvaro supratimą. Todėl jis vadinamas ir velniu, piktąja dvasia.

Aitvaras maitinamas kiaušiniene, kartais padedama ir degtinės. Įžeistas aitvaras uždega namus, nurauna savo įžeidėjui plaukus, uždusina šeimininkę, skrisdamas nuverčia žardą, išdaužo langus.

Aitvaras neša grūdus, pinigus, sviestą. Įdomu, kad kai kuriose užrašytose sakmėse aitvarai yra skirstomi pagal nešamo turto rūšį. Vieni neša grūdus, kiti — pinigus; kad arkliai sektųsi, žmogus perka „geležinį pantį" (jis neša avižas), kad karvės — kitą daiktą (vadinasi, kitą aitvarą). Šitoks aitvarų skirstymas, gerai žinomas latviams, slavams, suomiams, Lietuvoje retai tepasitaiko.

Be jau minėtų sakmių, šiame krašte žinomi ir visoje Lietuvoje paplitę motyvai „Bernas išvalgo aitvarų maistą" ir „Malėjas ir aitvaras" su pastoviu, labiau išvystytu siužetu. Kartais šie abu motyvai kontaminuojami tarpusavy arba su kitais sakmių motyvais.

Atskirai minėtinos sakmės „Barzdotas diedukas" ir „Moteris pameta aitvarą".

Pateikėja T. Svirbutavičienė iš Ginučių kaimo, papasakojusi sakmę apie mažą barzdotą žmogeliuką, kuris pro rakto skylutę pradėjo Balčiūnui barzda nugarą gręžti, neužsimena, jog ši būtybė kuo nors yra susijusi su turto nešimu arba saugojimu. Tačiau atrodo, jog čia pasakojama apie kauką —

„barzdotą žmogutį", kurį M. Pretorijus vadina barzduku[1]. Kaukas, plačiai žinomas iš mūsų senųjų raštų ir vakarų Lietuvos tautosakos, rytų Lietuvoje, turimais duomenimis, dar nebuvo aptiktas.

Antrojoje sakmėje pasakojama apie nėščią moterį, kuri, skalbdama prie ežero, pametė aitvarą; jį pastebėjo kaimynas Deveikis ir užmušė atbula vanta. Toliau pateikėja V. Vaitkevičienė iš Pirmų Salų kaimo pažymi: „Pastaiko tokiu mėnesiu apsvaisint, kai išeina aitivaras." Jeigu tai ne viduramžiais gan paplitusio tikėjimo į *incubus* ir *succubus* (piktąsias dvasias, kurios lytiškai santykiauja su žmonėmis)[2] netiesioginis atminimas, tai gal seniau buvo tikėjimas, jog aitvaras (ar kita mitinė būtybė, absorbuota aitvaro vaizdinio) gali būti namų šeimininkės nėštumo priežastis.

Vystantis kapitalizmui, sakmės apie aitvarus įgavo naują prasmę. Jomis siekiama paaiškinti vienų valstiečių greitą praturtėjimą, o kitų — nuskurdimą. Tai žymu ir Ignalinos krašte užrašytose sakmėse. Aitvarus turėję kaip tik pasiturintys valstiečiai (Riauba, Gimžauskas). Į tokius žmones žiūrima neigiamai.

Suprantama, jog daugelis sakmių apie aitvarus sekama ne iš įsitikinimo jų buvimu, bet iš tradicijos. Kai kurie net senesnio amžiaus žmonės nebetiki jais ir patys mėgina aiškinti, kaip imama tikėti aitvarais. Antai J. Ivanauskas iš Ginučių papasakojo, kaip jo kaimynas Ivanauskas nedirbęs žemės, o javus pirkdavęs turguje. Žmonės pradėję kalbėti, jog maistą jam neša aitvaras. O kai Almajo ežero gale pamatydavę klystžvakę, visi kaip vienas sakydavę, jog tai Ivanausko aitvaras.

Įvairios šviesos (krintančios žvaigždės, iš kaminų kylančios žiežirbos ir kt.) išties turėjo nemažos reikšmės tikėjimui apie aitvaro ugninį pavidalą susidaryti.

Užrašytos sakmės apie *laumes* nėra itin įvairios. Vienose iš jų labiau išryškėja šios mitinės būtybės ryšys su vandeniu

[1] M. Prätorius, Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, Berlin, 1871, p. 29—31.

[2] M. Mozūraitis, Pagonizmo likučiai Lietuvoje XVIII a., „Gimtasai kraštas", 1943, p. 119—126.

(laumės po saulėlydžio skalbia paežerėse, mazgojasi), o kitose — santykis su vaikais (pavagia juos, apdovanoja arba žudo).

Pirmosios sakmės neturi nusistovėjusio siužeto ir yra daugiau konstatuojamojo pobūdžio, pavyzdžiui:

„Girdėję žmonės — velėja kultuvėm gale ežero, kai saulė nusileidžia. Uliodavę laumės ir velėdavę, bet jų nematydavę."

Panašaus pobūdžio sakmėms susidaryti nemaža reikšmės turėjo įvairūs gamtos garsai (vandens teliuškavimas, čiurlenimas), nors pačios mitinės būtybės kilmė žymiai sudėtingesnė.

Iš antrosios sakmių rūšies labiausiai paplitęs tipas — „Laumės ir kūdikis", kurio užrašyti net 8 variantai. Šis visoje Lietuvoje žinomas tipas turi išplėstą siužetą (laumės apdovanoja lauke užmirštą kūdikį ir nužudo tyčia paliktą), kuris savo struktūra ir pagrindine mintimi labai artimas padavimų motyvui „Piemenukas kalne".

Sakmių, kuriose laumės sueina su žmonėmis į familiarius santykius — dirba įvairius moteriškus darbus (verpia, audžia), apdovanoja našlaičius, meilinasi bernams,— šiame krašte visai neaptikta. Tarp žmonių ir laumių čia išlaikyta didelė distancija. Laumės — ne šio pasaulio būtybės, sutinkamos paežerėse (kartais pirtyse), akivaruose, miškuose. Jų bijoma. Saulei nusileidus, negalima eiti laukan — laumės uždusins, negalima lauke palikti vaikų — laumės pagaus, negalima dirbti — vis tiek darbo vaisiai teks laumėms. Ypač jos nedraugiškos moterims (kartais net joms krūtis nuplėšo).

Laumės vadinamos raganomis, nors žinomas ir pirmasis vardas. Kad jis šio krašto gyventojams nuo seno buvo pažįstamas, rodo vietovardis *Laumiaduobė* (duobė prie kelio iš Antalksnės kaimo į Linkmenis).

Iš tradicinių sakmių apie laumes išsiskiria A. Vaickuvienės iš Gaveikėnų papasakota sakmė „Dainuojančios laumės". Joje kalbama, jog Lūšių ežere buvusios „ilgom kasom, gražios" laumės, kurios, saulei nusileidus, imdavusios dainuoti. Jų įkyrus balsas spauste spausdavęs žmones. Todėl šie varpais jas išbaidę.

Kita pateikėja — J. Paukštienė iš Antalksnės kaimo — užsimena, jog „seniau išeidavę iš vandenio pusė žmogaus, pusė žuvies". Vadindavę tuos padarus ir laumėm, ir raganom.

Šitoks laumių supratimas sietinas su slavuose (ypač ukrainiečiuose ir pietiniuose rusuose) paplitusiu tikėjimu apie undines (русалки) ir su antikinėmis sirenomis.

Užrašytose sakmėse apie *velnius* pastebima sumišusių daugelio senųjų mitinių būtybių bruožų su bažnyčios propaguotu piktosios dvasios paveikslu. Tačiau bažnyčios įtaka nedidelė. Tik keliose sakmėse velnias reikalauja žmogaus sielos arba tyko jos prie mirštančiojo. Šiaip velnias krečia žmonėms „nekaltas" išdaigas, pats slapstosi nuo Perkūno arba vargina žmones fiziškai, kartais visai juos užkankindamas: nulupa moteriai odą, uždusina bešokdamas ir t. t.

Daugiausia užrašyta sakmių apie velnią, pasivertusį kokiu nors gyvuliu (aviniuku, katinu). Radę jį, žmonės vežasi namo. Atvažiavus iki tam tikros vietos, aviniukas strykteli iš ratų, padėkoja ir prapuola.

Kitose sakmėse velnias klaidina žmones arba žmogaus pavidalu siūlo jiems tabokos, kviečia imtynių.

Būdinga, jog dažniausiai velnias sutinkamas pirtyje arba prie ežero. Pirties velnias yra grėsmingesnis: lupa moteriai odą, uždusina; tuo tarpu ežero velnias siūlo tabokos, kviečia imtynių, prašo rogių vaikams pervežti iš vieno ežero į kitą. Toks nevienodas velnio interpretavimas, reikia manyti, atsirado dėl skirtingų funkcijų tų mitinių būtybių, kurios vėliau buvo sujungtos į vieną velnio (piktosios dvasios) asmenį. Patys sakmių pateikėjai, kad ir neaiškiai, kartais suvokia, jog čia vienu ar kitu atveju esama ne įprastinio velnio. Antai Adelė Vaickuvienė, pasakodama sakmę apie rogių skolinimą, sako: „Atėjo nakties metu in kaimyną Krištapą velnias, *o gal ne velnias,* ir prašo pro langą: „Krištapai, paskolink rogių, aš pervežčia vaikus iš Jodyno į Taramą..."

Vienos iš užrašytųjų sakmių apie velnius yra trumputės, su vos apmestu siužetu („Aviniukas ratuose", „Velnias klaidina", „Velnias siūlo tabokos" ir t. t.). Tuo tarpu kitos („Velnias ir mergina pirty", „Muzikantas velnių puotoj", „Pasikorėlės

vestuvės") turi pastovų, išplėstą siužetą ir savo vaizdų visuma yra artimos pasakoms.

Sakmių apie *numirėlius* užrašyta nedaug, ir beveik visose kalbama apie nenormalia mirtimi mirusius žmones. Visos jos daugiau ar mažiau paveiktos bažnytinio mokymo. Aiški bažnyčios įtaka jaučiama sakmėse apie nekrikštytų vaikų vaidenimąsi.

Ignalinos draustinyje labiau paplitęs tipas „Iš kapų grįžtantis numirėlis". Norint tokiu numirėliu atsikratyti, reikia, atkasus duobę, nukirsti jam galvą ir padėti tarp kojų.

Įdomi sakmė apie motiną, „nudėjusią" mažą vaiką. Tas vaikas pasirodo savo broliui, apdovanoja jį auksu ir liepia parodyti motinai skarelę, kurioje jis buvo paslėptas. Pamačiusi skarelę, motina iš karto numirė. Tas vaikas buvo pasakęs: „Kai mamytė ateis mano daiktan, aš pasilsėsiu." Šioje sakmėje atsispindi senas tikėjimas, jog mirusiojo vėlė tol būnanti tarp gyvųjų, kol kas nors iš to namo ar giminės miršta.

Sakmės apie numirėlius didesne menine verte nepasižymi. Jos įdomios tik to krašto liaudies tikėjimų, papročių ir pažiūrų tyrinėtojams.

Nedaug užrašyta ir sakmių apie *burtininkus*. Tačiau ir iš jų išryškėja palyginti sudėtingas šios žmonių kategorijos, apdovanotos antgamtiniais sugebėjimais, paveikslas.

Burtininkų šiame krašte būta kelių rūšių. Vieni iš jų turėjo juodas knygas baltom raidėm ir buvo vadinami juodaknygiais („černaknyžnikais"). Šitie buvo labai pavojingi, nes bendraudavo su piktosiomis dvasiomis ir žmonėms darydavo vien pikta: paversdavo juos paukščiais, žvėrimis (ypač vilkais). Kiti burtininkai garsėjo gydymo menu ir buvo vadinami šnebždūnais. Vieni šnebždūnai (pvz., Rėkučių) gydė tik „murmėjimu" (užkalbėjimu). Jie girdavęsi, jog galį užleisti pulkus velnių. O kiti (pvz., Lomauskas) gydė ir vaistais, ir užkalbėjimu. Jie sakydavęsi gydą „dėl dievo".

Tarsi atskirą burtininkų rūšį sudaro gyvačių žadėtojai, kurie gali sušaukti gyvates ir jas išvaryti. Gyvačių žadėtojai šiame krašte labai populiarūs.

Apie burtininkes (raganas) užrašytos tik dvi sakmės, kuriose pasakojama, kaip raganos Joninių rytą atima karvėms pieną.

Atskirą užrašytųjų sakmių grupę sudaro sakmės apie *vaiduoklius.* Pasak jų, žmonės tam tikrose vietose (ant piliakalnių, paežerėse, kluonuose ir kitur) naktį ar sekmadienį per sumą pamato nepaprastos išvaizdos žmones, gyvulius ar išgirsta paslaptingus balsus. Savo kilme šie tikėjimai labai sudėtingi. Patys pateikėjai vaiduoklius sieja su numirėliais, užkeiktais pinigais arba dažnai jų pasirodymo priežasčių visai negali paaiškinti. Šios rūšies sakmėms plisti duoda pagrindo įvairios žmogaus pojūčių (regėjimo, klausos) iliuzijos.

Užrašyta keletas sakmių ir apie *mitinius gyvūnus:* gyvačių karalius, troboje gyvenančius žalčius, labai dideles žuvis.

Reta ir įdomi sakmė „Nepaprastas lydekaitis", kurioje, atrodo, turime reikalo su žmonių jau pamiršta mitine ežero būtybe. Ar tik ne šios būtybės vaidmenį vėliau bus pasisavinęs velnias — ežero žuvų saugotojas?

Tuo būdu Ignalinos krašto sakmės pasižymi palyginti dideliu archaiškumu ir nepaprastu motyvų įvairumu. Gero sakmių išlikimo nevertėtų aiškinti vien šio krašto žmonių atsilikimu. Sakmės — meniniai kūrinėliai, sekami ne vien pažintiniais bei pamokymo tikslais. Ir išnykus seniesiems tikėjimams, jos dar ilgai domino ir šiuo metu tebedomina klausytojus nepaprastais atsitikimais, sukeliančiais kartais šiurpą ir baimę, kartais — nuostabą ir lengvą šypseną. O jose išreikštos idėjos liaudžiai artimos ir pamokančios.

Užrašytosios sakmės turi kai kurių specifinių bruožų, susijusių su šio krašto gamta ir žmonių verslais. Ežerų gausumas ir žvejybos vyravimas negalėjo nepaveikti žmonių mąstysenos ir vaizduotės, negalėjo nepalikti pėdsakų ir sakmėse. Pavyzdžiui, sakmėse apie velnius velnias pasirodo prie ežero, prašo paskolinti roges savo vaikams pervežti iš vieno ežero į kitą. Sakmėse apie paslėptus ir užkeiktus pinigus — pinigai pasirodo iš ežero arklio ar veršio pavidalu, nekalbant jau apie populiarųjį ežere pasirodžiusi laivelį aukso; pinigus galima iš-

kasti, padėjus žuvų galvas. Tik ežerų kraštui būdingos tokios sakmės, kaip „Nepaprastas lydekaitis", kuriose atsispindi žmogui pavojingos ir baugios vandens stichijos sudvasinimas.

Daugelyje Ignalinos draustinyje užrašytų sakmių gerai išlikę specifiniai meniniai žanro bruožai, jos papasakotos gyva, vaizdinga kalba ir priklauso geriausiems šio žanro pavyzdžiams.

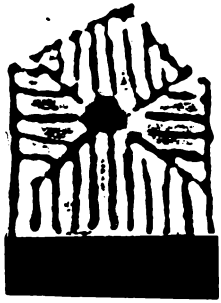

K. Grigas

SMULKIOJI TAUTOSAKA

Palyginti nedaug ekspedicijos metu užrašyta smulkiosios tautosakos. Priežastys buvo kelios. Visų pirma, tai priklausė nuo pačių tautosakos užrašinėtojų, kurie tiriamose apylinkėse teišbuvo po keletą dienų ir tik vienas kitas — ištisą savaitę. Per tokį trumpą laiką jie negalėjo surinkti visos kelių kaimų tautosakos, ir jų žvilgsniai savaime daugiausia krypo į stambesnius žanrus — dainas, pasakas, sakmes. Patarlės, mįslės, garsų pamėgdžiojimai ir kita smulkmė tebuvo prisimenama, kai likdavo laiko, išsėmus atskiro dainininko ar pasakotojo stambesnių kūrinių repertuarą.

Negausiai smulkiųjų žanrų kūrinių buvo surinkta taip pat todėl, kad kai kurie žanrai jau visiškai baigia pasitraukti iš gyvenimo. Aptikta tik viena kita senelė, kadaise užkalbėjimais „gelbėjusi" žmones nuo gyvatės įkandimo, rožės ir kitų ligų. Nors ir ne taip sparčiai, kaip paslaptingoji liaudies magija, pastaraisiais dešimtmečiais iš žmonių buities pastebimai traukėsi mįslės ir gamtos garsų pamėgdžiojimai. Norėdamas jų pasakyti, pagyvenęs pateikėjas turėjo prisiminti gana tolimą praeitį, net vaikystę.

Na, o patarlių, kurios, kaip vaizdinis gyvosios kalbos elementas, toli gražu nesirengia išnykti, negalėjo būti gausiai

užfiksuota dėl specifinio jų gyvavimo būdo. Juk būtų tuščias ir net nerimtas darbas, atėjus pas žmogų, prašyti, kad jis pasakytų savo žinomas patarles, kaip kad prašoma, renkant dainas ar pasakojamąją tautosaką. Šias kalbos puošmenas paprastai reikia išgirsti, žmonėms ką nors pasakojant arba apie ką nors kalbantis, ir per keletą susitikimų jų kažin kiek neprisiklausysi.

Antai Pirmų Salų kaimo gyventoja M. Šerėnienė, užkalbinta ir paprašyta, kad padainuotų kokią jaunystėje dainuotą dainą, iš karto atsakė vaizdingu priežodžiu: „Mano daineles vėjas nunešė." Tačiau paskui, šnekučiuojantis gerą valandą įvairiais buities klausimais, nepasitaikė iš jos išgirsti daugiau nė vieno patarlių ar priežodžių tipo išsireiškimo. O Ginučių kaimo gyventoja O. Ivanauskienė, tik padainavusi daug dainų ir išpasakojusi nemaža savo praeities įspūdžių, vaizdinga patarle apibendrino tai, ką buvo pasakiusi apie savo užaugintus ir į gyvenimą išleistus vaikus. „Kumeliukas nuo kumelės pavalkų nenumauna",— pasakė ji, turėdama galvoje savo triūsus ir rūpesčius, kurie ne ką tesumažėjo, sulaukus motinos ir senelės amžiaus. Panašiomis aplinkybėmis buvo užfiksuotos ir kitos negausios į šios ekspedicijos rinkinius patekusius patarlės. Ir tai geriausiai atsako į klausimą, kodėl paprastai iš ekspedicijų, kuriose prirenkama šimtais ir tūkstančiais dainų, pasakų ir kitų žanrų tautosakos kūrinių, parsivežama tik po kelias dešimtis patarlių ir priežodžių.

Liaudies mįslių ekspedicijoje užrašyta apie šimtą. Tai daugiausia populiarūs, visoje Lietuvoje plačiai sutinkami kūrinėliai apie įvairius augalus bei gyvius, apie darbus bei įrankius, apie pastatus, buities reikmenis ir kt. Tiesa, kiek daugiau, negu vidurio Lietuvoje, Suvalkijoje ar Žemaičiuose čia rasta mįslių apie vandenis ir žuvis. Užrašyta ir plačiai žinomų mįslių apie plaukimą valtimi: „Važiuoji važiuoji, atsigrįžti — nėra vėžių", „Kapoja kapoja — nėr skiedrų, važiuoja važiuoja — nėr vėžių",— ir rečiau sutinkamų mįslių apie žuvis bei vandens augmeniją variantų: „Marga karvė dangų laižo" (lydeka po ledu), „Šen blykst, ten blykst — visa

piniguota" (žuvis), „Dirvonas be takų, ąžuolas be šakų" (ežeras ir meldas).

Tokio mįslių tematikos santykio priežasčių, suprantama, nereikia toli ieškoti. Juk vandenų gausumu su Ignalinos landšaftiniu draustiniu kažin ar gali lygintis kuris nors kitas Lietuvos kampelis. O tai, kas dažniau pasitaiko kasdieninėje aplinkoje, tvirtesnes tradicijas turi ir poetinėje kūryboje.

Kai kurių kitų plačiai žinomų mįslių variantai įdomūs atskiromis vaizdų detalėmis. Pavyzdžiui, išraiškingą ir palyginti retą paveikslą matome mįslėje apie vorą ir jo tinklą: „Be staklių, be nyčių priaudžia trinyčių." Įdomiai nustebina mįslė apie malimą girnomis. Joje byrantys balti miltai metaforiškai lyginami ne su meškos pustomomis pusnimis, kaip daugelyje kitų variantų, o su baltais ūsais: „Bėga meška marmendama, baltus ūsus purtydama." Retesniais motyvais ir vaizdais išsiskiria ir kai kurios kitos šio krašto mįslės: „Kodys in kodžio, o in to kodžio pelės šūdas" (asiūklis), „An kuolo žali žaliuonai žaliavo" (morka), „Sėdi ponaitis in guzikų ir nemeckai kalba" (puodas ant žarijų) ir kt. Tai vis kūrinėliai, rodą kai kuriuos aplankytųjų vietų gyventojų poetinio mąstymo savitumus.

Iš keliolikos užrašytų patarlių bei priežodžių galima spręsti, kad šiose apylinkėse palyginti gausu yra buvę patarlių kalendoriaus temomis. Konstatuodami viduržiemį, žmonės čia mėgdavo sakyti: „Nuo grabnyčių (vasario 2 d.) meška an antaro šono apsiverčia." Laukdami, kada galės išginti gyvulius į ganyklą, jie guosdavosi: „Nuo Jurgio (balandžio 23 d.) dievas daržinę atidaro." Panašiais, tiesa, ir kitur Lietuvoje neretai pasitaikančiais vaizdais buvo apibūdinamos ir kitos kalendorinės datos.

Apie istorinius negandus, vargą ir nepriteklius, kurie šiame smėlingame krašte valstiečius lankė gal net dažniau, negu kitur, kalba patarlė „Vargas daug gali, o badas ir mėkynas (pelus) ėda".

Ilgiau pabendravus su šiais draugiškais atviraširdžiais žmonėmis ir pasiklausius jų pasakojimų, tokių ir panašių posa-

kių būtų buvę galima išgirsti dešimtimis ir šimtais. Deja, dėl jau minėtų priežasčių jų buvo surinkta nedaug.

Taip pat prabėgomis užrašyta apie dešimt gamtos garsų pamėgdžiojimų, keletas vaikų išsiskaičiavimų, greitakalbių, liaudies magijos tekstų ir kt. Iš gamtos garsų pamėgdžiojimų įdomesnis yra spragilų balsų, kuliant keturiese, imitavimas: „Par dukneles, par paduškį. . ." Užrašytos paukščių balsų imitacijos daugiausia fragmentiškos, neišplėstos. Maginiai tekstai — kelių tipų. Vieni iš jų — religiniais motyvais atausti užkalbėjimai (ignaliniškiai juos vadina žadėjimais) nuo gyvatės įkandimo, rožės, kiti — mitinės maldelės į mėnulį, dar vienas kitas — piemenų maginė oracija, kuria norima pagreitinti žiemos atėjimą. Praeityje maginėmis maldelėmis, pamačius jauną mėnesį, būdavo prašoma sveikatos, grožio, pasisekimo ir pan. (žr. šio leidinio 311 p.).

Tai reti, su senąja lietuvių religija susiję kūrinėliai. Jų iš viso nedaug tėra surinkta. Todėl ekspedicijos metu užrašytieji pavyzdžiai yra įdomi retenybė.

Išskyrus vaikų žaidimų išsiskaičiavimus, beveik visa smulkioji tautosaka užrašyta iš senesniosios kartos atstovų. Tekstus papildo įvairaus pobūdžio pastabos ir paaiškinimai. Turint galvoje, kad šiose vietovėse tautosaka iki šiol nebuvo planingai ir nuosekliai rinkta, galima neabejoti, kad tarp užrašytųjų patarlių, mįslių, užkalbėjimų bei mitinių maldelių pasitaikys variantų, kokių dar nebuvo nė viename rinkinyje. Vadinasi, nors ir negausūs, surinktieji smulkiosios tautosakos pluošteliai, visų pirma, reikšmingi kaip aplankytųjų vietų vienas iš poetinės liaudies kūrybos paminklų. O panaudoti kartu su kitais tautosakos tekstais, etnografine ir istorine medžiaga, jie daug ką pasakys apie liaudies kultūros raidą Ignalinos draustinyje.

V. Vanagas, A. Vidugiris

SILVESTRAS GIMŽAUSKAS

Ignalinos landšaftinis draustinis, kurio neapsakomai graži aukštaitiška gamta traukia turisto ir vasarotojo akį, o jo žmonės duoda neišsemiamos medžiagos lietuvių liaudies materialinei bei dvasinei kultūrai pažinti, siejasi ir su lietuvių literatūra. Jo ribose, Linkmenų apylinkėse, yra gimęs Silvestras Gimžauskas — pirmasis Vilniaus krašto poetas ir kultūros veikėjas, pakėlęs balsą prieš bažnyčios ir dvaro varomą lietuvių lenkinimą, tiek gyvu žodžiu, tiek savo poezija gynęs ir aukštinęs gimtąją kalbą, ugdęs tėvynės meilę, pilietinį patriotizmą. Kad ir ne didelio talento pagimdyta, poetinė jo kūryba XIX a. antroje pusėje atliko nemažą šviečiamąjį ir sąmoninamąjį vaidmenį, o tiesus, jokių kompromisų nepripažinęs poeto gyvenimas ilgai buvo pavyzdžiu, kaip reikia darbuotis savo liaudžiai ir tautai.

Silvestras Gimžauskas gimė 1845 m. spalio 1 d. Kirdeikiuose. Švenčionių ir Daugpilio gimnazijose išėjęs šešias klases, jis įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, bet dėl 1863 m. sukilimo įvykių jos nebaigė. Beveik dešimt metų, iki 1874 m., dirbo vaistinėje, turėjo įsigijęs provizoriaus padėjėjo laipsnį ir jau ruošėsi laikyti provizoriaus egzaminus, norėdamas vaistininko profesijai paskirti visą gyvenimą. Tačiau S. Gimžaus-

kui nebuvo lemta tapti provizoriumi. Vykdamas į Petrapilį egzaminuotis, jis sustojo Vilniuje pas buvusį seminarijos draugą, tuo metu jos rektorių, ir, šio prikalbėtas, 1875 m. vėl įstojo į seminariją. Po metų S. Gimžauskas buvo įšventintas kunigu ir, kaip gabus, pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją, bet, sveikatai sušlubavus, čia jis teišbuvo vienerius metus. Grįžęs į Lietuvą, S. Gimžauskas kunigavo daugelyje Vilniaus krašto vietų: Želudke, Vidiškėse, Kietaviškėse, Valkininkuose, Giedraičiuose, Bagaslaviškyje. Vienu metu buvo pasiekęs net dekano titulą, tačiau kunigystę baigė altarista. Už lietuvybės gynimą ir draudžiamos lietuviškos spaudos platinimą jis gavo „litvomano" vardą, buvo persekiojamas sulenkėjusių klebonų ir dvasinės vyresnybės, skundžiamas caro policijai. Mirė S. Gimžauskas 1897 m. rugsėjo 27 d. Varšuvoje, kur, sunkiai susirgęs, gydėsi.

Pradėjęs eiliuoti seminarijoje, S. Gimžauskas per dvidešimtį metų nemažai sukūrė. Kūrybą spausdino „Aušroje", „Vienybėje lietuvninkų", „Apžvalgoje", išleido atskiras jos knygutes: „Linkmenes", „Metine dovaniele", „Lietuvas bicziulis", „Tėvyniszkos dainos". Daug jo eiliavimų liko nespausdinta ir mūsų nepasiekė. Be to, S. Gimžauskas domėjosi kalbos, etnografijos dalykais, yra aprašęs Linkmenų tarmę, rinkęs tautosaką.

Nors didelio talento literatas S. Gimžauskas nebuvo, bet poeto dovaną turėjo. Jo eiliavimams nestinga ritminio sklandumo, frazės šmaikštumo, sodrios, liaudiškos kalbos intonacijų. Antra vertus, tie eiliavimai yra protaujamojo pobūdžio, juose vyrauja aprašinėjimas, apstu retorikos, bet tai siejasi su visuomenine, agitacine, neretai mokomąja jų paskirtimi. Poezija S. Gimžauskui — visų pirma priemonė savo idėjoms skleisti ir skiepyti.

S. Gimžausko poetinės kūrybos pagrindinė tema — tautinio susipratimo, tėvynės ir gimtosios kalbos meilės žadinimas. Kaip ir „Aušros" poezija, jo kūryba išreiškė kylančio lietuvių nacionalinio judėjimo šūkius ir idėjas. S. Gimžauskas buvo ne tik aušrininkų bendramintis, bet ir jų pirmtakas, tas idėjas gyvu ir poetiniu žodžiu pradėjęs skelbti dar prieš „Aušros"

pasirodymą. Gimtąją kalbą poetas laikė esmingiausiuoju tautybės požymiu, gamtos, dievo dovana, kurios išsižadėti žmogui nevalia. Savo kalbos išsižadėjęs lietuvis — jam nebe lietuvis. S. Gimžauskas pasmerkė lenkinimui pasiduodančius tautiečius (eil. „Nemenczinas") ir puolė lietuvių kalbos priešus („Litvomano daina"). Kovoje už lietuvių teises jam, kaip ir visiems aušrininkams, idėjinė atrama buvo tolima praeitis, „kai Lietuvos karaliai lietuviškai šnekėjo". S. Gimžausko kūryboje nuolat iškyla feodalinės Lietuvos, laisvo ir galingo krašto, vaizdas, žadinąs nacionalinės laisvės užuominas. Šį vaizdą poetas priešpastato savo krašto nykiai dabarčiai, kurią jam tarsi simbolizuoja kažkada garsių Trakų ir Lydos pilių griuvėsiai (eil. „Trakienams", „Pra Lidas murus pravažiuojant").

Šiandieną S. Gimžausko poetinė kūryba beturi mūsų kultūros istorijos fakto vertę. Tačiau XIX a. antroje pusėje ta kūryba ir, apskritai, poeto visuomeninė veikla atliko didelį patriotinį bei pilietinį vaidmenį kovoje dėl Vilnijos lietuviškumo prieš prievartinį lenkinimą per bažnyčią.

Atskirai minėtina S. Gimžausko bei jo kūrybos reikšmė lietuvių kalbotyrai ir dialektologijai. Iki šiol labai maža kam tėra žinoma, kad S. Gimžauskas domėjosi kalbos mokslais. Jis buvo gerai susipažinęs su lietuviško žodžio meistrų ir kūrėjų: Daukšos, Bretkūno, Sirvydo, Ruigio, Donelaičio, Milkaus, Hako, Rėzos, Strazdo, Poškos, Daukanto, Pabrėžos, Valančiaus raštais, taip pat su žinomų lietuvių kalbos tyrinėtojų, lyginamosios kalbotyros specialistų: Bopo, Šleicherio, Neselmano, Becenbergerio, Jakobio, Bylenšteino, Miulerio, Kuršaičio ir daugelio kitų kalbininkų darbais. Bandė ir pats rašyti. Pirmasis kalbinis, iki šiol nesurastas S. Gimžausko darbas buvo „Drin szlektu [=šnektų] apylinkės mana. Pamokslas ape letuviszku leziuvi", kurį jis 1871 m. S. Vargomačio slapyvardžiu atsiuntė Imperatoriškajai mokslų akademijai[1]. Antrasis žinomas kalbinis jo darbas (irgi dingęs) yra žodynas: „Žodzej isz givos kal-

[1] Rankraštis buvo perduotas akademikui Vyčemanui, žr. Записки Императорской академии наук, т. XIX, кн. II, СПб., 1871, p. 233.

bos lietuviu Linkmeniszkiu" (parašytas apie 1875—1879 m.)[1]. Galima spėti, kad šį darbą rašyti jį bus paskatinusi draugystė su K. Jauniumi, užsimezgusi mokslo metais Petrapilyje. Vadinasi, S. Gimžauską reikia laikyti šio krašto tarmių tyrinėjimo pradininku. Lietuvių kalbos istorijai savo turiniu įdomus jo straipsnis „Ar seniai Lietuvos vitingai [=bajorai] paliovė lietuviszkai sznekėti?"[2] ir poetiniai kūriniai „Nemenczinas", „Trakienams".

Tačiau, nežiūrint išlikusių kalbinių straipsnių nuotrupų, geresnį anuometinės Kirdeikių kaimo tarmės vaizdą duoda S. Gimžausko grožinių ir publicistinių kūrinių kalba. Tiesa, S. Gimžauskas rašė ne gryna savo apylinkės tarme. Jis įterpdavo nemaža elementų ir iš kitų tarmių, vietoj skolinių vartojo daug įvairių K. Sirvydo, savo ar kitų sukurtų naujadarų. Be abejo, spaustuvininkai ar redaktoriai bus pridėję ir savo taisymų. Ypač pirmieji jo kūriniai, kaip poemėlė „Linkmenes", išspausdinta 1870 m. Leipcige[3], nespausdinta — „Paluszies kintejas"[4], „Pra Lidas murus pravažiuojant" (apie 1879 m.), yra išlaikę daug tarmybių. Vėliau parašytuose kūriniuose („Trakienams", „Nemenczinas", „Litvomano daina", „Valkienykai" ir kt.) vis daugėja kitų tarmių ir besiformuojančios literatūrinės kalbos ypatybių.

Atsargiai atrinkti atskiri S. Gimžausko raštų kalbos faktai padeda geriau nustatyti kai kurių šio krašto tarmės ypatybių raidą ir amžių. Pavyzdžiui, dabartinis platus balsis *o* Kirdeikių apylinkėje S. Gimžausko laikais dar buvo daugiau panašus į balsį *a: bralei, galvan, kajam, keliane.* Dabartinis *ė* kirčiuotas, tur būt, irgi dar buvo mažiau susiaurėjęs, nes dažnai rašoma: *nareja, sedeja* šalia *gėre, pasidieja.*

---

[1] Iš čia K. Būga paskelbė tris padavimus, žr. Linkmenų apylinkės padavimai, „Tauta ir žodis", t. I, Kaunas, 1923, p. 128, o žodyno medžiagą panaudojo savo darbams, plg. K. Būga, Rinktiniai raštai, t. II, Vilnius, 1959, p. 305.

[2] Straipsnio nuorašas yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto rankraštyne, F 314.

[3] Vėliau E. Volteris dalį jos perspausdino, žr. Lietuviška chrestomatija, 1, СПб., 1901, p. 205—208.

[4] Šis rankraštis yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Bibliotekos rankraštyne.

Galimas daiktas, kad ir nekirčiuoti *ie, uo* Kirdeikių, taip pat Linkmenų apylinkėje seniau dar buvo ne visais atvejais suvienbalsinami (rytinėje draustinio dalyje — Palūšės apylinkėje *ie, uo* sveiki išlieka ir dabar), plg.: *giedatie, miegatie, kuokiniej* šalia *letuvei, imte.*

Mišrieji dvibalsiai *am, an, em, en* arba iš jų atsiradę *a, e* rašomi tarmiškai: *brungei, kum̃pas, linta, tumsibe, žinklas, sziundie, nekisti, cipdavi, dvasiu, meily, vienami kraštì,* rečiau *tánkei.*

S. Gimžausko raštuose kiek blogiau atsispindi tuometinės tarmės priebalsyno ypatybės. Retai tepasitaiko dar ir šiandien neišnykusio dzūkavimo pavyzdžių: *leidziu, zodzei* šalia *gardžiei, verczau,* ne visada rašomas *j* po lūpinių priebalsių, pvz.: *labjaus, kopja,* bet *biaurumas, nepiaves,* ne visada kietinami priebalsiai *l, r, s: lakiaja, tiletu, szirdiale, pasrageja, sarga,* bet *prileidziu, regis.*

S. Gimžausko raštuose nemaža yra išlaikytų ir morfologinių tarmybių. Nevartojama priesaga *-ėlis: dirvoniali, mažutialei, puszinialia;* mėgstami veiksmažodžiai su priesaga *-enti: iszgaisziana, negruziana, suvarvena;* dažni dariniai su priešdėliu *až(u)-: aškunda, ažupikde* ir kt.

Iš žodžių kaitybos minėtini šie tarmiškumai: senoji daugiskaitos vietininko galūnė, pvz.: *biauribesu; ia* kamieno veiksmažodžiai: *gesia, gidžiunt, nekliudziam* „neliečiame"; kai kurios būtojo kartinio laiko III asmens lytys be galinio skiemens: *ata* „atėjo", *ažde* „pradėjo", *kliede* „kliedėjo"; siekinys: *padetu;* prieveiksmiai: *aštatai, suvis* „visai", *tiktainas* „tiktai, tik" ir kt.

S. Gimžausko raštų kalboje gausu gražių tarminių žodžių, pvz.: *ačlaĩmas* „kiemas", *atsikliūti* „pakliūti, patekti", *indrė* „nendrė", *gaišti* „žūti", *keršas* „margas, dryžas", *kervas* „skersas", *klibėti* „judėti", *klusinti* „klausinėti", *kurti* „bėgti", *laũkė* „galva, plikė", *lipšnintis* „meilintis", *mygti* „spausti", *mìntis* „kautis, kovoti", *pakasynos* „laidotuvės", *pavėnis* „pavėsis", *raugelioti* „raugėti", *riebuliai* „riebalai", *rum̃bas* „randas", *užvysti* „pamatyti", *trąšos* „mėšlas", *vaivoti* „vaitoti, dejuoti", *želektỹs* „žaltys" ir kt. Vadinasi, šiandien S. Gimžausko raštų

dėka galima apčiuopti ne vieną svarbų vakarinės draustinio dalies tarmės bruožą, gyvavusį kone prieš šimtą metų.

S. Gimžausko kūryboje pasitaiko ir kitų tarmių ypatybių, pavyzdžiui, vakarinių dzūkų žodžiai *darbujimas* „darbas", *kautis* „muštis, peštis", *nūn* „šiandien"; rytų aukštaičių *gryčia*, žemaičių *veizėti* ir daug kitų. Raštuose jie atsirado, S. Gimžauskui dirbant Valkininkuose, Kietaviškėse, Bagaslaviškyje, bendraujant su K. Jauniumi ir pan.

Įvairių naujadarų (*ateigys* „ateitis", *protmeilis* „filosofija", *tiesadarys* „teisėjas" ir kt.), taip pat kitų tarmių žodžių vartojimas rodo S. Gimžausko pastangas rašyti suprantamai visų tarmių žmonėms, gryninti ir turtinti lietuvių literatūrinę kalbą.

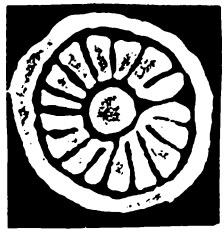

J. Kardelytė

TARMĖS APŽVALGA

Rytų Lietuvoje, kaip ir visame respublikos plote, yra įvairių tarmių bei patarmių. Utenos, Švenčionių ir ypač Ignalinos rajonuose fonetikos ypatybių izoglosos juosia visai nedidelius plotus, t. y. dažnai vos keli kaimai šneka jau „sava kalba". Taigi ir palyginti nedideliame Ignalinos draustinyje susieina net trys patarmės: Linkmenų, Ginučių ir Palūšės (čia turima galvoje skirtingas kai kurių garsų tarimas; šių patarmių morfologija beveik nesiskiria). Daugiausia kalbančiųjų yra linkmeniškių tarme, tad apžvalgoje ji ir bus paimta pamatu.

Pagal tradicinį tarmių suskirstymą visas šis plotas priklauso rytų dzūkams. Čia literatūrinės kalbos *č, dž* tariama *c, dz*, pvz.[1]: *ažupinciai* „užkulniai", *punciai, mergiocių, pircių, gulscias, maciau, supunciavau, aĩcia* „eičiau", *dainuocia; dziauksmas, dziāvẽ* „džiova", *dziuvėsiai, briedzių, didziųjų.*

[1] Tarmės pavyzdžiai užrašyti literatūrinės kalbos rašyba, stengiantis bent apytikriai pateikti tarmišką ištarimą. Ilgieji ir pusilgiai balsiai kartais žymimi brūkšneliu viršum raidės. Sukirčiuoti tie žodžiai, kur kirčio vieta gali būti neaiški; tarmės priegaidės pakeistos literatūrinės kalbos priegaidėmis.

Rytų dzūkai, kaip ir kiti rytų lietuviai, literatūrinės kalbos *am, an, em, en* taria *um, un, im, in*, pvz.: *kumpas, klumpynė̃, tumsus; lungas, untis, uñkštus; kimpynė̃, pimpė̃, simt; gyvint, minkas, pinktas.*

Taip pat literatūrinės kalbos *ą, ę* šiame plote tariami *ū, ĩ*, pvz.: *ūžuolynas, žūsinas, ãžerū, tẽtervinū, nešū̃s, žuváunūs, kĩst, švĩst, dẽdienĩ, paklõtĩ, sopĩ, riekĩ.*

Žodžio gale esantieji literatūrinės kalbos *a, e* tariami *u, i*, pvz.: *kuo? — kaktu, plutu, sveikatu, šaku; dalgi, kaponì, virvi;* kur? — *krūmi, lauki, lobi* „pakalnėje", *miški.*

Minėtos patarmės skiriasi literatūrinės kalbos balsių *o, ė* tarimu. Linkmeniškiai kirčiuotus *o, ė* taria beveik taip, kaip literatūrinėje kalboje, o nekirčiuoti tariami *ā, ẽ*, pvz.: *lobas — lābelĩs, šoka — šākinėja, stovi — stāvėjā; dėdė̃ — dẽdienė̃, bėga — bẽgioja;* Ginučių ir Palūšės apylinkėse ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas *o* tariamas *a* su o atspalviu, pvz.: *šãnas — šãniukas, žãdis — žãdelĩs žmãgus — žmãgelĩs.*

Ginučių patarmėje kirčiuotas *ė* yra daug platesnis, negu linkmeniškių, o nekirčiuotas *ė* tariamas visai kaip *e*, pvz.: *bẽga — bẽginėja, atavežẽ, girdẽta, pavalgẽm.* Palūšės patarmėje *ė* dažniausiai tariamas *ie*, pvz.: *diedie, katie, nier.*

Kirčiuotą *ie* Linkmenų ir Ginučių patarmių atstovai taria kaip literatūrinėje kalboje, o nekirčiuotą *ie — ẽ*, pvz.: *pienas — pẽnelĩs, siena — sẽnelā, šienas — šẽniukas.* Palūšės apylinkėse *ie* yra nepakitęs.

Būdingas šiam kraštui priebalsių kietinimas. Čia kietinami *l, r, s*, pvz.: *gelažinĩs, ladinĩs, lakioja, lasinėja; raikalas, skaralā, parais; sanystė̃, sasuo; sauly, kepury, pusy* „saulę, kepurę, pusę".

Aprašomojoje tarmėje išlikę senieji *bj, pj, mj, vj* junginiai įvairiose žodžio pozicijose, pvz.: *bjaũrus, labjau, pabjurā; gulbjų, tepjau, lipjau, kvepja, jāmjau* „ėmiau", *lẽžiuvju* „liežuviu", *kirvjù, movjau.*

Daug įdomios medžiagos yra ir žodžių daryboj. Minėtinos būdingos šiam kraštui priesagos.

Veikėją žymintys žodžiai su priesaga *-uonis*, pvz.: *atajuonis* „atėjūnas", *ackaluonis* „atsiskyrėlis", *atlikuonis* „atsilikėlis". Veiksmą rodantys žodžiai su priesagomis: *-enimas*, pvz.: *dziāvenimas* „džiovinimas", *lipdenimas* „lipdymas", *migdenimas* „migdymas"; *-enia*, pvz.: *baisi pliauškenià* („pliauškimas") *tų bobų; kadu to* („ta") *plerpenià pasbaigs; be ausių gali likt nuo tākios tarškeniās.*

Labai darios asmenvardžius žyminčios priesagos: *-yčia*, pvz.: *Drūteikycia, Kardelycia, Nāraikycia, Paukštycia; -ūčia*, pvz.: *Bilkiūcia, Mažeikiūcia, Martyniūcia.* Žodžiai su priesaga *-okas* žymi paauglių berniukų pavardes, vardus, pvz.: *Bilaišiokas, Strazdziokas, Janokas, Kaziokas;* su *-otė* žymi mergaičių vardus, pvz.: *Janiotė, Mariotė, Uršuliotė.* Žodžiai su šiomis priesagomis rodo ir ne visai mažus arba ne visai didelius daiktus: *ežeriokas, kalniokas, laukiokas, bulbjotė, kājotė, pušiotė.* Šios priesagos pavartojamos ir tada, kai norima ką pagirti, pvz.: *tai kur arkliokas — kai žaibas; va kur skaraliotė, galva žydi lygiai kvietkas.*

Žodžiai su priesaga *-učiukas* turi mažybinę, maloninę reikšmę, pvz.: *baltuciukas, gražuciukas, plānuciukas.* Dažnos yra sudvigubintos priesagos, rodančios dar didesnį mažybės laipsnį, pvz.: *gražuciukiukai abuoliukai nukrāsta* („nukrėsta"); *plānuciukiukas krašteliukiukas va palikta; mažuciuciūtė panāsiniūtė* („nosinaitė") *nusipirkta; plānuciuciūti skaraliūti* („skarele") *apsrišus.* Jeigu kalbėtojas kokio daikto mažybę nori ypač pabrėžti, tada priesagą gali net keturgubą pasakyti: *kiškeliukas buvā mažuciukiukiukas.* Priesaga *-eliukiukas, -eliuciūtė* yra tapati su priesagomis *-ukas, -eliukas, -ūtė, -eliūtė*, tik rodo dar didesnį mažybinės, maloninės reikšmės atspalvį: *pamiškėj kiurksā nameliukiukas vienas; bābeliuciūtė vargsta viena, ir gana.*

Būdinga šiam kraštui priesaga *-ynas, -yna.* Žodžiai su šia priesaga, be kitų reikšmių, rodo didelius daiktus: *aina bernynas kai žardas; baisionas debesynas atadun-*

da; tai kur miškynas — nei pradzios, nei galā; ir ušaugimas tos mergynās; apsmatojā skaralynu lygiai paklotì. Dariniai su šia priesaga taip pat turi ir menkinamąją prasmę: *kumelynās tiktai kaulai likī; nasynū tū savā braukia ir braukia runkovi.*

Iš veiksmažodžių priesagų galima paminėti *-eliot.* Tatai labai dari priesaga; veiksmažodžiai su ja rodo dažninį veiksmą, tik tas veiksmas esti atliekamas iš lėto, pamažu: *bãdeliāt* „badinėti", *ìmeliāt* „iminėti" *plaũkeliāt* „plaukinėti".

Šiame krašte yra nemaža įdomių morfologijos dalykų — išlikusių senų formų, nerandamų nei literatūrinėje kalboje, nei kitose tarmėse, pavyzdžiui, visų vardažodžių senoji daugiskaitos vietininko galūnė *-su,* šiandieną terandama senuosiuose raštuose, čia yra vartojama visų tarmės atstovų, pvz.: *daržuosu, namuosu, kalnuosu, lapuosu, balāsu, pirtysu, žaliuosu miškuosu, pinkiosu duobėsu.*

Daugiskaitos iliatyvas turi net trejopas formas, pvz.: *aukštuosna medziuosna, aukštuosan medziuosan, aukštuosnan medziuosnan.* Yra išlikusios ir priebalsinio kamieno daiktavardžių vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko lytys, pvz.: *ausàs, aũsas* „ausies, ausys", *pirtès, pir̃tes, širdès, šir̃des, žuvès, žùves, Liñkmenes, Švinciones.*

Sangrąžiniai daiktavardžiai yra su partikula *-ei: barimasei, mušimasei, šukavimasei.*

Labai įdomios ir įvairios įvardžiuotinių būdvardžių formos, kur yra išlikusių ir senųjų elementų. Paminėsime kelis linksnius: *baltuomsiu, baltuoju, baltuojuom, baltuomsiuom; baltañsiam, baltañjam, baltàjam; baltansian, baltamsian, baltanjan, baltàjan.*

Būdvardžių laipsniavimas taip pat įvairus; ypač įvairuoja aukščiausiojo laipsnio formos. Neminint tokių formų, kur yra literatūrinėje kalboje, šiame krašte vartojamos dar ir formos su priesaga *-eliausias,* pvz.: *juodeliausias, geraliausias, mẽlyneliausias.* Šis laipsnis pada-

romas ir su dalelytėms *kū nai*, pvz.: *šitiem grūdam raikia sieta kū nai tunkiausiā; kaskim duobī kū nai giliausiū, savā vēšnelai kū nai brungiausiai ir sūrį sudėjau.* Būdvardinė aukščiausiojo laipsnio forma čia neretai sudaroma ir iš daiktavardžių, pvz.: *kai užpuolā vargų vargiausias, nārs gyvas žemėsan lįsk; tai kur medžių medziausias, ir dešimty neapkabinsi; jo galvų galvjausia — su Saliamonu susdėt; šitam daikti buvīs akmenų akmeniausias.*

Įvardžio vienaskaitos vardininko lytys vartojamos ir su partikulomis, pvz.: *aš — ašei, ašeinās; tu — tujei, tujeinās.* Partikulos dedamos ir prie bendraties: *ait — aitei, aiteinās;* prie skaitvardžių: *du — dujei, dujeinās;* prie prieveiksmių: *utì — utynái, utynáinās* „ten". Įvardžio *kiek* yra keli linksniai, pvz.: *kiekās maišų maža buvā; šitā gerā gana bus kiekai metų; kieku galvų dirbat, ir vis niekā.*

Iš skaitvardžių paminėtini senųjų *pirmas liekas, antras liekas...* vediniai: *vēnuolikīs, dvylikīs... devyniālikīs.*

Turtingas savo formomis ir kirčiavimu yra tarmės veiksmažodis. Sakykim, būtojo kartinio laiko kai kurių veiksmažodžių vienaskaitos 1, 2 ir 3 asmens formos esti ir ilgesnės, ir trumpesnės, pvz.: *balnojau, balnáu; balnojai, balnái; balnojā, balnó; akėjau, akiáu; akėjai, akėi; akėjā, aké; ājaū, éu; ājaĩ, ei; ėjā, ė.* Su kirčiuotais priešdėliais būtojo kartinio laiko 3 asmens veiksmažodžių formos taip pat yra ir ilgesnės, ir trumpesnės, pvz.: *iškasē, ìškas; išvežē, ìšvēš; nusukē, nùsuk; ažudavē, ažùdau* „uždavė".

Visuose tariamosios nuosakos vienaskaitos ir daugiskaitos asmenyse šalia įprastinių lyčių, pvz.: *aicia, kascia, rascia,* gyvuoja ir lytys su *-be: malciobe, kad būt grūdų; vilktuñbe, kad būt kuo; aituñbe, kad rastuñbe.*

Tarmėje yra ir dvejopos liepiamosios nuosakos formos. Vienos — kaip literatūrinėje kalboje: *daryk, mesk.*

Antrųjų formų ir daryba, ir kirčiavimas yra labai įvairūs, pvz.: *baĩdai žvirblius iš vyšnių; sãkai, sãkai, ko prikundai lẽžiuvį; nemétai duonãs, trupinius rinksì; patylý, kai vyrasnĩs utura; turies, kad neišgriūtum; aĩn, apsdaĩrai un Martynū; duonelãs acikuñt, undeneliu usigeĩ, ir bus gerai; neraudý šite baisiai; bū, (būj, būn) prẽ vaikã.* Daugiskaitos 1 asmuo vartojamas ir su *-te: ainam, ainamte; bėgam, bėgamte.* Daugiskaitos 2 asmens formos: *aikit, aintė; neškit, neštė; pabūkit, pabūjtė (pabūntė, pabūtė).*

Tarmėje yra gražių prieveiksmių, pvz.: *perajó („kiaurai") permirkẽ, nei sausos siūlalãs nelikã; jų tas vaikas tai perajo* („nuolatos") *serga; iš tykã* („pamažu") *nuveisi, ko gi skubinies; sustoji grãcium* („greta") *ir čiulba; stovi actuoliai* („toli vienas nuo kito") *lygiai šakoti; teip dideliai utura, net ausisu ūžia; tai ramjai pralaidẽm vakaralį — šokãm, dainavãm; rastuñ* („gal") *par jį ir buvã; varãkui* („va čia") *buvà kimsynas; utrãkui* („va ten") *stovi, ar nematai.*

Yra prielinksnių, vartojamų su kitais linksniais arba turinčių kitas reikšmes, negu literatūrinėje kalboje, pavyzdžiui, *prie* vartojamas su naudininku: *pririšiau žirgelį prẽ žaliai rūtelai, prẽ baltai lelijelai.* Prielinksnis *aplink* turi ir visas kitas reikšmes, kaip ir *apie,* pvz.: *tepsi ir tepsi aplink tū patį* „plepa ir plepa apie tą patį"; *aplink ūžuoliokū gal kur bostẽs* „kažkur prie ąžuoliuko gal bastėsi"; *aplink pavakariukū ir ažbėgsiu* „apie pavakarėlį ir užbėgsiu"; *aplink dvylikī vakar pradė lyt* „apie dvyliktą vakar pradėjo lyt"; *bus aplink šešetū varstų* „bus apie šešetą kilometrų".

Čia suminėti tik patys būdingieji šio krašto kalbos bruožai. Nedidelė straipsnio apimtis neleidžia plačiau aptarti visų kitų fonetikos ypatybių, kirčiavimo, įvairių žodžių darybos elementų, turtingos leksikos.

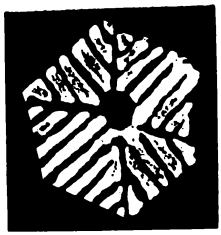

I. Ermanytė, K. Eigminas

VIETOVARDŽIAI

Kiekvienas draustinio ežeras, upė, upelis, kiekvienas žemės paviršiaus vingis turi savitą vardą, kartais visai aiškų ir suprantamą, o kartais — gana miglotą.

Didžiausią šio krašto vietovardžių procentą sudaro vandenvardžiai (dažniausiai ežerų bei jų dalių pavadinimai). Tačiau gausu čia ir mikrotoponimijos (pievų, laukų, kalnų, pelkių ir kt. vardų).

Straipsnio tikslas — supažindinti skaitytoją su draustinio vietų vardais, bandant juos panagrinėti struktūriniu-gramatiniu požiūriu; taip pat siekiama pateikti tikslesnes, neiškraipytas toponimų formas.

Pagal struktūrą vietovardžiai skirstomi į pirminius — apeliatyvinius (bendrinius) ir asmenvardinius, ir antrinius — priesaginius, galūninius, priešdėlinius bei sudurtinius ir sudėtinius[1].

[1] Pirminius ir dalį antrinių vietovardžių tyrė I. Ermanytė, sudurtinius ir sudėtinius — K. Eigminas.

Pirminiai vietovardžiai

Apeliatyviniai (bendriniai) vietovardžiai yra:

a) f i z i o g r a f i n i a i (apibūdinantieji žemės paviršiaus vietą); jie yra sudaryti arba vien iš bendrinio žodžio be jokio darybinio formanto, arba turi šį formantą (priesagą ar priešdėlį), bet toponiminiu požiūriu yra pirminiai: *Dãrymas* (1) pv.[1] Trainiškis[2] (:dãrymas[3] Lkm tarmėje „kemsynė, klampi bala"), *Degìmas* (2) vieta miške Puziniškis, *Dobilíenos* (1) dirva Kylatrakis, *Dumblỹnė* (2) plk. Petravas, *Ìneiga* (1) vieta prie kelio Trainiškis, *Išnašaĩ* (3b), pv. Trainiškis, *Išvaža* (1) Baluošo ež. dalis Trainiškis, *Kálnai* (1) mš. Gaveikėnai, *Kulỹs* (4) plk. Ginučiai (:kulỹs ryt. „įlanka, iškyšulys"), *Lýdymas* (1) laukas Šiliniškės, *Lìnkius* (1) pv. Gaveikėnai (:lìnkius „įlanka, linkis"), *Naujíena* (1) pv. Gaveikėnai (:naujíena „naujai išarta žemė, plėšimas, dirvonas"), *Pãkasas* (3b) ež. Lkm (:pãkasas „urvas, anga"), *Pérkalas* (1) laukas Gaveikėnai (:pérkalas „užtvara upėje ar ežere bučiui statyti"), *Srovė̃* (4) up. Ginučiai, *Stabarýnas* (1) plk. Gaveikėnai, *Tankumýnas* (1) mš. Kylatrakis, *Trãkas* (4) mš. Trainiškis;

b) f l o r a i atstovauja šie pavadinimai: *Ąžuolijà* (2) vieta lauke Ign, *Biržẽlė* (2) vieta lauke Trainiškis, *Meldýnas* (1) Dringių ež. dalis Vaišniūnai, *Pupojaĩ* (3b) laukas Vaidžiuškės, *Rūgštėlỹnė* (2) dauba ir bala Kylatrakis, *viržiai* (1) mš. Kylatrakis;

c) m e t a f o r i n i a i: *Bliūdẽlis* (2) Baluošo ež. dalis Vaidžiuškės, *Pinigìnės* (2) kalnas Ripelialaukis, *Uodegà* (3a) pv. Kylatrakis, *Žiẽzdras*[4] (2) ež. Pažiezdris;

---

[1] Straipsnyje vartojamos šios santrumpos: džn. — dažniau, ež. — ežeras, Ign — Ignalina, k. — kaimas, Klt — Kaltanėnai, Lkm — Linkmenys, nauj.— naujai, mstl.— miestelis, mš.— miškas, plk.— pelkė, pv.— pieva, ret.— rečiau, ryt.— rytiečiai, sl.— slavizmas, up.— upė, upl.— upelis, vad.— vadinamas, vk.— vienkiemis.

[2] Kadangi visi aptariami vietovardžiai yra iš Ignalinos landšaftinio draustinio, lokalizacija ribojasi tik kaimo pavadinimu.

[3] Aiškinamos tik mažiau suprantamos arba tarminės žodžių lytys.

[4] Plg. *žiesti;* žaidras = žeidras, žaidas (P. S k a r d ž i u s, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, p. 301).

d) pagal ypatybę: *Platėja* dirva Ign, *Siaurója* dirva Ign, *Žãliasiai* ež. Ign, *Sunkiója* Asalnų ež. dalis Pabiržė, *Šlapiója* pv. Trainiškis.

Tokie įvardžiuotiniai būdvardžiai ypač gausūs rytų Lietuvoje.

Antriniai vietovardžiai

Palyginus su pirminių toponimų grupe, antriniai yra daug gausesni.

Priesagų vediniai:

-ėčios: Gervėčios (1) pv. Ign;

-yčia: Samanyčià (4) plk. Ign;

-aja, -ajas: Ãlmajas (3b) ež. ir *Almajà* (3b) up. Ginučiai;

-akys: Laumiakỹs (3b) ež. Vaišniūnai;

-ojas: Ukojas (2) ež. Ginučiai;

-ėkas, -eka: Asékas (2) ež. Palūšė, *Asekà* (3b) up. Lkm;

-iškis, -iškė: Grúodiškis (1) ež. Trainiškis (:Gruodis), *Puzinìškis* (1) k. (:Pùzin-as), *Sãmaniškis* (1) pv. Ginučiai, *Simonìškis* (2) || Karanauskai k. (:Sìmon-as), *Šilìniškės* (1) k. (:Šilìn-is), *Trainìškis* (2) k. (plg. Train-ỹs, Traĩ-nius ir bendrinis žodis *trainas* „žemės matavimo vienetas, valako trečioji dalis"), *Vibūriškė* (1) pv. Vaišniūnai (:Vibur-ỹs), *Vẽriškės* (1) laukas Meironys (plg. Vẽrik-as, Ver-iūgà).

Priesagos *-iškis, -iškė* suteikia vietovardžiams, kaip ir bendriniams žodžiams, posesyvinę (priklausomybės) reikšmę. Tokią pat reikšmę suteikia ir priesaga *-uškis: Rỹguškis* (1) pv. ir upl. Šiliniškės (plg. Rỹg-elis, Rỹg-ertas), *Neršiuškis* (1) Dringių ež. dalis Vaišniūnai, *Vaidžiùškės* (1) || Mažeĩkos (2) k. (:Vaĩdž-ius).

-ukas: Aviliùkas (2) || Katileženis (1) ež. Ign;

-elė, -elis: Degsnẽlė (2) Asalnų ež. dalis Pabiržė, *Kirlẽlė* (2) Dringių ež. dalis Vaišniūnai (:kìrlė „žuvėdra"), *Pilẽlė* (2) kalnas ir dirva Ginučiai, *Vedẽlė* (2) plk. Kylatrakis;

-ėlė, -ėlis[1]: *Kaukarẽlė* (2) kalnas Šiliniškės, *Kretuonẽlė* (2) up. Pakretuonė, *Vajuonẽlė* (2) Dringių ež. dalis, *Verpetẽlis* (2) kalnas Papiliakalnė;

-kla: Girdyklaĩ (3b) Pakaso ež. dalis Šiliniškės, *Karyklà* (2) Baluošo ež. dalis Vaidžiuškės;

-ulė, -ulis: Bubùlis (2) ež. Trainiškis, *Dubùlis* (2) pv. Ginučiai;

-ena: Novenà (3a) up. Lkm;

-ėn-: Gaveikėnai (1) k. (:Gaveĩk-is);

-ina, -inas: Švoginà (3a) up. ir *Švóginas* (1) ež. Ign;

-inė, -inis: Bėržinė (1) Kretuono ež. dalis Pakretuonė, *Dėlìnis* (2) ež. Lkm, *Ešerìniai* (2) ež. Lkm, *Gailìnė* (2) plk. Gaveikėnai, *Išnašìnis* (2) ganykla Trainiškis, *Kálninė* (1) mš. Ripelialaukis, *Kaũprinės* (1) laukas Trainiškis, *Lóbinė* (1) dauba Gineitiškis, *Paplovìnis* (2) ež. Ign, *Pelėdìnis* (2) ež. Ign, *Skuivìnė* (2) Kretuono ež. dalis Pakretuonė, *Vištinė* (1) k., *Želektìnė* (2) pv. Vaišniūnai (:želektỹs ryt. „žaltys"), *Žiežulìnis* (2) ež. Ign;

-men-as, -ys: Lašmenỹs (3b), Baluošo ež. dalis, *Liñkmenas* (3b) ež. ir *Liñkmenys*[2] (3b) mstl. (dabar — apylinkės centras);

-uonas (-is): Kretúonas (1) || *Kretúonis* (1) ež. Pakretuonė, *Vajúonis* (1) || *Vajuonìs, -iẽs* (3) ež. Klt;

-uošas: Baluõšas (2) ež. Trainiškis;

-aitis: Alksnáitis (1) ež. Antros Salos, *Gaváitis* (1) kalnas Gaveikėnai;

-ykštis: Asalnýkštis (1) ež. Pirmos Salos, *Baluošýkštis* (1) ež. Vaidžiuškės, *Dringýkštis* (1) ež. Meironys, *Kretuonýkštis* (1) ež. Ign, *Lūšýkštis* (1) ež. Ign.

Ši priesaga gan būdinga Ignalinos krašte ir suteikia toponimui deminutyvinį atspalvį.

-otas: Pùšalotas (1) laukas, *Gineitiškis;*

-ut-: Ginùčiai (2) k. Lkm, *Jaskùtis* (2) ež. Trainiškis;

-avas: Petrãvas (2) (džn.) || Petrìškė (2) (ret.) k.

---

[1] Tariama *-elė, -elis.*

[2] K. Būgos teigimu, čia šaknyje įsigalėjusi tarminė lytis *in* vietoje *en;* (lenkmuo: „lenkimas, pakinklis").

Galūnių vediniai. Tai tokie toponimai, kurie skiriasi nuo pirminio žodžio savo galūne ir yra pastarojo vedinys:

-a: Bársa (1) plk. *Simoniškis* (:bársas „barsukas", atgalinis derinys), *Vadà* (4) plk. Ign (:vesti);

-ia: Ankščià (4) Lūšių ež. dalis Palūšė (:añkštas, -à);

-iai: Driñgiai (2) ež. Puziniškis, *Lūšiaĩ* (4) ež. Palūšė (:lušùs, -ì „lėtas, nuolaidus"), *Ūsiai* (2) ež. Lkm;

-as: Alksnas (2) ež. Antalksnė (:alksnà „alksnynas");

-ė: Ìlgė (1) pv. Trainiškis (:ìlgas, -à), *Pliaušẽ* (4) up. Papliaušys (:pliaũkšti), *Skriogžlẽ* (4) up. Simoniškis (:kriõkti, tik čia pridėtas protetinis garsas *s);*

-is: Ìlgis (1) || Ilgỹs (4) ež. Poviliškė (:ìlgas, -à);

-ys: Baltỹs (4) ež. Trainiškis (:báltas, -à), *Dumblỹs* (4) ež. Puziniškis (:dumblas), *Pliaušỹs* (4) ež. Papliaušys (:pliaũkšti), *Šiekštỹs* (4) ež. Pašiekštis (:šíekštas), *Varnỹs* (4) ež. Ign. (:vařnas).

Priešdėlių vediniai:

a) priešdėlis + daiktavardis (bendrinis ar tikrinis):

ant-: Antãgavė (1) k., *Añtalksnė* (1) k.;

ažu-: Ažùbalis (1) plk. ir k., *Ažùdringė* (1) plk. Gaveikėnai, *Ažùkryžė* (1) vieta lauke Trainiškis, *Ažùprūdė* (1) laukas Gaveikėnai;

nuo-: Núovalkšnis (1) Dringių ež. dalis Vaišniūnai (:válkšnos „šlapios, versmėtos pievos");

pa-: Pabìržė (1) k. Lkm ir *Pabìržės* (1) plk. Meironys, *Pagavẽ* (3b) k. Ign, *Pakamìlžė* (1) Lūšių ež. dalis Palūšė, *Palepšỹs* (3b) vieta miškeVaidžiuškės, *Pãlinkmenis* (1) mš. Antalksnė, *Palóbinė* (1) laukas Trainiškis, *Panúotakis* (1) laukas Trainiškis, *Papliaušỹs* (3b) vk., *Pašvóginė* (1) k. *Pãukojė* (1) up. į Ukojo ež. Lkm.

po-: Póraistis (1) dirva Trainiškis, *Póviganė* (1) pv. Gineitiškis;

b) priešdėlis + veiksmažodis:

pa-: Patvaraĩ (3b) Asalnų ež. dalis Pabiržė;

per-: Perbedẽ (3b) Ukojo ež. dalis Lkm.

Sudurtiniai ir sudėtiniai vietovardžiai

Sudurtinių ir sudėtinių vietovardžių Ignalinos landšaftiniame draustinyje yra ypač gausu, ir jie sudaro maždaug pusę visų šiame plote surinktų vietovardžių.

Gausu draustinio plote toponiminių sudurtinių darinių, kurių antrasis komponentas dažniausiai yra fiziografinis (topografinis, nomenklatūrinis) terminas, reiškiantis įvairius žemės paviršiaus objektus: ežerą, upę, balą, kampą, ragą, linkį, raistą, salą, kalną, traką, lauką, rėžį ir kt. O šių vietovardžių pirmasis komponentas (daiktavardis) labiau apibūdina šiuos žemės paviršiaus objektus, nurodydamas jų fizines savybes, pvz.: *Kam̃piakampis* (1) pv. Pabiržė || *Kampiãkampis* (1) Asalnų ež. iškyšulys Pabiržė, *Kùliakampis* (1) Dringių ež. dalis Vaišniūnai || *Kuliãkampis* (1) pv. Gaveikėnai, *Kulỹraista* (1) pv. Trainiškis; apibendrindamas augmeniją, buvusią ar ir dabar būdingą tam žemės kampeliui, pvz.: *Pùšaragis* (1) vieta prie ež. Vaidžiuškės, *Pùparagis* (1) ež. kraštas Gaveikėnai, *Ẽpušialinkis* (1) Dringių ež. įlanka Vaišniūnai, *Alksniãsalė* (1) || *Ãlksniasalė* (1) Dringių ež. sala Gaveikėnai, *Béržasalė* (1) Dringių ež. sala Gaveikėnai („ti vien beržai auga"), *Líepasalė* (1) Baluošo ež. sala Vaidžiuškės, *Kupóliakalnis* (1) kalnelis Trainiškis (kupolis „bervidinių šeimos augalų gentis (Melampyrum); miškinis kupolis, Joninių žolė"); nusakydamas gyvūniją, dabar būdingą tai vietai arba kitados buvusią šioje vietoje, pvz.: *Šãmalinkis* (1) Dringių ež. įlanka Vaišniūnai, *Bríedžialobis* (1) kalnas Meironys, *Lãpiakalnis* (1) kalniukas Pabiržė („lape urvū ti turėjus"), *Mẽškakalnis* (1) kalnas Ginučiai, *Vařliabalė* (1) bala 1. Ginučiai, 2. Kylatrakis, *Kìrlasalė* (1) Baluošo ež. sala Vaidžiuškės /galima kildinti iš kirlė „žuvėdra (Sterna)", bet galima sieti ir su pavarde Kirlys, Kirla ir t. t./, *Kirmẽliakampis* (1) pv. Antros Salos, *Kárviakampis* (1) Dringių ež. iškyšulys Vaišniūnai, *Dùkaraistis* kampas Puziniškis. Dėl panašumo metaforiškai siejami su įvairiais daiktais, pvz.: *Liùikaragis* (1) Linkmeno ež. iškyšulys Ginučiai (liuika

„pypkė"), *Žárdaragis* (1) dirvonas Antros Salos (žardas „kartys, ant kurių džiovinamos linų galvelės, kartais žirniai, vikiai"), *Šůdaragis* (1) Dringių ež. iškyšulys Vaišniūnai, *Piestakalnis* (1) nedidelis kalnelis Papiliakalnė („tas kalnelis lygiai piesta, auga pušelas"), *Kalãdakampis* iškyšulys Petriškė. Dažnai nurodo asmeninę priklausomybę ir tam tikrais atvejais turi memorialinę reikšmę: *Adómaragis* (1) Baluošo ež. iškyšulys Vaidžiuškės, *Mikalóraistis* (1) šlapia pv. Trainiškis (:Mikalojus), *Mikáilakampis* (1) Dringių ež. iškyšulys Vaišniūnai (:Mikaila), *Milãšiłobis* (1) pv. Gaveikėnai (:Milãšius), *Dūdénakalnis* (1) nedidelis kalnelis Benediktavas (:Dūdėnas), *Bijùčiakalnis* (1) pailgas kalnas Antalksnė (:Bijùtis), *Bernóraistis* (1) pv. *Kirdeikiai* (:bernas), *Mergãkampis* (1) Alksno ež. kampas Kimboriškės, *Bóbatrakis* (1) bala Kylatrakis, *Norýbalė* (1) bala Papiliakalnė (:Norys), *Krìkšliakampis* (1) įlanka Gaveikėnai (gal galima sieti su pavarde Krikšlỹs, Krìkšlius), *Mùnčiaragis* (1) mš. ir laukas Vaidžiuškės (greičiausiai sietinas su pavarde Mùnčius, Munčỹs), *Malãšiaragė* (1) Dringių ež. įlanka (Malãšius), *Jonãlaukis* (1) || *Jonalaũkis* (nauj.) || *Janapolis* kaimas Palūšės apyl. Pirmasis komponentas kartais nusako priklausomybę kokiai vietovei, kaimui: *Petrãvakampis* (1) Dringių ež. iškyšulys Vaišniūnai, *Petrãvaraistis* (1) raistas Vaišniūnai, kartais apibūdina vietos padėtį, pvz.: *Galãšniūriai* (1) laukų galai Trainiškis, *Pìrčiakampis* (1) Ukojo ež. iškyšulys Lkm, *Tiltãkampis* (1) Dringių ež. įlanka Vaišniūnai, *Kūgiãvietės* pv. Pabiržė, *Trãkalinkis* ež. Puziniškis; nusako kokią nors minėto gamtos objekto ypatybę, pvz.: *Lẽdakalnis* (1) aukšta vieta Papiliakalnė, *Sidãbrakalnis* (1) kalnelis Pabiržė, *Bažnýčiakalnis* (1) kalnas Gineitiškis, *Piliãkalnis* (1) || *Pìliakalnis* (1) || *Piliakalnis* (2) piliakalnis Papiliakalnė, *Kařčiakalnis* (1) kalnas Antalksnė, *Púodžiakalnis* (1) kalnas Antalksnė, *Kašẽlialinkis* (1) įlanka Puziniškis.

Kai kurie šio krašto toponiminiai sudurtiniai vietovardžiai, kurių antrasis komponentas yra fiziografinis

terminas (ežeras, upė, bala, kampas, ragas, raistas, sala ir t. t.), jau žymi gamtos objektus, nebeatitinkančius fiziografiniu terminu nusakomo objekto, pvz.: *Kačiùpė* (2) pelkėta pv., Simoniškis (:Kačys, Kačius), *Arkliãbalė* (1) krūmai Kirdeikiai („dabar arkliabalā i lygiai sausa, seniau tai buvā šlapia"), *Žýdabalė* (1) pv. 1. Kylatrakis, 2. Ginučiai, 3. Kirdeikiai, *Bríedžialobis* (1) kalnas Meironys, *Dùkaraistis* (1) kampas Meironys, *Balnakmenis* (1) laukas Papiliakalnė („yr ti akmuo kai balnas"), *Ripėlialaukis* (1) || *Bubuliaĩ* (3b) kaimas, *Pãmašniakalnės* (1) laukas Kirdeikiai, *Rūdaragis* (1) pv. Pabiržė, *Čalnažeris* ež. Puziniškis (sl. čelnà „valtis, laivelis").

Šie pavyzdžiai rodo, kad anksčiau minėtieji gamtos objektai turėjo būti tokie, kokius nurodo antrasis šių toponiminių sudurtinių vietovardžių komponentas. Tačiau ilgainiui, keičiantis žemės paviršiui, išdžiūstant mažesnėms upėms ir ežerams, nusausinant balas, iškertant miškus, objektai smarkiai arba net visiškai pasikeitė, tuo tarpu vietovardžiai liko tie patys. Jie dabar bent iš dalies padeda nustatyti, kaip atrodė Ignalinos žemės paviršius anksčiau.

Pasitaiko vienas kitas sudurtinis vietovardis, kurio abu komponentai yra apeliatyvai (bendriniai vardai), pvz.: *Móliabestis* (1) dauba Šiliniškės (Naujasodis) (pirmasis komponentas sietinas su „molis", o antrasis — su veiksmažodžio „besti" šaknimi), *Mólinastis* (1) aukštuma Kirdeikiai.

Ignalinos draustinio plote rasta keletas grynai metaforinių sudurtinių vietovardžių, kurių antrasis komponentas yra apeliatyvas, metaforiškai siejamas su tuo gamtos objektu, o pirmasis komponentas labiau patikslina arba apibūdina antrąjį komponentą, pvz.: *Laumiakỹs* (3b) || *Pùtrinis* (1) ež. Vaišniūnai, *Peliamidỹs* (3b) up., įtekanti į Dumblį Meironys, *Kélniapusė* (1) pv. Papiliakalnė („siaura lygiai kelniapusā, tai ir vardų tākį turi"), *Vištakoja* (1) balelė Papiliakalnė, *Vilkapláukė* (1) pv. Gavei-

kėnai (vilkaplaukė „tokia kieta šiurkšti žolė, kurios neėda gyvuliai").

Ignalinos draustinio plote rasta keletas toponiminių sudurtinių darinių, kurių antrasis komponentas yra taip pat fiziografinis terminas, o pirmasis — būdvardis, nusakantis žemės objektų, išreikštų antruoju komponentu, įvairias fizines savybes, pvz.: *Júodupis* (1) šaltinis Gineitiškis, *Greitãbalė* (1) bala Puziniškis, *Žìlabalė* (1) pv. Benediktavas, *Júodakampis* (1) Dringių ež. įlanka Vaišniūnai, *Júodakampis* (1) Asalnų ež. iškyšulys Pabiržė, *Gìliakampis* (1) Dringių ež. iškyšulys Gaveikėnai, *Ìlgaragis* (1) || *Ilgaragỹs* (3a) Pakaso ež. iškyšulys Gineitiškis, *Júodaraistis* (1) pv. Antros Salos, *Júodaraistis* (1) mš. Simoniškis, *Ìlgasalė* (1) Baluošo ež. sala Vaidžiuškės, *Didžiãmiškis* (1) mš. Meironys, *Senãtiltė* (1) up. Trainiškis, *Aukštãkalnis* (1) vs. Pabiržė („sklypas tas aukštam daikti, tai ir Aukštãkalnis").

Sutiktas vienas sudurtinis vietovardis, kurio pirmasis komponentas yra skaitvardis, o antrasis — daiktavardis, būtent *Devyniaveršis* (2) paežerė prie Ukojo ež. Papiliakalnė, be abejo, sietinas su skaitvardžiu „devyni" ir daiktavardžiu „veršis". Vietos žmonės šios vietos pavadinimo atsiradimą aiškina taip: „Kadai turėjã žydas aštuonias karves, atlėkīs prie jų ponā veršis devintas ir prigėrīs, tai ir vadina devyniaveršiù."

Rastas vienintelis linksninis sudurtinis vietovardis *Medžiúkalnis* (1) laukas Vaišniūnai, kur daugiskaitos kilmininkas suaugęs su kitu daiktavardžiu — fiziografiniu terminu.

Už sudurtinius vietovardžius pirmesni turėtų būti sudėtiniai (išskyrus, žinoma, naujai sudarytus). Šio tipo vietovardžiai yra linkę pereiti į sudurtinius[1]. Ir šiame plote lygiagrečiai vartojamos sudėtinė ir sudurtinė formos, pvz.: *Alksnių salà* || *Alksniãsalė* ir *Alksniosalė* Dringių ež. sala, *Beržų salà* || *Béržasalė* Dringių ež. sala.

[1] Plg. B. Savukynas, Kilmininkiniai lietuvių vietovardžiai, Lietuvių kalbotyros klausimai, t. VI, Vilnius, 1963, p. 239—240.

Pirmiausia apžvelgsime sudėtinius vietovardžius, kurie sudaryti iš būdvardžio ir daiktavardžio, vadinamuosius kvalifikacinius vietovardžius. Visų Ignalinos draustinyje rastų kvalifikacinių vietovardžių antrasis komponentas yra topografinis (fiziografinis) terminas, o pirmasis komponentas — būdvardis — paprastai nusako įvairias antruoju komponentu išreikštų gamtos objektų fizines savybes, pvz.: *Smailasiaĩ ragẽlis* iškyšulys Gaveikėnai, *Gilasiaĩ raĩstas* raistas Petriškė, *Aukštasiaĩ pušynẽlis* miškelis Šiliniškės, *Vidutinė Vadà* bala Petriškė, *Lygiója pieva* pv. Kirdeikiai, *Bedùgnis ežeriùkas* ež. Petriškė.

Būdvardis taip pat gali parodyti, kuo išsiskiria antruoju komponentu nusakomas gamtos objektas, pvz.: *Mekšrìnis ežeriùkas* ež. Kylatrakis (greičiausiai sietinas su žolėmis *mekšrais:* „tai auga tākios žolās mekšraĩ del kiaulių"; taip pat galima sieti su žuvimi „mėkšras", tačiau dabar tokio žuvies vardo vietos gyventojai nepažįsta ir tą žuvį vadina „kuoja" ir „pūgžliu"), *Ąžuolió-kinis Šniūras* laukas Ripelialaukis (jame turėjo augti ąžuoliukai).

Pirmasis komponentas — būdvardis gali sieti su kokia vieta, nurodyti lokalinę subordinaciją, pvz.: *Lõbinė pieva* Kylatrakis „pieva, esanti lobe".

Rasti trys sudėtiniai vietovardžiai, kurių pirmasis komponentas yra kelintinis skaitvardis (antrasis — daiktavardis): *Añtros Sãlos* || *Kudabos* kaimas, *Pirmà duobẽ* dirbama žemė Papiliakalnė („Pirmų ir Uñtrų duobį skiria kalnas").

Ignalinos draustinio plote ypač daug rasta kilmininkinių vietovardžių, nors šiaip, lyginant su kitos darybos vietovardžiais, šis tipas lietuvių kalboje nėra gausus[1].

Daugumos šio ploto kilmininkinių vietovardžių antrasis komponentas yra topografinis terminas. Pirmasis

[1] Plačiau apie kilmininkinius vietovardžius žr. B. Savukynas, Kilmininkiniai lietuvių vietovardžiai, Lietuvių kalbotyros klausimai, t. VI, p. 235—241.

komponentas (kilmininkas) gali nusakyti gamtos objekto, išreikšto antruoju komponentu, lokalinę priklausomybę, pvz.: *Baravỹkaragio ežeriùkas* ež. Ginučiai, *Sỹpatrakių ežeriùkas* ež. Ginučiai *(Sypatrakiai* „pieva"), *Dumbliũ ùpė* || *Dumbliai* up., *Baluõšo upė* up. Simoniškis *(Baluõšas* ež.), *Vaišniūnų upė* up. Vaišniūnai, *Driñgių upẽlė* upl. Vaišniūnai, *Ginùčių upẽlis* upl. Ginučiai, *Paizieřnės pavérsmis* paversmis Petriškė, *Siũrio rãgas* Asalnų ež. iškyšulys Pabiržė, *Paizieřnės rãgas* iškyšulys Petriškė, *Krìkšliakampio ragẽlis* iškyšulys Gaveikėnai, *Tiltãkampio rãgas* iškyšulys Gaveikėnai, *Pastìrnaragio rãgas* iškyšulys Gaveikėnai, *Šãmalinkio rãgas* iškyšulys Gaveikėnai, *Narcãsiškio salà* Dringių ež. sala Gaveikėnai, *Pãpiliasalės salẽlė* Ukojo ež. sala Ginučiai, *Raĩstatilčio pieva* pv. Gaveikėnai, *Zascieñko miškas* mš. Gaveikėnai (Zascienkas „viensėdis"), *Siūriũ raĩstas* raistas Pabiržė, *Telėtnykẽlių raĩstas* Trainiškis, *Méironių kálnas* kalnas Meironys, *Ginùčių pìliakalnis* piliakalnis Ginučiai, *Gãlas Baluõšo* vieta lauke Vaidžiuškės *Pãkaso Gãlas* pv. Gineitiškis *(Pãkasas* „ež."), *Gãlas Grúodiškio* žemė prie ežero Simoniškis, *Gãlas bãlų* laukai Kirdeikiai („gali balų tie laukaĩ"), *Novenõs kálnas* kalnas Papiliakalnė, *Sãmaniškių kálnas* kalnas Papiliakalnė, *Šlaĩtinės kálnas* kalnas Antalksnė, *Trabaĩkiškių kálnas* kalnas Papiliakalnė.

Kiti kilmininkiniai vietovardžiai turi posesyvinę reikšmę. Jų pirmasis komponentas nurodo, kokiam asmeniui ar asmenų grupei priklauso ar priklausė antruoju komponentu išreikštas gamtos objektas, pvz.: *Dziómkos balẽlė* pv. (:Dziómka), *Bubuliũ Kulẽlis* vieta dirvoje Vaidžiuškės (:Bubulỹs), *Sùbačiaus Kulẽlis* dirvonas Gaveikėnai (:Sùbačius), *Nařšiuškio salà* sala Gaveikėnai (:Nařšiuškis), *Kiñdurio salẽlė* Ukojo ež. sala Ginučiai (:Kinduřỹs), *Beñčiko pieva* pieva Gaveikėnai (:Beñčikas), *Rùko kálnas* kalnas Ripelialaukis (:Rùkas), *Gėgíenės kalnẽlis* kalnas Papiliakalnė (:Gėgíenė), *Kamšõs kálnas* kalnas Papiliakalnė (:Kamšà), *Bubuliũ salà* Baluošo ež. sala Ripelialaukis, *Bubulių lìnamarkas* vandens duobė Vaidžiuškės.

Kai kurių topografinių kilmininkinių vietovardžių pirmasis komponentas labiau apibūdina vietą, kurią žymi antruoju komponentu einantis žodis: *Eglýno pavérsmis* paversmis Petriškė, *Karklýnų rãgas* Lūšių ež. iškyšulys Palūšė, *Asiū̃ rãgas* iškyšulys Antros Salos /gal sietinas su *asỹs* (4) (lot. Equisetum „asiūklis, triaušis, ožkabarzdis") („Asiaĩ pre smėliui, asiūkliai balãj [auga] Lkm/, *Beržū̃ brastà* sekluma, *Alksnių salà* Dringių ež. sala Gaveikėnai, *Beržū̃ salà* Dringių ež. sala Gaveikėnai, *Sėkliaus salà* || *Sėklinė salėlė* Antros Salos (*sėklius* „sekluma"), *Malũno miškas* mš. Gaveikėnai, *Kapū̃ rãgas* dirvos Antalksnė, *Kapū̃ balà* žemuma Kirdeikiai, *Ežerė̃lio raĩstas* raistas Gaveikėnai, *Ežerė̃lio kálnas* kalnas Papiliakalnė, *Gegužinės kálnas* kalnas Papiliakalnė, *Epušės kélmas* || *Pušiės kélmas* kelmas Gineitiškis, *Gaĩlių raistė̃lis* laukai Kirdeikiai („saniau buvā toki krūmai, ti gaĩlių daug auga, tai ir vadina gaĩlių raisteliu"), *Graužinės kálnas* kalnas Antalksnė.

Vėl kitų topografinių kilmininkinių vietovardžių pirmasis komponentas nusako kokią vietos ypatybę (atributyviniai): *Bríedžio rãgas* iškyšulys Gaveikėnai, *Óžio rãgas* iškyšulys Gaveikėnai.

Kai kurių šio ploto kilmininkinių vietovardžių antrasis komponentas yra topografinis terminas, vartojamas jau kita reikšme, pvz.: *Šilìnio balà* mš. Vaidžiuškės (Šilinis), *Pušū̃ salà* laukas Meironys, *Žỹdo kapaĩ* kalneliai Benediktavas, *Pupojū̃ balà* mš., *Diedė́nų (ar Dėdė́nų) raĩstas* pv. Antalksnė („seniau buvīs raistas, dabar jau ne"). Reikia manyti, kad šie objektai kadaise atitiko juos žymintį topografinį terminą.

Ignalinos draustinio plote yra keletas metaforinių kilmininkinių vietovardžių, kurių antrasis komponentas — kokio apeliatyvo vardininkas yra vartojamas perkeltine reikšme, metaforiškai nusakančia vietos pobūdį, o pirmasis komponentas gali nusakyti lokalinę priklausomybę — *Júodakampio Vartė̃liai* ež. dalis Gaveikėnai, asmeninę priklausomybę — *Mélnyko Púodas* bala Petriškė,

labiau paryškinti antrąjį komponentą — *Ožio Nùgara* kalneliai Trainiškis.

Šiame plote rastas vienas sudėtinis vietovardis — skaitvardžio ir daiktavardžio kilmininkų derinys: *Dviẽ žmoniũ* Dringių ež. dalis.

Ignalinos draustinyje yra nemažai vietovardžių — prielinksnių konstrukcijų: *Añt Báltojo Smẽlio* mš. Ripelialaukis, *Až ùpės* laukas Vaidžiuškės, *Ažu Senãtiltį* vieta prie upės Trainiškis, *Po mišků* kampas Gaveikėnai, *Po beržaĩs* bala, *Po raveliù* ež. kraštas Gaveikėnai, *Po tvorõm* ež. kampas Gaveikėnai, *Po tūzù* dirvonas Gaveikėnai, *Po Rukšénu* slėnis, *Po Drumìtiškėm* raistas (ir ež.) Gaveikėnai, *Po Pakaĺninėm* įlanka Gaveikėnai, *Po upeliù* vieta lauke Vaidžiuškės, *Po daržaĩs* vieta dirvoje Vaidžiuškės, *Po stulpù* Baluošo ež. iškyšulys Vaidžiuškės, *Po Pìliakalniu* žemė Ginučiai, *Po Strazdũ pirčià* vieta lauke Vaidžiuškės, *Po dvarù* Vajuono ež. įlanka Klt, *Po beržaĩs* Lūšių ež. iškyšulys Palūšė, *Po Béržaragiu* vieta lauke Ripelialaukis, *Po Baciõno lizdù* Linkmeno ež. įlanka Ginučiai, *Par ežerẽlį* vieta lauke Ginučiai, *Par eglès pieva* vieta lauke Ripelialaukis, *Par Pilẽlę* vieta dirvoje Ginučiai, *Par Byvainẽlį* vieta prie ež. Trainiškis, *Par Degùtinę* vieta, kur degdavo degutą Trainiškis, *Par Navìko pùšį* vieta lauke Trainiškis, *Par Aukštąjį Kélmą* vieta lauke Trainiškis, *Par Šáltąją* versmė Trainiškis.

Apžvelgę Ignalinos landšaftinio draustinio vietovardžius, matome, kad jų čia yra labai daug. Jie ryškiai atspindi šį turtingą ir gražų Lietuvos kampelį, kuriame pilna ežerų, juos jungiančių upių, salų, salelių, pusiasalių, miškų, kalnų, piliakalnių, raižytų krantų, įlankų, iškyšulių („Malkų — nãr sudek, undeniã — nãr prilak",— juokauja vietos žmonės). Jų vardai ir yra ta Kazimiero Būgos vadinamoji „žemės kalba", tas mūsų istorijos archyvas, kuris gali duoti žinių apie šio krašto istoriją, apie žmonių materialinę ir dvasinę kultūrą net priešistoriniais laikais. „Vietų vardais į mus kalba pati žemė",— sako K. Būga[1].

[1] K. B ū g a, Rinktiniai raštai, t. III. Vilnius, 1961, p. 491.

Daug vietovardžių, kuriais buvo vadinami dabar jau pasikeitę arba visai išnykę žemės objektai, yra pamirštami ir labai dažnai vyresnio amžiaus žmonių nusinešami į kapus. Todėl šia proga norėtųsi kviesti paskubėti rinkti tą „žemės kalbą" ir iš kitų Lietuvos kampelių, kad galėtume pasinaudoti šiuo archyvu.

S. Karaliūnas

DĖL *GAVEIKĖNŲ, GAVEIKIO* IR *GAVIO* KILMĖS

Teoriškai vietovardis *Gaveikėnai* galėtų būti kilęs ir iš pavardės *Gaveikėnas,* jei, žinoma, tokia būtų. Tačiau pavardės *Gaveikėnas* nerasta. Todėl reikia manyti, kad *Gaveikėnų* kaimo vardas savo kilme yra susijęs su ežero, ant kurio kranto jis stovi, vardu *Gaveĩkis.* Priesaga *-ėnas* dažnai vartojama vietos gyventojų kilmei žymėti, plg. *Šlavėnai — Šlavẽ* up., *Babrungėnai — Babrùngas* up. Kaip Šlavės upės pakrančių gyventojai buvo imti vadinti *šlavėnais,* iš kur vėliau atsirado ir kaimo vardas *Šlavėnai,* taip lygiai ir *Gaveĩkio* ežero pakrančių gyventojai buvo vadinami *gaveikėnais.* Iš čia vėliau galėjo atsirasti ir kaimo vardas *Gaveikėnai.*

Prie Gaveikėnų esąs ežeras turi du greta vartojamus vardus — *Gaveĩkis* ir *Gavỹs.* Šitie vandenvardžiai, matyti, yra kilę iš pavardžių, kitaip sakant, yra antroponiminės kilmės: seniau greičiausiai buvo sakoma **Gaveikio ežeras, *Gavio ežeras.* Antrasis tokio sudėtingo pavadinimo elementas gali nukristi, ir tuo būdu ežero vardas pasidaro tiesiog *Gaveĩkis, Gavỹs*[1].

[1] Tokį galimą antroponiminių vandenvardžių kilmės tipą yra aprašęs B. Savukynas, Kilmininkiniai lietuvių vietovardžiai, Lietuvių kalbotyros klausimai, t. VI, p. 235—246.

Antroponiminės kilmės, atrodo, yra ir kiti tos pat šaknies ežerų vardai: *Gavėnas* (plg. pavardę *Gavėnas*), *Gavėnupelỹs* (iš **Gavėno upẽlis*), *Gavíekas* (dėl priesagos *-iekas* plg. pavardę *Matvíekas*), *Gaváitis*[1] (dėl priesagos *-áitis* plg. pavardę *Petráitis*). Tiesą sakant, pastarasis ežero vardas gali būti ir ežero vardo *Gavỹs* mažybinė forma: greta didelio *Gãvio* ežero esąs mažas imamas vadinti *Gaváičiu*.

Vadinasi, prieinama išvada, kad ežero vardai *Gaveĩkis* ir *Gavỹs* yra kilę iš pavardžių *Gaveĩkis* ir **Gavỹs*. Pavardė *Gaveikis* Lietuvoje yra gana dažna, o pavardės **Gavỹs*, deja, nepasitaikė rasti. Tačiau tokios pavardės, kaip *Gav-eĩkis*, *Gav-ẽlis*, *Gav-énas*, *Gav-ẽnis*, *Gav-ùlis*, *Gav-utỹs*, yra su atitinkamomis priesagomis neabejotinai išvestos iš pirminės, kuri greičiausiai buvo **Gavỹs*. Kaip, sakysim, greta pavardės *Budr-eĩkis* yra *Budrỹs*, iš kurios yra padaryta pirmoji, taip lygiai greta *Gav-eĩkis* turėjo būti *Gavỹs*.

Pirminė pavardė **Gavỹs*, užkonservuota *Gavio* ežero varde, kilme greičiausiai sietina su žodžiu *gavùs* „graibštus; gajus". Kaip greta *budrùs* yra iš jo kilusi pavardė *Budrỹs*, t. y. „budrus žmogus", taip lygiai greta *gavùs* galėjo atsirasti asmenvardis *Gavỹs*, t. y. „gavus žmogus", plg. tokį pasakymą, kaip *gavus žmogus (išmetęs ką greitai sugauna)*[2].

Žodis *gavùs* savo ruožtu neatskirtinas nuo veiksmažodžio *gáuti, gáuja (gáuna), gãvo*.

[1] Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, p. 44.
[2] Lietuvių kalbos žodynas, t. III, Vilnius, 1956, p. 190.

TAUTOSAKA

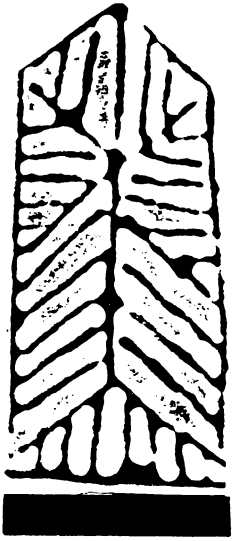

1

BĖKIE, BĖKIE, BARELĖLI

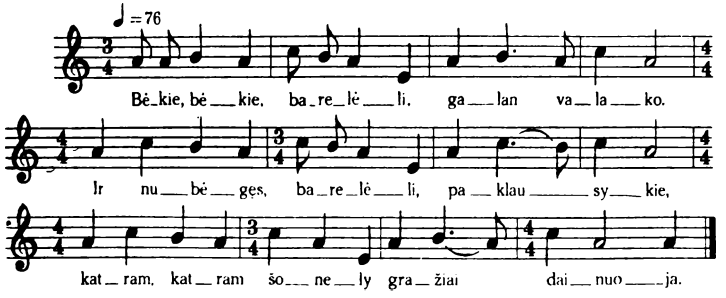

Bėkie, bėkie, barelėli,
Galan valako.

Ir nubėgęs, barelėli,
Paklausykie,

Katram, katram šonely
Gražiai dainuoja,

Katram, katram šonely
Gailiai verkia.

Par motulę dukrelės
Gražiai dainuoja,

Par anytą martelės
Gailiai verkia.

2

ATAJOJO JAUNAS JAUNIKAITIS

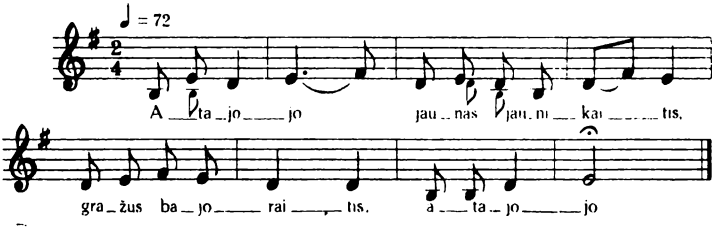

Atajojo jaunas jaunikaitis,
Gražus bajoraitis, atajojo.

Atanešė aukso žiedelį,
Šilko kasnykėlį atanešė.

Ir užmovė aukso žiedelį
An baltų rankelių, ir užmovė.

Ir uždėjo šilko kasnykėlį
An gelsvų kaselių, ir uždėjo.

Man nereikia aukso žiedelio,
Šilko kasnykėlio man nereikia.

Man tik reikia pas motulę būti,
Motulės klausyti man tik reikia.

Nušiužėkit, šilko kasnykėliai,
Nuo gelsvų kaselių nušiužėkit.

Nubyrėkit, aukso žiedeliai,
Nuo mano pirštelių nubyrėkit.

3

GINSME, SESUTĖS, NAMULIŲ, NAMULIŲ

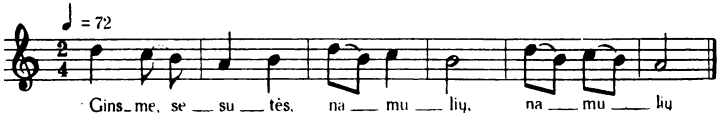

Ginsme, sesutės, namulių, namulių,
Prisiraškysme ramunių, ramunių.
Toli mūsų namuliai, namuliai —
Užu trijų kalnelių, kalnelių,
Už ketvirtos upelės, upelės.
Aš per upelę nebrisiu, nebrisiu,
Baltų kojelių nešlapsiu, nešlapsiu.
Mano broliukas kavolius, kavolius,
Man nukals tiltelį, tiltelį,
Kad ne tiltelį — lieptelį, lieptelį.
Aš per lieptelį bėginėu, bėginėu,
Aukso žiedelį ritinėu, ritinėu.
Kur žiedelis nurietės, nurietės,
Ten mūs sesutė nutekės, nutekės.

4

VOI, ATSKRENDA POVAS

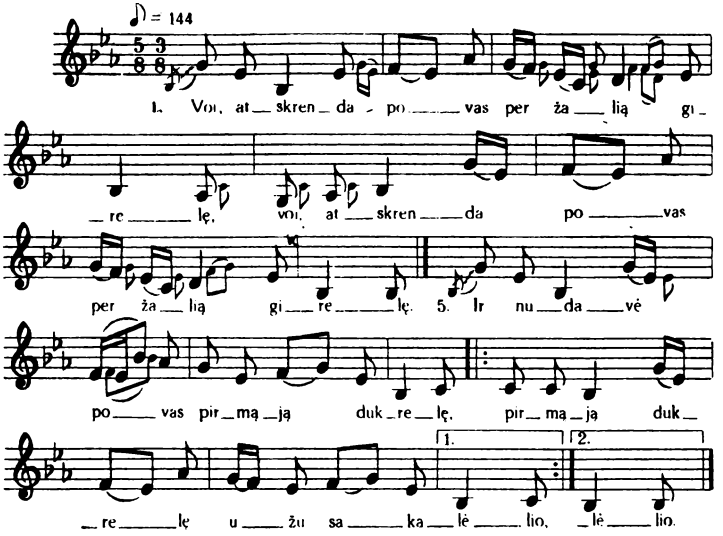

Voi, atskrenda povas
Per žalią girelę,
Voi, atskrenda povas
Per žalią girelę.

Ir sunešęs povas
Šilkinį lizdelį,
Ir sunešęs povas
Šilkinį lizdelį.

Ir susdėjo povas
Tik tris kiaušinėlius,
Ir susdėjo povas
Tik tris kiaušinėlius.

Ir išperė povas
Visas tris dukreles,
Ir išperė povas
Visas tris dukreles.

Ir nudavė povas
Pirmąją dukrelę,
Pirmąją dukrelę
Užu sakalėlio,
Pirmąją dukrelę
Užu sakalėlio.

Ir nudavė povas
Antrąją dukrelę,
Antrąją dukrelę
Užu balandėlio,
Antrąją dukrelę
Užu balandėlio.

Ir nudavė povas
Trečiąją dukrelę,
Trečiąją dukrelę
Užu vanagėlio,
Trečiąją dukrelę
Užu vanagėlio.

Ir nuskrenda povas
Pas pirmą dukrelę,
Pas pirmą dukrelę
Pasikieminėti,
Pas pirmą dukrelę
Pasikieminėti.

— Labas rytas, dukra,
Ar gerai gyventi,
Ar gerai gyventi
Užu sakalėlio,
Ar tau gera būti
Užu sakalėlio?

— Tai dėkui, tėvelis,
Meilingas žodelis,
Tai gerai gyventi
Užu sakalėlio,
Tai gerai man būti
Užu sakalėlio.

Be vyno neguliau,
Be vyno nekėliau, —
Tai gerai gyventi
Užu sakalėlio,
Tai gerai gyventi
Užu sakalėlio.

Ir nuskrido povas
Pas antrą dukrelę,
Pas antrą dukrelę
Pasikieminėti,
Pas antrą dukrelę
Pasikieminėti.

— Labas rytas, dukra,
Ar gerai gyventi,
Ar gerai gyventi
Užu balandėlio,
Ar tau gera būti
Užu balandėlio?

— Tai dėkui, tėvelis,
Meilingas žodelis, —
Tai gerai gyventi
Užu balandėlio,
Tai gerai gyventi
Užu balandėlio.

Be alaus neguliau,
Be alaus nekėliau, —
Tai gerai man būti
Užu balandėlio,
Tai gerai man būti
Užu balandėlio.

Ir nuskrido povas
Pas trečią dukrelę,
Pas trečią dukrelę
Pasikieminėti,
Pas trečią dukrelę
Pasikieminėti.

— Labas rytas, dukra,
Ar gerai gyventi,
Ar gerai gyventi
Užu vanagėlio,
Ar tau gera būti
Užu vanagėlio?

— Nedėkui, tėvelis,
Prakeikta dukrelė, —
Negerai man būti
Užu vanagėlio,
Negerai gyventi
Užu pijokėlio.

Be rykščių neguliau,
Be rykščių nekėliau, —
Tai man blogai būti
Užu vanagėlio,
Tai man blogai būti
Užu pijokėlio.

5

IR ATSKRIDO TRYS KARVELIAI

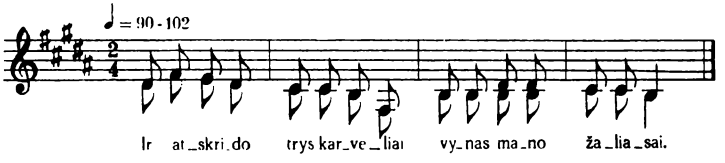

Ir atskrido trys karveliai,
Vynas mano žaliasai,

Nusileidė šian dvarelin,
Vynas mano žaliasai.

Tu, Verute, panaitėle,
Vynas mano žaliasai,

Prisikelki anksti rytą,
Vynas mano žaliasai.

Apsivilki marškinėliais,
Vynas mano žaliasai,

Marškinėliais krominėliais,
Vynas mano žaliasai.

Apsiseki, panaitėle,
Vynas mano žaliasai,

Spadnyčėle kangerine,
Vynas mano žaliasai.

Apsivilki nažutkėle,
Vynas mano žaliasai,

Nažutkėle kašmierine,
Vynas mano žaliasai.

Apsiauki kamašiukais,
Vynas mano žaliasai,

Kamašiukais girgžduoliukais,
Vynas mano žaliasai.

Nusiprauski burnytėlę,
Vynas mano žaliasai,

Susišukuok galvytėlę,
Vynas mano žaliasai.

Apsiriški skarytėle,
Vynas mano žaliasai,

Skarytėle batistine,
Vynas mano žaliasai.

Ir išeiki in gonkelių,
Vynas mano žaliasai,

Padaboti šių svetelių,
Vynas mano žaliasai.

Tu rudenį ištekėsi,
Vynas mano žaliasai,

Man veselėn paprašysi,
Vynas mano žaliasai.

Užu stalo pasodinsi,
Vynas mano žaliasai,

Man butelį pastatysi,
Vynas mano žaliasai.

Man butelį pastatysi,
Vynas mano žaliasai,

Mano broliams nors gi penkis,
Vynas mano žaliasai.

Broliukėliam ribokėliam,
Vynas mano žaliasai,

Kad pažūtų vainikėlį,
Vynas mano žaliasai,

Vainikėlį žalių rūtų,
Vynas mano žaliasai.

Ir inmetė šilko tinklą,
Vynas mano žaliasai,

Ir pažuvo vainikėlį,
Vynas mano žaliasai,

Vainikėlį žalių rūtų,
Vynas mano žaliasai.

6

AK TU, DIEDAI ŽILABARZDI

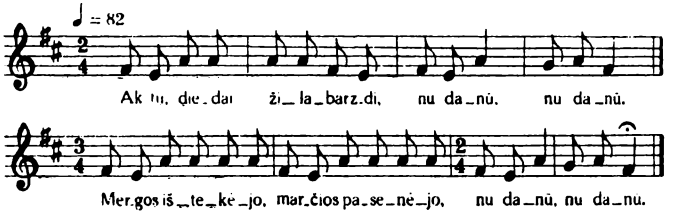

— Ak tu, diedai žilabarzdi,
Nu danū, nu danū,

Kur tu dėjai savo barzdą,
Nu danū, nu danū?

— Ir insviedžiau ežerėlin,
Nu danū, nu danū.

— Kur tas tavo ežerėlis,
Nu danū, nu danū?

— Ir išgėrė širmi žirgai,
Nu danū, nu danū.

— Kur tie tavo širmi žirgai,
Nu danū, nu danū?

— Ir nubėgo viešu keliu,
Nu danū, nu danū.

— Kur tas tavo viešas kelias,
Nu danū, nu danū?

— Ir užaugo karklais, liepom,
Nu danū, nu danū.

— Kur tie tavo karklai, liepos,
Nu danū, nu danū?

— Ir išskynė mergos, marčios,
Nu danū, nu danū.

— Kur tos tavo mergos, marčios,
Nu danū, nu danū?

— Mergos ištekėjo,
Marčios pasenėjo,
Nu danū, nu danū.

7

GIEDA GAIDELIAI LYLIUOJA

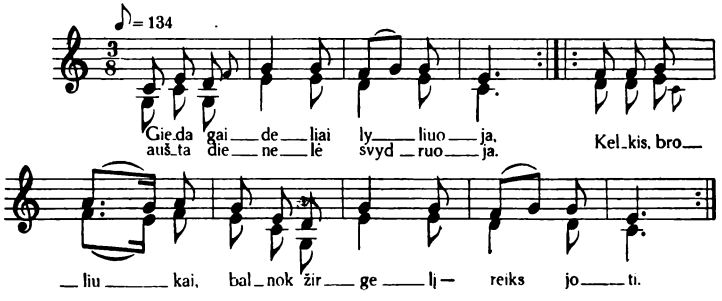

Gieda gaideliai lyliuoja,
Aušta dienelė svydruoja,
Kelkis, broliukai, balnok žirgelį —
Reiks joti,
Kelkis, broliukai, balnok žirgelį —
Reiks joti.

Joju pajoju keleliu,
Šone kelelio — dvarelis,
Tame dvarely yra panelė
Dėl manęs,
Tame dvarely yra panelė
Dėl manęs.

— Išeik, panele, iš dvaro,
Atkelk vartelius lig galo.
— Neturiu čėso, drobeles rėžau,
Reiks siūti,
Neturiu čėso, drobeles rėžau,
Reiks siūti!

— Tai tau, mergele, bepiga
Po stiklo langu sėdėti,
O man nepiga, jaunam berneliui,
Atjoti,
O man nepiga, jaunam berneliui,
Atjoti.

Subiuro mano žirgelis,
Subiuro mano žirgelis,
Subiurs ir mano brangūs šiūveliai
An manęs,
Subiurs ir mano brangūs šiūveliai
An manęs.

— Jaunas berneli, neprauda,
Kad tu in mane atjojai, —
Kad pasdabojai, tai ir atjojai
In mane,
Kad pasdabojai, tai ir atjojai
In mane.

Atjos in mane ir kitas,
Atjos in mane ir trečias,
Dar bagotesnis ir dar gražesnis
Už tave,
Dar bagotesnis ir dar gražesnis
Už tave.

8

GERK, GERK, GERK, BERNELI

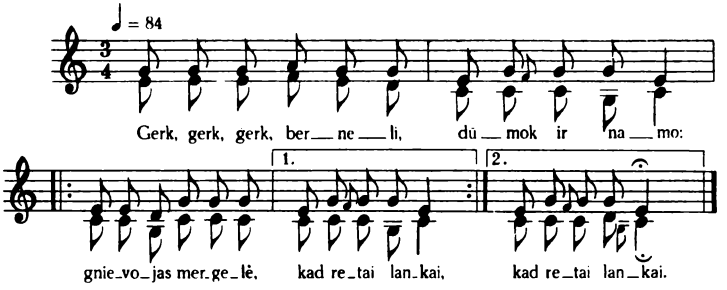

— Gerk, gerk, gerk, berneli,
Dūmok ir namo:
Gnievojas mergelė,
Kad retai lankai,
Gnievojas mergelė,
Kad retai lankai.

Pramyniau takelius
Beuliodamas,
Sulaužiau tiltelį
Bejodydamas,
Sulaužiau tiltelį
Bejodydamas.

— Ką ašei lankysiu,
Varge būdamas,
Kas dieną dienelę
Purvą brisdamas,
Kas dieną dienelę
Purvą brisdamas.

Apskaldžiau svirnelį
Ristu žirgeliu,
Nuspirkau mergelę
Vienu žodeliu,
Nuspirkau mergelę
Vienu žodeliu.

9

PAPŪTĖ VĖJELIS

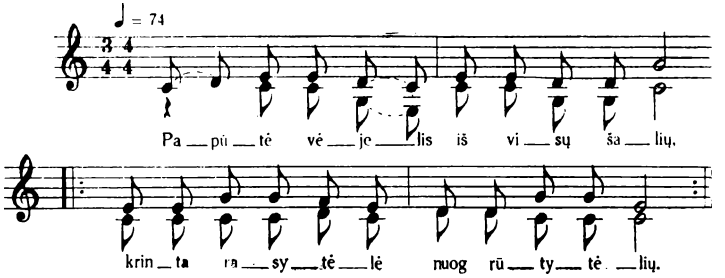

Papūtė vėjelis
Iš visų šalių,
Krinta rasytėlė
Nuog rūtytėlių,
Krinta rasytėlė
Nuog rūtytėlių.

Vysta rūtelė,
Žalia būdama,
Verkia mergužėlė,
Vargan eidama,
Verkia mergužėlė,
Vargan eidama.

— Neverk, mergužėle,
Nesismūtnavok,
Eik rūtų darželin
Pasiuliavok,
Eik rūtų darželin
Pasiuliavok.

— Nei eisiu uliot,
Nei eisiu vaikščiot,—
Baigias jaunos dienos,
Reiks an šliūbo stot,
Baigias jaunos dienos,
Reiks an šliūbo stot.

Suvažiuos kiemelis
Pilnas svetelių,
Nuims vainikėlį
Žalių rūtelių,
Nuims vainikėlį
Žalių rūtelių.

Nuims vainikėlį
Žalių rūtelių,
Uždės diementėlį
Baltų šilkelių,
Uždės diementėlį
Baltų šilkelių.

Rūtų vainikėlis
Veidą gražina,
Baltas diementėlis
Vis išbalina,
Baltas diementėlis
Vis išbalina.

Baltu diementėliu
Neilgai džiaugsiu,
Rūtų vainikėlio
Balseliu verksiu,
Rūtų vainikėlio
Balseliu verksiu.

10

PASAKYK, MERGELE

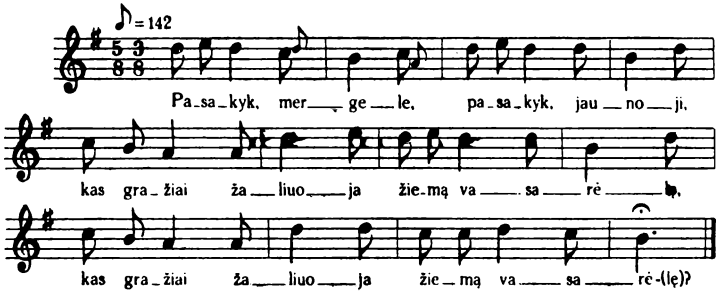

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę,
Kas gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę?

Šile eglytėlė,
Darže rūtytėlė
Tai gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę,
Tai gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę.

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę,
Kas gražiai žaliuoja
Žiemą vasarėlę.

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas yra meilesnis
Užu tėvutėlius,
Kas yra meilesnis
Užu tėvutėlius?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas yra meilesnis
Užu tėvutėlius,
Kas yra meilesnis
Užu tėvutėlius.

Atjojo bernelis
Per lygius laukelius,
Tai yra meilesnis
Užu tėvutėlius,
Tai yra meilesnis
Užu tėvutėlius.

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas yra sunkesnis
Užu akmenėlį,
Kas yra sunkesnis
Užu akmenėlį?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas yra sunkesnis
Užu akmenėlį,
Kas yra sunkesnis
Užu akmenėlį.

Prisėdo našlelis
Prie mano šonelio,
Tai yra sunkesnis
Užu akmenėlį,
Tai yra sunkesnis
Užu akmenėlį.

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę.

Uždėjo bernelis
An peties rankelę,
Tai yra lengvesnė
Už povo plunksnelę,
Tai yra lengvesnė
Už povo plunksnelę.

11

KO LIŪDI, KO SIŪDI

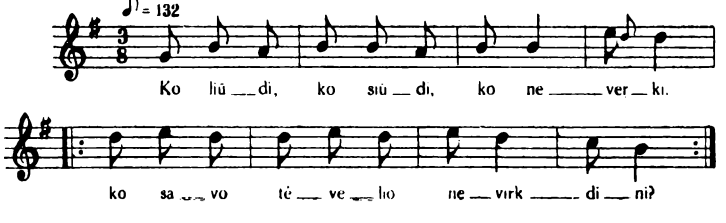

— Ko liūdi, ko siūdi,
Ko neverki,
Ko savo tėvelio
Nevirkdini,
Ko savo tėvelio
Nevirkdini?

— Verks mano tėvelis
Nevirkdomas,
Didžiąją dalelę
Atskirdamas,
Didžiąją dalelę
Atskirdamas.

— Ko liūdi, ko siūdi,
Ko neverki,
Ko savo motutės
Nevirkdini,
Ko savo motutės
Nevirkdini?

— Verks mano motutė
Nevirkdoma,
Aukštuosius kraitelius
Atskirdama,
Aukštuosius kraitelius
Atskirdama.

— Ko liūdi, ko siūdi,
Ko neverki,
Ko savo broliuko
Nevirkdini,
Ko savo broliuko
Nevirkdini?

— Verks mano broliukas
Nevirkdomas,
Bėruosius žirgelius
Kinkydamas,
Bėruosius žirgelius
Kinkydamas.

— Ko liūdi, ko siūdi,
Ko neverki,
Ko savo sesytės
Nevirkdini,
Ko savo sesytės
Nevirkdini?

— Verks mano sesytė
Nevirkdoma,
Žaliąsias rūteles
Raškydama,
Žaliąsias rūteles
Raškydama.

12

ŽVENGIA ŽIRGELIS

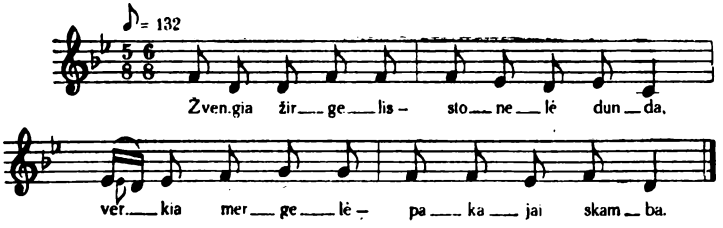

Žvengia žirgelis —
Stonelė dunda,
Verkia mergelė —
Pakajai skamba.

Nežvenk, žirgeli,
Duosiu šienelio,
Neverk, mergele,
Vešiu atgalio.

Duočia šienelio —
Gailus šienelis,
Vežčia mergelę —
Meili mergelė.

In mano lango
Lelijos žydi,
In mano piršto
Žiedelis švyti.

13

PASĖJAU LINELIUS

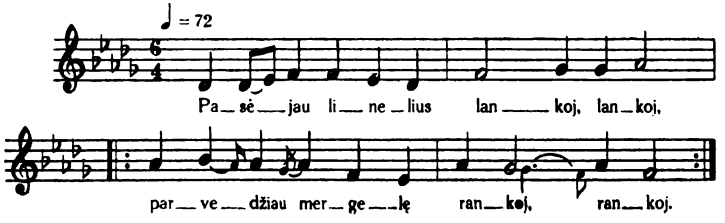

Pasėjau linelius
Lankoj, lankoj,
Parvedžiau mergelę,
Rankoj, rankoj,
Parvedžiau mergelę,
Rankoj, rankoj.

Uždek man, močiute,
Tris žvakutes —
Žiūrėsiu mergelei
In akeles,
Žiūrėsiu mergelei
In akeles,—

Pasėjau linelius
Į lygumą,
Parvedžiau mergelę,
Kur mylimą,
Parvedžiau mergelę,
Kur mylimą.

Ar skaisčios akelės,
Ar mėlynos,
Ar puikūs rūbeliai,
Ar bagoti,
Ar puikūs rūbeliai,
Ar bagoti.

Nei skaisčios akelės,
Nei mėlynos,
Nei puikūs rūbeliai,
Nei bagoti,
Nei puikūs rūbeliai,
Nei bagoti.

Oi oi oi dievuliau,
Netropijau,
Tik jaunas dieneles
Nutrotijau,
Tik jaunas dieneles
Nutrotijau.

Oi oi oi dievuliau,
Brangiai duočiau,
Kad jaunas dieneles
Atvaduočiau,
Kad jaunas dieneles
Atvaduočiau.

14

DAR GAIDELIAI NEGIEDOJO

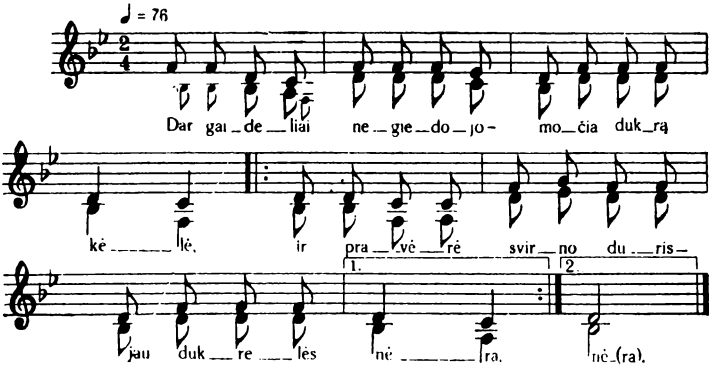

Dar gaideliai negiedojo —
Močia dukrą kėlė,
Ir pravėrė svirno duris —
Jau dukrelės nėra,
Ir pravėrė svirno duris —
Jau dukrelės nėra.

— Oi sūniukai levendriukai,
Balnok šešis žirgus,
Maž pavysi sesutėlę
Nors pusėj kelelio,
Maž pavysi sesutėlę
Nors pusėj kelelio.

Kai aš jojau per pievelę,
Rasa nukratyta,—
Tai čia mūsų sesutėlės
Žirgeliai ganyta,
Tai čia mūsų sesutėlės
Žirgeliai ganyta.

Kai aš jojau per upelę,
Vanduo sudrumstytas,—
Tai čia mūsų sesutėlės
Žirgeliai girdyta,
Tai čia mūsų sesutėlės
Žirgeliai girdyta.

Kai aš jojau per girelę,
Ugnelė kūrinta,—
Tai čia mūsų sesutėlės
Kojelės sušilta,
Tai čia mūsų sesutėlės
Kojelės sušilta.

Klevo lapai iškarpyta,
Kasnykėliai dirbta,—
Tai čia mūsų sesutėlė
Gražiai aptaisyta,
Tai čia mūsų sesutėlė
Gražiai aptaisyta.

15

ANO ŠONO SVOTULIAI

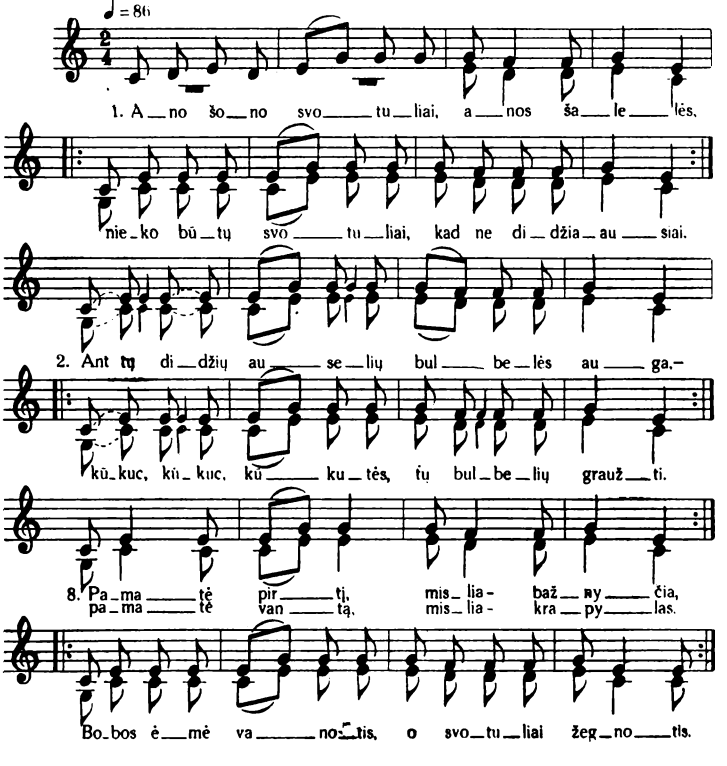

Ano šono svotuliai,
Anos šalelės,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne didžiaausiai,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne didžiaausiai.

Tarpu retų dantelių
Karkleliai auga,—
Ciba, ciba, cibutės,
Tų karklelių graužti,
Ciba, ciba, cibutės,
Tų karklelių graužti.

An tų didžių auselių
Bulbelės auga,—
Kūkuc, kūkuc, kūkutės,
Tų bulbelių graužti.
Kūkuc, kūkuc, kūkutės,
Tų bulbelių graužti.

Ano šono svotuliai,
Anos šalelės,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne durnavoti,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne durnavoti.

Ano šono svotuliai,
Anos šalelės,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne didžianosiai,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne didžianosiai.

Pamatė pirtį, mislia — bažnyčia,
Pamatė vantą, mislia — krapylas.
Bobos ėmė vanotis,
O svotuliai žegnotis,
Bobos ėmė vanotis,
O svotuliai žegnotis.

An tų didžių noselių
Mieželiai auga,—
Žiūte, žiūte, žiūtutės,
Tų mieželių lesti,
Žiūte, žiūte, žiūtutės,
Tų mieželių lesti.

Ano šono svotuliai,
Anos šalelės,
Prašom svotulius
Čia naktavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

Ano šono svotuliai,
Anos šalelės,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne retadančiai,
Nieko būtų svotuliai,
Kad ne retadančiai.

Papiausme uodą,
Išvirsme puodą —
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

Prašom svotulius
Čia naktavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

Papiausme antį,
Išvirsme pantį —
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

Prašom svotulius
Čia naktavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

Papiausme varną,
Išvirsme žarną —
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti,
Turėsme svotulius
Kuom pačestavoti.

16

TAI TAM DŽIAUGSMAS

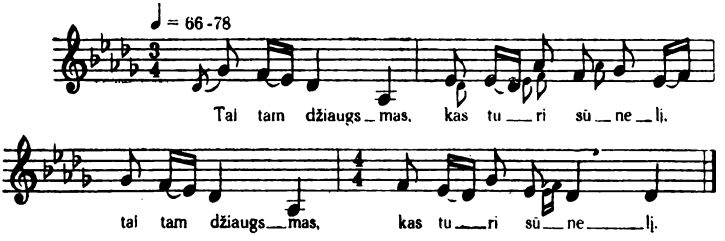

Tai tam džiaugsmas,
Kas turi sūnelį,
Tai tam džiaugsmas,
Kas turi sūnelį.

Viduj lauko
Motutę patiko,
Viduj lauko
Motutę patiko.

Ir patikęs
Už rankelės vedė,
Ir patikęs
Už rankelės vedė.

Ir atvedęs
Krėslan pasodino,
Ir atvedęs
Krėslan pasodino.

Pasodinęs
Kojeles nuavė,
Pasodinęs
Kojeles nuavė.

Ir nuavęs
Patalėlį klojo,
Ir nuavęs
Patalėlį klojo.

Ir paklojęs
Motinėlę guldė,
Ir paklojęs
Motinėlę guldė.

Ir paguldęs
Motinėlę klausė,
Ir paguldęs
Motinėlę klausė:

— Motut, motut,
Ar minkšta gulėti?
Motut, motut,
Ar minkšta gulėti?

17

MANO MOTULĖ

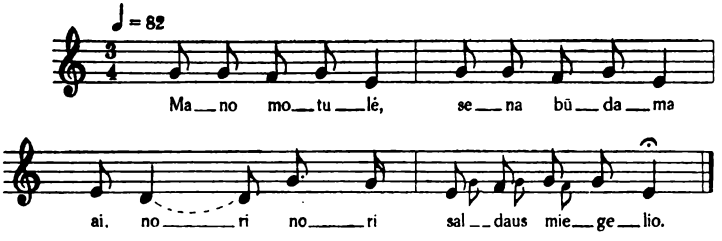

Mano motulė,
Sena būdama,
Ai, nori nori
Saldaus miegelio.

Nueik, motule,
Batvinių daržan —
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi,
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi.

Vėjelis pūtė,
Batviniai ūžė,
Kopūstėliai
Gražiai lingavo,
Kopūstėliai
Gražiai lingavo.

Mano tėvelis,
Senas būdamas,
Ai, nori nori
Saldaus miegelio.

Nueik, tėveli,
Žalian sodelin —
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi,
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi.

Vėjelis pūtė,
Sodelis ūžė,
Obuolėliai
Gražiai lingavo,
Obuolėliai
Gražiai lingavo.

Mano sesutė,
Jauna būdama,
Ai, nori nori
Saldaus miegelio.

Nueik, sesute,
Rūtų darželin,—
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi,
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi.

Vėjelis pūtė,
Darželis ūžė,
Rūtytėlė
Gražiai lingavo,
Rūtytėlė
Gražiai lingavo.

Mano broliukas,
Jaunas būdamas,
Ai, nori nori
Saldaus miegelio.

Nueik, broliukai,
Stonion žirgelių —
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi,
Tu ten, tu ten
Saldžiai užmigsi.

Vėjelis pūtė,
Stonelė ūžė,
Žirgužėliai
Gražiai trinkėjo,
Žirgužėliai
Gražiai trinkėjo.

18

OI, KAS TEN AUŠTA

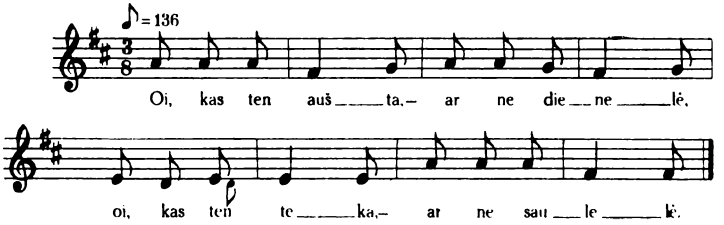

Oi, kas ten aušta,—
Ar ne dienelė,
Oi, kas ten teka,—
Ar ne saulelė?

Dienelė aušta
Užu kalnelio,
Sauliutė teka
Už beržynėlio.

Oi, kas ten auga
Viduj miškelio,
Oi, kas ten kelias
Anksti rytelį?

Papartis auga
Viduj miškelio,
Sirata kelias
Anksti rytelį.

Oi, kas ten verkia
Gale laukelio,
Oi, kas gi dirba
Sunkų darbelį?

Sirata verkia
Gale laukelio,
Sirata dirba
Sunkų darbelį.

Oi, kas gi nukrės
Gailią raselę,
Oi, kas gi pramins
Juodą purvelį?

Sirata nukrės
Gailią raselę,
Sirata pramins
Juodą purvelį.

Oi, kas nuraškys
Paparčio žiedą,
Oi, kas numaldys
Siratą biedną?

Dievulis raškys
Paparčio žiedą,
Dievulis maldys
Siratą biedną.

19

UŽUPŪTĖ

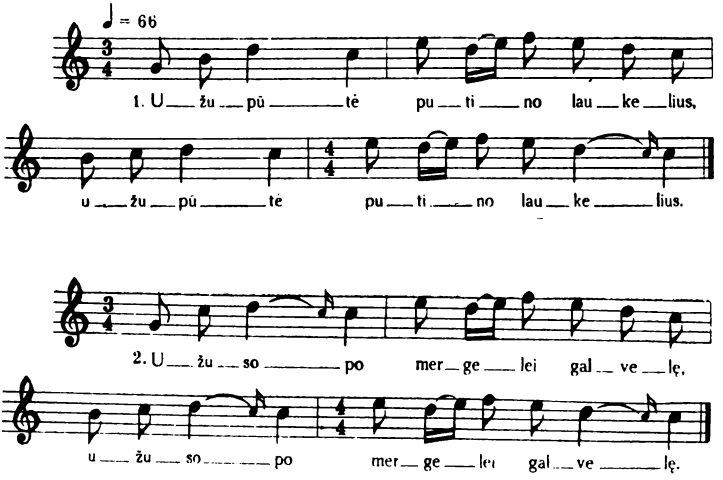

Užupūtė
Putino laukelius,
Užupūtė
Putino laukelius.

— Ašei turiu
Tris žirgus iš stonios,
Ašei turiu
Tris žirgus iš stonios.

Užusopo
Mergelei galvelę,
Užusopo
Mergelei galvelę.

Vienas juodas,
Juodas kaip naktelė,
Vienas juodas,
Juodas kaip naktelė.

Ana geidė
Iš marių žolynų,
Ana geidė
Iš marių žolynų.

Kitas baltas,
Baltas kaip drobelė,
Kitas baltas,
Baltas kaip drobelė.

Tėvas tarė:
— Nežinau kelelio,
Tėvas tarė:
— Nežinau kelelio.

Trečias margas,
Margas kaip genelis,
Trečias margas,
Margas kaip genelis.

Brolis tarė:
— Neturiu žirgelio,
Brolis tarė:
— Neturiu žirgelio.

Aš juoduoju
Tamsias naktis josiu,
Aš juoduoju
Tamsias naktis josiu.

Atsišaukė
Varšavos bernelis,
Atsišaukė
Varšavos bernelis:

Aš baltuoju
Mareles plaukysiu,
Aš baltuoju
Mareles plaukysiu.

Aš marguoju
Žolynus raškysiu,
Aš marguoju
Žolynus raškysiu.

20

ČIŪČIA LIŪLIA KĖKĄ

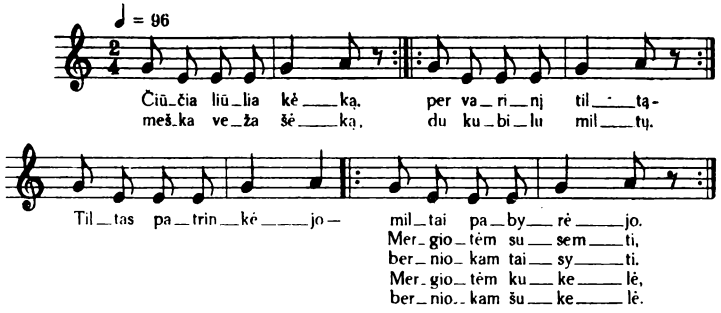

Čiūčia liūlia kėką,
Meška veža šėką,
Per varinį tiltą —
Du kubilu miltų.
Tiltas patrinkėjo —
Miltai pabyrėjo.
Mergiotėm susemti,
Berniokam taisyti.
Mergiotėm kukelė,
Berniokam šukelė.

21

ŠIŪ NAMO, GEN NAMO

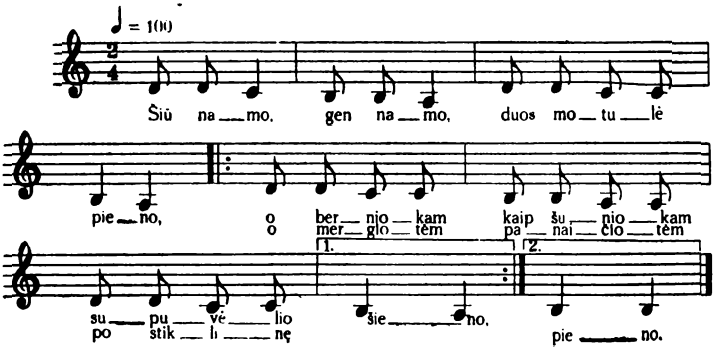

Šiū namo, gen namo,
Duos motulė pieno,
O berniokam kaip šuniokam —
Supuvėlio šieno,
O mergiotėm panaičiotėm —
Po stiklinę pieno.

22

STOVI ŽIRGELIS

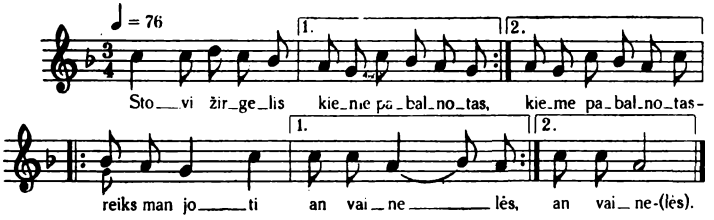

Stovi žirgelis
Kieme pabalnotas,
Stovi žirgelis
Kieme pabalnotas —
Reiks man joti
In vainelės,
Reiks man joti
In vainelės.

— Neverk, sesyte,
Skaisti lelijyte,
Neverk, sesyte,
Skaisti lelijyte,
Kaip nujosiu,
Taip atjosiu,
Kaip nujosiu,
Taip atjosiu.

Stovi sesytė
Prie brolio šalelei,
Stovi sesytė
Prie brolio šalelei,
Stovėdama
Gailiai verkia,
Stovėdama
Gailiai verkia.

Kad neatjosiu,
Karalium pastosiu,
Kad neatjosiu,
Karalium pastosiu,
Vilniaus mieste,
Žalioj bromoj,
Vilniaus mieste,
Žalioj bromoj.

Stovi grabelis,
Baltai parėdytas,
Stovi grabelis,
Baltai parėdytas —
Reiks man mirti
Ir jan gulti,
Reiks man mirti
Ir jan gulti.

Devynios kulkos
Viršum galvos ėjo,
Devynios kulkos
Viršum galvos ėjo,
O dešimta
Galvą ėmė,
O dešimta
Galvą ėmė.

Saulė tekėjo,
Kai brolį užmušė,
Saulė tekėjo,
Kai brolį užmušė,
Saulė leidos,
Kai kavojo,
Saulė leidos,
Kai kavojo.

23

GALE LAUKO

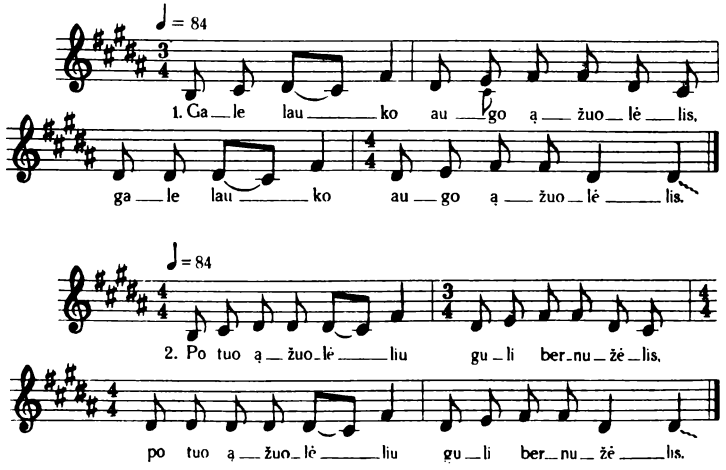

Gale lauko
Augo ąžuolėlis,
Gale lauko
Augo ąžuolėlis.

Po tuo ąžuolėliu
Guli bernužėlis,
Po tuo ąžuolėliu
Guli bernužėlis.

Kad papūstų
Iš marių vėjelis,
Kad papūstų
Iš marių vėjelis,—

Maž sukrutint
Didį ąžuolėlį,
Maž sukrutint
Didį ąžuolėlį,

Maž pribudint
Mano bernužėlį,
Maž pribudint
Mano bernužėlį.

Ir papūtė
Iš marių vėjelis,
Ir papūtė
Iš marių vėjelis,

Ir nulaužė
Ąžuolo šakelę,
Ir nulaužė
Ąžuolo šakelę,

Ir užmušė
Jauną bernužėlį,
Ir užmušė
Jauną bernužėlį.

Ir atskrenda
Trys pilkos gegiulės,
Ir atskrenda
Trys pilkos gegiulės.

Ir atskridę
Taip smūtnai kukuoja,
Ir atskridę
Taip smūtnai kukuoja.

Viena leidės
An mano galvelės,
Viena leidės
An mano galvelės.

Tai ten mano
Tikra motinėlė,
Tai ten mano
Tikra motinėlė.

Antra leidės
An mano kojelių,
Antra leidės
An mano kojelių.

Tai čia mano
Tikra sesutėlė,
Tai čia mano
Tikra sesutėlė.

Trečia leidės
An mano širdelės,
Trečia leidės
An mano širdelės.

Tai čia mano
Mylima draugelė,
Tai čia mano
Mylima draugelė.

24

NEI VĖJAI PUČIA

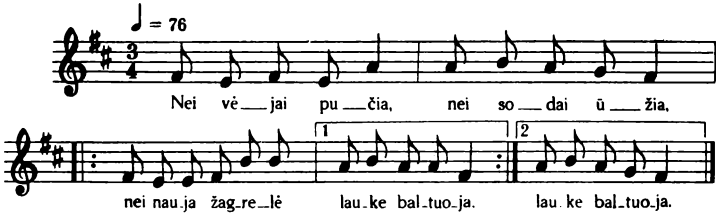

Nei vėjai pučia,
Nei sodai ūžia,
Nei nauja žagrelė
Lauke baltuoja,
Nei nauja žagrelė
Lauke baltuoja.

— Kas man gi išars
Lygius laukelius,
Kas man pabalnos
Bėrą žirgelį,
Kas man pabalnos
Bėrą žirgelį?

Verkia tėvelis,
Senas būdamas,
Tą vieną sūnelį
Vaiskan leisdamas,
Tą vieną sūnelį
Vaiskan leisdamas:

— Švogriukas išars
Lygius laukelius,
Švogriukas pabalnos
Bėrą žirgelį,
Švogriukas pabalnos
Bėrą žirgelį.

— Švogriuko arta —
Neužsimato,
Švogriuko balnota —
Netoli josi,
Švogriuko balnota —
Netoli josi.

ŽALIA VOLUNGĖLĖ

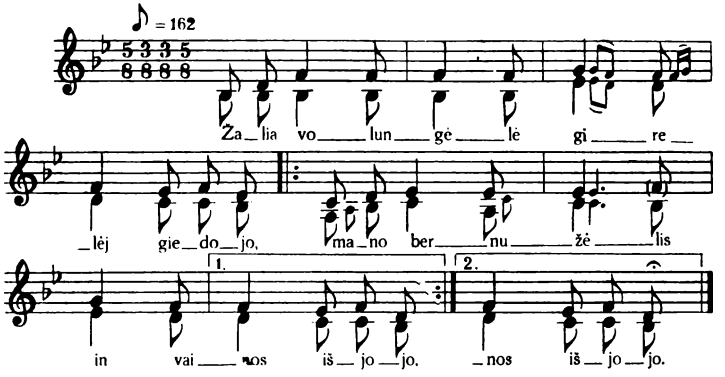

Žalia volungėlė
Girelėj giedojo,
Mano bernužėlis
In vainos išjojo,
Mano bernužėlis
In vainos išjojo.

— Bernužėli mano,
Žalias diemedėli,
Kaip tu man palieki,
Biedną siratėlę,
Kaip tu man palieki,
Biedną siratėlę?

— Mergužėle mano,
Žalioji rūtele,
Aš tave palieku
Sesučių pulkely,
Aš tave palieku
Sesučių pulkely.

— Bernužėli mano,
Žalias diemedėli,
Kada mes sustiksme
Nuo šio rudenėlio,
Kada mes sustiksme
Nuo šio rudenėlio?

— Mergužėle mano,
Žalioji rūtele,
Mes abu sustiksme
Trečiam rudenėly,
Mes abu sustiksme
Trečiam rudenėly.

— Bernužėli mano,
Žalias diemedėli,
Kada atrašysi
Margą gromatėlę,
Kada atrašysi
Margą gromatėlę?

-- Mergužėle mano,
Žalioji rūtele,
Tada atrašysiu,
Kai gale nustosiu,
Tada atrašysiu,
Kai gale nustosiu.

— Bernužėli mano,
Žalias diemedėli,
Kaip man pernešioti
Rūtų vainikėlis,
Kaip man pernešioti
Rūtų vainikėlis?

-- Dieną an galvelės,
Naktį an širdelės —
Atsimink, mergele,
Kad aš an vainelės,
Atsimink, mergele,
Kad aš an vainelės.

26

EINU PER MIŠKĄ

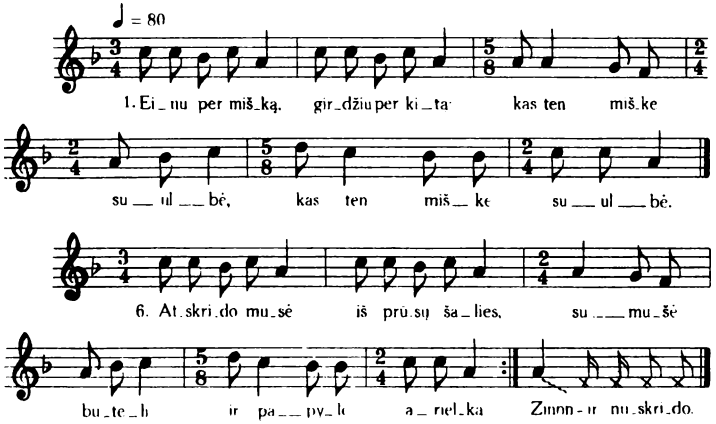

Einu per mišką,
Giedžiu per kitą:
Kas ten miške suulbė,
Kas ten miške suulbė.

Išlėkė uodas
Iš ąžuolėlio,
Nusisukė sprandelį,
Nusisukė sprandelį.

Ateina meška,
Didi daktarka,
Uodui sprando gydyti,
Uodui sprando gydyti.

Samdė purmanką
Važiuot in miestą,
Kad atvežtų liekarstvų,
Kad atvežtų liekarstvų.

Atvežė drignės
Ir smarkaus krieno,
Ir arielkos butelį,
Ir arielkos butelį.

Atskrido musė
Iš prūsų šalies,
Sumušė butelį
Ir papylė arielką,
Sumušė butelį
Ir papylė arielką.

Ateina voras
Su ilga virve, —
Patiesė virvelę
Ir pagavo muselę,
Patiesė virvelę
Ir pagavo muselę.

Ateina svirplys
Su didžiu kirviu,—
Nukirto virvelę
Ir paleido muselę,
Nukirto virvelę
Ir paleido muselę.
Zinnn... — ir nuskrido.

27

ŠALTA ŽIEMA ŠALIN EINA

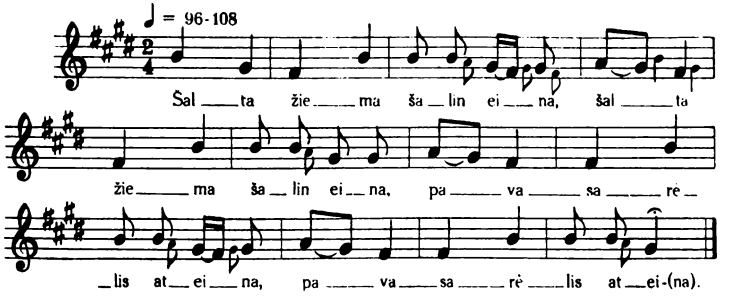

Šalta žiema šalin eina,
Šalta žiema šalin eina,
Pavasarėlis ateina,
Pavasarėlis ateina.

Šėmi jauteliai mauroja,
Šėmi jauteliai mauroja,
Baroniukai arcavoja,
Baroniukai arcavoja.

Bėri žirgeliai žvinguoja,
Bėri žirgeliai žvinguoja,
Jauni berneliai dainuoja,
Jauni berneliai dainuoja.

Imsme bėruosius žirgelius,
Imsme bėruosius žirgelius,
Arsme lygiuosius laukelius,
Arsme lygiuosius laukelius.

Sėsme kviečius ir rugelius,
Sėsme kviečius ir rugelius,
Ir pasėję apakėsme,
Ir pasėję apakėsme.

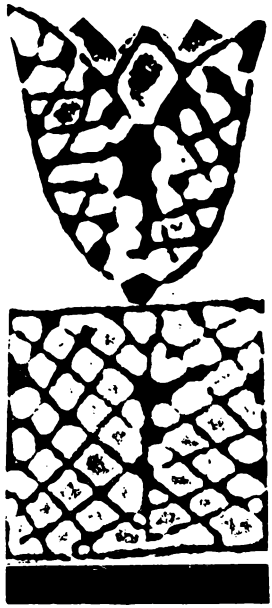

28

LAPĖ, VILKAS IR ŽUVYS

Buvo diedas senas. Susgaudė anas žuvų kašeliūtę, apsirišė ir veš turgun.

O lapelė nori ėst. Mislija, ką daryt. „Eisiu pamiškėn, atsigulsiu, maž kas važiuos."

Girdi — ratai kle-kle, kle-kle. Uosto — kvepia žuvys. Pamatė vežimą, inlipė, kašeliūtę pragraužė, kapt po žuveliūtę, kapt ir išmėtė.

Žmogus nuvažiavo an turgaus, arklį išsikinkė — parduos žuvis. Daboja — tik trys žuvelės.

Lapė atsinešė žuvis ir verda. Ateina vilkas:

— Sveika, lapute sesute! Ką verdi?

— **Žuvis.**

— Kur ėmei?

— **Susgavau.**

— Kaip?

— Tu vyras — ir durnas. Nuveik aketėn, inkišk uodegą, ir priskabins žuvų.

Vilkas teip ir padarė. Bet uodega prišalo ir aketėj paliko. Atėjo vilkas in lapę ir sako:

— Ką tu padarei, tik stimburys liko!

O lapė sako:

— Tu vyras — ir durnas.

29

AVIŽA IR GRIKIS

Seneliai sakydavo: aviža gaspadoriui nepadeda — reikia jai geros žemės.

Teip susiginčijo aviža su grikiu. Grikis avižai sako:

— Kad mane būtų tavo daikte pasėjęs, tai gaspadorių iš namų išvaryčia — daug prikultų, grūdų nebūt kur dėt.

O aviža:

— O tave kai pasėjo, tai ir kisieliaus kūčiai nepadaro.

30

VILKO DAINA

Buvo diedukas ir bobutė ir gyveno pirkelėj. Ir turėjo sūnų, dukterį ir avelių penketą. Nu, tai tada atėjo vilkas naktį ir dainuoja už lango:

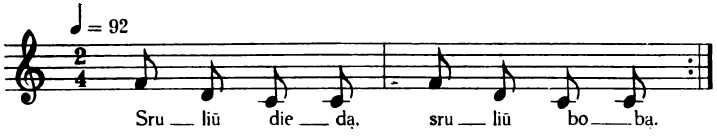

Sruliū diedą, srulių bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė,
Jo avelių penketelis.

Tada diedas vieną avelę ir išmetė, o vilkas ją nusinešė ir suėdė. Kitą naktį atbėgęs anas ir vėl dainuoja tą pačią dainą:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė,
Jo avelių ketvertelis.

Tai tada vėl diedas avelę išmetė, liko tik trys. Vilkas nusinešė miškan ir suėdė avelę. Tai tada trečią naktį vilkas atėjęs ir vėl dainuoja tą pačią dainą:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė,
Jo avelių trejetelis.

Tai diedas vėl avelę išmetė, liko tik dvi. Vilkas ją nusinešė miškan ir suėdė. Tai tada ketvirtą naktį vilkas atėjęs ir vėl dainuoja tą pačią dainą:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė,
Jo avelių dvejetelis.

Tada gi vėl diedas avelę išmetė. Liko tik viena. Vilkas ją nusinešė miškan ir suėdė. Nu, tai tada penktą naktį atbėgęs ir vėl dainuoja:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė,
Jo avelė paskutinė.

Ir išmetė avelę paskutinę. Avelę vilkas pasiėmęs miškan nubėgo, nu, ir suėdė. Kitoj nakty atėjęs vėl gieda tą pačią dainą:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė.

Nu, tai diedas dukterį išmetė per langą, o paskiau sūnų, ir abu suėdė vilkas. Tai tada liko diedas ir boba. Nu, atėjęs in diedą, tą pačią dainą ir vėl anas gieda:

Sruliū diedą, sruliū bobą,
Jo sūnelis kazokelis,
Jo dukrelė baltaplūkė.

Seniai diedai likę vieni. Vilkas insiveržė per duris, išlaužė duris pirkelės ir suėdė diedą ir bobą.

31

NAŠLAITĖ

Mirė žmona. Liko našlys su dukra, jau merga. Tada našlys paėmė močeką. Podukros ji nemyli. Sako:

— Aš jos nelaikysiu, nudėsiu.

Supašė kuodelį linų, liepė suverpt, apmest, išsiaust ir marškinius pasisiūt.

Pirkelėj gyveno ragana. Nuėjo merga in ją verkdama. Ragana sako:

— Kuodelį sudegink — marškinius turi, apsvilk ir pasrodyk.

Močeka mislija, kas čia yr. Sako:

— Sukrauk akmeniukų krosnį.

Ana vėl nubėgo in raganą. Ragana sako:

— Pasdarys krosnis.

Pasdarė krosnis. Tada močeka liepia:

— Nuspirk auksinius batukus.

Pasdarė batukai auksiniai. Liepė pereit su jais per krosnies kraštą. Perėjo — batukai neapdegė.

Močeka mislija, kas daryt. Vėl liepia:

— Nuspirk suknelę kaip karalaitės, su karūna.

Ana nuspirko. Tada liepia už karalaičio ištekėt. Anai bobutė padėjo, ir ana ištekėjo.

Dabar močeka sako:

— Kad jūs išvirstūt juodvarniais ir išskristūt iš to kraštol

Anys apvirto ir išskrido. Klausia ana vyrą:

— Iš kur ana tiek pinigo gavo? Ką sakiau, tą padaro.

Tėvas sako:

— Ana išsigelbėjo pati.

32

KIRMĖLĖ

Karalius turėjo tris dukteris. Labai buvo gražios. Plaukai baisiai gražūs. Eis anos mariosna pasmaudyt. Nuvejo, nusvilko, maudės, kiek jom reikėjo. Nusmaudė. Sako:

— Eisme, sesutės, namo.

Vilksis savo rūbus. Viena apsvilko, kita. Trečios marškiniuos — strošniausia kirmėlė inlindus ir neduoda. Sako:

— Tekėk až mane, ataduosiu.

O tom seserim juokas. Ana sako:

— Nu gerai, tekėsiu.

Eina anos namo, seserys juokias, šidijas, kad prižadėjo až kirmėlės tekėt.

Až trijų dienų, ai, kai atšliaužia an ją, baisiausiai galvas iškėlę, kirmėlės, šnypščia. Šitom juokas ima, kitai — strokas. Pasiėmė ją ne kad loska. Nusivedė ją par marias. Viduj marių sala. Nusiyrė salon. Kaip iš tos kirmėlės pasdarė gražus vyras! Ajajai, gražus gi! Karalaitis! Ana buvo nusminus, nusgandus, o dabar džiaugiasi.

Gyvena ramiai. Sugyvena du vaikus. O až kokių keturių penkių metų ana prašo:

— Leisk mane tėviškėn.

Anas sako:

— Negalima, neleisiu. Gali negrįžt.
Ana sako:
— Kaip negrįšiu,— vaikai?
— Atsižadėsi ir vaikų.
Neleidė. Gyveno ir dabar gyvena.

33

BURTININKAS IR BERNIUKAS

Gyveno vyras su žmona. Turėjo vieną berniuką. Važiuoja vyras turgun ir pasiėmė šitą vaiką. Kaip nuvažiavo, tėvas būva prie vežimo, o vaikas toliau pasiėjėjo. Priejo toks ponas ir nusivedė šitą vaiką. Tėvas ieško, klausinėja — niekas nematė vaiko. O jau buvo nemažas — keturiolikos metų. Parvažiavo namo — ir namie nėra. Mislijo, gal su kaimynu parvažiavo. O buvo žiema. O žiemą kurgi eis ieškot? Kaip pavasaris, išvažiavo vaiko ieškot.

Važiavo, važiavo — privažiavo didelę girią. Žmonės sako — nevažiuok. O anas vis tiek važiuoja.

Važiuoja, važiuoja per šitą girią — randa mažą trobelę. Suveina trobelėn — viena senelė tik. Ir klausia:

— Viena gyveni?

Sako:

— Viena.

Prašo, kad ji priimtų naktavot. Senelė priima. Įsikalba, kaip vienai gyvent sunku, reikia malkas kapot. Žmogus ir sako:

— Aš sukaposiu malkas. Pasakyk, kur būtų berniukas, šešiolikos metų.

— Gerai,— sako,— žinau. Aš tau viską išpasakosiu, tik bus labai sunku jį pažint. Anas yra par mano sūnų. Anas daug turi prisvogęs tokių berniukų. Paskui išmokys jį visokių burtų ir suvis neišleis. Anas atsiųs du berniukus malkų kapot, tai aš nuveisiu ir išrinksiu, kad būtų tavo sūnus.

Rytą svečias atsikėlė, malkas kapoja, o senelė išejo. Nuvejo, išsirinko jo sūnų ir kitą — du berniukus.

Kai atejo, tėvas pažino sūnų, abu pradėjo verkt.

Dabar senelė sako:

— Kai pareisi namo ir nuveis tėvas, tai mano sūnus jus pavers kumeliais. Būsta visi vienodi. Tai tu, kai bėgiosta, tėvui spirk koja, tada tėvas griebs tave. Tada ponas ginčys, kad ne šitas, o tu nieko nedabok, sakyk — šitas. Tada bačkoj bus žuvų prileista, tada tu išnerk viršun ir tėkštelk uodegyte, kad pažintų.

O tėvui sako:

— Tu tada griebk ir nepaleisk. Tada,— sako,— inves kitan kambarin, ir po lubom bus lentyna, pilna baltų balandžių. Tada tu kojytę pakrapštyk snapeliu.

Parejo šitie berniukai namo. Až valandos ir nuvejo tėvas. Sako:

— Atejau ieškot sūnaus.

Ponas sako:

— Nėr par mane tokio.

O tėvas sako:

— Yra.

— Nu,— sako,— einam kieman, kad pažinsi, tai pasimk.

Ir išleidė daug arklių — visi vieno plauko, vieno ūgio. Arkliai bėga, o seniukas šitas daboja. Tik vienas arklys spyrė koja, ir seniukas nustvėrė až kaklo. Sako:

— Mano šitas sūnus, ataduok.

Ponas neduoda, sako:

— Leisk arklį, da einam kambarin, jeigu pažinsi, tada ataduosiu.

Nuvejo kambarin — didelėj bačkoj pilna žuvų. Sako:

— Išsirink iš tų žuvų, katras tavo sūnus, tai ataduosiu.

Žuvys visos vienodos plaukioja, tik viena šoka viršun, uodega plekšteria vandenį ir nesineria galan. Tuoj seniukas stvėrė rankom sūnų ir sako:

— Šitas mano sūnus!

Ponas ginčija, kad ne tavo. Sako:

— Einam da vienan kambarin, jeigu pažinsi, tai ataduosiu.

Te buvo lentyna po lubom ir daug balandžių — visi kaip vienas, vienodi. Sako:

— Išsirink, katras tavo sūnus.

Seniukas daboja daboja — niekaip nepažįsta. Tik jau ponas nusigręžė — tada sūnus ir pakrapštė snapelį. Tada tėvas stvėrė, sako:

— Šitas mano sūnus!

Nu, ir vėl ponas neduoda. Sako:

— Važiuok namo, anas parvažiuos paskiau.

Verkia seniukas, o ponas neduoda. Ir išvažiavo seniukas vienas.

O sūnų paėmė ir aždarė sklepan. Bet sūnus jau buvo išmokęs burtų. Anas apsivertė pele, pasdarė urvelį ir iš šito sklepo išlindo. Lenda, lenda per žemes. Ateina ponas pažiūrėt — nėr berniuko. Bet jis suprato, koks reikalas. Ponas apsivertė kurmiu — ir vytis.

Girdi berniukas — netoli atsiveja. Išlindo ežeran ir apsivertė ašeriu, o ponas — lydeka ir nori sugriebt. Anas kai šoko an liepto ir pasivertė žiedu. Mergiotė ir užsimovė an piršto.

Ponas išplaukė kraštan ir apvirto vėl žmogum. Eina in šitą mergiotę atimt žiedo.

— Ataduok,— sako, — čia mano žiedas.

— Ne,— sako,— ne tu man numetei, ir neduosiu.

Kaip anas prašė, vis tiek ana nedavė. Eina ana namo, ir tas žmogus eina. Namie vėl prašo, prašo. Pradėjo ir tėvai ją bart:

— Kad teip prašo, ataduok!

Tada ana supykus nusmovė žiedą nuo piršto ir metė žemėn. Tas žiedas apvirto aguonos grūdeliais. O ponas šoko nuo suolo ir apvirto gaidžiu. Ir pradėjo grūdelius lest. Sulesė grūdelius, atvirto vėl žmogum, padėkavojo až žiedą ir eina namo.

O vienas aguonos grūdelis liko. Ir iš to grūdelio atvirto šitas berniukas. Padėkavojo tai mergai, kad neatadavė ponui.

Anas ėjo namo ir pasiėmė tą mergiotę. Kai atejo in savo tėvus, pakėlė vestuves ir labai laimingai gyvena.

34

ŽMOGUS IR VELNIAS — PUSININKAI

Buvo didelė giria, gal velniagiris,— nežinau jau. Te jau, pasakodavo, velniai ūlioja, strošija. Ir jau sako, kad te auksas ažukastas, aukso yr.

O dvarininkai sėdavo pagiriuos linus. Ir biednas randarčikas gyveno pagiry, trobeliūtėj blogoj. Anas jau su velniais gal suspažino — nebijodavo jau jų. Susderėdavo su anais, sėdavo an pusės. Su velniu suuturdavo:

— Ar tu jau imsi viršų, ar apačią?

Jeigu velnias ima viršų, tai anas bulbas sodina, o jeigu velnias — apačią, tai jau kviečius ar rugius sėja. Velnias mato, kad aną apmonija. Anas sako:

— Aš jau viršų, o tu — apačią. Tik nesodink bulbų.

Žmogus tada pasodino ropes.

Tai anam jau draugaudamas ir išsipasakojo velnias, kad anas turi auksą ažukastą. Tas velnias pasako, kaip ano vardas — Tvardauckas,— ir kad velnias jau linų žydžiančių bijo.

Tada žmogus sako:

— Tvardauckai, paskolink tu man pinigų.

Ataneša velnias puodynę su auksu. Abu eina uturdami. Žmogui padavė puodynę su pinigais. Anas inšoko linuosna su pinigais. Ir išmonijo iš Tvardaucko auksą su linais.

35

VELNIAS IR MEŠKININKAI

Gyveno ūkinykas. Ir klaimas te buvo senybos. Su jauja. Tada, sako, toj jaujoj vis strošino ir strošino velnias. Tada jau kuldavo tam klaime su spragilais, o toj jaujoj džiovindavo. Išsikūrendavo, vakarą padžiaudavo, o lig dvylikei neidavo kult, ba velnias strošydavo. Po dvylikei, kai gaidys pragysdavo, tada eidavo kult su kultuvais.

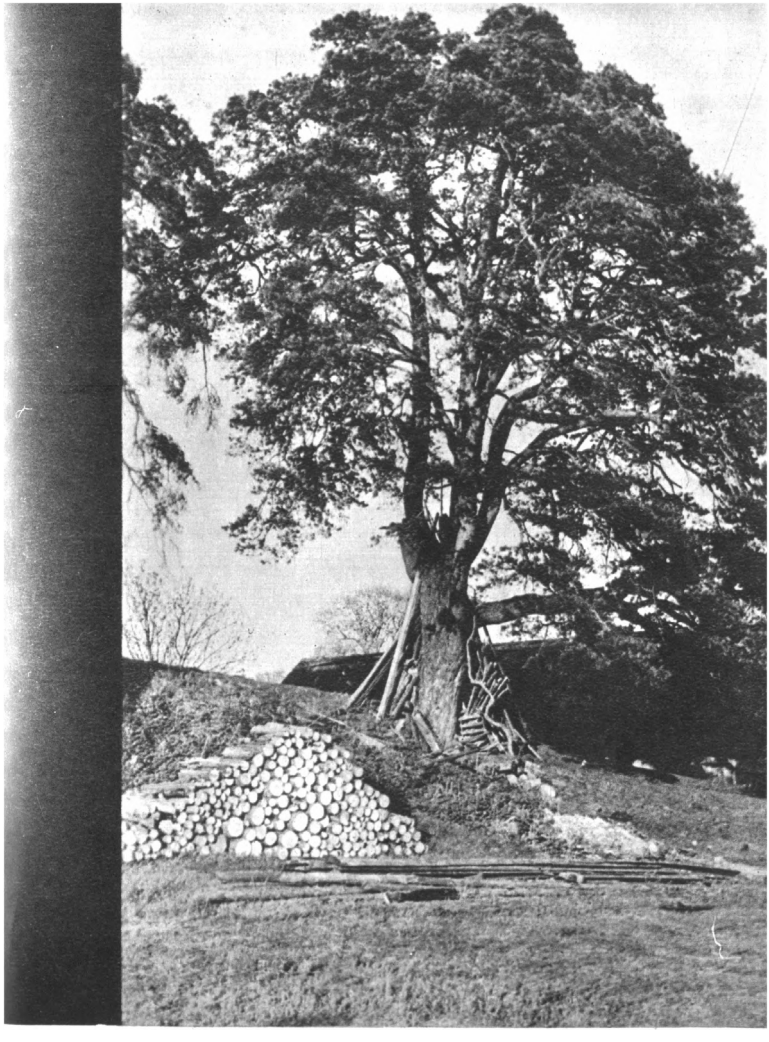

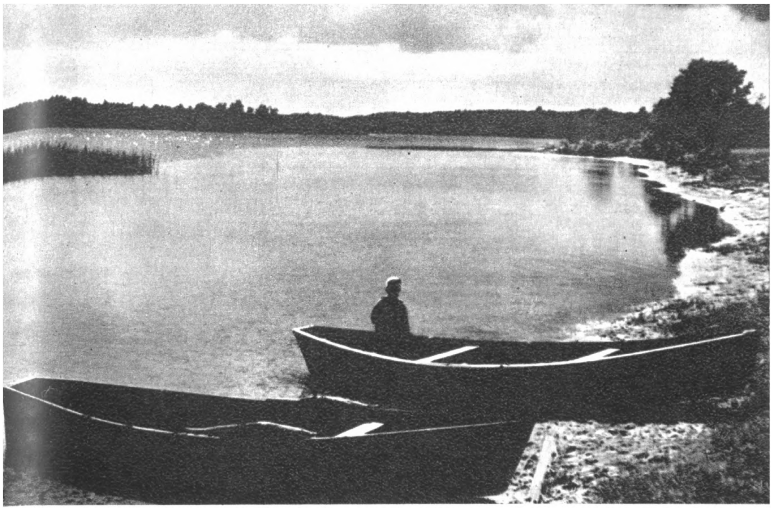

72

73

Sekmadienio
popietė

74

75

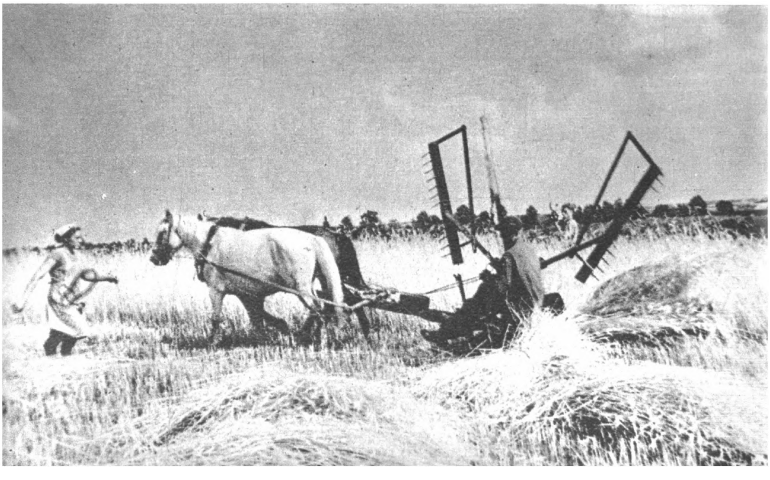

Rugiapiūtė
kolūkiniame kaime

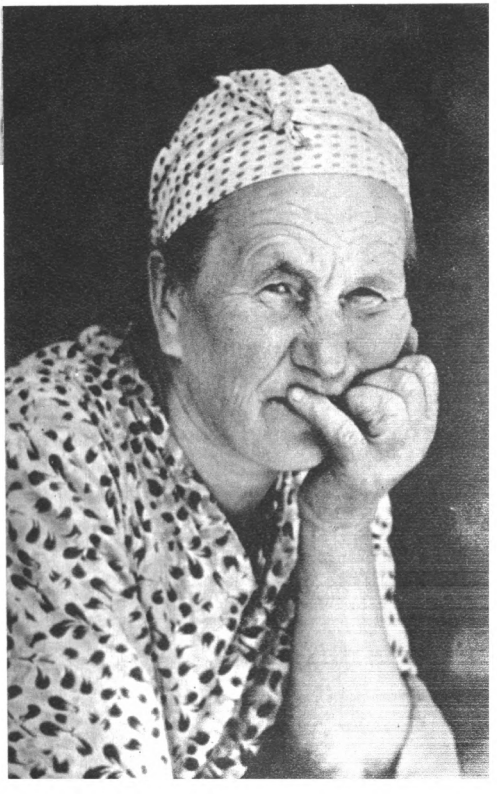

Į Pirmas Salas

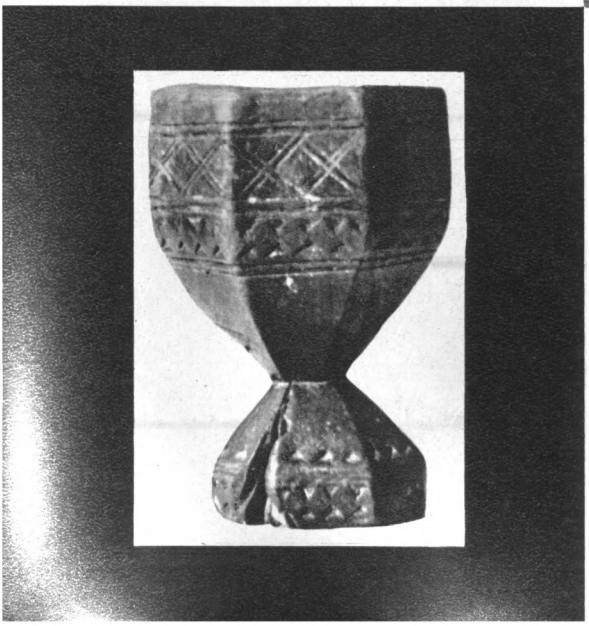

78

79

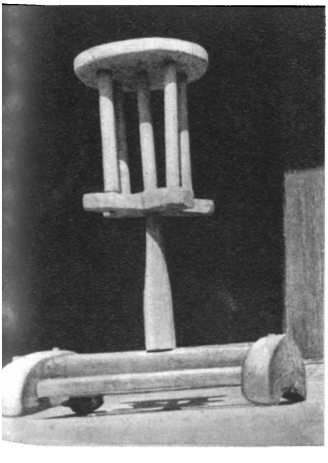

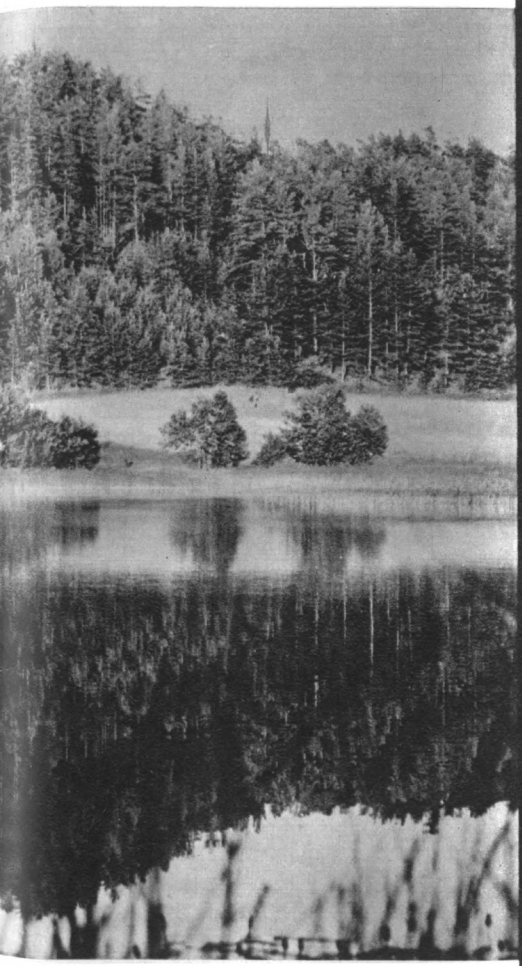

Ginučių piliakalnis

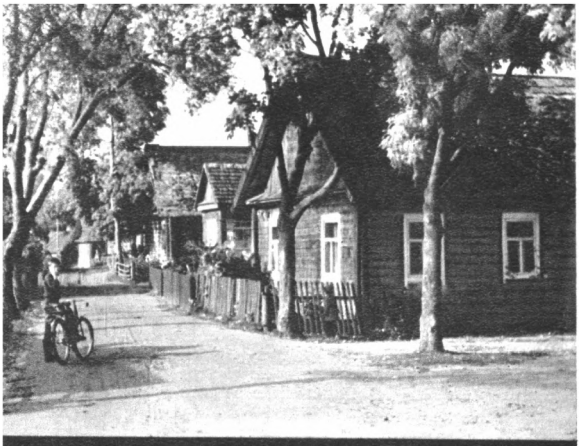

81

Vasaros vidurdienį

82

83

85

84

Margoji verpstelė

86

87

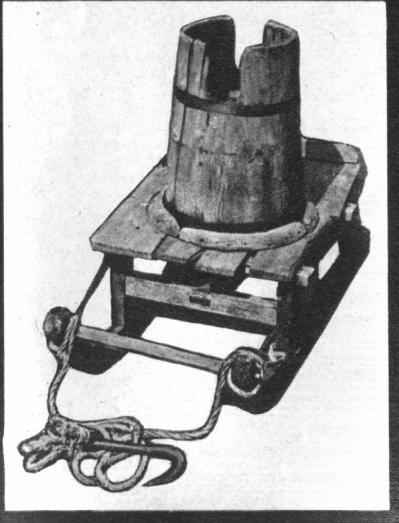

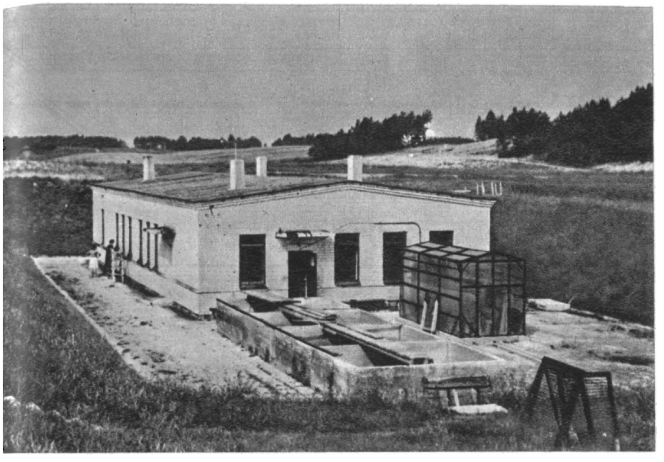

88

Žūklė

89

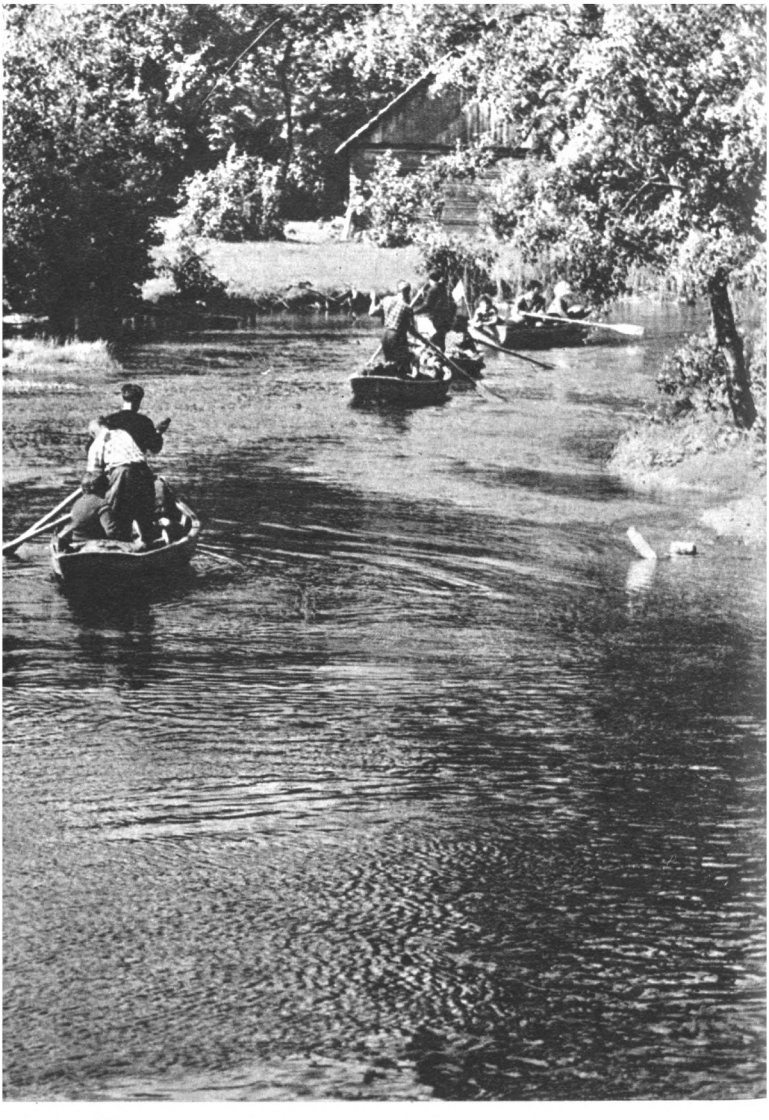

90

Srovės upeliu

O meškinykai meškas vedžiodavo. Atejo meškinykas ir prašo naktigulto. Tada ūkinykas sako:

— Jūs jau pirkioj pergulėsta, o mešką nuvesma jaujon.

Mešką inleidė ir aždarė. Tada velnias ateina su kašele varlių, ažsikūrė pečių, petelnią pasdėjo ir kepa varles.

Meška paskėlė — daboja, daboja daboja an velnią. Tada jau vieną petelnią suėda. Velnias:

— Aškic!

Tada meška kitą petelnią suėda.

— Aškic!

Trečią petelnią kad ėmė meška, velnias su rykšte ir ažkirto. Meška kai čiupo velnią, kai ėmė myniot, kai ėmė myniot! Velnias pusgyvis ištrūko per aukštinį. O kai rytą atejo, meška jau pikta, įniršus — meškinykas neprieina.

Tada jau niekad nestrošijo tam klaime, kad ir kuldavo.

Ar až dvejų metų ateina velnias tan klaiman. Sako:

— Ar yr da katė kluone?

Sako:

— Da yr, ale jau su trim kačiokais!

Tada kad davė velnias, išbėgo ir jau neatejo.

36

PASAKYSIU PASAKĄ

Pasakysiu pasaką:
Vilkas šikė ašaką
An raudono akmenio,
Pasispyręs laktos —
An Martyno kaktos,
Pasispyręs kelmo —
An Marcelios delno,
Pasispyręs lašmenio[1] —
An karvės tešmenio.

[1] Lašmuo — „upė, kur ežeran ineina".

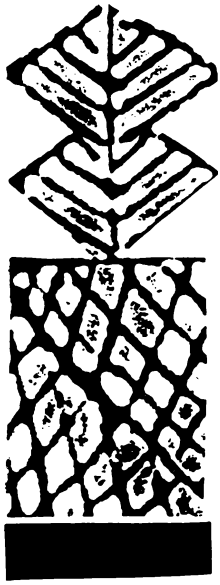

37

VILKAS IR VAIKAS

Tėvas išejo art, o berniokui liepė aveles ganyt pamiškėj. Ušė lietukas, dulkia. Tėvas nusvilko kalnius, pasdėjo. O berniokas apsvilko išverstais kalniais ir guli paežy. Tėvas sako:

— Negulėk, vilkas nuneš.

— Nenuneš!

Atejo vilkas ir neša vaiką. Berniokas išlėkė, o vilkas su kalniais — miškan. Tėvas raitas veja. O vaikas be pomėtės.

Parnešė vaiką namo. Daktaras pasakė:

— Eikit atraskit to vilko šūdo ir duokit išgert. Vaikas bus sveikas.

Duodas po mišką gal dvidešimt žmonių. Surado. Berniokui virė ir davė gert. Berniokas pradėjo kalbėt.

APIE BAUDŽIAVOS LAIKUS

Mūsų diedukas vaikščiojo baudžiavą Vidiškėsna, kur buvo pono Kamincko dvaras. Par tą poną až liokajų tarnavo iš mūs kaimo Vaitkus Kazimieras. Anas ir skaityt mokėjo, knygas skaitė, daug žinojo. Ir ėmė žmonėm pasakot, kad jau dešimts metų, kai baudžiavos nėra, kad žmonės neitų baudžiavos. Tai jį až agitaciją trys kotai plakė. Jį kai nuplakė, tai jis skustuvu sau kaklą perpiovė ir mirė.

Mės einam su sesute, ir senelė eina su mum. O tam dvare klombas, o viduj klombo kai alijošius stovi ir gražiai žydi.

— Tai gražūs kvietkai,— sakom. — Ir mės sėsma.

— Čia, vaikeliai, ne kvietkai, bet žmonių kraujas,— sako senelė. — Čia ir Vaitkus pasimirė.

Apsiverkė senelė. Apsiverkė ir, priklaupus prie klombo, pasimeldė.

Po Vaitkaus mirties žmonės nustojo eit baudžiava.

39

GINUČIŲ PILIAKALNIS

Papiliakalnės laukuos yra kalnas. Prieš patapą te buvo didžiausias miestas ir bažnyčia. Kai buvo patapas, patapijo laukus, apinešė miestą ir bažnyčią, padarė kalną. Vidury kalno skylė, ties varpine. Močiai senelė pasakojo: gano piemeniokai nedideli, primeta akmenų — rytą visi ore.

Vienas piemeniokas buvo drąsus. Atsinešė virvę ilgą, sako:

— Jūs mane leiskit ton duobėn, aš padabosiu, kas te yra.

Tada piemenys ažurišė virve vaiką, inleido duobėn. Anas pradėjo tąsyt virvę, anys ištraukė. Anas posakoja, ką matęs. Sako:

— Sėdi karalaitė, an stalo šviesu šviesu. Prie stalo šuva

tupi, liežuvį iškoręs turi. Pasakė karalaitė: „Jau daugiau neateik tu. Ir tu teip čia sėdėsi."

40

GINUČIAI

Anksčiau, kai būdavo karai, kai su rąstais, su strėlėmis kariaudavo, tai čia gynybos vieta buvo. Ir nuo to „Ginučiai" — kaimo pavadinimas atsirado.

41

PILELĖ

Kitam šone Kulio ežero yra Pilelė. Te buvo karčiama. Kalne yra duobė. Kai ganiau, mačiau skylę, siauresnė kaip viedras. Seniau piemenys mėtydavo jon kepures. Inlėkė vieno bernioko kepurė. Jis inlindo pasimt. Daboja — sėdi ragana an skrynios, klausia:

— Ko tu atėjai?

— Kepurė inlėkė.

Paėmė skrynią atadarė, pasėmė pilną kepurę aukso ir atadavė.

Kitą vaiką močia pamokė:

— Tu norakiai inmesk kepurę. Inmesk ir inlįsk pasimt.

Inmetė ir inlindo. Ragana sako:

— Tu norakiai inmetei. Ne tik kepurė, bet ir tu neišeisi.

Tas berniokas negrįžo. O skylės niekas nekliudė, ana ažaugo.

42

PRANCŪZAI IR GUDRI MOTERIS

Kai prancūzai buvo, Napoleono kareiviai, labai moteris kankindavo, vaikam galvas kapodavo. Momos senelė ar pro-

senė Ginučių kaime turėjo du berniukus mažus. Ana kūreno pečių. Katilas vandenio verda. Vaikai miega lovoj. Atejo trys prancūzai. Vienas atsisėdo an slenksčio, du nuvejo kaiman. Ana išsigando, o pirkia buvo dūminė, pečius prie durų. Ji iš katilo nalivačiu vandenio pasisėmė, ūžt ir apipylė prancūzą, o pati su vaikais — pro duris.

43

PRANCŪZO PINIGAI

Kadai, kai čia buvo kariuomenė, rusų ar Napoleono, vienas kareivis prisiplėšė kyverį aukso ir apikasė. Po kiek metų mislijo sugrįžt ir išsikast. Inkirto šaška kryžiaunai trijuos beržuos prie vieškelio pačioj dvylikėj dienos, kai saulė spiria tiesiai žemėsna.

Iš to krašto vyrai važinėjo te darbuosna. Senelis jiem pasakė, sako:

— Kai parvažiuosta namo, an vieškelio trys beržai šone kelio. Tuos beržuos inkirsta šaška kryžiaunai. Pačioj dvylikėj, kai saulė spiria tiesiai žemėsna, nuveikit ir išsikaskit.

Atvažiavo ir rado auksą.

44

MERGAKAMPIS

Dėdė pasakojo, trake buvus didelė giria. Antalksnės mergos bėgo iš kaimo nuo prancūzų, ba anys mergas gvaltavojo. Laivo neturėjo. Paėmė kluono, o gal ulyčios vartus ir plaukė girion. Yrės girion ir nuskendo. To ežero vieta buvo pavadinta Mergakampiu.

SUKILĖLIŲ PINIGAI

Kai kariavo ponai su kunigais prieš valdžią, tai iki Ripelialaukio atejo, ir te buvo susidūrimas tų sukilėlių. Kai juos sumušė, tai tie sukilėliai dėžę pinigų apikasė ir pasakė:

— Sakyt nesakysma, ba mum nevalnia, o kas ras, naudą turės.

Bet kas tau ras. Te kasė, bet kad nežino, kokiam daikte.

46

LAIVAS AUKSO

Čia, kaimo lauke, yra ežerėlis. Tai toks Ivanauckas, mūs kaimo žmogus, arė dviem jaučiais. Jam teip pasdarė sunku, kad net miego ažsinorėjo. Atsigulė ir ažmigo. Tai anas susapnavo: kas šito ežerėlio vardą atspės, tai luotas pinigų išplūs iš šito ežerėlio.

Nu, tai dabar anas, kai pabudo, davė, davė spėt. Inspėjo ir pats neatamena, tik pamatė, kad pinigai išplūdo. Kas dabar

daryt? Tai anas tada paėmė išjungė jaučių jungą ir pririšo jungu.

Anas parbėgo namo su tais jaučiais pasimt maišų.

Jau ateina — ir vėl šitų pinigų nėr, tik jungas likęs. Ir jam naktį prisisapnavo: „Jei būtum plauką nuo galvos nupešęs ir pririšęs, o dabar tokia smarvė! Tai mes dar giliau nuvejom."

47

VERŠIS IŠ EŽERĖLIO

Gale Linkmeno, prie Ginučių piliakalnio, yra toks ežeriukas. Mergos ganė veršius artojam, rytą paskėlę. Viena juostas dirbo, kita ažusnūdo. Daboja — ateina iš ežerėlio šėmas veršis. Oi, kaip kasa žemę, drasko kelmą, ragais ardo kemsus, baubia, kad tiktai jų neažkliudytų, uodegytę krutina. Ana budina:

— Marcele, Marcele, kelkies!

Kai tik to atsibudo — nė kokio veršio nėra. Kai ažmigo — vėl tas veršis.

Paskui to susapnavo: „Kad tu man vytele kebekštelėjus, tai būt paslikęs sidabras."

48

ŠUMINO IŠKASTI PINIGAI

Čia, Ginučiuosna, atejo Šuminas, užkurys. Anas važiavo iš Salako Ginučiuosna, namo. Daboja — ugnis kūrenas par Ripelialaukį, ir toj ugny, sako, didžiausias šuva išsižiojęs, ir eina liepsnos iš gerklės. O anas žinojo, kad te strošijas. Te gyveno Balčiūnai, tai juos išvarė tos strošylos, pametė savo tėvynės žemę ir atėjo Ginučiuosna.

Kai randi pinigus, tai žmones sako, jeigu nuo kojų kokį ženklą indėsi, bus negili duobė, o jeigu nuo kaklo, tai reiks

kast ilgai. Tada šitas Šuminas šitam šuniui čebatą savo nusiavė nuo kojos ir insviedė gerklėn.

An rytojaus anas nuvejo dabot, kas te yra. Nei ugnies būta, nei duobės, tik čebatas stovi, kaip nusviedė. Tai tada anas pradėjo krapštyt. Stuktelėjo lopeta, daboja — puodas. Šitas puodas pilnas aukso, tų pinigų!

Tai šitas diedukas tą auksą Švenčionysna, apskritin, nuvežė. Tai až šitą puodą davė rankovę aukso, net žėri, ale caro pinigais, Nikalojaus.

Tai anas šituos pinigus kavodavo. Ir kiek vagių eidavo vogt! Vagiai išieškojo visas trobas ir rado šitą auksą svirne, grūduos. Tai kaip pasakė šitam seniokui, anas pradėjo drebėt ir lig smerties drebėjo.

49

TREJOS DEVYNELIOS GALVOS

Senyboj, sako, svietas pinigus apkasdavo. Vienas, nunešęs po beržu, duobę iškasė. Kitas, inlipęs beržan, klauso. Apikasė pinigus ir sako:

— Kas trejas devynelias galvas pades, tas pinigus pasims.

Anas sėdi berže ir atsiliepia:

— E kokių galvų — gal žuvų?

— Nu,— sako,— tegul bus žuvų.

Anas atanešė trejas devynelias žuvų galvas ir paėmė tuos pinigus.

50

VYŽON ĮKRITĘS PAPARČIO ŽIEDAS

Piemuo ganęs ir išgaišinęs karvę. Ir jį gaspadorius kaip tik švento Jono naktį išvarė ieškot. Tai anas lakstė lakstė po mišką, lakstė lakstė — ir jam vyžon inlėkta paparčio žiedo. Ir anas tuoj sužinojo, kur to karvė yra. Anas tuoj nulėkė, atvarė.

Ir parbėgęs gaspadinei papasakojo, kad viską žino. Gaspadinė tada suprato.

— Duok, aš tau kojeles nuausiu.

Nuavė kojas ir šitą žiedą rado ir paėmė.

O šitas vaikas, kaip nežinojo, ir vėl nieko nežinojo.

51

BARZDOTAS DIEDUKAS

Kai senyboj tvartą statė, tai buvo raktui skylelė išgręžta. To paties Balčiūno, ustovo, tėvas kalbėjo su juo ir nugara atsispyrė durysna. Ir pradėjo kas nugarą gręžt. Daboja — kad mažas diedukas barzda nugarą gręžia.

52

PAMESTAS AITVARAS

Papasakojo Indubakių Deveikis mano tėveliui. Jų kaimo tokia Leleivienė buvo nėščia. Ežere plaudė rūbus. Paskui suskrovė kibiran ir parejo namo. Deveikis priejęs daboja, kad kas teška. Agi aitivaras išlėkęs. Ažumušė su atagalia vanta. Jeigu tą aitivarą pamato to močia, tai ana miršta. Pastaiko tokiu mėnesiu apsvaisint, kai išeina aitivaras.

53

LAUMĖS IR KŪDIKIS

Buvo tokia moteris. Piovė rugius. Ir senyboj nešės vaikus laukuosna ir lopšius. Ir dabar moteris ažmiršo vaiką lauke. O kai saulė nusėda, tai negalima eit laukan, sako, ragana aždusina. Ana stroke dabar — jos vaiką prarijo raganos. Girdi, naktį kad anos lyliuoja jos vaiką:

Lylia, lylia ažmirštinį,
Lylia, lylia paliktinį!

Dabar rytą, kai saulė užtekėjo, ana tuoj nuskubėjo prie to vaiko. Vaikas aprėdytas, ir rūbeliai, ir pinigų kiek. Ana su džiaugsmu atsinešė.

Dabar kita nusinešė ir norakiai paliko, kad jos vaiką apdovanotų. Ana klauso — tos raganos lyliuoja:

Lylia, lylia norakinį,
Lylia, lylia paliktinį!

Tada nuvejo, rado vaiką prarytą, tiktai kaulelius supa šitos raganos.

54

DAINUOJANČIOS LAUMĖS

Seniau būdavo tokios laumės, ilgom kasom, gražios. Tai jos Palūšėj, gale Galo Praustuvio, lig kriūtinės būdavo vandeny. Tai kai tik saulė nusleisdavo, tai laumės ir dainuodavo. Bet žodžių nesuprasi. Žmonėm inkyrėjo jų dainos, balsas inkyrus, net žmogų spaudžia. Teip dainuodavo nuo saulės ažsileidimo lig dvyliktos valandos nakties.

Tai tik zvanai jos išbaidė — naktį kunigas liepdavo zvanais zvanyt.

Tai jau seniai teip buvo, nuo Paringio degimo laikų.

55

AVINAS RATUOSE

Važiavo girti žmonės, teisėjai. Anys atvažiavo lig šito Piliakalnio ir rado — guli avinas, kojos surištos. Insdėjo jį vežiman ir veža. Tai lig tilto atvažiavo mūs kaiman, atavežė. Kaip tik an tilto užvažiavo, anas striokt upėn, nusijuokė: „Dėkui, kad atavežėt!" — ir prapuolė.

56

VELNIUKAS IR GRIAUSTINIS

Kaimo gale gyveno Ožkenienė tokioj mažutėj pirkeliūtėj. Kai važiuoja žmones turguosna, pasruošia ratus iš vakaro. Tai ana pasiruošė ratus ir, sako, daboju: kas tai krapštos ratuosu kaip baroniukas. Ana eis padabot, kas tynai yra tuosu ratuosu. Daboja, kadgi velniukas sėdi su ragiukais. Kaip pabaiso, ana grįžo ir nieko nesakė.

Sako, jau kelias debesiukas menkas. Ir, sako, tai kaip davė tuos namus griaustinis — ir sudaužė, sudegino.

57

MUZIKANTAS IR VELNIAS

Ėjo muzikontas veselion ir sutiko — eina ponaitis keliu. Ir anas tada sako:

— Kur tu eini?

Muzikontas sako:

— Einu veselion.

Ir tas nepažįstamas ponaitis sako:

— Ir aš einu!

Ponaitis klausia:

— Ė ką tu te veiksi veselioj?

— Aš, — sako, — būsiu muzikontu!

— Ė kas bus pajaunys?

Sako:

— Angelas bus!

— Geras žmogus,— ponaitis pasakė. — Ė kas bus maršelga?

Sako:

— Dievas!

— Geras žmogus!

O toliau vėl klausia:

— Kas bus kitas muzikontas?

— Grauzmas!

— Ė tas blogas žmogus: anas kai negirtas, aš neturiu kur dėtis, ė kai pasgers, tai aš suvis neturėsiu kur dėtis!

— Ė kur tu būsi veselioj? — klausia muzikontas.

Anas sako:

— Aš an koptūro sėdėsiu.

— O ką tu te darysi sėdėdamas?

— O kai girti pasigeria, tai aš vieną ir kitą pastumiu, — anys tada pešasi, ė mane juokas ima.

58

RĖKUČIŲ ŠNEBŽDŪNAS

Palūšės parapijoj buvo Rėkučiuos šnebždūnas. Jeigu gydys, tai sugydys; jeigu norėdavo ką padaryt — ir padarys. Anas didelis štukorius buvo. Duodavo tokį šepetėlį. „Tai,— sako, — veselioj dėl štukų an varčios padėkit — svotai neprivažiuos niekaip." Arkliai pasbaidydavo, išsvaidydavo svotus ir pabėgdavo. Tai anas sakydavo: „Velnių pulkai bus, ir neis tie arkliai."

Buvo atvežę mūs kaiman. Sirgo žmogus, sako, vėjas užpūtė,— ir anas atmurmėjo.

Anys ne vaistais gydo.

59

GYVAČIŲ ŽADĖTOJAS

Mano momos senelis mokėjo žadėt ir gyvates išvaryt. Mūs kaime gyvatės pradėjo tankiai inkąst tai gyvulį, tai žmogų. Žmones paprašė jos išvaryt. O buvo netoli mūs duobė bulbom kavot. Senelis pasakė, ką reikėjo, ir pašaukė kaimynus. Priejo in duobę, daboja — daug gyvačių. Kaimynai rėkia:

— Jų gyvų nepaleiskim!

Senelis sako:

— Prie manęs jų negalima kliudyt.

— Tu sušaukei, ir vėl anos kąsl

— Nekąs.

Stovėdamas prie duobės, anas pakalbėjo, pakalbėjo, ir jos viena paskui kitą nušliaužė miškan.

60

ŽMOGUS IR VARNOS

Vieną kartą ėjęs seniukas. Ėjo, ėjo ir paklydo. Dabar, sako, aš paprašiau par vieną naktigulto. Gal, sakau, bijo — neėmė, sako:

— Eik tynai, žmogus vienas gyvena, tai anas priims.

Sako, nuvejau, ir priėmė tas žmogus. Grytelytė bloga, langai sušarstyti, sušarstyti su pagaliukais. Dabar anas kur te an pečiaus nulindo, o mane savo lovon paguldė.

Sako, naktį daboju — par tuos stiklelius kas lupas pirkion. Ažsidegu žiburį — varnos. Tų varnų daugybė, lupas tik per stiklus! Man, sako, navatna. Sako, nuvejau an pečiaus, pakėliau tą, sakau:

— Kas čia per stebuklai, kad naktį varnos lupas?

Tada tas paskėlęs sako:

— Gerai, gerai, aš jos sutvarkysiu.

Kaip išėjo — ir daugiau negrįžo. Ir varnos daugiau nesilupė.

Tas ryte paskėlęs ir išėjęs. Išėjau in kaimyną, klausiu:

— Kas čia per žmogus, kad varnos lupės?

Pasakė, kad anas turi černaknyžnyką — juodą knygą baltom raidėm — ir su velniais draugauna.

61

PIENAS IŠ KAMANŲ

Šventam Jone ieškojo arklio diedas ir su kamanom. Ir pamatė bobą — abrūsą baltą tampo po pievą ir šaukia:

— Pruska, margoja, pruska, žaloja!

Ir anas teip šidija ją, tąso kamanas ir sako:

— Pruska, margoja, pruska, žaloja!

Rado arklį, atsivedė, padėjo kamanas priemenėj. Po kiek laiko padaboja — egi pilna priemenė pieno, bala pieno. Egi iš kamanų bėga. Tada anas ieškojo čėraunyko, kad jam kamanas atčėravotų. Tada sustabdė, ė teip bėga ir bėga.

Čėraunykės pieną paimdavo iš kitų karvių, su kuo piktuoju. Ir mano karvė, būdavo, tešmuo didžiausias, raudonas, o pieno neduoda. Paskui nuvejau in čėraunykę, davė druskų visokių, tai atadavė pieną. Pažadėti vaistai tai padeda.

62

NUŽUDYTAS BROLIS

Išvažiavo iš to kaimo kokiais septyniais arkliais. Pervasar dirbo. Atejo ruduo, šalta, važiuos namuosna. Važiuoja važiuoja, netoli savo laukas, ir ežeras netoli. Pakrašty ežero alksniai. Visų arkliai eina, tik vieno bernioko neina. Stumia — neina. Berniokas buvo nevedęs. Sako:

— Jūs važiuokit namo, o aš parvažiuosiu — savo laikas.

Anas pasliko, atsisėdo po pušim ir sėdi.

Ateina koks ponaitis, gražiai apsvilkęs, ir sako:

— Sveikas, brolau!

Sako:

— Aš nė kokio brolio neturiu.

— Ne,— sako, — aš pirmasei, o tu antrasei. Ką tu darai?

— Arklys mano priilso.

— Kaip apsėdom mes tavo arklį ir vežimą, tai ir nepaeina.

Sako:

— Brolau, pasimk tarbelę, aš tau duosiu pinigų.

Pakėlė kerplėšą, sako:

— Turėk tarbelę, aš tau pripilsiu.

Paėmė rieškučiom ir semia, pripylė pusę tarbelės. Sako:

— Važiuok namo. Parvažiavęs paklausk mamytę, ana mane mažutį pagimdė, susupė skaron ir pakišė po kerplėša. Imk skarytę ir pamesk, kad pamatytų močia.

Atvažiavo, išsikinkė arklį. Tėvas klausia:

— Kiek aždirbai?

— Pusę tarbelės.

Anys ramūs. Paskui anas sako:

— Mama, jei tu pamestum kokį daiktą, ar pažintum, kad tavo?

— Kodė, pažinčia.

Anas ištraukė iš ažančio skarelę. Ana lupt — ir negyva. Ji pagimdė berniuką ir nudėjo. Anas pasakė: „Kai mamytė ateis mano daiktan, tada aš pasilsėsiu."

63

NEPAPRASTAS LYDEKAITIS

Almajo ežere mano senelis žuveliavo. Tai anas naktį pamatė labai didelį liudakaitį. Tai anas žeberklais jam kaip davė, neišlaikė žeberklo — ir nuvejo su žeberklais tas liudakaitis.

Anie dviejuos buvę. Sako, sušalom, išsiyrėm kraštan, sukūrėm ugnį ir atsigulėm. Sako, mūs ažumigta. Tai tada, sako, pamatėm: ateina žeberklai iš ežero, o nei žmogaus, nei žuvies. Anys prie sienojo gulėjo, ir kaip davė šitie žeberklai medin, tai visa geležis sulindo.

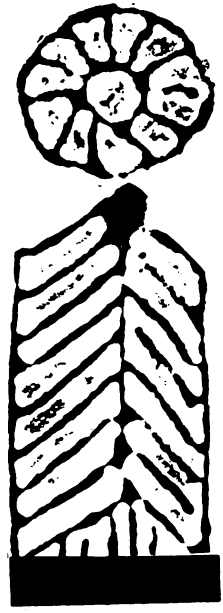

MĮSLĖS

64. Nevalgo, o kitus peni.
(P l ū g a s)

65. Pilnas akmuo kryželiukų.
(K a m u o l y s)

66. An kuolo žali žaliuonai žaliavo.
(M o r k a)

67. Ąžuolas sudegė — pelenų neliko.
(Ž v a k ė)

68. Marga karvė dangų laižo.
(L y d e k a p o l e d u)

69. Per marias tiltas pargriuvo.
(K i b i r o p a s a i t a s)

70. Be rankų, be kojų — marškinių prašo.
(P a g a l v i s)

71. Du broliukai viena juostele susjuosę.
(T v o r o s k u o l a i)

72. Blinkst blinkst — visa piniguota.
(K u o j a)

73. Višta nupešta,
Tvoron inkišta.
(K u l t u v ė)

74. Šepetys repetys
Didę pilį pastatys.
(G r ė b l y s)

75. Trijų kampų tvartas.
(G r i k i s)

76. Kodys in kodžio, o in to kodžio pelės šūdas.
(A s i ū k l i s)

77. Meškelė senyn,
Nagelės aštryn.
(P u š i n ė)

78. Pilnas papečys baltų viščiukų.
(D a n t y s)

79. Pilnas tvartas raudonų žirgų. Kai ineina vienas juodas, visus išspardo.
(Ž a r i j o s i r ž a r s t e k l i s)

80. Dundulinis kalnas, —
Geležinis arklas.
(P e i l i s d u o n ą r i e k i a)

81. Keturi ponaičiukai po vienu kepeliušu.
(S t a l a s)

82. Bėga meška marmendama,
Baltus ūsus purtydama.
(Girnos)

83. Sėdi ponaitis an guzikų ir nemeckai kalba.
(Puodas ant žarijų)

84. Visas kūdas,
Galvos — pūdas.
(Bezmėnas)

85. Be staklių, be nyčių
Priaudžia trinyčių.
(Voras)

86. Nei dievas sutvėrė,
Nei žmogus padarė.
(Sienoje plyšys)

87. Dirvonas be takų,
Ąžuolas be šakų.
(Ežeras ir meldas)

88. Kol jaunas buvau —
Karaliui tarnavau,
Abu galus rodžiau.
Kai pasenau —
Nereikalingas tapau,
Ir šunes neėda.
(Stikliukas)

89. Važiuoju važiuoju —
Nėr vėžių,
Kapoju kapoju —
Nėr skiedų.
(Iriasi laivu)

90. Dili dili baroniuką —
Baltas kraujas bėga.
(Girnos)

91. Tėvas gyslys,
Močia pumplė,
Ė vaikiukai —
Rituliukai.
(Žirnis)

92. Kabo kabikas,
Guli čiaurikas,—
Keturios kojos
Ir kabaldūnas.
(Vaikas guli lopšyje)

93. Indeda riekėm,
Išima trupiniais.
(Malkos ir anglys)

PATARLĖS IR PRIEŽODŽIAI

94. Kas laikas, tai mada.

95. Nuo grabnyčių (vasario 2 d.) pavaža pakrypsta.

96. Nuo Kazimiero (kovo 4 d.) veršis atsigeria.

97. Nuo Jurgio (balandžio 23 d.) dievas daržinę atidaro.
(Balandžio pabaigoje dažnai jau galima išginti gyvulius — nereikia šerti.)

98. Liucė Andrių apmyžo.

Pateikėja paaiškino: „Taip sakoma, kai Andriejaus dieną (lapkričio 30) šąla, o Liucijos (gruodžio 13) — lyja."

99. Nuo grabnyčių (vasario 2 d.) meška an antaro šono apsiverčia.

100. Kumeliukas nuo kumelės pavalkų nenumauna.

Pateikėja paaiškino: „Teip ir vaikai tėvų darbo nesumažina. Ugdai ugdai juos, kai paauga — ir išskrenda."

101. Vargas daug gali, o badas ir mėkynas [pelus] ėda.

Vyturys

102. Ginučių vaikai grynapilviai, grynapilviai!
Neša laukan duoną, tru-upina, tru-upina!

Pateikėja paaiškino, kad taip raginami vaikai taupyti duoną. Jiems būdavo priduriama: „Tai neneškit duonytės, netrupinkit. Matot, ir vieversiukas baras."

Volungė

103. — Einam, boba, grybaut.
— Neturiu vyžų!
— Einam, boba, karčiamon.
— Nor tom pačiom.

Karvelis

104. Brukū, brukū!
Drūkšių ponas durnas:
Barsto grūdus po dirvas.
Aš, paukščiukas razumnas,
Surinkau,
Kukšt.

Lakštingala

105. Jurgiuk, Jurgiuk,
Kinkyk, kinkyk,
Fiū, fiū, fiū...
Palauk, palauk,
Paplak, paplak,
Fiū, fiū, fiū...
Važiuok, važiuok,
Tpruč, tpruč, tpruč...

Karvelis

106. Neverk, brolau,
Ateis pavasaris,
Padūks vyrai,
Barstys žirnius,
O mes abu surinksma.

107. *Maždaug prieš 60 metų buvo kalbama ši maldelė į jauną mėnesį:*

Tau pilną ratą,
Man sveikatą,
Nuo prietelių meilę,
O nuo panų dalią.

Pateikėjos pastaba: „Dabar tuo niekas jau netiki."

108. Jaunas mėnuo, jaunikaitis,
Dangaus, žemės karalaitis.
Tau aukso ratą,
O man sveikatą,
Tau sudilt —
Man gyvent,
Tau ponystą —
Man dangaus karalystą.

109. *Meironyse piemenys, laukdami žiemos, po visų šventei vedė baltą karvę aplink beržą. Ragus puošdavo pataisais (rietenomis). Vedė pulkas piemenų tris kartus, vesdami kalbėjo:*

Vedam karvę aplink beržą, kad greičiau būt žiema. Mum atsibodo ganyt.

110. *Žadant nuo gyvatės, reikia spiaudyt kampan pečiaus ir sakyt tris kartus:*

Saulė saule,
Upė upe,
Eik tu, gyvate,
Skradžiai žeme.

111. *Paima dievo karvytę ant rankos ir klausia:*

Petrai, Petrai,
Katram šone geri metai?

Kur ji nuskrenda, ten geri metai.

112. Antukas / pantukas,
Raudonas / staliukas.
An ko / nuvirs,
Tam bus / b r i n k t!

Sustoja visi vaikai ratu, o vienas skaičiuoja. Kam kliūva paskutinis žodis, tas išeina. Vėl skaičiuojama iš pradžių. Kuris lieka paskutinis, tas žaidžiant ieško.

113. Ena / bena / doki / baki,
Erba / terba / obe / smaki,
Ėjus / mėjus / kas / mokėjus,
Tumba / tumba / b ė k!

Skaičiuojama taip pat.

114. Važiavo / žmogus / keliu, / ir / sulūžo / jam / ratai. / Kiek / vinių / reikės / pataisyt / tiem / r a t a m?

Kuriam kliūva žodis „ratam", tas pasako kokį skaičių, pavyzdžiui, „šešių". Tada skaičiuojama nuo vieno iki šešių, ir kuriam tenka žodis „šeši", tas išeina.

TYLĖJIMO VARŽYBOS

115

Kai tik vakaras, piemenys tuoj:

— Genam namo!
— Pro ką?
— Pro popą.
— Ką popas veikia?
— Košę maišo.
— Kokių miltų?
— Peleninių.
— Kuom pasūdė?
— Žvirgždų sauja.
— Kuom prametė?
— Driežo galva.

— Kuom pračirškė?
— Varlės koja.
Tada dažnai rėkia:
— Kur padėjo?
— Patvorin.
— Kuom apidengė?
— Puodo šuke.
— Kuom paslėgė?
— Akėčiom vežėčiom.
— Kas ištars pirmą žodį, tai tas praris popo košę!

Tada visi tyli. Ar karvė eina — nieko nesako. Kai tik pasako ką,— „Ai,— sako,— prarijai visą popo košę, ir su šukėm!"

ERZINIMAI

116. — Sotį!
— Nu, kam gi man stoti?

Kai, šeimynai valgant, ateina kaimynas ar šiaip gerai pažįstamas žmogus ir palinki valgytojams soties, kartais, užuot padėkojus, šitaip atsakoma.

117. *Kai vaikai klausia:*
— Ką vakare virsma?

Atsakoma:

— Trijų grybų viralą.

118. Meironiškiai — trumpakiškiai,
Velnio vaiką ažusmaugė.

Pateikėjos pastaba: „Meironys buvo karališkiai, o Gaveikėnai — bajoriškiai baudžiavos laikais. Tai mes, kai ganydavom, vis pasjuokdavom iš meironiškių."

PAAIŠKINIMAI

TAUTOSAKA

Šiame leidinyje skelbiami būdingesnieji Ignalinos krašto tautosakos kūriniai, užrašyti kompleksinės kraštotyros ekspedicijos metu. Dainas spaudai paruošė D. Krištopaitė ir V. Juodpusis, pasakas ir pasakojimus — L. Sauka, padavimus ir sakmes — N. Vėlius, smulkiąją tautosaką — K. Grigas. Pateikiant pasakojamąją tautosaką, stengiamasi išlaikyti esmines jos pateikėjų tarmės morfologines ir leksines ypatybes. Visa publikuojama tautosaka užrašyta 1964 m. rugpiūčio—rugsėjo mėn., todėl paaiškinimuose kiekvieno kūrinėlio užrašymo data atskirai nenurodoma. Kadangi visi jie buvo užfiksuoti Ignalinos rajone, tad paaiškinimuose težymima tik kaimas ir apylinkė, kurioje kūrinys buvo užrašytas.

DAINOS

1. B ė k i e, b ė k i e, b a r e l ė l i. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Uršulės Čeponienės, 70 m. Tekstą užrašė J. Aidulis, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR[1] 3720(6), LTRF[2] mg.j.433(1).

2. A t a j o j o j a u n a s j a u n i k a i t i s. — Užrašyta Meironių k., Palūšės apyl., iš Veronikos Blažienės, 54 m. Tekstą užrašė J. Dovydaitis, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3719(52).

---

[1] L T R — LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto lietuvių tautosakos rankraštynas.

[2] L T R F — LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

Dainininkė nurodo, jog ši daina buvo dainuojama per rugiapiūtę, grįžtant iš darbo.

3. Ginsme, sesutės, namulių, namulių. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Malvinos Dūdėnienės, 61 m. Tekstą užrašė E. Dagytė, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(68).

4. Voi, atskrenda povas. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3715(3), LTRF mg.j.427(1).

5. Ir atskrido trys karveliai. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Teklės Paukštienės, 64 m., ir Bronės Paukštytės, 35 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3717(36), LTRF mg.j.432(8).

Dainininkės pastaba: „Velykų vakare lalauna. Seniau lalaudavo tik berniokai, vėliau — ir mergiotės. Ateina: „Ar galima palinksminti nameliai?" — „Galima." — Sustoja an gonkų ir dainuoja šią dainą, su muzika. Paskui gieda. Kai pagieda, šeimininkas duoda kiaušinių, kilbasų, babką... Jie susrinkę kompanijoj kepa, verda ir valgo."

6. Ak tu, diedai žilabarzdi. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Pranės Balčiūnienės, 80 m. Tekstą užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(94).

7. Gieda gaideliai lyliuoja. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Teklės Paukštienės, 64 m., ir Bronės Paukštytės, 35 m. Tekstą užrašė D. Krištopaitė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(12), LTRF mg.j.432(10).

8. Gerk, gerk, gerk, berneli. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Teklės Paukštienės, 64 m., ir Bronės Paukštytės, 35 m. Tekstą užrašė D. Krištopaitė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3717(23), LTRF mg.j. 431(13).

9. Papūtė vėjelis. — Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Vincės Vaitkevičienės, 60 m., ir Adelės Vaitkevičienės, 68 m. Tekstą užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius.

10. Pasakyk, mergele. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m., ir Veronikos Kudabaitės,

55 m. Tekstą užrašė D. Krištopaitė, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3718(158).

11. Ko liūdi, ko siūdi. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Eleonoros Ivanauskienės, 71 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3666(114).

Dainininkė nurodo, kad šią dainą dainuoja prieš jaunosios išvežimą.

12. Žvengia žirgelis. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Rozalijos Vaickuvytės, 74 m. Tekstą užrašė J. Aidulis, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3720(22), LTRF mg.j.433(12).

13. Pasėjau linelius. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Onos Ivanauskienės, 62 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3716(79), LTRF mg.j.430(27).

14. Dar gaideliai negiedojo. — Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Vincės Vaitkevičienės, 60 m., ir Adelės Vaitkevičienės, 68 m. Tekstą užrašė E. Dagytė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius.

15. Ano šono svotuliai. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Teklės Paukštienės, 64 m., ir Bronės Paukštytės, 35 m. Tekstą užrašė D. Krištopaitė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(19), LTRF mg.j.432(11).

16. Tai tam džiaugsmas. — Užrašyta Ginučių k. Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3715(8), LTRF mg.j.427(11).

17. Mano motulė.— Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Pranės Balčiūnienės, 80 m. Tekstą užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(100).

18. Oi, kas ten aušta. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Pranės Balčiūnienės, 80 m. Tekstą užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3717(95).

19. Užupūtė. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Malvinos Dūdėnienės, 61 m. Tekstą užrašė E. Dagytė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3717(86), LTRF mg.j.432(15).

20. Čiūčia liūlia kėką. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Onos Ivanauskienės, 62 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3716(102), LTRF mg.j.430(35).

Dainininkės pastaba: „Dainuoja, kai mergiotę supa."

21. Šiū namo, gen namo. — Užrašyta Meironių k., Palūšės apyl., iš Marijonos Brūkštienės, 53 m. Tekstą užrašė J. Dovydaitis, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3719(25).

Dainininkė nurodo, kad tai piemenų daina. Ją dainuoja mergaitės berniukams.

22. Stovi žirgelis. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl. iš Eleonoros Ivanauskienės, 71 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3666(22).

23. Gale lauko. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3715(12), LTRF mg.j.427(15).

24. Nei vėjai pučia. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Eleonoros Ivanauskienės, 71 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3666(131).

25. Žalia volungėlė. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Teklės Paukštienės, 64 m., ir Bronės Paukštytės, 35 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3717(37), LTRF mg.j.432(9).

26. Einu permišką. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Eleonoros Ivanauskienės, 71 m. Tekstą užrašė N. Vėlius, melodiją — B. Uginčius. Tekstas ir melodija LTR 3666(49).

27. Šalta žiema šalin eina. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Jono Dūdėno, 61 m. Tekstą užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė, melodiją iš magnetofono juostos iššifravo V. Juodpusis. Tekstas ir melodija LTR 3717(91), LTRF mg.j.431(24).

PASAKOS

28. Lapė, vilkas ir žuvys. — Užrašyta Pabiržės k., Palūšės apyl., iš Veronikos Kindurytės, 60 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(164).

29. Aviža ir grikis. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Adelės Vaickuvienės, 71 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(51).

Pateikėjos pastaba: „Grikis ir smėlį mėgsta, o grikį drūtažemy pasėk, tai grūdų bus, gerai auga."

30. Vilko daina. — Užrašyta Kirdeikiuose iš Uršulės Mačiulienės, 68 m. Tekstą užrašė J. Dovydaitis, melodiją — B. Uginčius. Tekstas LTR 3719(82).

Pateikėjos pastaba: „Moma sakė an pečiaus, seserys septynios apsėdam. Kaip mažos bijodavom — ir insiminiau."

31. Našlaitė. — Užrašyta Pabiržės k., Palūšės apyl., iš Veronikos Kindurytės, 60 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(161).

32. Kirmėlė. — Užrašyta Pabiržės k., Palūšės apyl., iš Veronikos Kindurytės. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(150).

33. Burtininkas ir berniukas. — Užrašyta Puziniškio k., Palūšės apyl., iš Malvinos Šilinikienės, 54 m. Užrašė E. Dagytė. Tekstas LTR 3718(26).

34. Žmogus ir velnias — pusininkai. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė K. Grigas. Tekstas LTR 3700(49).

35. Velnias ir meškininkai. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė K. Grigas. Tekstas LTR 3700(48).

36. Pasakysiu pasaką. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Eleonoros Ivanauskienės, 71 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3666(213).

PASAKOJIMAI

37. Vilkas ir vaikas. Užrašyta Pabiržės k., Palūšės apyl., iš Veronikos Kindurytės, 60 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(165).

38. Apie baudžiavos laikus.— Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Adelės Vaickuvienės, 71 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(50).

PADAVIMAI

39. Ginučių piliakalnis. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(200).

40. Ginučiai. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Jono Ivanausko, 61 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(107).

41. Pilelė. — Užrašyta Puziniškio k., Palūšės apyl., iš Malvinos Šilinikienės, 54 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(15).

42. Prancūzai ir gudri moteris. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(194).

43. Prancūzo pinigai. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(199).

44. Mergakampis. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(195).

45. Sukilėlių pinigai. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(22).

SAKMĖS

46. Laivas aukso. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Marijonos Žilėnienės, 77 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(41).

47. Veršis iš ežerėlio. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas 3718(203).

48. Šumino iškasti pinigai. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(20).

49. Trejos devynelios galvos. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Jono Kurpės, 77 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(139).

50. Vyžon įkritęs paparčio žiedas. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Marijonos Žilėnienės, 77 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(48).

51. Barzdotas diedukas. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Teklės Svirbutavičienės, 60 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(79).

52. Pamestas aitvaras. — Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Vincės Vaitkevičienės, 60 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(98).

53. Laumės ir kūdikis. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Marijonos Žilėnienės, 77 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(39).

54. Dainuojančios laumes. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Adelės Vaickuvienės, 71 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(52).

55. Avinas ratuose. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(16).

56. Velniukas ir griaustinis. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Teklės Svirbutavičienės, 60 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(91).

57. Muzikantas ir velnias. — Užrašyta Meironių k., Palūšės apyl., iš A. Valiukevičienės, 70 m. Užrašė J. Dovydaitis. Tekstas LTR 3719(71).

58. Rėkučių šnebždūnas. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(29).

59. Gyvačių žadėtojas. — Užrašyta Puziniškio k., Palūšės apyl., iš Malvinos Šilinikienės, 54 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(13).

60. Žmogus ir varnos. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Teklės Svirbutavičienės, 60 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(88).

61. Pienas iš kamanų. — Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Nastės Stalygienės, 58 m. Užrašė E. Dagytė. Tekstas LTR 3718(153).

62. Nužudytas brolis. — Užrašyta Pabiržės k., Linkmenų apyl., iš Veronikos Kindurytės, 60 m. Užrašė E. Dagytė ir D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3717(159).

63. Nepaprastas lydekaitis. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Kazio Ruko, 84 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(24).

MĮSLĖS

64, 65, 66. — Užrašyta Papiliakalnės k., Palūšės apyl., iš Onos Medeišienės, 36 m. Užrašė K. Grigas. Tekstai LTR 3700(23, 26, 27).

67, 68, 69, 70, 71. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė K. Grigas. Tekstai LTR 3700 (53, 55, 56, 61, 64).

72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Onos Ivanauskienės, 62 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstai LTR 3716(127, 129, 131, 135, 138, 144, 146, 148, 150, 152).

82. — Užrašyta Antalksnės k., Linkmenų apyl., iš Onos Brukštuvienės, 60 m. Užrašė B. Repečkaitė. Tekstas LTR 3717(62).

83, 84, 85, 86, 87. — Užrašyta Puziniškio k., Palūšės apyl., iš Malvinos Šilinikienės, 54 m. Užrašė E. Dagytė. Tekstai LTR 3718 (27, 31, 33, 36, 39).

88, 89, 90, 91. — Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Vincės Vaitkevičienės, 60 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstai LTR 3718 (109, 110, 116, 118).

92, 93. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Julės Ivanauskaitės-Skliaustienės, 49 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstai LTR 3666 (281, 283).

PATARLĖS IR PRIEŽODŽIAI

94. — Užrašyta Papiliakalnės k., Palūšės apyl., iš Anupro Brukšto, 60 m. Užrašė K. Grigas. Tekstai LTR 3700 (32).

95, 96, 97. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Jono Ivanausko, 61 m. Užrašė K. Grigas. Tekstai LTR 3700 (38, 39, 40).

98, 99. — Užrašyta Antrų Salų k., Linkmenų apyl., iš Paulinos Kudabaitės, 58 m. Užrašė K. Grigas. Tekstai LTR 3700 (51, 52).

100. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Onos Ivanauskienės, 62 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3716(124).

101. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Uršulės Čeponienės, 70 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(7).

GAMTOS GARSŲ PAMĖGDŽIOJIMAI

102, 103, 104, 105. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Eleonoros Ivanauskienės, 72 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstai LTR 3666 (216, 217, 219).

106. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Julės Ivanauskaitės-Skliaustienės, 49 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3666(274).

LIAUDIES MAGIJA

107. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Adelės Vaickuvienės, 71 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(54).

108. — Užrašyta Kirdeikiuose iš Teofilės Macelienės, 80 m. Užrašė J. Dovydaitis. Tekstas LTR 3719(89).

109. — Užrašyta Meironių k., Palūšės apyl., iš Veronikos Blažienės, 55 m. Užrašė J. Dovydaitis. Tekstas LTR 3719(65).

110. Užrašyta Pirmų Salų k., Linkmenų apyl., iš Emilijos Vitavičienės, 78 m. Užrašė D. Krištopaitė. Tekstas LTR 3718(157).

111. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Julės Ivanauskaitės-Skliaustienės, 49 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3666(267).

IŠSISKAIČIAVIMAI

112. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Aldonos Rukaitės, 12 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(173).

113. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Birutės Brukštaitės, 12 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(174).

114. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Vytauto Brukšto, 10 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3715(176).

TYLĖJIMO VARŽYBOS

115. — Užrašyta Ginučių k., Palūšės apyl., iš Onos Ivanauskienės, 62 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3716(123).

ERZINIMAI

116. — Užrašyta Ginučių k.. Palūšės apyl., iš Jono Ivanausko, 61 m. Užrašė K. Grigas. Tekstas LTR 3700(37).

117. — Užrašyta Strazdų k., Šeimaties apyl., iš Julės Skliaustienės, 49 m. Užrašė N. Vėlius. Tekstas LTR 3666(275).

118. — Užrašyta Gaveikėnų k., Palūšės apyl., iš Adelės Vaickuvienės, 71 m. Užrašė J. Aidulis. Tekstas LTR 3720(121).

ИГНАЛИНСКИЙ КРАЙ

Резюме

Игналинский ландшафтный заповедник, его богатый и оригинальный пейзаж, изумительное сочетание его селений, озер и лесов — все это так же прекрасно, как и Куршю Нерингa.

На территории заповедника (примерно 12 000 га) находятся 44 озера и озерка, занимающие примерно пятую часть всей его поверхности, и свыше 30 поселков. Самые большие селения — бывшие местечки Палуше, Гавейкенай и деревни: Антальксне, Гинучяй, Кирдейкяй, Мейронис, Стрипейкяй, Вайшнюнай, Пабирже, Пирмос Салос. Они принадлежат колхозам «Атжалинас», «Атейтис», «Гинучай», совхозу «Кирдейкяй», Игналинскому рыболовному хозяйству. В Палуше создана Игналинская туристская база всесоюзного значения. Самые большие озера заповедника: Балуошас, Дрингяй, Лушяй, Асалнай, Укояс, Пакасас, Алмаяс. Есть намерения превратить в недалеком будущем Игналинский ландшафтный заповедник в национальный парк.

Краеведы Вильнюсского отделения Общества краеведения Литовской ССР летом и осенью 1964 года организовали в заповедник комплексную экспедицию. В ней приняло участие около 40 человек различных профессий и специальностей: археологи, историки, этнографы, языковеды, фольклористы, музыковеды, художники, медики, естествоведы. Во время экспедиции были обследованы археологические памятники, собран большой этнографический материал, записано много разных произведений фольклора, а также исследовалась природа заповедника. Жители подарили Художественному музею Литовской ССР 20 ценных экспонатов. Фольклористы записали около 600 песен, 250 преданий

и сказаний, свыше 100 загадок и поговорок, немало сказок, художники зафиксировали около 120 узоров тканей. Языковеды записали множество названий мест, ручейков и т. д. Заполненные карточки семьи колхозника, которые были подготовлены этнографами Института истории Академии наук Литовской ССР, помогли определить культурное и материальное состояние жителей заповедника, а это дало возможность сделать ряд обобщений о структуре их семьи, об уровне культуры, образования, а в будущем послужит как источник для наблюдения перемен в жизни людей данной местности. Медики проверили и зафиксировали состояние здоровья жителей, уровень санитарного просвещения.

Материалы, собранные во время экспедиции, а также и материалы, находящиеся в архивах и научных библиотеках, были обобщены в отдельных докладах, прочитанных участниками экспедиции на конференции, состоявшейся в Вильнюсе 7—9 декабря 1964 г. Эти доклады вместе со статьями, написанными позже, помещены в данном издании. Экспедиция и данное издание подготовлены на общественных началах.

Неизвестно, когда поселились на территории заповедника первые жители. Такие археологические находки, как каменные топорики, свидетельствуют, что люди здесь жили уже в неолите, т. е. в III тысячелетии до н. э. Жителей стало больше лишь к началу нашей эры. Они поселились в местностях с наилучшими условиями. Об этих поселениях свидетельствуют четыре группы памятников. К первой группе принадлежат Линкменское городище с бывшим вокруг него селищем, селище и могильник около Кирдейкяй. Во вторую группу памятников входят Гинучяйское городище, Папилякальнис, остатки селища и могильник. Третью группу составляют два курганных могильника между озерами Жейменай и Шакарвай. Четвертая группа — два крупных могильника и древние захоронения — находится около самой Палуше. Памятники эти относятся к разным периодам нашей эры. К настоящему времени они довольно разрушены, а в научном отношении почти не исследованы.

Первые письменные сведения о селениях, возникших на территории заповедника и поблизости от него, относятся к эпохе борьбы с крестоносцами за независимость — к XIV в. Летописец Г. Вартберге, описывая нападения литовцев на территорию Ливонского ордена и вторжения крестоносцев в Литву, упомянул Стрипейкяй (1357 г.) и Линкменский замок (1373 г.).

Линкменский замок вместе с Таурагнайским, Утенским, Ужпаляйским и другими представляли собой защитную систему, оберегавшую северные границы Великого Княжества Литовского и доступ к столице — Вильнюсу. Этот замок локализируется на Гинучяйском городище. В 1373, 1433 и 1435 годах крестоносцы грабили, убивали и уводили с собой жителей окрестностей Линкменис. Через заповедник проходили старые дороги, ведущие из Вильнюса в Даугавпилс, из Восточной Литвы в Ригу. Большая часть территории заповедника до начала XX в. в административном, экономическом и культурном отношении была связана с Линкменис, т. к. принадлежала Линкменской волости. Большинство деревень заповедника принадлежало королевскому имению, центр которого находился около Линкменис. В 1554 г. в инвентаре Линкменской волости впервые упомянуты названия деревень Антальксне, Гинучяй, Мейронис (Антадринге). Позже встречаем названия и остальных селений.

Жители заповедника пострадали от чумы, свирепствовавшей в начале XVIII века, позднее — от грабежей наполеоновской армии (1812 г.). После чумы в Линкменской волости осталось лишь третья часть жителей. Крестьяне окрестностей заповедника участвовали в восстаниях 1831 и 1863 гг., в революции 1905 г. В период запрещения литературы на литовском языке (1864—1904 гг.) книгоноши запретную литературу приносили даже из Тильже (ныне Советск). Как и по всей Литве, так и здесь дети на родном языке обучались лишь в тайных школах. В бурные 1917—1918 годы здешние крестьяне боролись в рядах участников Октябрьской революции, позже — в рядах борцов за Советскую власть в Литве. В 1920—1939 гг. значительная часть заповедника оказалась на территории, оккупированной буржуазной Польшей. Во время гитлеровской оккупации в окрестностях действовали советские партизаны.

Издавна крестьяне заповедника занимались земледелием и другими промыслами: рыболовством, извозом леса и т. д. Многие уходили на заработки в отдаленные места. В местечках Палуше, Гавейкенай и Линкменис было небольшое число жителей. Во второй половине XIX в. третью часть крестьян составляли малоземельные, владевшие участками до 10 гектаров. До первой мировой войны в поисках заработка крестьяне отправлялись на строительство железных дорог в Латвию, Финляндию, на Дальний Восток, в Белоруссию и т. д. В 1909 г. из Гинучяй ушли на

заработки 19, из Антальксне 18, из Гавейкенай 15, из Мейронис 9, из Пабирже 8, а всего из Линкменской волости — свыше 260 крестьян.

В заповеднике, особенно в той части, которая оказалась оккупированной буржуазной Польшей, до самой коллективизации сохранилась трехпольная система земледелия. До XX в. крестьяне пахали сохой, бороновали деревянной бороной, рожь и некоторые другие яровые снимали серпом, молотили цепом. В третьем и особенно в четвертом десятилетии нашего века начали распространяться пружинная борона и борона типа «зигзаг», конные молотилки. Хозяйство не было интенсивным. В некоторых деревнях многим крестьянам не хватало своего хлеба. Некоторую помощь в хозяйстве оказывали доходы от продажи рыбы, ягод, грибов, от лесных работ.

В настоящее время часть жителей заповедника работают в колхозах, часть — в Игналинском рыбхозе. Рыбная ловля в озерах заповедника ведется с давних времен. Из 52 видов рыб, встречаемых в Литве, в озерах заповедника водятся около 30. В досоветское время озера арендовали частные лица, которые и организовали рыбную ловлю. Рыбу транспортировали в Вильнюс и соседние города. В настоящее время рыболовством руководит Игналинский рыбхоз, центр которого находится в деревне Стригайлишкис. Рыбхозу принадлежит около 80 озёр. Центр бригады находится в дер. Мейронис.

В жизни колхозников-рыболовов, в структуре семьи в советское время произошли большие изменения. Фамилии людей свидетельствуют о том, что большинство этих деревень — патронимного происхождения, они возникли путем деления большой семьи. Процесс деления семей этого типа, прежде всего проявившийся в области потребления и лишь позже в области производства, окончательно завершился в начале второй четверти XX в. 68 обследованных семей деревень Гавейкенай, Ионалаукис, Пабирже, Пузинишкис и Антальксне представляют тип индивидуальной семьи. Они состоят из вместе проживающих членов двух (55,2%) или трех (16,3%) поколений. 26,5% семей состоят из одного человека (вдовцы, холостяки). Средняя цифра брачного возраста в советское время осталась почти в прежних нормах: для мужчин 25—30 лет, для женщин 20—25 лет.

Неграмотные встречаются лишь в группе родившихся до 1920 г., малограмотные — до 1940 г. Об уровне образования см.

таблицу № 5 (стр. 113). Средние школы находятся в Игналине, Линкменис, Кирдейкяй; начальные — в Гинучяй, Палуше, Антальксне; восьмилетняя — в Грикяпеле. Увеличение числа образованных людей повлияло на рост культурных потребностей, особенно книг и печати. Из обследованных 68 семейств, за исключением 19 престарелых крестьянских семей, остальные 47 выписали на 1964 год 81 газету и 18 журналов. 19 семей имели свои собственные библиотечки, кроме того, 27 семей пользовались услугами публичных библиотек, 39 семей имели радиоприемники, телевизоры или же пользовались радиоточками.

Почти все деревни электрифицированы и радиофицированы. Библиотеки имеются в Мейронис, Гинучяй, Антальксне. В 1964 году в библиотеках было 16 211 книг, ими пользовался 1021 читатель. За первое полугодие 1964 г. в гинучяйской библиотеке было выдано читателям 2123 книги. В Гавейкенай действует Дом культуры, при котором имеются хор, танцевальный кружок. Танцевальный кружок есть и при восьмилетней школе в Грикяпеле. В Гинучяй, Гавейкенай, Палуше два раза, в Антальксне один раз, в Грикяпеле три раза в неделю демонстрируются кинофильмы. Районные Праздники песен проводятся в Игналинском парке отдыха или на берегу озера Лушяй недалеко от Палуше.

Медики в двенадцати деревнях по заранее подготовленной программе проверили 503 жителя. Заболеваемость жителей заповедника сравнительно невысокая: на 1000 жителей приходится 475,9 заболеваний. Раковых заболеваний нет. Чаще всего болеют атеросклерозом. 20 лет тому назад умирал почти каждый второй ребенок в возрасте до одного года. Раньше в больницах рожали лишь отдельные женщины, теперь же — почти все. Смертность детей в возрасте до одного года уменьшилась в несколько раз. В настоящее время в Игналине построена новая больница. Большой отряд медицинских работников уделяет немалое внимание здравоохранению жителей района, в том числе и жителей заповедника. В отдельных местностях действуют медицинские пункты, которые обслуживаются фельдшерами.

До организации квалифицированного медицинского обслуживания здесь, как и по всей Литве, большую роль играла народная медицина. Примерно 14 лет назад она еще широко практиковалась и вполне могла представлять собою всю литовскую народную медицину. С улучшением медицинского обслуживания она стала уже ненужной, значительно упростилась.

Заповедник чрезвычайно богат в этнографическом отношении. До сих пор сохранилось много уличных деревень. Разбивка на хутора здесь произошла в начале XX века. На хутора разделились крестьяне деревень Пабирже, Антальксне, Пеленяй, Пирмос и Антрос Салос. Усадебные постройки таких деревень чаще всего располагаются линиями. Ближе всех к улице стоит жилой дом и по той же линии — хлев, на второй линии напротив дома стоят клеть, погреб и дальше — гумна. Традиционные жилые и хозяйственные постройки — аукштайтского типа. Характерное явление в этом краю — расположение бань у озер. В заповеднике сохранилось немало традиционных построек XIX — начала XX вв. В деревне Страздай сохранилась курная изба XVIII в., которая в настоящее время используется для хозяйственных нужд. Деревянный костел Палуше (1756 г.) является архитектурным памятником, охраняемым государством.

Найденные в заповеднике художественные изделия из дерева можно делить на пластические и плоские. К первой группе относятся ступы, ступки, курительные трубки, палки и детские игрушки. Ко второй — прялки, вешалки для полотенец и ложек. Здесь больше, чем в других местах, кроме массивных ступ, можно найти и изящные, маленькие ступки различного профиля. Прялки, вешалки для полотенец разукрашены символами солнца, мотивами растений и птиц. Зафиксированные изделия относятся к середине или концу XIX и к началу XX вв.

В настоящее время уже мало кто ткет дома. Материал на одежду, покрывала покупаются в магазинах. Лишь единичные ткачихи пополняют свои сундуки новым узорчатым покрывалом или полотенцем. Сундуки заполнены искусными тканями, сотканными раньше. Все домашние изделия мастериц заповедника можно так распределить по их назначению: материалы для одежды, покрывала, полотенца, скатерти, наволочки и простыни. Среди них выделяется очень богатая и разнообразная группа белых тканей. Очень много ткали полотенец и скатертей, меньше — наволочек и покрывал. Кроме практического значения, эти ткани еще и теперь имеют традиционно-обрядовое значение: они предназначены для подарка, на память. Если сравнить ткани заповедника с тканями Южной Дзукии, то увидим разницу в отношении их значения: здесь преобладают не материалы для одежды, а декоративные ткани. По сравнению с Жемайтией, здесь господствует узор, а не цвет.

Свадебные обряды, записанные в деревнях Гавейкенай, Гинучяй, Мейронис и Страздай, характерны для свадебного цикла Восточной Литвы. На современных свадьбах еще используются некоторые моменты старинных свадебных обрядов: прощание молодых с родителями, родственниками, коллективом, встреча молодых после бракосочетания, преграждение дороги, песни о сватах, подарки невесте и жениху.

Исключительно богато народное словесное творчество жителей заповедника. Какое обилие народных песен, сказок, преданий, сказаний! Воспоминания исполнителей устного народного творчества помогли установить, что в этом краю в первых десятилетиях XX в. песня сопровождала работу и развлечения. Особенно много пели в зимние посиделки, на вечеринках, а летом — во время полевых работ, возвращаясь по воскресеньям из местечка или навещая рожь.

Теперь новые развлечения, механизация полевых работ вытесняют из быта или заменяют новыми старинные народные песни. Однако они живы на сходках людей, на праздниках песен.

Среди записанных во время экспедиции преобладают песни, созданные после раскрепощения, а также песни литературного происхождения (А. Страздаса, Майрониса и др.). Кроме того, зафиксированы и старинные трудовые, свадебные, военно-исторические и другие песни. Отмечено, что певцы среднего поколения больше любят мелодии многоголосные. В репертуаре певцов старшего поколения сохранились песни, свойственные жителям Дзукии: мелодии чаще всего одноголосные, выразительные, сложный ритм и т. д. Записанные мелодии народных песен раскрывают богатый мир чувств их создателей, своеобразие и разносторонность творческой мысли. Житель деревни Гинучяй А. Жигас еще умеет играть на инструменте, исчезнувшем уже 30—40 лет тому назад — на «Лабанорской трубе». Этот народный инструмент дольше всех сохранился в окрестностях Лабанорас, Линкменис, Швенчёнис, Игналины. Инструмент, аналогичный Лабанорской трубе, известен во всей Европе, Африке, Азии.

В этом краю существуют почти все жанры сказок: сказки о животных, фантастические, приключенческие, бытовые, сказки-ложь, сказки-легенды и сказки без конца. Широко известные сюжеты по-своему приукрашены. Кроме них, здесь создавались и новые, неизвестные сюжеты.

В преданиях отражается борьба против крестоносцев в период

формирования Литовского феодального государства, французская оккупация 1812 г., восстание 1863 г. и другие военно-исторические события. Наиболее широкое распространение получили предания о французских солдатах и сюжет преданий «Пастушок в горе».

В сказаниях находят отражение почти все мифологические существа, известные в литовском устном народном творчестве, а некоторые даже расширяют наше прежнее представление о них. Самыми популярными сказаниями являются сказания о спрятанных и заколдованных деньгах. Многие записанные сказания хорошо сохранили специфические художественные черты данного жанра и являются замечательными его примерами.

В заповеднике больше, чем в других местах Литвы, загадок о во́дах, фауне и флоре озер. Среди магических текстов важное место занимают редко встречаемые небольшие произведения, связанные с языческой верой литовцев — короткие молитвы, обращенные к месяцу.

Диалект жителей заповедника относится к восточным дзукам. Здесь сохранилось немало древних форм языка, которые уже не встречаются ни в литературном языке, ни в других диалектах.

Здесь очень много разных локальных названий местностей. В статье, посвященной этому вопросу, авторы проанализировали их этимологию и структуру.

NUOTRAUKŲ SĄRAŠAS

1. Verpstė. Zuikų kaimas ir apylinkė, XX a. pradžia. Padarė J. Zabulis. Nuotr. K. Černiaus
2. Kolūkiečių Strazdaičių darželis Strazdų kaime. Nuotr. Č. Kudabos
3. Rankšluostinė su rankšluosčiu. Cijonų k., Linkmenų apyl. Rankšluostinę padarė K. Kliukas 1931 m., rankšluostį išaudė V. Rukienė 1960 m. Nuotr. A. Stravinskienės
4. Dainininkė Marijona Guigienė iš Antalksnės. Nuotr. Č. Kudabos
5. Prie ežero parymosiu. Nuotr. Č. Kudabos
6. Vakaras. Nuotr. R. Kunsko
7. Kraštotyros ekspedicijos dalyviai N. Vėlius ir L. Sauka pas dainininkę Oną Ivanauskienę Ginučiuose. Nuotr. K. Vainoro
8. Pirtelė Gaveikiškės kaime. Nuotr. R. Kunsko
9. Indas sviestui. Tumėniškės k., Linkmenų apyl., XIX a. pabaiga. Nuotr. A. Stravinskienės
10. Kolūkietė Malvina Vaitkevičienė iš Pirmų Salų. Nuotr. Č. Kudabos
11. Puziniškis vakarėjant. Nuotr. Č. Kudabos
12. Ginučių kaimas. Nuotr. Č. Kudabos
13. Kerpės. Nuotr. Č. Kudabos
14. Verpstė. Rėkučių k., Kaltanėnų apyl., XIX a. Padarė J. Kūgauda
15. Pasakotoja Adelė Vaickuvienė iš Gaveikėnų kaimo. Nuotr. Č. Kudabos
16. Darželis Ginučiuose. Nuotr. Č. Kudabos
17. Katilėliai. Nuotr. Č. Kudabos
18. Vaišniūnų kaimo kapinės. Nuotr. R. Kunsko
19. Palūšė. Nuotr. R. Kunsko
20. Palūšės medinės bažnyčios architektūrinis ansamblis (1756 m.). Nuotr. R. Kunsko

21. Lieptas tarp Linkmeno ir Alksno netoli Ledakalnio. Nuotr. Č. Kudabos
22. Baluošo ežere. Nuotr. Č. Kudabos
23. Buvusi dūminė pirkia Šuminuose. Nuotr. Č. Kudabos
24, 26. Kluonai Šuminų kaime. Nuotr. Č. Kudabos
25. „Atžalyno" kolūkio traktorininkai. Nuotr. A. Tylos
27, 29, 30. Senovinis rugių piovimas piautuvu. Nuotr. A. Vyšniauskaitės
28, 43. Tapyba papuoštas taburetės viršus. Pabiržės k., Palūšės apyl., 1956 m. Tapė V. Šerėnienė. Nuotr. A. Stravinskienės
29, 30. Žr. 27
31. Rugiapiūtė. Nuotr. Č. Kudabos
32. Pabiržės kaimo sodyba. Nuotr. R. Kunsko
33. Gaveikėnų malūnas. Nuotr. R. Kunsko
34. Indas grūdams („underià"). Pirmų Salų k., Linkmenų apvl., XIX a. pabaiga. Nuotr. A. Stravinskienės
35. Kraitelė bičių spiečiui susemti. Čijonų k., Linkmenų apyl., XIX a. Nuotr. A. Stravinskienės
36. Piesta. Moškėnų k., Zuikų apyl., XIX a. Nuotr. A. Stravinskienės
37. Ginučių malūnas. Nuotr. Č. Kudabos
38. Kraičiukas miltams, Garbūnų k., Zuikų apyl., 1936 m. Nupynė M. Kurpis. Nuotr. A. Stravinskienės
39. Prie Ginučių malūno. Nuotr. Č. Kudabos
40, 41. Vaikų žaislas. Antalksnės k., Linkmenų apyl., 1961 m. Padarė K. Berčys. Nuotr. A. Stravinskienės
42. Takelis link Ginučių piliakalnio. Nuotr. Č. Kudabos
43. Žr. 28
44. Būsimoji duona. Rimšės apyl. Nuotr. A. Vyšniauskaitės
45. Medinės šakės. Pirmų Salų k., XIX a. Nuotr. A. Stravinsko
46. Duonos kepimas. Kalviškių k., Tverečiaus apyl. Nuotr. A. Vyšniauskaitės
47. Kluono su įjauja durys Šuminuose. Nuotr. Č. Kudabos
48. Napoleono pušis prie kelio iš Kazitiškio į Dūkštą. Nuotr. Č. Kudabos
49, 52. Trainiškio ąžuolas. Nuotr. Č. Kudabos
50. Miškas prie Skriogžlės upelio. Nuotr. Č. Kudabos
51. Pilietinio karo dalyvis Justinas Dieninis iš Palūšės. Nuotr. Č. Kudabos
52. Žr. 49

53, 54. Lovatiesės. Nuotr. A. Vyšniauskaitės ir R. Bajarsko
55. Rytas. Nuotr. Č. Kudabos
56. Pirmų Salų kaimo dainininkės B. Vaitkevičienė, E. Zabulionienė, G. Mačiulienė, J. Šerėnienė. Nuotr. A. Tylos
57. Pasakotojas ir dainininkas Kazys Rukas iš Ginučių. Nuotr. N. Vėliaus
58. Vienas Ignalinos draustinio kampelių. Nuotr. Č. Kudabos
59. Rankšluostinė. Zuikų apyl., XX a. pradžia. Nuotr. A. Stravinskienės
60. Ginučiuose. Nuotr. Č. Kudabos
61. Pintinė pašarui nešti. Pirmų Salų k., Linkmenų apyl. Nupynė J. Mačiulis. Nuotr. A. Stravinskienės
62. Piesta. Pirmų Salų k., Linkmenų apyl. Padarė L. Stalyga. Nuotr. A. Stravinskienės
63. Ginučiai nuo kapinkalnio. Nuotr. R. Kunsko
64. Ginučių muzikantas Antanas Žigas su Labanoro dūda. Nuotr. J. Dovydaičio
65. Žvilgsnis į Palūšę. Nuotr. R. Kunsko
66. Svirnas Šuminų kaime. Nuotr. Č. Kudabos
67. Teklė Paukštienė, darbšti kolūkietė ir puiki dainininkė (Antalksnės k.). Nuotr. Č. Kudabos
68. Gyvenamas namas Strazdų kaime. Nuotr. Č. Kudabos
69. Pintinė. Antrų Salų k., Linkmenų apyl. Nuotr. A. Stravinskienės.
70. Sena pušis Šuminuose. Nuotr. Č. Kudabos
71. Šulinys Gaveikiškės kaime. Nuotr. R. Kunsko
72. Baluošo ežeras. Nuotr. Č. Kudabos
73. Dainininkė Rozalija Vaickuvytė iš Gaveikėnų. Nuotr. Č. Kudabos
74. Rugių gubos. Nuotr. Č. Kudabos
75. Rugiapiūtė (Ignalinos raj., „Raudonosios žvaigždės" kolūkis, 1961 m.). Nuotr. A. Vyšniauskaitės
76. Paulina Kudabaitė iš Antrų Salų, dainininkė ir pasakotoja. Nuotr. Č. Kudabos
77. Piestelė. Ginučių k., Palūšės apyl., XIX a. Nuotr. K. Černiaus
78. Pirmos Salos. Nuotr. R. Kunsko
79. Suktuvė puodams žiesti. Antalksnės k., Linkmenų apyl., XIX a. pab. Padarė V. Maknys. Nuotr. A. Stravinskienės
80. Ginučių piliakalnis. Nuotr. Č. Kudabos
81. Ginučių kaimo gatvė. Nuotr. I. Butkevičiaus

82. Kalvis J. Brukštas su savo darbo žirklėmis geležiai kirpti. Antalksnės k., Linkmenų apyl. Nuotr. A. Stravinsko
83. Kadagynas. Nuotr. Č. Kudabos
84. Jonpapartis. Nuotr. Č. Kudabos
85. Verpstė. Antalksnės k., Linkmenų apyl., 1850 m. Nuotr. K. Černiaus
86, 89. Žvejai Alksno ežere. Nuotr. A. Vyšniauskaitės
87. „Boba" žvejybai žiemą. Nuotr. V. Miliaus
88. Žuvivaisos įmonė Strigailiškio kaime. Nuotr. V. Miliaus
89. Žr. 86
90. Srovės upeliu. Nuotr. Č. Kudabos

TURINYS

Pratarmė 5
Č. Kudaba. Ignalinos landšaftinio draustinio gamtiniai bruožai .. 7
R. Rimantienė. Draustinio archeologiniai paminklai 16
A. Tyla. Pirmosios rašytinės žinios apie Linkmenų apylinkes 22
R. Batūra. Linkmenų pilis ir krašto gynyba XIII—XV a. 34
V. Žilėnas. Gyventojų etniniai ir socialiniai santykiai 43
A. Tyla. Ekonominis, kultūrinis ir politinis gyvenimas XIX—XX a. pradžioje 50
V. Sinkevičius. Jie kovojo už Tarybų valdžią 65
J. Petrulis. Žemdirbystė Gaveikėnų kaime 70
V. Milius. Žūklė 80
I. Butkevičius. Sodybos draustinio kaimuose 86
A. Stravinskas. Samdiniai ir jų buitis 99
A. Vyšniauskaitė. Kai kurie šiuolaikinės kolūkiečių šeimos buities klausimai 106
Č. Kudaba. Ignalinos draustinis šiandien 115
S. Mičelytė, T. Kairiūkštis, E. Razgauskas, Vl. Šimkūnas. Draustinio gyventojų sveikatingumo klausimu 126
E. Šimkūnaitė. Liaudies medicina 137
A. Stravinskienė. Medžio dirbinių puošyba 141
R. Sipavičiūtė. Audiniai 151
E. Karaliūtė. Vestuvių papročiai 159
J. Dovydaitis. Labanoro dūda 175
N. Vėlius. Daina ir gyvenimas 179
D. Krištopaitė. Ežerų krašto dainos 186
V. Juodpusis. Apie dainų melodijas 193
L. Sauka. Pasakos ir pasakojimai 196
N. Vėlius. Padavimai ir sakmės 200
K. Grigas. Smulkioji tautosaka 212
V. Vanagas, A. Vidugiris. Silvestras Gimžauskas 216

J. Kardelytė. Tarmės apžvalga 222
I. Ermanytė, K. Eigminas. Vietovardžiai 228
S. Karaliūnas. Dėl *Gaveikėnų, Gaveikio* ir *Gavio* kilmės 242
Tautosaka 245
Paaiškinimai 314
Reziumė (rusų kalba). Vertė *I. Juškevičiūtė* 323
Nuotraukų sąrašas 331

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие 5
Ч. Кудаба. Черты природы Игналинского ландшафтного заповедника 7
Р. Римантене. Археологические памятники в заповеднике 16
А. Тила. Первые письменные сведения об окрестностях Линкменис 22
Р. Батура. Замок Линкменис и оборона края в XIII—XV вв. 24
В. Жиленас. Этнические и социальные отношения в прошлом 43
А. Тила. Экономическая, культурная и политическая жизнь в XIX—в начале XX вв. 50
В. Синкявичюс. Они боролись за Советскую власть .. 65
И. Петрулис. Земледелие в деревне Гавейкенай 70
В. Милюс. Рыболовство 80
И. Буткявичюс. Усадьбы в селах заповедника 86
А. Стравинскас. Батраки и их быт 99
А. Вишняускайте. Некоторые вопросы семейного быта колхозников 106
Ч. Кудаба. Игналинский заповедник сегодня 115
С. Мичелите, Т. Кайрюкштис, Е. Разгаускас, Вл. Шимкунас. О состоянии здоровья жителей заповедника 126
Е. Шимкунайте. Народная медицина 137
А. Стравинскене. Украшение деревянных изделий 141
Р. Сипавичюте. Народные ткани 151
Е. Каралюте. Свадебные обряды 159
Ю. Довидайтис. Лабанорская труба 175
Н. Велюс. Песня и жизнь 179
Д. Криштопайте. Песни края озер 186

В. Юодпусис. О мелодиях песен 193
Л. Саука. Сказки и сказы 196
Н. Велюс. Предания и сказания 200
К. Григас. Пословицы, поговорки, загадки 212
В. Ванагас, А. Видугирис. Сильвестрас Гимжаускас 216
Я. Карделите. Обзор диалекта 222
И. Эрманите, К. Эйгминас. Локальные названия местностей 228
С. Каралюнас. К вопросу о происхождении названий **Гавейкенай, Гавейкис и Гавис** 242
Фольклор 245
Пояснения 314
Резюме (на русском языке). Перевела И. Юшкевичюте 323
Список фотоснимков 331

ИГНАЛИНСКИЙ КРАЙ

На литовском языке

◆

Redaktorė D. KRIŠTOPAITĖ
Techn. redaktorius A. JURĖNAS
Korektorė S. ZASTARSKYTĖ

◆

Pasirašyta spaudai 1966.VI.13. LV 10477.
Leidinio Nr. 4851. Tiražas 5 000 egz. Popierius
$84\times108^{1}/_{32}$ — 5,313 pop. l. = 17,42 sp. l. + 64 psl. įklijų;
21,9 leid. l. Spaudė Valstybinė „Raidės" spaustuvė
Kaune, Spaustuvininkų g. 11. Užsak. Nr. 1337.

Kaina 1,16 rb

91 (TL)
Ig-15

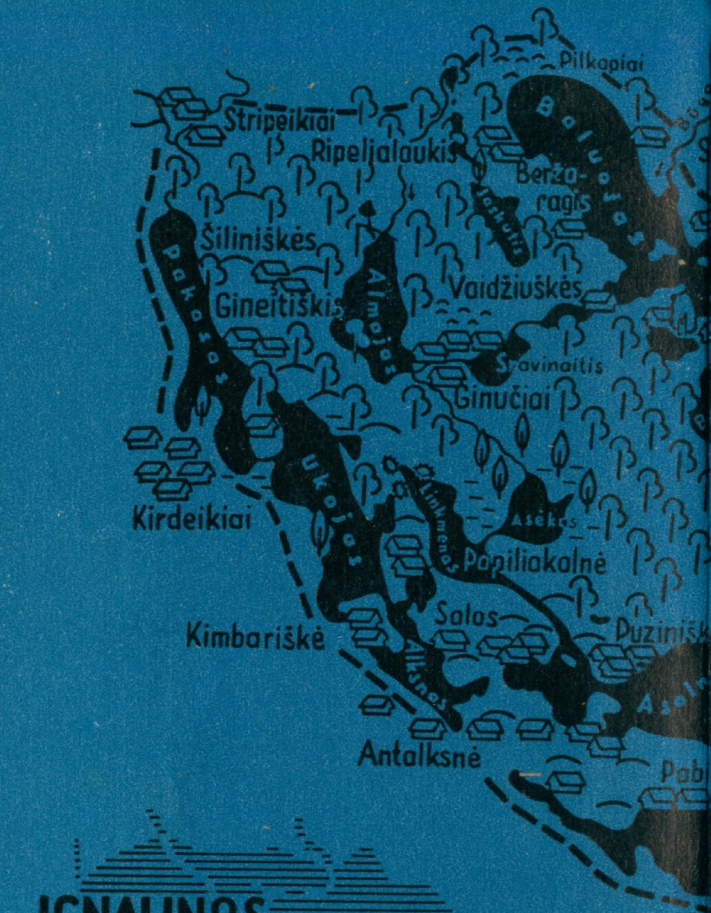

Pilkapi

LANDŠAFTINIS DRAUSTINIS

PIEŠ. R. KUNSKO

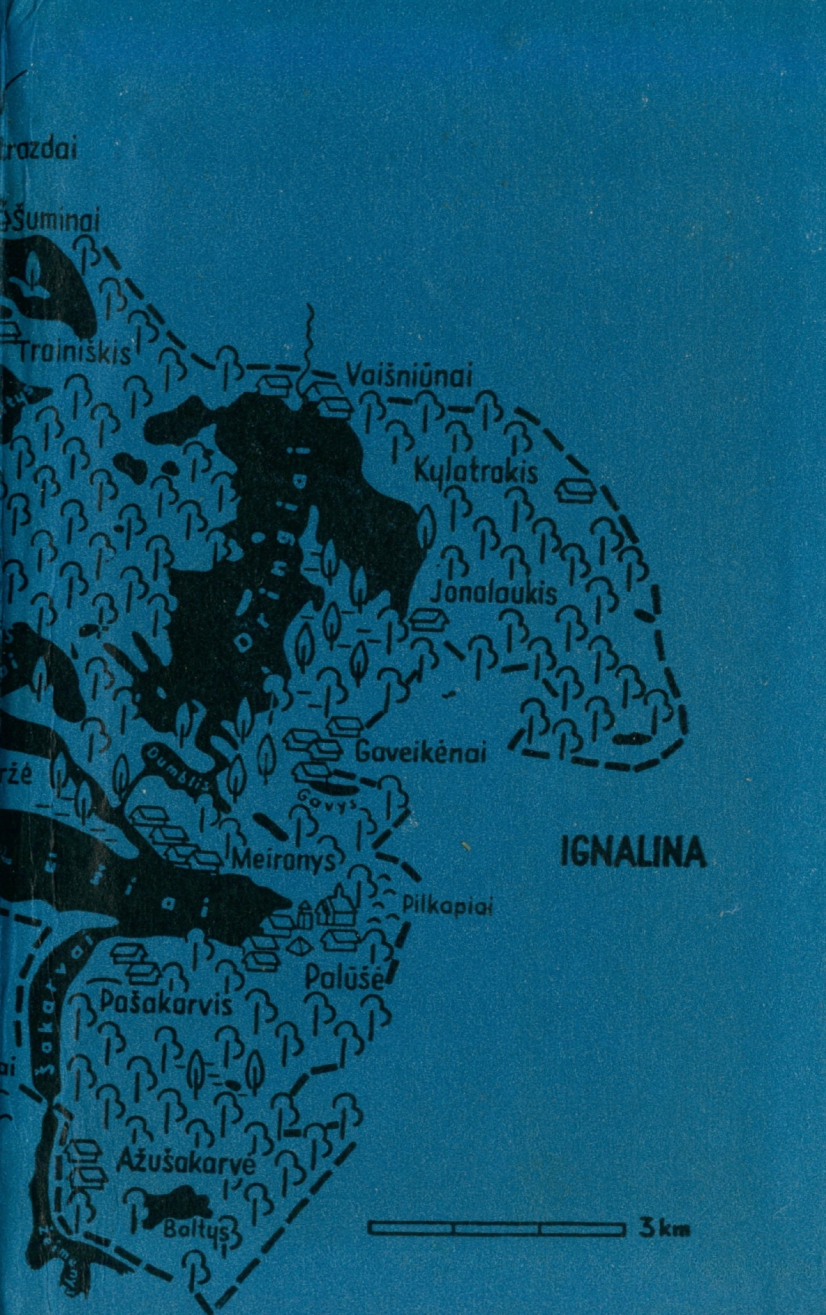
razdai
Šuminai
Traniškis
Vaišniūnai
Kylatrakis
Jonalaukis
Gaveikėnai
Meironys
Pilkapiai
Palūšė
Pašakarvis
Ažušakarvė
Baltys
IGNALINA
3 km

VAGA